המאבק לחיים

של יהודי ברנוביץ׳

המאבק לחיים
של יהודי ברנוביץ'

קובץ זכרונות על השואה של ניצולי גיטו ברנוביץ ולוחמיו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

הוצאת בתפוצות אריאלי
תשנ"ב - 1992

לזכר קורבנות גיטו ברנוביץ׳והסביבה



אברהם סדובסקי, פסל

משתתפים, (לפי סדר המאמרים)

ד"ר נחמיה קרושינסקי, ז"ל.
ד"ר זליג לוינבוק, ז"ל.
מניה לוינבוק
ד"ר שלמה קלס
ד"ר ליאון ברקוביץ' (ד"ר ברק)
חילקה בוסל - בורישנסקי
חיים סטולוביצקי
נוח רויטמן
אברהם וולנסקי
ד"ר אלחנן (חוניע) נרקונסקי
יצחק שקלר

הביאה לדפוס: נחמה צוקרמן
עורכים: יצחק פוזנר וחנה בינט
גרפיקה ועטיפה: חוה מצקין
איורים: הפסל אברהם סדובסקי ז"ל

©
כל הזכויות שמורות

יצא לאור: בסיועה של משפחת צוקרמן

תוכן העניינים

הקדמה – נחמה צורקמן. I
מבוא – השופט רם סביר (רליק זבלוצקי). II
רקע כללי – ד"ר שלמה קלס, נחמה צוקרמן III

חלק א': הגיטו

1. "סוף הדרך" – קטעים מתוך פואימה של ד"ר נחמיה קרושינסקי ז"ל לפי "ספר זכרון ברנוביץ", (תרגום מיידיש ע"י שושנה רצ'ינסקי) 1
2. "יומן הגיטו" – מאת ד"ר זליג לוינבוק ז"ל (תרגום מיידיש ע"י יצחק פוזנר וע"י בלומה מאיר) 7
3. "זכרונות בריחה" – מניה לוינבוק. תל-אביב* 103
4. "היודנרט, של ברנוביץ מבנהו ותיפקודו" – ד"ר שלמה קלס, ניר-דוד. 110

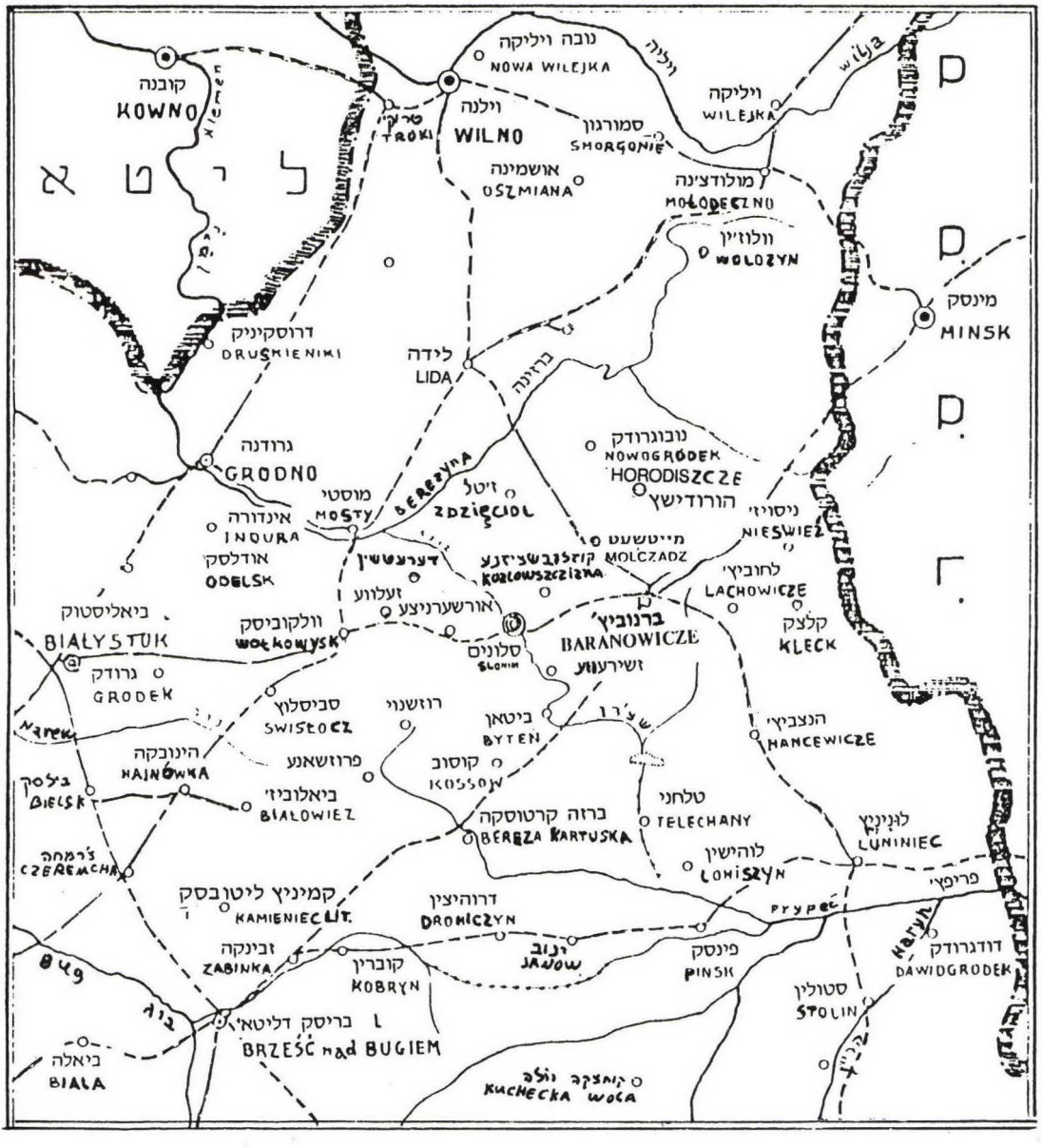
חלק ב': לקט סיפורי פרטיזנים

5. "רופא בין פרטיזנים" – ד"ר ליאון ברקוביץ (ברק), סידני, אוסטרליה (תרגום מאנגלית ע"י מרים סוכובולסקי-בוסל) 127
6. "דרכי ליערות" – חילקה בוסל-בורישנסקי.* 170
7. "סייר בין פרטיזנים"- קטעי זכרונות מן היער – חיים סטולוביצקי, גבעתיים 174
8. "סיפורי פרטיזן" – נוח רויטמן, ניו יורק, ארה"ב* 193
9. "מן הבונקר אל יחידת צנחנים" – אברהם וולנסקי. רמת-גן.* 205

חלק ג': לאחר המלחמה

10. "מצוד אחרי פושעי מלחמה" – ד"ר אלחנן (חוניע) נרקונסקי. רמת-גן.* (תרגומים מעיתונות ע"י נחמה צוקרמן) 211
11. "אחרית דבר" – ד"ר ליאון ברקוביץ (ברק), (תורגם מאנגלית ע"י מרים סוכובולסקי-בוסל). 234
12. "עדות מן ההווה", ברנוביץ 1990, (לפי סיפורו של יצחק שקלר)* 237

* מאמרים שהוקלטו ע"י נחמה צוקרמן



מפת האיזור, מתוך "ספר זכרון מייטשעט" (מייצ'ט) 1973.

הקדמה

בקובץ זה ביקשתי להביא בתרגום עברי עדויות ופרקי דברים מפי ניצולים, שארית הפליטה של גיטו ברנוביץ ולוחמיו. חלקם נכתבו ביידיש, חלקם באנגלית ובעברית. התרגומים וההקלטות נעשו מתוך קרבה לשפתם וברוחם של המספרים.

עם חלוף הזמנים, כאשר עדויות מתקופת אימי השואה הולכות ומתמעטות, ליקטתי את אשר יכולתי מפי עדים, שסיפרו את קורותיהם לאחר תקופה ארוכה של הדחקה ושתיקה.

בעבודתי ליווני זכר בני משפחתי, משפחת סדובסקי: סבתי - חנה-פייגה, אמי - מניה (מרים) ואחותי הדסה הי"ד, אשר ניספו בשואה.

אני תקווה, שקובץ זה יעודד חברים להמציא עדויות נוספות על מנת לספר ולהנציח שמות הקדושים והמעונים, אשר לא הובאו לקבר ישראל ומצבה אין להם.

תודתי לכל אלה, אשר שיתפו איתי פעולה, למספרים, למתרגמים, ואחרון אחרון תודתי לבעלי מתתיהו צוקרמן, שבלי עזרתו הפעילה לא הייתי עומדת במשימתי זו.

נחמה צוקרמן

מבוא

על השואה נכתב רבות מאז נמוג עשן המשרפות מאתרי ההשמדה.

נכתב, ועוד ייכתב, כי העם הזה חייב בקיום מצווה נוספת: "לזכור ולא לשכוח", כשכל אחד מאיתנו מקיים מצווה זו בדרך משלו.

מי שכתבו זכרונותיהם אלה, קיימו מצווה זו ומסרו מסר לדורות הבאים. הם הציבו מצבת זיכרון לעיר שלא תהיה עוד אלא על דפי זכרונות ובלבנו, והקימו יד לאלה שניספו.

הספר נכתב ע"י ניצולים ושרידים מן הגיטו ומן היערות של העיר ברנוביץ׳ שבפולין.

ערכם וחשיבותם של זכרונות אלה הוא בהיותם עדות דוקומנטרית אותנטית של מי שחוו תופעה שהיא בגדר קטקליזם אפוקליפטי.

אין נפשו של אדם ושכלו מסוגלים לקלוט את אשר אירע שם, לכן ערכם של הזכרונות הוא קיומם כמסמך כתוב, אשר יכול לשמש לאלה שנותרו בחיים ולדורות הבאים המחשה של עובדות היסטוריות, רצופות חוויות חיות של בני תמותה.

קובץ זה של זכרונות דומה ללפיד אשר מאיר את הזמן האפל. וטוב כי לפידים כאלה נדלקים.

השופט רם סביר
(רליק זבלוצקי)

רקע כללי

א. האיזור בו שוכנת העיר ברנוביץ׳ בביילורוסיה, כיום רפובליקה בחבר העמים הרוסי, ידע אדונים רבים. בימי הביניים שלטו בו נסיכים ואצילים ליטאים. שלטונם הותיר שמות של ערים כמו ברסט-ליטובסק (בעברית, בריסק-דליטא) או את הכינוי העברי של וילנה - "ירושלים דליטא". ואגב, גם הפולנים קראו לחבל ארץ זה "ליטא". אדם מיצקביץ, גדול משוררי פולין, יליד כפר ליד נובוגרודק, בימים ההם עיר המחוז של ברנוביץ׳, בפואמה המפורסמת שלו, "פאן טדיאוש", כותב: "ליטא מולדתי..." אף המרשל יוזף פילסודסקי, גיבורה הלאומי של פולין, מוצאו היה מסביבת וילנה. את לבו אף צווה לקבור בוילנה (גופו נטמן בין קברי גדולי האומה הפולנית בקרקוב).
עד מלחמת העולם הראשונה שלטה באיזור רוסיה הצארית. בתקופת מלחמת העולם הראשונה היה זה שטח כיבוש גרמני. מ-1920 ועד 1939 היה האיזור חלק ממדינת פולין העצמאית. לאחר מכן עברה עליו שנה וחצי של שלטון רוסי סובייטי. ב-1941 פלשו אליו צבאות גרמניה והם שלטו בו עד 1944, עת שחרורו בידי הצבא האדום. היום הוא אחד המחוזות של הרפובליקה הביילורוסית.
אף כי רוסיה ופולין שלטו בחבלי ארץ אלה, חליפות, מאות בשנים, היהודים תושבי האיזור נחשבו וכונו "ליטאים", או "ליטוואקעס". המסורות וניבי היידיש היו שונים מיתר חלקי פולין ורוסיה, ומקור גאוותם - השפה היידיש הקלאסית ויחד עם זאת שפת "עמך".

בהיותו מימי רוסיה הצארית "תחום מושב", בעל אוכלוסיה יהודית צפופה, היה האיזור בעל מסורת, ארגון ולימודים יהודיים ומרכז למסחר ומלאכה.

ג. צוקרמן

ב. העיר ברנוביץ׳, שבמחוז נובוגרודק בביילורוסיה, נוסדה בשנת 1883. היא התפתחה במהירות ומספר תושביה הגיע עם פרוץ מלחמת העולם השניה ל-30,000. כעיר חדשה נבנתה בצורה מודרנית. רחובותיה רחבים ומצטלבים בזווית ישרה.
בשוכנה בצומת מסילות ברזל, מצפון לדרום (וילנה - לבוב) וממערב

למזרח (וורשה - מוסקבה), היתה לה חשיבות אסטרטגית ניכרת. העיר היתה מוקד לפעילות כלכלית עניפה ומרכז למסחר ומלאכה. שפע היערות בסביבה תרמו להתפתחות תעשיות עץ למיניהם, (מנסרות וכו'). קסרקטיני צבא פולני באיזור ספר עם רוסיה תרמו להתפתחות בסיסי אספקה ושרותים לצבא. הפולנים היוו מיעוט לעומת האוכלוסיה המקומית של רוסים וביילורוסים. אחוז גבוה באוכלוסיה היוו היהודים. אמנם ראש העיר היה פולני, אבל סגנו יהודי.

מבחינה כלכלית היה מצב היהודים טוב יחסית. בקהילה היו המוסדות המקובלים בארגון היהודי הפנימי. היו בה בתי כנסת, ישיבות, מוסדות צדקה ועזרה, בתי יתומים, מושב זקנים, לינת הצדק, בתי תמחוי וכו'.

ברנוביץ' שימשה מרכז לימודים לבני עיירות סמוכות ומרכז תרבותי להן. גם מוסדות מודרניים לא חסרו: קואופרטיבים, קופות עזרה, ארגוני בעלי מלאכה ומסחר, בנקים.

במישור הפוליטי-ציבורי היו קיימות בעיר מפלגות ותנועות נוער, שפעלו ברחוב היהודי בכל פולין, רשת חינוך עצמאית, החל מ"חדרים" וישיבות עד לגימנסיה עברית "תרבות". כן רחשה העיר פעילות תרבותית, ציבורית ופוליטית רבת גוונים, שסימנה המובהק היו שישה עיתונים שבועיים בשפת היידיש, שיצאו בקביעות.

ב-22/6/1941, עם פרוץ מלחמת גרמניה ברית-המועצות, שטף הצבא הגרמני את האיזור וכעבור חמישה ימים נכבשה על ידו העיר ברנוביץ'.

עם כיבוש העיר ע"י הנאצים גרו בה כ-12,000 יהודים, מהם כ-3000 פליטים ממערב פולין.

ד"ר ש. קלס

סוף הדרך

ד״ר נחמיה קרושינסקי

קטעי שירה. תרגום מיידיש שושנה רצ׳ינסקי

הִנֵּה הֵם הוֹלְכִים, הַמּוֹנֵי הָרָעָב, הַכְּאֵב, הַדְּאָגָה
הִנֵּה הֵם הוֹלְכִים, הַקְּדוֹשִׁים, בְּדַרְכָּם הָאַחֲרוֹנָה,
הִנֵּה הֵם עוֹבְרִים בְּשׁוּרוֹת צְמוּדוֹת,
הִנֵּה הֵם הוֹלְכִים וְעוֹבְרִים בְּרִבְיעִיּוֹת,
וּבַמּוֹחַ מְנַקְּרוֹת בְּקֶצֶב מַחֲשָׁבוֹת:
לִנְקוֹם פָּרוֹצְחִים! אֶל־הַנְּקָמוֹת!
בְּעַד כָּל הַיְּהוּדִים, בְּעַד כָּל הַנְּשָׁמוֹת!

הוֹי, עִירִי בַּרַנוֹבִיץ — רְאִי מַה מִּמֵּךְ נִשְׁאַר!
הָיִית יְשׁוּב כֹּה חָבִיב, יְשׁוּב יָקָר
וְעַכְשָׁיו — רַק חוּרְבָּן, רַק קֶבֶר־אַחִים גָּדוֹל,
לֹא נִשְׁאַר זֵכֶר מִמַּה שֶׁהָיָה כַּאן אֶתְמוֹל
רַק שְׁתִיקַת מָוֶת עוֹטֶפֶת אֶת כֻּלָּם
כְּאִילוּ הַבְּרִיּוֹת עָצְרוּ אֶת נְשִׁימָתָם.

הָעֵד עַל הַבָּמָה, הָאִישׁ הַזֶּה עוֹמֵד
וְעֵינַי כָּל הַנּוֹכְחִים נְעוּצוֹת בּוֹ
הוּא מְסַפֵּר עַל יַם־דְּמָעוֹת אֲשֶׁר נִשְׁפַּךְ
עַל זְוָעוֹת שֶׁבִּשּׁוּם מָקוֹם וּזְמַן אֵין דּוֹמֶה לְכָךְ
עַל אוֹתוֹ בֹּקֶר אוּמְלָל, אָפוֹר,
בֹּקֶר שֶׁל בְּכִי וִיסוּרִים אֵין סָפוֹר,
בֹּקֶר בּוֹ נִרְצְחוּ הָרִאשׁוֹנִים הָהֵם,
הַשִּׁבְעִים וּשְׁלֹשָׁה אֲשֶׁר הָלְכוּ עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם,
וְטֶרִי הוּא עוֹד הַפֶּצַע,
הוּא עֲדַיִן לֹא הִגְלִיד,
וּבַדֶּרֶךְ כְּבָר עוֹד רָצַח,
וְהַנָּאצִי עוֹד מַשְׁמִיד

שֵׁלֶשׁ מֵאוֹת וְחֲמִישִׁים הוּא הַמִּסְפָּר הַבָּא.
רָצִים נָשִׁים וִילָדִים, הַגּוֹרָל כְּבָר מַר וְרַע.
בְּהָלָה קוֹרַעַת לֵב, עוֹלוֹת הַזְּעָקוֹת
יְהוּדִים! אוּלַי אֶפְשָׁר, אוּלַי נִתַּן אוֹתָם לְפְדוֹת?
יְהוּדִים! אַסְפוּ־נָא כֶּסֶף וְזָהָב וְתַכְשִׁיטִים...
עַל־יַד הַ"יוּדֶנְרַט" אַנְשֵׁי גֶסְטַפּוֹ עוֹמְדִים וְצוֹחֲקִים,
מַבִּיטִים כֵּיצַד זוֹרֵם הַכֶּסֶף מִכָּל בַּיִת, מִכָּל רְחוֹב
"יְהוּדִים טְפֵּשִׁים" — חוֹשְׁבִים הֵם — "הֵן הִגִּיעַ כְּבָר הַסּוֹף",
אֶת שֵׁלֶשׁ מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים חֲלָלִים לֹא תִּרְאוּ יוֹתֵר לָעַד
וְכָכָה מִצְטַמְצֶמֶת וְקִטְנָה הַקְּהִילָה לְאַט...

הָיָה זֶה בַּשְּׁלִישִׁי בְּמֶרְץ אֶלֶף תְּשַׁע מֵאוֹת אַרְבָּעִים וּשְׁתַּיִם,
בְּדִיוּק בְּחַג פּוּרִים, חַג שֶׁל שָׂשׂוֹן וְשֶׁל שִׂמְחָה;
מַשֶּׁהוּ בַּגִּיטוֹ הִתְרַחֵשׁ בֵּינְתַיִם —
קוֹר וְלִכְלוּךְ, רָעָב וְשֶׁלֶג, וְשׁוּם נֵס לֹא קָרָה.
וְזֶה הַיּוֹם עָקוּב מִדָּם
גְּזֵרוֹת וְרֶצַח, כָּל הַלַּיְלָה
הוֹלֶכֶת, מִתְרַחֶבֶת שָׁם
זְוָעָה, שֶׁאַף־פַּעַם לֹא דַּי־לָה.
הִנֵּה הוֹדִיעוּ בֵּינָתַיִם
שֶׁיְּחַלְּקוּ מֶחְדָּשׁ תְּעוּדוֹת —
חַיִּים וָמָוֶת עַל הַמֹּאזְנַיִם
אֵין בְּרִירָה יֵשׁ לְחַכּוֹת.
מַה נּוֹרָא הָיָה הַלַּיְלָה — לֹא נִתַּן כְּלָל לְתָאֵר
רָצִים, שׁוֹאֲלִים, מְחַפְּשִׂים עֵצוֹת, כֵּיצַד בַּחַיִּים עוֹד לְהִשָּׁאֵר
מִי שֶׁלֹּא קִיבֵּל תְּעוּדָה יָדַע שֶׁזֶּהוּ גְּזַר הַדִּין —
הַאִם אֶפְשָׁר זֹאת לְהַסְבִּיר? הַאִם אֶפְשָׁר זֹאת לְהָבִין?
שֵׁשׁ בַּבֹּקֶר — פּוּרִים־שׁוּשָׁן — הַמְּבוּכָה גּוֹבֶרֶת כָּאן —
הִנֵּה הֵם הָרוֹצְחִים הַנָּאצִים, הַחַיּוֹת, אוֹכְלֵי־אָדָם.
הֲם חוֹטְפִים, הוֹרְגִים בְּלִי הֶרֶף, מַרְבִּיצִים לִימִין וּשְׂמֹאל
הַפָּרְאִים, חַיּוֹת־הַטֶּרֶף, צוֹעֲקִים, קוֹרְאִים בְּקוֹל
שָׁם בְּתַחֲנוֹנִים זוֹעֶקֶת, רָצָה אֵם חַסְרַת אוֹנִים
הֵם לָקְחוּ אֶת יַלְדֵיהּ — מִי יָכוֹל זֹאת לְהָבִין?

שָׁם עוֹמֵד מַר מֶנְדֶל גוֹלְדְבֶּרְג, מִתְפַּלֵּל, עֲטוּף טַלִּית
הוּא הָאִישׁ מוּכָן לָלֶכֶת עַל קִידּוּשׁ הַשֵּׁם תָּמִיד.
פֶּה קָרוֹב, קְבוּצַת חֲסִידִים אֶת הָרַבִּי סוֹבְבִים
נִיסָן שַׁיינְבֶּרְג הַדַּיָּין מוֹשִׁיט יָדָיו אֶל אֱלֹהִים:
"יְהוּדִים! לָשִׁיר, לִשְׁמוֹחַ, שִׁירוּ וּרְקֹדוּ כֻּלָּם,
הַיּוֹם פּוּרִים — אַל־נָא לִשְׁפּוֹחַ, לִתְלִיָה עָלָה הָמָן..."

עִיר בּוֹעֶרֶת, דָּם רוֹתֵחַ, אֵשׁ גְּדוֹלָה פָּרְצָה בָּעִיר
"שׁוֹשַׁנַּת־יַעֲקֹב" — שִׁיר שָׂמֵחַ — עוֹלֶה נִגּוּן מִקִּיר אֶל קִיר.
יְהוּדִים, שִׁמְעוּ, הַקְשִׁיבוּ, וְסַפְּרוּ זֹאת לְדוֹרוֹת
לְזִכְרָם שֶׁל מֶנְדֶל, נִיסָן — הִרְפִּינוּ רֹאשׁ לְאוֹת כָּבוֹד.
וּמַה שֶּׁאָז הָיָה בַּגֵּיטוֹ עוֹבֵר כָּל הַבָּנָה וּגְבוּל —
יוֹם מָלֵא שִׂחְיטָה וְרֶצַח, עָקוּב מִדָּם הוּא הַיְבוּל.
מְכוֹנִיּוֹת נוֹסְעוֹת, חוֹזְרוֹת בְּדִיּוּק לְפִי לוּחַ הַזְּמַנִּים,
מִן הַגֵּטוֹ אֶל הַיַּעַר אֶל הַבּוֹרוֹת הַמּוּכָנִים...

"לֹא, לֹא, אֵינִי יָכֹל, אֲנִי פּוֹחֵד זֹאת לְסַפֵּר",
קוֹלוֹ רוֹעֵד, דְּמָעוֹת זוֹלְגוֹת, נֶחֱנָק גְּרוֹנוֹ שֶׁל הַדּוֹבֵר.

קְרָבָנוֹת אַחֲרוֹנִים, אֲשֶׁר נִסְפּוּ בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם,
הָיָה מַר וַלְטֶמַן עִם שׁוֹטְרָיו וְהָיָה גַּם אִיזִיקְסוֹן.
הִצְטַמְּקוּ מְאֹד הַגֵּיטוֹ וְהָיָה יוֹתֵר קָטָן
וְעַל כֵּן מֵעִיד הַשֶּׁלֶג שֶׁהָפַךְ אָדוֹם מִדָּם.
זֶה הַיּוֹם וְזֶה הַלַּיְלָה, יוֹם וְלַיְלָה חַרְפִּי נָקָר.
מִי יָכוֹל לַחְשֹׁב לְדַעַת, מַה צָּפוּי לָנוּ מָחָר?

בַּשָּׂדֶה, עַל־יַד הַגֶּשֶׁר, בּוֹ אֲהֻבָנוּ לְטַיֵּיל,
זֶה עַתָּה נֶחְפַּר כָּאן קֶבֶר, זֶה עַתָּה הוּקַם כָּאן תֵּל
קֶבֶר אַחִים גָּדוֹל מְאוֹד
שֶׁל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְעוֹד שְׁלֹשׁ מֵאוֹת
נֶהֱרְגוּ, נִשְׁחֲטוּ נִרְצְחוּ, יְהוּדִים —
הַאִם רָאִיתָ זֹאת, אֱלֹהִים?
הֵיכָן הַזְּרוֹעַ שֶׁלְּךָ אָז הָיְתָה?
מַדּוּעַ שׁוּם נֵס שָׁם לֹא קָרָה?

עָבְרוּ יָמִים, עָבְרוּ לֵילוֹת
וְשׁוּב גְּזֵרוֹת חֲדָשׁוֹת מִתְקָרְבוֹת
רֹאשׁ הַשָּׁנָה בַּפֶּתַח, וְאַחֲרָיו יוֹם־כִּפּוּר —
אוּלַי הָאֵל יְרַחֵם עָלֵינוּ, אוּלַי עַכְשָׁיו יִשְׁתַּנֶּה הַפּוּר?
הִתְפּוֹנַנּוּ לָצֵאת לַעֲבוֹדוֹת פָּרֶךְ
לְמָחֳרַת אַחֲרֵי הַצּוֹם
אַךְ בְּטֶרֶם יָצְאוּ לַדֶּרֶךְ,
הִגִּיעוּ הָרוֹצְחִים פִּתְאוֹם.

מְבִינִים שׁוֹכְנֵי הַגֶּיטוֹ וְיוֹדְעִים מַה זֶּה אוֹמֵר —
אֶל "הַפּוּנְקְרִים" רָצִים הֵם, אֶל הַמַּחֲבוֹאִים מַהֵר,
חַיָּבִים דּוּמָם לָרֶדֶת וְצָרִיךְ לִשְׁמוֹר עַל שֶׁקֶט.
"הַס, יֶלֶד, אָסוּר לִבְכּוֹת" — הָאֵם אֶת תִּינוֹקָהּ חוֹנֶקֶת

סוֹף שָׁנָה אַרְבָּעִים וּשְׁתַּיִם.
הָרֶצַח וְהַהֶרֶס נִמְשָׁכִים עֲדַיִן
חִיסוּל הַגֶּיטוֹ קָרֵב עַל-פִּי תָּכְנִית
וְלֹא יִשָּׁאֵר כָּאן שָׂרִיד וּפָלִיט
בְּרַנוֹבִיץ נוֹתְרָה "נְקֻיָּה מִיְּהוּדִים"
הָעֵד בְּאֶפִּיסַת כּוֹחוֹת מְסַיֵּם אֶת הַדְּבָרִים

דַּי, מַסְפִּיק כְּבָר לְחַכּוֹת,
דַּי, מַסְפִּיק לִשְׁאוֹל שְׁאֵלוֹת

תּוֹךְ יֵאוּשׁ, חֲרִיצַת שִׁנַּיִם, תּוֹךְ רָצוֹן לִנְקוֹם, לִמְרוֹד
צְעִירִים רַבִּים שָׁלְבוּ כְּתֵפַיִם וְיָצְאוּ לַיְּעָרוֹת.

הוֹי, עִירִי בְּרַנוֹבִיץ, רְאִי מַה נִּשְׁאַר מִמֵּךְ —
הֵיכָן הַכֶּתֶר וְהַחֵן שֶׁלָּךְ, הֵיכָן יָפְיֵךְ?
הָיִית מְקוֹר תּוֹרָה וַדַּעַת, עִיר לַמְּדָנִים וְחֲכָמִים —
וְעַתָּה — עָפָר וָאֵפֶר, כְּלָיוֹן וַאֲבָנִים
בְּרַנוֹבִיץ נוֹתְרָה יְהוּדְנְרַיין — אַף יְהוּדִי אֵינֶנּוּ שָׁם...
אֶת דְּבָרָיו סַיֵּם הָעֵד וְיָרַד מִן הַדּוּכָן...

מרכז העיר בתחילת שנות ה־50 של המאה הקודם

תוכנית הגטו בזמן "חיסול" ראשון, לפי צילום האויר מ-17.12.1942 - 12.12.1941

1. בית הכנסת
2. בית המדרש "ברסלב"
3. בית הכנסת "הגר"א"
4. בית הכנסת הקטן ברחוב סוסנובה
5. בית הכנסת הגדול (בית אהרן) ברחוב יאדובה
6. בית הכנסת "הרב מפינסק" ברחוב אורליה
7. בית המדרש "הגדול" ברחוב סוסנובה
8. בית הכנסת "הקטן" ברחוב סוסנובה
9. הכנסת
10. בית הכנסת "אגודת הרבנים"
11. בית הכנסת "הגדול" ברחוב קינסקה
12. בית הכנסת "הקטן" ברחוב קינסקה
13. בית המדרש "הגדול" ברחוב קינסקה
14. הכנסת
15. בית הכנסת "הגדול" ברחוב יאדובה, מאוחרת
16. בית הכנסת "הגדול" ברחוב יאדובה
17. בית הכנסת "הקטן" ברחוב יאדובה
18. בית הכנסת "הגדול" ברחוב יאדובה
19. בית הכנסת

פרק א׳ הגיטו

יומן גיטו ברנוביץ׳

ד״ר זליג לוינבוק

הגרמנים באים

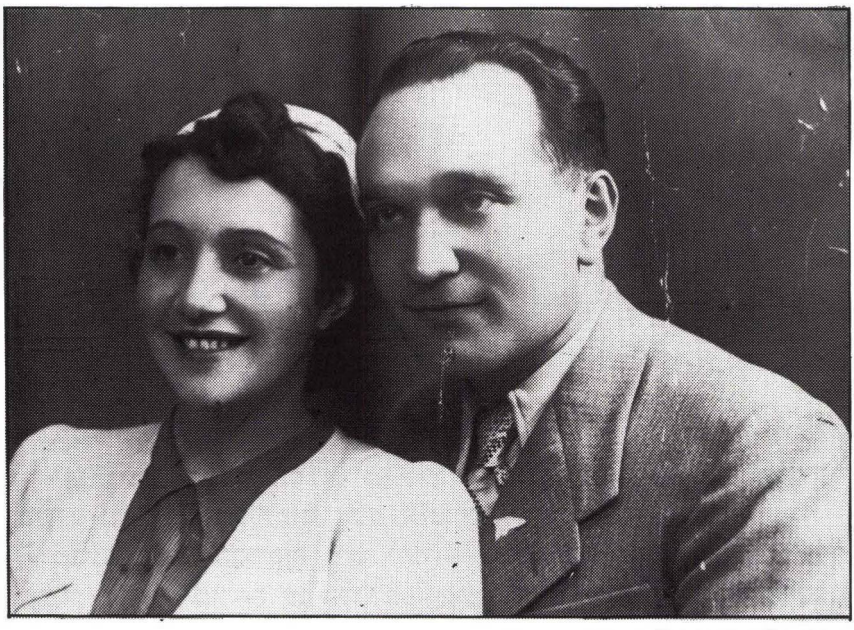
יום שישי, 27 ביוני 1941, יום קיץ יפה, רוגע ושטוף שמש היה, והנה בשבע בבוקר נשמע לפתע רעש אופנועים, מכוניות וטנקים.

מבעד לחרכי התריסים נראו יחידות צבא גרמני, הזורם ומתקדם דרך חוצות ברנוביץ׳ מזרחה. עם חלוף כמה שעות העיזו התושבים היהודים לצאת מהבתים ומהמרתפים המסוגרים. הופיעו חיילים גרמנים בקבוצות קטנות, כשרוביהם דרוכים, והם בודקים את ניירותיהם של התושבים בחיפושים אחר חיילים רוסים מסתתרים. היום הראשון לפלישה עבר בשקט.

ראשונים חזרו לעבודתם הרופאים של בית החולים העירוני, כשעל שרווליהם השמאליים סרט אדום. בבית החולים פגשו את ד״ר דרוסט, פולני אנטישמי, שקיבל מיד עם כניסת הגרמנים את ניהול בית החולים. בזמן השלטון הסובייטי ישב בשקט, אולם עם בוא הגרמנים חשף את פרצופו האמיתי. ״עכשיו יבוא סופכם״ — איים ״בינתיים טפלו בחולים, אבל בקרוב נסתדר בלעדיכם״ — אלה היו דבריו לרופאים היהודים, שהגיעו לבית החולים. גם השלטון המוניציפלי עבר בפקודת הגרמנים לידי הפולנים, אולם ברור שהגרמנים הם שקבעו הכול.

בראשונה פתחו את עסקיהם הסַפָּרים, אחר־כך יצאה הוראה מהמפקדה הגרמנית המקומית שהכול יחזרו לעבודתם. בו בזמן החלו הגרמנים, בשיתוף עם המשטרה הפולנית, בתפיסת תושבים יהודים לכל מיני עבודות, כשהם שודדים אגב כך את רכושם. השכנים הנוצרים לא נמנעו מהלשנות על היהודים על דברים שלא היו ולא נבראו.

וכך, ביום השלישי לכניסת הגרמנים העירה, הוביל ״שקץ״ פולני צעיר את הגרמנים לחצרה של משפחת אושרובסקי והצביע על אחד מבני



ד"ר זליג ומניה לוינבוק - 1940



המשפחה — משה — שהוא קומוניסט. לקחו אותו מיד למפקדה, ובחמש אחר הצהרים הוצא להורג. הוא היה הקורבן הראשון מבין יהודי ברנוביץ'. כמה ימים אח"כ נעצרו הרופאים שבתי שטרנפלד, חתנו של צ'צקי, אלכסנדר ברטנובסקי והפליט מלודז' ארונסון — באשמת קומוניזם. בדרך נס, תוך השתדלות אצל שופט גרמני שגר אצל משפחת צ'צקי, הצליחו לשחררם.

ועד היהודים

מצב עגום זה עורר כמה עסקנים להקים מרכז או מוקד, כעין "ועד יהודי". לאחר זמן הפך ועד זה למועצת היהודים - "יודנרט". המקימים היו: מנדל גולדברג, חיים צוקרמן, חיים ולטמן ואחרים. אליהם הצטרפו עו"ד אובסיי איזיקסון והגזבר לשעבר של העיריה, מרדכי שיף. כמזכיר נבחר יוסף קוריניץ. מקום הוועד נקבע בביתו של פֶּקֶר, ברחוב וילנה.

הם קיבלו על עצמם לספק לשלטונות "כוח עבודה" למשימות שונות. היציאה לעבודה היתה מנקודת ריכוז, שבה חולקו להם מנות לחם, וממנה גם צעדו למקומות שנקבעו על־ידי הגרמנים, כמו, בתי חולים, מרפאות, בתי מרקחת, טחנות קמח וכו'. פועלים אלה קיבלו תעודות עבודה מהמפקדה הגרמנית, כדי שלא ייתפסו לעבודות אחרות. שאר התושבים הוזמנו על־ידי הוועד היהודי להופיע בזמנים קבועים ב"נקודת הריכוז", אבל זה לא מנע את חטיפתם לעבודות מזדמנות לפי שרירות ליבם של הגרמנים.

תפקיד אחר של הוועד היה לאסוף כספים כדי לשחד גרמנים ופולנים בעלי השפעה לטובת הציבור.

כבר בשבוע הראשון של הכיבוש הודבקו בחוצות העיר מודעות של השלטונות, בגרמנית ובפולנית, שעל היהודים לענוד על השרוול השמאלי סרט לבן עם מגן דוד בצבע צהוב. על־פי צו זה היה עליהם למסור את ניירות הערך, פנקסי החיסכון, כרטיסי ההלוואות (של השלטון הפולני והסובייטי) שברשותם. כמו כן עליהם להעביר לידי הגרמנים את מַקלטי הרדיו שלהם. בו בזמן הוחרמו הדירות הטובות והבתים שבמרכז העיר, ודייריהם היהודים הוכרחו לפַנותם תוך שעות ספורות. ועד האזרחים הנוצרי, שבראשו עמד מפקד המשטרה מתקופת הצאר, בַּאצַאר (מקבל שוחד ידוע) עסק באיכלוס הדירות הפנויות. המקשר עם הוועד הנוצרי מצד הוועד היהודי היה אובסיי איזיקסון. הוא ניהל לא פעם מו"מ עם באצאר הנ"ל על הגיטו שעתיד לקום והצליח לפעמים להמתיק את הגזירות, שניתכו על היהודים כל שעה. איזיקסון היה חסיד של האימרה "הכסף יענה את הכול".

הוא האמין, שיוכל על־ידי שלמונים להציל את יהודי ברנוביץ.

גט יהודים, שבתיהם לא נתפסו על־ידי הגרמנים, עזבו את מקומות מגוריהם הקודמים והשתדלו להתיישב בין אחיהם בדרום־מערבה של העיר. למעשה, נוצר גיטו עוד לפני שהגרמנים קבעו אותו רשמית.

יהודים רבים הפקידו את חפצי הערך שלהם אצל שכניהם הנוצרים — ואלה לא תמיד נשארו נאמנים למפקידיהם. כך עברו ימים ושבועות בחרדה ובפחד מפני הבאות, בעבודות כפייה,תוך כדי מכות, גידופים והתעללויות.

הוצאתם להורג של 71 "קומוניסטים" יהודים

ב־9 ביולי יצאו מנקודת האיסוף של הוועד היהודי כמה קבוצות של פועלים, שמנו למעלה מ־200 איש, לקסרקטיני הצבא.

עד הצהרים עבדו, כרגיל, תחת מטר חרפות ומכות. פתאום, בשעת הצהרים, הוצאו על־ידי הגרמנים לשדה, שבו הועמדו שלושה שולחנות. העובדים קיבלו הוראה לגשת לאחד מהם ולהירשם. קבוצה של 71 איש שנרשמה על־יד השולחן האמצעי, הופרדה והובלה תוך מכות בְּקָתות הרובים ובאלות לאחד הבניינים של הקסרקטין, שם נכלאו. שאר העובדים נשלחו הביתה.

באותו יום אי־אפשר היה לעשות משהו למען העצורים, משום שכבר בשעה 7 בערב נכנס העוצר לתוקפו, ועד הבוקר אסור היה לצאת מפתחי הבתים. למחרת וגם בימים הבאים נעשו מאמצים להיוודע, מה עלה בגורל העצירים, אך לשווא. תקווה קלושה קיננה בלבבות שהם ישובו.

אחרי כמה ימים הופיעו מודעות לא גדולות, בגרמנית ובפולנית, ובהן נאמר, שב־9 ביולי נורו למות 71 יהודים קומוניסטים מברנוביץ׳. אֶבֶל כבד ירד על המשפחות של הקורבנות בפרט ועל כל הציבור היהודי בברנוביץ׳ בכלל.

הרוצחים משתעשעים

שוב עברו כמה ימים. אנשים יוצאים עם שחר לעבודה ולסבל. לפתע מופיעה באחד הבקרים מחלקה של אנשי ס.ס. במכוניות. הם עוצרים כל יהודי שמזדמן להם ברחוב ומעלים אותו למכוניות.

המכוניות המלאות אנשים מסתלקות עם מטענם האנושי ואחרי זמן מה שבות ריקות. המחזה חוזר על עצמו מדי פעם. תופסים רק גברים, בנשים אין נוגעים. בכל הבתים נשמעים קולות בכי מתוך חשש לגורל החטופים. הנורא מכול הוא אי־ידיעת פישרה של גזירה חדשה זו. כפי שסופר אחר־כך —

הובאו החטופים לאחד מבתי החרושת בסביבות ברנוביץ, כשידיהם מורמות. אחרי שהוכנסו דרך שער למשטח גדול וריק, בדקו אותם ולקחו מהם את כל מסמכיהם וניירותיהם, שהוטלו לערימה אחת. פוקדים עליהם לרוץ ולהתיישב באמצע משטח מלא אשפה. אנשי הס.ס. מכים בראשים ברוביהם ובאלותיהם, מולם ניצבים חיילי ס.ס. עם שתי מכונות יריה. מטעינים אותן בסרטי כדורים וסוגרים את הבריחים — מכונות היריה מוכנות לפעולה. קהל האומללים משותק וחיוור — חיוורון של מוות; "המשחק" מתחיל. הגרמנים מרימים כמה מסמכים מהערימה וקוראים שמות. הראשון נקרא מורין (מורה לריקודים לשעבר).

מורין! מורין! — נשמעת השאגה. הוא יוצא ממקומו ונעמד באמצע. "אתה מורה לריקוד?" שואל הקלגס. "כן, הייתי" עונה מורין. "הראה לנו אומנותך, רקוד!" אחד הגרמנים מוציא מפוחית ומתחיל לנגן. מפוחד ורועד מאימה מתחיל מורין לרקוד. עוד כמה אנשים נמשכו בכוח מהקבוצה, מצווים לרקוד לצלילי המנגינה ולעשות כל מיני העוויות משונות כדי לשעשע את הגרמנים, המצלמים אותם תוך כדי רעמי צחוק.

הנה מוציאים בחור צעיר מזוקן, מצלמים אותו ואחר־כך מגלחים חצי זקנו ושוב מצלמים. הרוצחים ממשיכים להשתעשע וללעוג. קוראים בשמו של גרשון ברגמן הזקן. הוא נחטף עם עוד כמה יהודים, שחזרו מבית הכנסת כשטלית ותפילין מתחת לבית־שחיים. פוקדים עליהם להתעטף בטליתות ולהניח את התפילין ולהראות לכולם כיצד מתפללים. תעלול רודף תעלול. הרופא אייזיק בוסל נקרא לצאת. "מה מעשיך ומהו מקצועך?" — "אני רופא עיניים" עונה בוסל. "אתה רופא טינופת..." במכה אחת מפילים את משקפיו.

"במה אתה עוסק?" — פונים אל ד"ר גרישה דנילוביץ, "יש לך תעודה של אוניברסיטה גרמנית, אבל אנו איננו זקוקים לרופאים יהודים" — והדיפלומה שלו נקרעת לחתיכות.

במשך כל הזמן מתעסקים הנאצים במכונות היריה, כאילו מכינים אותן לירי, ומכוונים אותן לכל צד, תוך כדי כך מוציאים בחור צעיר מהקהל, הוא רועד בכל גופו — מתנפלים עליו כמה קלגסים ומכים אותו מכות רצח. "אני לא יהודי" — צועק המוכה. בודקים את מסמכיו ובאמת מתברר שהוא נוצרי — משחררים אותו. מגיע אופנוען ומתלחש עם מפקד הס.ס., הוא קם ונושא נאום: "עליכם לעבוד בחריצות ובמסירות, לבצע כל הוראה של השלטון הגרמני. אם תעיזו להתנגד ולא לציית, נהרוג את כולכם — מובן?" שתיקת מוות.

ושוב צעקה: "מובן?". "מובן" עונים כולם במקהלה. "ועכשיו לעבודה, לרוץ לשער, מהר, מהר..." כולם רצים לשער תוך כדי ספיגת מכות. על מנת להגיע לשער יש לעבור דרך שתי שורות חיילים, כשקתות הרובים, האלות והמקלות ניתכים במרץ על גופות האומללים. כשאחד נופל, נופלים אחריו האחרים... מוכים וזבי דם, מודים לאל שנשארו בחיים ורצים לעבודה, מאמינים שניצלו ממוות מפני, שכביכול, שלטונות הצבא זקוקים לעובדים...

חטיפות יהודים וקנסות קיבוציים

ב־17 ביולי נודע בעיר, שפלוגה חדשה של ס.ס. הגיעה. אנשיה יצאו מיד לרחובות העיר בקבוצות של 3—4, הלכו מבית לבית וערכו חיפושים מדוקדקים תוך שוד וביזה של חפצי ערך. אותם אנשים שלא היו בעבודה הובלו לכיכר השוק. כאשר מחלקה אחת של הס.ס. סיימה תפקידה, באה במקומה אחרת. שוב בודקים, וחוטפים את הגברים שהצליחו להתחמק בפעם הראשונה. הדבר נמשך כל אחר־הצהרים. "ביקוריהם" נערכו 6—7 פעמים. אחד הגרמנים, שבא לביתו של ד"ר לוינבוק (כותב השורות האלה) עם קבוצת חיילים שערכו את החיפוש, קרא לו ולאשתו לחדר הסמוך ואמר להם: "יש לי פקודה לקחת את כל הגברים — ואתם יודעים מה פירוש 'לקחת' — הוסיף בלחש ובקריצת עין — זאת אומרת שלא תראו אותם לעולם". בו בזמן פנה אל אשתו של ד"ר לוינבוק ואמר: "תני לי במתנה את טבעת הזהב עם היהלומים שלך ואשאיר לך את בעלך..."

כ־350 אנשים צעירים נלקחו באותו יום על־ידי אנשי הס.ס. באפילת הלילה. עקבותיהם נעלמו ולא ראו אותם יותר.

למחרת נתפרסמה הוראה של "הוועד היהודי", שעל כל היהודים לתרום מכספם ומרכושם ולמסור את התרומה לידי גזבר הוועד. הוטל, כך נאמר, קנס קיבוצי מצד השלטונות הגרמניים על יהודי העיר. על היהודים היה לספק 5 ק"ג זהב, 10 ק"ג כסף ומיליון רובל סובייטיים, וכל זה כדי לפדות את החטופים. מכל בית באו יהודים בבהילות לוועד, כשבידיהם טבעות זהב, פמוטות, מזלגות, כפות וסכינים וגם סכומי כסף. כל אחד נתן כמיטב יכולתו. הגזבר שיף קיבל את שטרי הכסף, והתכשיטן צ'צקי קיבל את המתכות היקרות. במשך זמן קצר נאסף הסכום ונמסר לגרמנים. אבל החטופים לא חזרו.

הוועד קיבל גם פקודה מהגרמנים לספק סבון כביסה, סבון רחצה, גרביים וכו'. שליחים של הוועד הלכו מבית לבית ואספו מכל הבא ליד — וזאת כדי

לשחרר את החטופים, אבל הכול לשווא. התחילו להטיל ספק בכל הסיפור, נשמעו דעות, שמטרת הגרמנים לגזול מה שאפשר בנימוקים שונים. היו שטענו, שחלק מהכסף לקח הוועד להוצאות שוטפות.

עולה תוכנית הקמת הגיטו

בינתיים פקד הוועד האזרחי הנוצרי, שבראשו הועמד כעת סובולבסקי, ביילורוסי מסטולפצי (הוא עתיד להיות מועמד לנשיא של המדינה הביילורוסית לכשתקום), להחליף את תעודות הזהות הסובייטיות בתעודות בשפה הגרמנית והפולנית.

המפקדה הגרמנית הטילה על הוועד האזרחי הנוצרי ועל הוועד היהודי לספק להם מצרכים ופריטים, הנחוצים לצבא הכיבוש. הוועד הנוצרי הטיל את כל העול על הוועד היהודי, שחייב היה לקחת מהיהודים או לקנות אצל הנוצרים בכסף מלא את הדרוש לגרמנים.

כדי לשדוד את דירות היהודים בשביל עצמו, מתכנן הוועד הנוצרי גיטו בשביל יהודים, כדי להעבירם למקומות נידחים מחוץ לעיר, לצד צפון־מזרח לשכונה המכונה "סחלין" — אחוזת פאולינובה לשעבר.

במאמץ רב, בהרבה כסף ובשתדלנותו היעילה של ראש הוועד היהודי דאז, עו"ד איזיקסון, עלה לדחות את הגזירה, אבל עניין הגיטו לא ירד מן הפרק.

בינתיים משתנה המדיניות של הגרמנים ביחס לכל המחוז. הם מכריזים על כוונתם לכונן מדינה ביילורוסית (רוסיה הלבנה), בשם "רותניה הלבנה".

המינהל בעיר עובר לידי ביילורוסים, במקום פולנים, והלשון הרשמית השניה, אחרי הגרמנית, נעשית ביילורוסית. הביילורוסים זקפו ראשם, כאשר כראש העיר ברנוביץ' מתמנה הד"ר וייטנקו, רופא, בנו של כומר פרבוסלבי. בימי שלטון הפולנים חי בידידות עם היהודים ובפרט עם חבריו הרופאים בבית החולים העירוני. בזמן הכיבוש הסובייטי היה נציג ב"גורסובייט" (מינהל העיר) ועם כניסת הגרמנים חשש מאוד בגלל פעילותו ב"גורסובייט". יום יום נפגשנו איתו בבית החולים, והוא הביע את השתתפותו בצערם ובגורלם של היהודים. לפתע נקרא לוועד האזרחים הנוצרי, ומיד נודע, שנתמנה לראש העיר החדש. בשובו הביתה מלא חשיבות עצמית, השגיח בי בקושי, חברו למקצוע. אני מצדי ברכתי אותו על קבלת התפקיד החשוב, העליתי בשיחה את עניין הגיטו ואמרתי לו, שהוא כרופא, ודאי יודע ומבין, שבגיטו צפוף יפרצו מגיפות, החיידקים לא יישארו בגיטו... ולכן עליו להתחשב בזה בזמן חלוקת רובעי העיר ולהרחיב את השטח המיועד לגיטו.

תשובתו הצינית היתה: "באפידמיות נדע להילחם בשיטות שלנו — כל חשוד במחלה מדבקת יֵרה". הוא הפך במהירות הבֶּזק את עורו והראה את פרצופו האמיתי. ראיתי שאין על מה לדבר. כך למעשה, שינו יחסם רבים מהשכנים הביילורוסים, "הידידים" של אתמול.

הגזירה נגד הרופאים

יצאה פקודה נגד רופאי העיר היהודים. חלקם חייבים לעזוב את העיר ולהתיישב במקומות שבהם שורר מחסור ברופאים. הגזירה מוצאת לפועל על־ידי ועד האזרחים הנוצרי באמצעות משרד הבריאות שלו, שבראשו עמד ד"ר ולַדִימִיר (וולודיה) לוקָשֶנִי.

מן הראוי להקדיש לזכרו כמה מילים חמות.

רוסי (וליקורוס) במוצאו, נולד, למד וחי בברנוביץ; סיים רפואה באוניברסיטת וילנה והתמחה בברנוביץ;

הוכיח עצמו בזמן המר והנמהר של הכיבוש הנאצי כאחד מחסידי אומות העולם. מתוך רגש אנושי, כשלא פעם סיכן חייו, עשה הכול כדי להקל על גורל הכלל והפרט. הוא איפשר לכל אחד לפנות אליו, שמע תלונות ובחיוך טוב ניסה להרגיע. מה שהיה לאל ידו עשה כדי לעזור. פעל רבות למען חבריו הרופאים היהודים. זכור לי, שפעם בא בשליחות ועד האזרחים הנוצרי אל הוועד היהודי בדרישה "לספק" שישים בנות לבתי הבושת של הצבא הגרמני. בדמעות בעיניו פנה אל "ראש היהודים" איזיקסון,ומסר לו על **דרישה איומה זו. אחרי בירורים והתייעצות מצא פתרון. נסע אישית לוילנה** ושם קיבץ שישים "עלמות" נוצריות מעוּרות במקצוע העתיק בעולם, שהסכימו תמורת כסף רב, שסיפק הוועד היהודי, לבוא איתו לברנוביץ'. כך בוטלה הגזירה המבישה הזו.

כאשר נסגר הגיטו והוקף תיל דוקרני, השתדל שכל הרופאים היהודים יישארו מחוץ לגיטו. מאמציו נשאו פרי במידה מסויימת. לוקָשֶנִי גם סיפק תרופות לבית המרקחת בגיטו, עד כמה שידו היתה מגעת. כאשר מיכאל מוקסיי (כעת בישראל), הרוקח, ברח ממחנה עבודה "טוֹדט" (ואח"כ מבניין המשטרה הביילורוסית, שתפסה אותו) ונפגש עם וולודיה (לוקשני), הושיבו האחרון בכרכרה (סוס רתום לעגלה) ובסכנו את עצמו הביא אותו לביתו, החביאו כמה ימים ומסָרו לפולני בשם חאצ'ה, שהעבירו לפרטיזנים. ד"ר לוקשני היה קשור לפרטיזנים ועזר להם בתרופות ובדרכים אחרות. חברו **למקצוע, פרבקו, הלשין עליו, והגרמנים שלחוהו ואת אשתו למחנה ריכוז** קוֹלְדִיצֶ'בו. שם נרצחו שניהם ב־1944, לפני נסיגתם של הגרמנים וכניסת

הצבא האדום. לא פעם חשבנו, אנו וחברים אחרים, על הנצחת שמו, קריאת רחוב בברנוביץ׳ על שמו, אם נזכה להישאר בחיים. לדאבון לב לא התממש הדבר. כבוד ויקר לזכרו!

את הגזירה לשלוח את הרופאים היהודים לאיזורים מרוחקים, מיתן ד״ר לוקשני על־ידי זה שנתן לכל רופא להחליט, לאן ברצונו ללכת.

היו כאלה שלא רצו מטעמים שונים להישאר בעיר, ואלה נרשמו להעברה. כך נסעה ד״ר בטי איזיקסון עם בנה איזיה לברַטניקי, כי פחדה להישאר בעיר (היא היתה ״מוכתמת״, חשודה בקשרים עם השלטון הסובייטי, כשהשתתפה כנציגת הציבור בחגיגות האחד במאי). שם, במקום גלותה בברטניקי, נספתה יחד עם בנה. יחד עמה עברו מרצונם ד״ר גיאורג וייל עם בתו להורודישץ׳, ד״ר הירש בודובלה עם משפחתו לסטולוביץ׳, הרוקחת שיינה מירסקי עם בעלה, לולה סטולר וילדה לַנֶיידְוִוידִיץ׳ (שם התאבדו, כשנודע להם על קיצם הקרב מידי המרצחים).

באותו זמן שבו העירה אלה שהיו במקומות אחרים בזמן כניסת הנאצים. כך חזרו ד״ר ליאון ברקוביץ׳ (כיום באוסטרליה), דורה, בתו של ד״ר וייל, שלמדה בלבוב, ולאהּ בֶּגוזה, שלמדה במינסק, כמו כן יוסף רטקֶביץ׳ עם גיסו פוחוויצקי.

בין האחרונים הגיעו ד״ר בוֹרָה שפירא, בנו של הרב ד״ר שפירא. לפני פרוץ המלחמה היה במקום קַיִט בפנים רוסיה, בקיסלובודסק, וכעת חזר הביתה.

הטלאי הצהוב

עברו כמה ימים והיהודים מקבלים פקודה חדשה להחליף את סרט הזרוע במגן דוד צהוב על טלאי (״כתמי חרפה״) צהוב עגול, שקוטרו 10 ס״מ. טלאי אחד צריך לענוד על החזה בצד השמאלי ושני מאחור על השכמה השמאלית.

רגש של השפלה, שאי אפשר לתארה, וחרדה מפני הבאות אפף את האוכלוסייה היהודית. הנוצרים לא הסתירו הנאתם מ״טלאי־החרפה״, שהוטל על שכניהם היהודים.

כאמור, נתן ״הטלאי הצהוב״ לכל אחד מאיתנו הרגשה כאילו צמחה לו גיבנת. בזה לא אמר הצורר די, תוך זמן קצר פקד לשנות את מקום הטלאי על הגוף. את הטלאי האחורי צריך היה לתפור מצד ימין. אחר־כך יצאה הוראה חדשה — את הטלאי יש להדביק לא רק על הבגדים העליונים, אלא גם על התחתונים, כדי שכל אחד יוכל להבדיל מי יהודי ומי לא — גם בבית...

הגלגול האחרון של "כתם החרפה" היה מגן דוד צהוב בקוטר של 10 ס"מ לפנים, בסביבת הלב (משמאל), ומאחור על השכמה הימנית, גבוה יותר מאשר הטלאי שהיה מקודם.

הרופאים נדרשו לענוד את הטלאי על החלוקים הלבנים. על אי ציות לפקודות הנ"ל העונש היה — מוות. רק עונש אחד היה קיים לגבי היהודים: בעד עבירה הקלה ביותר — מוות. בין האיסורים והצווים שניתכו עליהם היה גם איסור לסחור באלכוהול. בוקר אחד נעצר בזמן עבודתו בבית חרושת לסבון טוליה ברנשטיין, הבן הצעיר של המשפחה המסועפת, הבעלים של בית החרושת. לא הועילו שום השתדלויות לשחררו. גם לא נמסרה הסיבה, כרגיל, למאסרו, אבל אחר כמה ימים קראנו בעיתונות המקומית הביילורוסית, שהיהודי טוליה ברנשטיין נורה, מפני שמכר בקבוק וודקה. הוא הוצא להורג כדי להזהיר את האחרים.

עונש מוות צפוי היה גם לאלה שנתנו מזון ועזרה לשבויים הסובייטים, שהיו מרוכזים בברנוביץ. אלה נראו כצללי אדם, רעבים ומצומקים, בלויים ויחפים נדחפו ונרדפו על־ידי שוביהם בשוטים, במקלות ובקתי רובים. בסופו של כל טור אפשר היה לראות אנשים־שלדים, שהחזיקו בידיהם את חבריהם הנושמים בקושי, מתים למחצה, שלא יכלו כבר לזוז, בקולות חרישיים, שלא נשמעו כמעט, ביקשו קצת לחם או מים. בלי לחשוב על העונש החמור הצפוי ומבלי לשים לב שלהם עצמם לא היה מה לאכול, היו יהודים רבים מניחים פרוסות לחם ואוכל אחר ברחובות שבהם עברו השבויים ושמחו כשאלה הרימו ואכלו אותם.

פחד ואימה

ב־30 ביולי אחרי הצהרים יצאה הוראה חדשה, למחרת, ב־31, חייבים השערים והחלונות בְּמעונות היהודים להיסגר על בריח. אסור יהיה לצאת החוצה לרחוב ואפילו לחצר, אף להציץ מבעד החרכים אסור. אלה שעובדים מחוץ לגיטו חייבים ללכת לא ביחידות אלא בקבוצות של שלושה בשורה. אחרי שש בערב אין ליהודים רשות להסתובב ברחובות, מי שיימצא בחוץ יֵרֶה בו במקום.

קל לתאר מה עבר על יהודֵי העיר אותו אחר צהרים נורא. ליל נדודים עבר על היוצאים לעבודה, שאמנם הרגישו בטוחים יותר, אבל חששו, שבשובם מהעבודה לא ימצאו כבר את יקיריהם, והבתים הסגורים על הנשארים בהם יוצתו.

רבים הלכו להסתתר אצל מכרים נוצרים או במקומות העבודה עד הבוקר. "יהודים, הלילה של ה'סכינים הארוכות' הגיע", אמר העסקן הציוני, רופא־השיניים ברמן — "ליל ברתולומיאוס מתקרב, את כולנו ישחטו", סיים בפסימיות.

כשנשאלו הפועלים הנוצרים, שבאו למחרת בבוקר מחוץ לגיטו, מה פשר המהומה, סיפרו על שמועות, שהיטלר עבר באותו יום דרך העיר. אחרים טענו, שהיה זה יום אבל על הגרמנים הנופלים בחזית הרוסית.

כך עבר יום אחר יום תוך יסורים קטנים וגדולים, וראה זה פלא, התחילו להתרגל לצרות ולאימה. אנשים הסתדרו בעבודה במוסדות העיר ועבדו אצל פולנים, ביילורוסים או גרמנים באופן פרטי. עבדו בכל מיני עבודות, כולל עבודה שחורה.

בחודשים הראשונים היו נותני העבודה משלמים משכורת מלאה. אח"כ עוכב חלק מהמשכורת בשביל העיריה . מזמן לזמן קיבלו העובדים היהודים מצרכי מזון. מותר היה אז ליהודים ללכת על המדרכות, אולם לפָנות דרך לגרמנים העוברים. ענודים טלאי צהוב מלפנים ומאחור, רדופים על כל צעד ושעל, עדיין היה להם צלם אנוש. לאט לאט הסתגלו, כאמור, לחיים האכזריים באכסורדיותם ובאימתם. כשחזרו מהעבודה אפשר היה לפעמים להתגנב לחנות נוצרית ולקנות מצרכים — מלח, לחם, ירקות וכו'. לפעמים היו נכנסים גם לנוצרים מכרים, מכרו חפצים בעלי ערך כדי לקנות מצרכים חיוניים.

מזמן לזמן באו יהודים, בעיקר נשים, מהעיירות הסמוכות כמו, הורודישץ, סטולוביץ, לחוביץ והביאו דברי מאכל. הם גם מסרו, ששם כמעט ואין רואים גרמנים וחיים בשקט יחסי. זה השפיע על רבים לעבור לעיירות אלו.

הגירוש ל"סחלין"

שוב ניתכה גזירה, אמנם צפויה, אבל בכל זאת מפתיעה — לפנות בוקר היה על היהודים לעבור לגיטו שימוקם ב"סחלין", מהצד השני של מסילת הברזל לבוב־וילנה, שם הוכנו בשבילם בקתות איכרים קטנות. ההעברה חייבת היתה להתבצע במשך שעות מעטות.

יום סגריר עצוב, אלפי יהודים, נשים וילדים עם תרמילים וחבילות על השכם, על עגלות, עגלות ילדים,עם שארית הרכוש — עושים דרכם לאט לאט לגיטו, כפופים ושחוחים, תוך בכי תמרורים בדרך ל"חיים חדשים"

בגיטו "סחלין". עוברת מכונית צבאית מפוארת,ונעצרת. יוצא אדם מבוגר במדי גנרל ושואל, "מה זה? מה קורה? לאן אתם הולכים?" מוסרים לו דו"ח קצר.

הוא מושך בכתפיו. "כנראה ש'הם' (השלטונות המקומיים) אין להם עניינים יותר חשובים לענות בהם — שילכו לחזית!" הוא נכנס למכוניתו ונעלם.

מגיעים למקום. גשם סוחף, אין גג ומחסה. הבקתות תפוסות על־ידי בעליהן, איכרים שאינם מוכנים לעוזבם בגשם. היהודים ניצבים ליד הקירות, מכסים את הילדים הבוכים — וכך יושבים עד הערב. חלק חוזר העירה, לבתים שעזבו, ויקרה מה שיקרה. כאן יורד גשם זלעפות, ואין עם מי לדבר. או לשאול מה לעשות. חלק נשארו בעיר על דעת עצמם למרות הסכנה. בגלל הגשם. חלק נשארו במשך הלילה תחת כיפת השמים, ובינתיים נשדדו בתיהם העזובים בעיר על-ידי הנוצרים. בו בזמן משתדל הוועד היהודי לקרוע את רוע הגזירה, והוא מצלית. מרשים לחזור. רטובים עד לשד עצמותיהם, רעבים וצמאים, נסחבים בקושי לבתים, שעזבום רק אתמול.

בשורות איוב מהעיירות בסביבה

הודות לקשר עם מכרים נוצרים נודע, שלעיירות בקרבת ברנוביץ הגיעו גדודי ס.א. גרמנים, מרכזים את התושבים היהודים ויורים בהם. הידיעה הראשונה באה מקריווֹשין, שם נורו הרוקח המקומי עם משפחתו, ותושבי ברנוביץ לשעבר, צילה זבלוצקי עם בעלה, הירשל בוסל ובנם.

נודע גם, שהרופא אהרון פיליפובסקי מברנוביץ הצליח לברוח ליערות, בהם התחילו להתארגן קבוצות פרטיזנים ראשונות. אח"כ באה הידיעה, שהוא השתתף כפרטיזן בקרב עם הגרמנים ונהרג.

גל של השמדת יהודים מקיף את העיירות הקטנות ומגיע גם לערים גדולות יותר, כמו הנצביץ. שם נהרג עו"ד מברנוביץ, אהרון בְּרֶוֶדֶה, עם אשתו ותינוקם.

כמו כן נורה בהנצביץ תושב ברנוביץ, גורביץ, למרות שהיה לו מכתב חסות, הקרוי "מכתב ברזל", משלטונות הצבא הגרמניים כעובד חשוב ונחוץ. הוענק לו חופש תנועה בשל עבודתו במחצבות הזפת. במקרה הזדמן להנצביץ בזמן "אקציה". לרוע מזלו עצר אותו שוטר ביילורוסי, קרע את "מכתב הברזל" ואח"כ הרגו. בשורות איוב אלה הישרו דיכאון עמוק על כולם. בהתחלה אמנם, כרגיל, אין מאמינים, שישמידו אנשים על לא עוול

בכפם. מחפשים סיבות, מדוע כך קרה. מספרים, שיהודי העיירות — ושל הנצביץ בפרט — עמדו בקשרים עם הפרטיזנים הסובייטים, וזאת הסיבה להשמדתם. כך המציאו אשליות סרק, כמו טבוע הנאחז בבדל קרש כדי להינצל מאבדון, את הקו הפסיכולוגי הטבעי הזה ניצלו הרוצחים הנאצים בתכסיסי ההשמדה שלהם. רצו, שכל אחד יקווה ויחשוב, שהוא יישאר בחיים. על־ידי זה מנעו התנגדות ומרי בזמן "האקציות" והשחיטות.

"היודנרט" — מועצת היהודים

המצב נעשה קשה ומעיק מדי יום ביומו. החיים היו מלאי כאב ודאגות, חיכו לניסים ולשינויים, התחילו לדבר על בואו של שלטון גרמני אזרחי, שבו יוסדרו החיים אחרת.

בספטמבר 1941 הגיע מטה שלם של רוצחים מיומנים עם הקומיסר של האיזור — מפקדם ("אובר־שטורמפירר") רודולף ורנר. מקום מושבם היה הבניין המפואר של הבנק הפולני — שמאותו זמן נמנעו יהודים מלעבור על ידו. בו היתה גם מחלקה יהודית, שפיקד עליה צעיר אחד, רוצח וסדיסט — קָרְמָפֶּה שמו. בראש האגף הרפואי עמד ד"ר וַיכמן. כן הוקם משרד עבודה. באותו זמן הגיע מהגסטפו של קובנו הרוצח קר המזג אַמְלונג. עוזרו הקרוב היה "שקץ" ליטאי צעיר, יוזף גורנייביץ', המכונה "לִיטָווִין" או "יוזף היפה".

כד בבד הוקמה גם ז'נדרמריית השדה וגם המשטרה הביילורוסית החשאית עם האוקראיני דִיצֶ'נְקוֹ בראש. נוסף עליהם היו גם בברנוביץ' יחידות ובסיסי צבא. כל אלה יחד וכל אחד לחוד לחצו על הציבור היהודי, תבעו ודרשו פריטים שהיו זקוקים להם. היהודים סיפקו ונתנו בלית ברירה ככל שנדרשו. בכך קיוו להציל את חייהם. חדשים לבקרים הוצאו פקודות וגזירות: ליהודים אסור לקבל משכורת בעד עבודתם. נותני העבודה העירוניים והאזרחים חייבים להכניס את המשכורות לקופת משרד העבודה, ליהודים אסור ללכת על המדרכות וכו' וכו'.

הדרכונים והתעודות חייבים לשאת את החותמת "יהודי" (יוּדֶה) באותיות גדולות. זה צריך לבצע "היוּדֶנרט" (מועצת היהודים), שנוסד באותו זמן באופן רשמי, על כל מחלקותיו. למעשה היה זה גלגול חדש של "הוועד היהודי", שצריך היה להוציא לפועל את פקודות הגרמנים כלפי יהודים. את המחלקה לאספקה ואיחסון ב"יודנרט" ניהל סַבְצִ'יצְקי; את מחלקת עזרה סוציאלית — חיים צוקרמן; עבודה — יוסף ליינמן ועוזרו איזיה פידלר; תברואה — ד"ר פישקו סַבְצִ'יץ; רוקחות — הרוקח מיכאל מוּקַסֵיי; פיקוח

על המחסנים — אידלצ׳יק; בראש עובדי המחסנים — פיניה יסינובסקי וסימה לב.

שלושת המשרדים האחרונים קמו בגיטו אחר־כך. במחלקה הכללית או הראשית עבדו; מרדכי שיף — גזבר; יוסף קוריניין — מזכיר (האחרון כתב יומן של הגיטו, אבל לדאבון לב לא שרדו לא האיש ולא היומן). כעיתונאי לשעבר וציוני אמר לא פעם, שאם יזכה ויישאר בחיים, תהיה הכותרת של מאמרו הראשון "בדרך לא״י עם אחוריים לאירופה".

מוליק יזרעאל היה איש הקשר עם הס.ד. (גסטפו) ועם המשטרה החשאית הביילורוסית. באותו פרק זמן נוסדה גם המשטרה היהודית (50 — 60 איש). בראש המשטרה היהודית עמד חיים ולטמן. במשך הזמן נפתחו מחלקות חדשות ונוספו אנשים חדשים. דרך משל, את החנות היחידה בגיטו, שבה חילקו את מנות המזון, ניהל משה ליטוַאק.

חלק פעיל בהתייעצויות נטל הד״ר אייזיק בוסל, שיתף פעולה גם בֶּלוסקורניק, שעסק באספקת מגפיים ונעליים לגרמנים. בחשבונאות — ברוך גלאי. פעילה מאוד היתה הגב׳ ז׳ניה מן. היא היתה אהודה ופופולרית בעיר, ואחרי ייסוד ה״יודנרט" נעשתה מזכירתו של יו״ר ה״יודנרט", אובסיי איזיקסון. היתה מסורה לעבודתה בכל ליבה ונפשה ולא פעם הצליחה לקרוע גזרות ולעזור לנצרכים, לנחם ולעודד את המיואשים וחסרי האונים. היתה לה אפשרות להציל את עצמה (אשה גרמניה רצתה להחביאה) אבל סרבה, באומרה, שמקומה עם בני עמה וגורלה כגורלם. בראש ה״יודנרט" עמד, כאמור, העו״ד אובסיי איזיקסון, בנו של סוחר בדים, הירש איזיקסון (שהגיע לארץ אחרי המלחמה מגלות רוסיה, זקן ועייף, היחיד ששרד מכל משפחתו העניפה שיכל בניו ונכדיו). אובסיי היה עסקן ציבורי, חבר בנק הסוחרים וכו׳. חוץ מזה היה קשור בזמן השלטון של פילסודסקי ל״בלוק הבלתי מפלגתי לשיתוף פעולה עם הממשלה" (ב.ב.וו.ר).

לעבודתו ביודנרט התמסר במרץ רב, וקיווה, שעל־ידי פעילותו יוכל להציל נפשות. ואכן לא גזירה אחת הצליח לקרוע. כ״ראש היהודים" (״יודן אֶלטֶסטע") היו לו גם זכויות. היה לו חדר מגורים ויכול היה להשתמש באור חשמל (לאחרים אסור היה). היתה לו תעודה לתנועה חופשית בכל זמן וכו׳. את הזכות האחרונה ניצל לסידור עניינים שונים בשביל אֶחיו, יהודי הגיטו. הוא מוכרח היה למלא את דרישות הגרמנים ולספק את כל אשר דרשו, ואף מעבר לזה — הכול כדי להציל חיים.

היודנרט והרופאים

בין הגזירות השונות של השלטון האזרחי היה האיסור להיכנס לקנות בחנויות "אריות". אחר־כך הוטל קנס של שני מיליון רובל סובייטיים או מרקים גרמניים (רובל = מרק) על הגיטו. על ה"יודנרט" היה לאסוף את הכסף. איסוף זה היה יותר קשה מאשר בפעם הראשונה, מפני שלאנשים לא היו כבר אמצעים, ולכן היה על "היודנרט" לפסוק, כמה כל אחד חייב לתת — בכסף, בסחורות וחומרים, עורות וכו'.

את חלק הארי של הסכום החליט ה"יודנרט" להטיל על הרופאים. הרופאים, שמספרם היה כ־30 — 40, לא יכלו, עם כל רצונם הטוב, לשאת את המשא הזה. המסים שהוטלו עלו כל יום. התקיימה ישיבה סוערת של נציגי הרופאים עם ה"יודנרט", בה הוחלט על ועדה משותפת, שתסדיר ותקבע כמה ישלם כל רופא.

הוצאות להורג

מדי פעם התפרסמו הודעות על הוצאות להורג בידי יוזף "ליטוין". פעם הוציא להורג שלושה איכרים פרטיזנים. הם ניתלו על עמודי חשמל ליד אנדרטת החייל האלמוני.

באותו זמן נרצחו גם שבויי מלחמה סובייטים בחצר שוּלַיינֶר. שפכו עליהם בנזין ושרפום חיים. ביניהם היה יהודי, שצעק מתוך הלהבות: "יחי סטלין, תחיה רוסיה הסובייטית". כל זה הטיל אימה על כל האוכלוסייה ובפרט על היהודים. פשטו שמועות, שנתאמתו, על "אקציה" בעיירה הורודישץ, שם ניספו גם יהודים מברנוביץ'.

נודע, שבנובוגרודק אספו את היהודים בשוק יחד עם ה"יודנרט" המקומי וירו בהם, מפני שלא סיפקו את מספר הפועלים הנדרש. בין הנורים היו תושב ברנוביץ', ברל שְׁבִּירַנְסקִי, ובנו יוס'ל וכן שמידוב.

לקראת הקמת הגיטו

מצב הרוח בעיר נעשה רַווּי יאוש. עניין גזירת הגיטו עלה שוב על סדר היום. "זקן היהודים" איזיקסון, עושה מאמצים, שאת הגיטו יַקבעו באותו חלק של העיר, שבו חיה האוכלוסייה היהודית. הוא מצליח, הגיטו נקבע בדרום־מערב העיר.

קרמפה — ראש מחלקת היהודים של השלטון האזרחי, עם שוט ביד,

בלווית חברי "היודנרט" בודק את הבתים, על כל שעל ועל כל חדר מתדיינים. התושבים הנוצרים אינם רוצים לעזוב את בתיהם. הם משתדלים שאת בתיהם לא יִכְללו בגיטו. פעם מצליחים הם להוציא בית משטח הגיטו, ופעם "היודנרט" לבסוף הוכרע העניין, והגבולות של הגיטו מסומנים תוך חישוב, שלכל נפש מוקצה מטר אחד מרובע.

הגיטו מחולק לשניים, מעבר צר ביניהם. בית אחד נמסר למשרדים של ה"יודנרט" ברחוב סַדוֹבָה, לא רחוק מהשער הראשי של גדר הגיטו. בית קטן ממול נמסר למשטרת הגיטו. במקום שהיה מושב הזקנים (שנוסד על־ידי הנדבן ישראל זלמן הלפרין) הוקם בית החולים של הגיטו והמרפאה. מול מחלקת התברואה נפתח בית המרקחת ברחוב אוֹזֶ'שְקוֹבָה. איכרים מביאים קורות עץ ותיל דוקרני ומקימים גדר סביב הגיטו.

ד"ר לוּקָשֶני, מנהל מחלקת הבריאות בעיריה , רומז שישתדל להשאיר את הרופאים במקומותיהם מחוץ לגיטו, כדי שיוכלו לשרת גם את האוכלוסייה הנוצרית.

ה"יודנרט" התנגד לסידור של מתן זכויות יתר לרופאים. אפשר שפעלה כאן הקנאה. יש מאבק עיקש בין ד"ר לוקשני ובין ה"יודנרט". בסופו של דבר הוחלט, שרופאים, שעבדו במוסדות העירוניים של הנוצרים, יגורו מחוץ לגיטו, אבל לא בדירות שלהם. חילקו להם ארבעה בתים מחוץ לגדר התיל הדוקרני, שעברה מאחורי אותם בתים.

ברגע האחרון מצליח ה"יודנרט" לקבל עוד בית לסדנאות לחייטים ולסנדלרים מחוץ לגדר, כדי שהגרמנים יוכלו לעשות הזמנות מבלי להיכנס לגיטו.

לרופאים ניתנת רשות להכניס לבתים גם את קרוביהם. כאמור, הצליח ד"ר לוקשני להוציא חלק מהרופאים מהגיטו ולהושיבם בבתים מיוחדים. מחוץ לגיטו יצאו גם האחות הראשית של בית"ח של הגיטו, מינה לחוזבינסקי, המתרגם של משרד הבריאות וילהלם פלדמן (מורה לשעבר בגימנסיה הממשלתית הפולנית) וכן הרוקחים ועובדי מעבדות,דולה הורוביץ עם אמה, שהושיבום בבתים הנ"ל. מעניין, גם הרופאים, שהיו מקודם נגד הגיטו החיצוני, התיישבו שם כשהתאפשר להם הדבר.

אח"כ התברר, שחוץ מהרופאים נשארו גם משפחות אחרות מחוץ לגיטו, ובמרחק רב ממנו, כגון, משפחת סטבסקי, שנשארה בביתה, ליד בית חרושת לחבלים, המשפחה של המהנדס סינגלובסקי, שגרה בבית חרושת כימי שאותו ניהל, המשפחה של רופא השיניים פידלר, שנשארה במרפאה שלו. ה"יודנרט" ידע על כך ולא הפריע. הוכח, שאותם תושבים עזרו מאוד

לתושבי הגיטו הפנימי על־ידי הברחת מזון ודברים אחרים לתוכו. הזכות לחיות מחוץ לגיטו ניתנה ליהודים מסויימים לא רק בברנוביץ, אלא גם בערים אחרות, כמו נובוגרודק, סלונים ועוד מקומות.

הקולחוזים

לצרות היום־יומיות נוספה דאגת החיפושים אחר מגורים בגיטו שעתיד לקום. ברור, שהיכרות עם ההנהגה ו"פרוטקציה" היה להם תפקיד לא קטן במציאת מקום מתאים. בהיות רק מטר מרובע אחד מוקצה לנפש, צריך היה לחשב כל שֶעָל ולדאוג שחוץ ממיטות, שולחן וכסא יהיה בחדר גם מקום בשביל 15—20 איש, שמוכרחים היו לגור שם. לכן נאלצו למַקֵם מיטות אחת מעל השניה כדי לנצל את גובה החדר. היו כאלה שחילקו את החדר לשתי קומות ועשו מחדר אחד שניים — אחד למטה ואחד למעלה. יש לציין, שבברנוביץ היו החדרים גבוהים, ארבעה מטרים ויותר.

על הכנסת רהיטים אחרים, חוץ ממיטות ושולחן קטן, אי אפשר היה לחלום. הרהיטים של הדירות הישנות נשארו או נמכרו לנוצרים בפרוטות, או נמסרו להם לשימוש זמני. "כשנישאר בחיים נקבל אותם בחזרה", הרהרו בלי להאמין. מיטות ילדים קטנים הוצמדו לקירות; רבים סידרו את משכבם בעליות הגג.

היו מעט אנשים שראו את הנולד, בפרט בין הפליטים שהגיעו לברנוביץ ממקומות אחרים. הם בנו קירות כפולים בחדרים ומחבואים מכל סוג. בעיית הבישול היתה חריפה. בבית של 4—5 חדרים בשטח של 80—100 מטר מרובעים גרו 80 איש (20 משפחות בערך), ולכולם רק מטבח אחד. ל"מזלם" לא היה מה לבשל, אבל את מעט האוכל החם צריך היה להכין, וזה גרם למריבות ואפילו למהלומות. קושי עצום היה עניין השֵרותים — שהיו בחצר — ואספקת המים.

אינסטלציה (צנרת מים) לא היתה בברנוביץ. את המים צריך היה לשאוב מבארות ולהביא הביתה. בעניין זה התעוררו לא מעט קטטות ומריבות. התור לכביסה ולייבוש הבגדים והלבנים (בפרט בחודשי החורף) היה למטרד תמידי וחֵייב, שלא מרצון, לעבור לשיטת ה"קולחוז", כלומר, למשק קולקטיבי. ניקוי החדרים, הדחת הרצפות, החלונות והדלתות היו גם הם עילא לויכוחים ולמריבות. חשובה מאוד היתה גם הרחיצה בבוקר. כדי שלא לאחר לעבודה צריך היה לקום מוקדם בחושך ולתפוס תור. סבון לא היה, לבנים הרתיחו וכִבסו באפר. המציאו כל מיני פטנטים ומשחות כדי לרחוץ את הידיים.

לרחיצת הגוף שימש בית המרחץ הישן ברחוב מִינסקָה, שעמד מחוץ לגיטו וגודר בתיל דוקרני, לשם הובלו היהודים בקבוצות להתרחץ.

אי־אפשר היה להקפיד על ניקיון, האנשים שרצו כינים ורמשים אחרים, ולכן הוקמו על־ידי ה״יודנרט״ ועדות סניטריות, רובן של נשים, שלא חסכו עמל ועבודה בתפקידם. הם מצאו את ״בעלי הכינמת״ ואצל אלה גילחו את הראשים ושילחום לבית המרחץ. צרה צרורה כללית נוספת בגיטו היו הפישפשים.

ובינתיים, לפני הכניסה לגיטו, ניתכות גזירות חדשות. ליהודים אסור לקבל עזרה רפואית במוסדות הנוצריים של העיר. מתכננים בחיפזון בית חולים, מרפאות, מעבדות. מתקבלת עזרה חלקית באופן חוקי, אבל גם באופן בלתי חוקי מצד הרופאים היהודים, שעובדים עדיין בבתי החולים הכלליים.

תוך התכוננות למערכת החורף ברוסיה, דורשים הגרמנים, שעל כל אחד למסור את פרוותיו, את המעילים החמים, את הלבנים החמים החדשים למען החיילים בחזית. היהודים חייבים למסור אף את מלבושיהם החמים האחרונים (מחכים לחורף קר דווקא), והם נשארים ממש בלי בגד חם, בלי עצים או פחם להסקה. השלטונות מתחילים בחסימת הגיטו מכל צד — אין יוצא ואין בא. סגירת הגיטו נקבעה ל־12 בדצמבר 1941 ב־12 בצהרים. לגיטו חייבים גם להיכנס המומרים (המשומדים).

גר שקיבל את היהדות אינו חייב להיכנס לגיטו, מפני שהוא אינו ממוצא יהודי, אבל אשתו היהודיה נשארת בגיטו; ילדיהם מצטרפים לאביהם.

שערי הגיטו חתומים

בדיוק ב־12 בצהרים, ב־12 לדצמבר, סוגרים את שערי הגיטו. מבחוץ מעמידים משמר של שוטרים ביילורוסים, כשבידיהם רובים. הם מפטרלים מסביב לתיל הדוקרני ומשגיחים שאיש לא יחמוק. בית ה״משמר״ שלהם נמצא על־יד השער הראשי, בסוף רחוב סאדובה. פינת וילנסקה.

בראש המשמר הביילורוסי עומד סמל גרמני של הז׳נדרמריה. בשער הגיטו מבפנים עומד שוטר יהודי, סימונו של השוטר היהודי הוא סרט כחול כהה עם הכתובת ״שרות הסדר״ עם חותמת של המפקדה. בגיטו היו רק שני שערים, אחד מערבי־צפוני והשני מערבי־דרומי. השער השני של הגיטו היה סגור תמיד והוא נפתח רק כדי להוציא את המתים לבית הקברות היהודי. אחרי סגירת הגיטו מקבלים הפועלים שעובדים בחוץ תעודות רשות לצאת ממנו. להיכנס לגיטו מרשים לכל יהודי בלי בדיקה, רק בצאתם עליהם

להראות את היתרי היציאה לשוטר הביילורוסי. הנוצרים, המסתובבים מסביב לגדר, מרוצים בעצם מ"המכלאה" של היהודים — הגיטו. להיכנס מותר רק למשתייכים לגסטפו, לנציגים של הקוֹמיסַרייט האיזורי,לז'נדרמריה הגרמנית וגם למשטרה החשאית הביילורוסית. רשות זו נתונה בפרט לאלה שיש להם קשר עם "היודנרט".

החיים בגיטו כאמור, מתייצבים, כביכול. התרגלנו לצפיפות וללכלוך, ללחץ וליסורים. ה"יודנרט" מבצע את פקודות הגרמנים בדייקנות באמצעות משטרת הגיטו.

"גינוני מלכות" מוזרים, שעוררו מחשבות נוגות, נוצרו בגיטו, כש"זקן היהודים" נכנס לבניין המשטרה חוייבו הכול לקום ולהצדיע, והמפקד מדווח... טרגי־קומדיה בחיי הגיטו הבלתי אנושיים. אף על פי כן פועל ה"יודנרט" בברנוביץ' רבות ומתאמץ להיטיב את תנאי החיים של התושבים היהודים; דואג לתזונה מסודרת (100 גרם לחם שחור היא המנה בשביל אדם!), מזמן לזמן מקבלים תפוחי־אדמה רקובים, לפעמים דייסה וקצת שמן.

בחוץ חורף קשה — המים קפואים ועצים להסקה אין. לפעמים מצליחים הפועלים להביא קצת עצים מהחוץ, כדי לבשל תבשיל דל ולחמם את ה"בית". מדי בוקר יוצאים אלפי אנשים, גברים ונשים לעבודה.

אלה שעובדים בתוך מְבָנִים — בני מזל הם לעומת אלה שעובדים בחוץ, בשלג ובקור. היוצאים מן הגיטו מוציאים כל פעם משהו למכירה. אלה שנותרו להם חפצי ערך מתגנבים — כשחוזרים מעבודתם, כאמור, לאיזו חנות נוצרית וקונים משהו בשביל המשפחה הרעבה. לכן השתוקקו הרוב לצאת לעבודה ולא להישאר בבית.

היוצאים לעבודה מן הגיטו דואגים בלי הרף למשפחות שנשארו בתוכו. האם ימצאו אותם בחיים בחוזרם? בכניסה לגיטו בשער נערכו לפעמים בדיקות, והמשטרה הביילורוסית היתה לוקחת כל שמצאה אצל הנכנסים. בהתחלה לא הקפידו כל כך, אחר־כך נהגו בחומרה יתרה. בחזרתם היו העובדים, מוקפים על־ידי מכרים, נשאלים על חדשות בחוץ. אחדים הצליחו לקרוא עיתון בזמן העבודה או לשמוע משהו,ומדווחים. כמובן, מועדפות הידיעות שיש בהן שביב תקווה. אבל קשה היה להישאר אופטימיים, כשבאות ידיעות על "אקציות" ורצח בעיירות מסביב מפי נוצרים או לפעמים מפי יהודי, שהצליח להתגנב לגיטו. כך עולה בידי מישהו לכתוב פתק לקרובים ומכרים ולקבל קצת מזון מאלה שיושבים בעיירות קטנות, שבהן אין גיטו, והם באים במגע עם האיכרים. כל זה נעשה תוך סיכון גדול. פעם

נתפס פתק כזה והגב׳ בְּרַוִין, שכתבה אותו לאביה בלחוביץ׳, נורתה יחד עם תינוקה כעונש.

"אקציות" בלחוביץ׳ ובסלונים

מהר מאוד נודע, שכל היהודים בלחוביץ׳ נרצחו. נודעים פרטים שונים. כשהביאו את היהודים המקומיים אל הבורות, ביקש הסוחר לשעבר מברנוביץ׳, גרשון ברגמן הזקן, מהרוצחים, שירשו ליהודים להגיד וידוי ברגע הטרגי. הבקשה עשתה רושם אף על הרוצחים והם מִתרצים. ברגמן הזקן לובש את טליתו שלקח איתו לדרכו האחרונה ומתחיל להגיד וידוי, ואחריו חוזרים הכול בקול שבור ורצוץ, בבכי תמרורים. הרוצחים מתרחקים ומחכים. אחרי שגמר, הוא פונה אל הרוצחים ואומר: "אנו מוכנים!" הרוצחים מתחילים ב"עבודה". בין הניספים תושב ברנוביץ׳ לשעבר, הרוקח אלתר קירכין ומשפחתו.

מיד לאחר מכן נודע גם על ה"אקציה" בסלונים, שבה ניספו גם־כן תושבים מברנוביץ׳. בין השאר, אשתו של העסקן הציוני הידוע יצחק יסינובסקי, סוניה, אחות במקצועה.

היא הובאה לבורות החפורים ואחר שירו בה נפלה פצועה לתוך אחד מהם, אבל חיה עדיין. בשעת דמדומים הצליחה לזחול ולצאת מהחפירה וזחלה לביה"ח הנוצרי שבו עבדה, חבשו את פצעה והשכיבוה במיטה, אבל מישהו מהעובדים הלשין לשלטונות, והיא הוצאה מבית החולים ונורתה למוות.

ידיעות על עיירות אחרות מתקבלות גם בדרך אחרת. מזמן לזמן מביאים הגרמנים שרידי יהודים מעיירות הסביבה ומוסרים אותם ל"יודנרט" כדי לסדרם בגיטו. אלה היוו את שארית הפליטה מהערים המושמדות, מומחים שהגרמנים הוציאום מבתיהם לפני החיסול.

ניסיונות בריחה

הגיטו במתח תמידי. חיים בפחד ובאימה, מחכים לגרוע כל רגע. הנה נכנס ל"יודנרט" איש גסטפו, וחיל ורעדה אוחזים את תושבי הגיטו: איזו גזירה חדשה הביא? מה הוא דורש?

כאן בא מישהו מהקומיסרייט האיזורי ושוב תאנייה ואנייה. הכול מתחבאים עד יעבור זעם, עד שהלז מסתלק. יש הוראה מה"יודנרט" שלא להימצא בטווח ראייתם של הרוצחים. מדי פעם תופסים צעירים מהגיטו ושולחים אותם יחד עם מטענים של סוסים ובהמות לכל קצוות הארץ, לרוב לוורשה. תפקידם להשגיח על הבהמות בדרך; לתת להן אוכל ושתייה ולנקותן. אחרי שסיימו

עבודות אלה מחסלים אותם בתחנה הסופית של המשלוח או מחזירים אותם לגיטו. מגיעות ידיעות מגיטו ורשה וגם קוראים בעיתון, שהוקמו שם סדנאות גדולות והן עובדות למען הצבא הגרמני. יש המאמינים שבוורשה בטוח יותר מאשר בברנוביץ' ומחפשים דרכים, כיצד להגיע לשם. כשמתפשטת שמועה, שיש משלוח של בהמות לוורשה, מופיעים הרבה צעירים, בפרט מהפליטים מאותם המקומות, שמתנדבים. המבוגרים יותר ובעלי משפחות, מחפשים דרכים אחרות. קם ארגון מסועף של נוצרים, שמכין תעודות מזוייפות ושולח אנשים במכוניות משא סגורות לוורשה. הכול תמורת בצע כסף. ואמנם עולה בידי כמה משפחות לצאת את הגיטו. הדבר נעשה בחשאיות מוחלטת, אפילו קרובי משפחה ושכנים ב"קולחוז" אינם יודעים על המתרחש. פעם נכשל נסיון בריחה כזה. אחרי שנכנסו היהודים למכוניות, הוקפו פתאום על ידי אנשי הגסטפו, והעונש ברור — עשרות יהודים נורו, ביניהם המנתח הוורשאי בקמן, ששהה בברנוביץ' מאז בואו כפליט ב־1939.

פעם, באחת השבתות בשעות הבוקר, כשהפועלים התכוננו לצאת מהגיטו, אין פותחים את השער. כרגיל נעול השער מסוף שעות העבודה עד ליציאה לעבודה.

בהלה בגיטו, אין יודעים מה פשר הדבר. מהממשל האיזורי אוספים את חברי ה"יודנרט". במשך שעה חוקרים ודורשים אותם על מחלת הטיפוס, שכאילו הופיעה בגיטו. אחרי הבטחה, שאין מחלה זו בגיטו ואחרי אזהרה חמורה, שעל כל מקרה יש להודיע מיד, משחררים את חברי ה"יודנרט" ושערי הגיטו נפתחים. הפועלים יוצאים. פחד שווא.

ושוב, עוברים ימים על ימים. מסתגלים לתנאים השוררים. מתחילים ל"הסתדר" מחדש. אמנם אין משלמים משכורות תמורת העבודה, אבל לפעמים זורקים נותני העבודה הנוצרים ליהודים המשועבדים להם עצם, כמה מרקים או מצרכים.

בערב חורפי אחד, נכנסים לפתע לגיטו כמה אנשי גסטפו עם עוד כמה שונאי ישראל מהקומיסרייט האיזורי עם קרמפה בראש. מוקף על ידם נסחב יהודי נפחד וחיוור — בגיטו מסתתרים. הנאצים פוקדים על ה"יודנרט" שיאסוף את כל היהודים של הגיטו למקום אחד. עכשיו מכירים את האיש העצור. זהו חייט נשים ידוע בעיר — אהרון אמסטיבוביצקי. קרמפה קורא את פסק הדין: היות והיהודי דרש כסף תמורת העבודה אצל התופרת שולייקה, דבר שהוא נגד החוקים של השלטון, הרי הוא נדון למוות בגלל סבוטז'ה. גזר הדין מוצא לפועל לעיני כולם — הוא נורה.

ה"יודנרט" מקים מחסני אספקה

דרישות הגרמנים והזמנותיהם לפריטים הנחוצים להם — מתרבות. לא פעם הדרישה היא, שההזמנות יבוצעו תוך דקות, וזה מאלץ את ה"יודנרט" להקים מחסנים עם כל מיני פריטים, כדי שאפשר יהיה לספק את דרישות הרוצחים תיכף ומיד. את הפריטים היה הכרח לקבל, תוך בדיקות וויכוחים, מיהודי הגיטו, אצל אלה שגרים מחוץ לגיטו לא היתה ל"יודנרט" בראשונה רשות לעשות זאת. אחרי "השתדלות" מקבלים אותה מקרמפה — מרשים ל"יודנרט" לבדוק גם אצל היהודים הגרים מחוץ לגיטו.

ברור שה"יודנרט" מחרים ונוטל דברים גם בבתים, בהם גרים הרופאים. באחד הערבים מוקפים אותם הבתים על ידי המשטרה היהודית — אין יוצא ואין בא. ראש המשטרה היהודית עם נציג ה"יודנרט", מוליק יזרעאל, מגיעים, ואז מתחילה הבדיקה. הם אינם משוחחים עם המכרים והידידים משכבר — "בזמן מילוי התפקיד אסור לדבר" — אומר ראש המשטרה ברוסית. הבדיקה מתבצעת בקפדנות ובדייקנות, וכל החפצים שיש להם ערך, נלקחים. נרשם דו"ח "כדת וכדין" על ידי מוליק יזרעאל. לא הועילו טענות ותחנונים. הרושם הוא שכך התנקם ה"יודנרט" באלה, שהעזו לגור מחוץ לגיטו.

כדאי כאן להעיר, שלא פעם העבירו מהמחסנים גם פריטים שונים ליהודי הגיטו הנצרכים, דרך משל — בגדים.

באותו זמן יצאה הוראה ל"יודנרט", שכל יהודי הרואה גרמני ברחוב חייב להוריד את כובעו. ניתנו הוראות מדויקות עפ"י המתכונת הגרמנית, איך לעשות זאת.

יהודי הרואה בדרכו גרמני חייב לתפוס כובעו במהירות, להסירו בתנועה חדה מראשו תוך קידה עמוקה ולחכות עד שהגרמני יעבור, ורק אז מותר לו לחבוש את הכובע. מי שלא ימלא אחר הפקודה — אחד דינו — מוות! הוחלט על־ידי רבים ללכת בגילוי ראש כדי להימנע מפקודה זו. אבל החורף היה קשה במיוחד ולא קל היה להתהלך בגילוי ראש. מוזר, שחיילים וקצינים גרמניים רבים לא ידעו על הפקודה, וכשהיו מסירים בפניהם את הכובע הם השיבו בהצדעה צבאית. זה אילץ את הגרמנים לבטל את הצו כעבור כמה חודשים. אז התרבו תקריות עם גרמנים, שחלקם לא ידעו על הביטול, והם התנפלו במכות על היהודים, שלא הורידו את הכובע בפניהם.

אשליות

אף על פי שבערים ובעיירות מסביב לברנוביץ היו ההריגות והרציחות מעשים שבכל יום והן נעשו "נקיות מיהודים" (יודן־ריין) — הישלו את עצמם יהודי ברנוביץ, כאמור, שהם יוכלו "להתחמק" מהגורל של האחרים, שהרי "זקוקים לעבודתם". מלבד זאת מצאו סיבות ונימוקים אחרים כדי "להתעודד". חיפשו כל מיני "תרוצים" וסיבות להשמדת היהודים במקומות האחרים, כגון, קשרים עם הפרטיזנים, קרבה לפרטיזנים וכו'. מצד שני סמכו על היו"ר היעיל של ה"יודנרט", ש"ישמור" על יהודי ברנוביץ מכל רע על ידי התנהגות ותכסיסים מחוכמים.

אופייני להלך מחשבה זה הוא המקרה הבא. בוקר אחד ראו ברחוב נַרוטוֹביץ, עגלות של צוענים עם נשותיהם וילדיהם, הם נעצרו על־ידי הגסטפו ונדחסו לחצר. שם הוכו הצוענים באכזריות חייתית לפני שנורו למוות. כשנודע הדבר בגיטו "הבינו" היהודים שהגרמנים חוששים מפני הצוענים... שהרי הם עלולים לרגל, בגלל הנוודות שלהם, ולכן חיסלו אותם. לא רצו לחשוב כלל על הגרוע ביותר. כל אחד חשב, שלו זה לא יקרה, מפני... (כאן באו נימוקים משונים ודמיוניים ביותר). היו אמנם גם ריאליסטים, שניסו בכל מיני דרכים לחפש רווח והצלה, כמו, לברוח, לצאת מהגיטו ולגור אצל הנוצרים (זאת יכלו לעשות רק אלה שלא הכירו אותם בעיר ושלא נראו כיהודים). כך הצליחה אשתו של רופא בברנוביץ, גב' ברסלו, לצאת עם אחותה מן הגיטו ולגור בעיר כ"ארית". היה גם יהודי בשם לוברצקי, שעבד בממשל (קומיסרייט)האיזורי כמתרגם. הוא ואשתו נחשבו בעיני הצוררים לגויים.

פרשת המומרים (המשומדים)

הגויים שהתחתנו עם יהודיות השתדלו להוציא את נשותיהם וצאצאיהם מן הגיטו, ובידי אחדים מהם עלה הדבר. בתו של ביטנסקי החייט הורשתה להצטרף אל בעלה הנוצרי, ששירת במשטרה החשאית הביילורוסית, בתנאי שתעבור עיקור, כדי שלא תוכל ללדת. כמה ימים לפני "פורים הזוועות" (ראה להלן) נכנסה לבית החולים העירוני, בו ביצע הרופא הביילורוסי, פרבקו, את הניתוח.

כן עלה גם בידו של פקיד דואר אחד להוציא מן הגיטו את אשתו המומרת, שהיתה, דרך אגב, מברכת בכל ערב שבת על הנרות. מומרים אחרים, כמו המנתח מבריסק, ד"ר מיקוצ'ינסקי (שבזמן המלחמה עבד בברנוביץ), נסעו למקומות קטנים בסביבה ושם התחזו ל"ארים".

ד"ר מיקוצ'נסקי עבר לביטָן, ניגן אפילו על עוגב של הכנסיה בתפילות של ימי ראשון, אבל כל זה לא הועיל לו. "בני אמונתו" הנוצרים הלשינו עליו, והוא נורה למוות כיהודי.

כך היה המצב בגיטו עד הימים הראשונים של מרץ 1942.

ה"אקציה" בפורים

"השחיטה" ההמונית הראשונה בברנוביץ'

אביב, התחלת מרץ 1942. השמש זורחת ושולחת את קרניה אל הארץ המכוסה עדיין בשלגי החורף. גם אצל היהודים הכלואים מאחורי תיל דוקרני בגיטו הצפוף מתעוררות תקוות. עבר חורף מלא אימה וצרות, אבל מוכרחים לקוות... ויש לתקוות תימוכין... שהרי הממונה (הקומיסר) של האיזור "בכבודו ובעצמו" הבטיח, שבברנוביץ' לא יאונה ליהודים כל רע. הם עובדים חרוצים, וה"יודנרט" מספק לגרמנים כל מה שהם דורשים. "היהודים פה" - כך אמר "הם שונים מאלה שבערים האחרות מסביב, שחוסלו".

בשני במרץ - ערב פורים — לאחר יום עבודה מפרך — מתאספים יהודים בקבוצות בבתים מסוימים וקוראים במגילה, שרים "שושנת יעקב צהלה ושמחה", מאחלים זה לזה, שיזכו לעבור את הָמָן של ימינו — ומתפזרים בתקווה לעתיד טוב יותר. לא חשו ולא עלה על דעתם, מה יביא להם המחר. לא ידעו, ששטרייכר בעיתונו "דער שטירמר", הידוע לשמצה באנטישמיות שלו, התפאר, שכעת לא תימצא אסתר, שתציל אותם. לא הרגישו יהודי ברנוביץ', שהפור הוטל וגורלם למוות נחרץ, נרשם והוחתם על-ידי המנהל של ענייני היהודים קרמפה ועל ידי מפקד הס.ד. אמלונג, ונקבע לפורים. ביום שלישי (ה־3 במרץ 1942) בפורים בבוקר, אחרי קריאת המגילה הלכו כרגיל כל הפועלים והעובדים לעבודה מחוץ לגיטו, כמדי יום ביומו, מזג האוויר היה יפה, מסביב הכול שָלֵו ושקט, שום דבר חשוד אינו נראה בבוקר בשטח, אבל כבר בצהרים מורגש משהו מאיים באוויר. לא לכולם מרשים לצאת דרך השער הראשי לעבודה. בשער המשני מותר עדיין. לא עובר זמן רב — וגם משער זה אין יציאה. היציאה אסורה,הכניסה מותרת בשני השערים.

תוך זמן קצר מגיעה לשער הראשי מכונית משא, ממנה קופצים גרמנים בכובעי פלדה וסוגרים את השער. מול הגיטו מעמידים מכונות יריה . השער הראשי נסגר גם לכניסה. להיכנס אפשר בשער השני בלבד.

גם ל"זקן היהודים" — איזיקסון — שיש לו תעודת "חופש תנועה" אין מרשים לצאת. סגניתו, הגב' ז'ניה מן, שהיתה אז מחוץ לגיטו, אינה מצליחה

— למרות מאמציה — להתקבל על־ידי אנשי השלטון. היא חוזרת לגיטו כדי להיות יחד עם כל היהודים.

הגיטו מוקף על־ידי יחידות של משטרה ביילורוסית עם נשק ביד. ברחובות העיר נעים ומסתובבים הלוך ושוב על אופנועים ז'נדרמים גרמנים. היהודים שחוזרים מן העבודה נשלחים לשער הצדדי של הגיטו. המאורעות מתרחשים כדלקמן: היהודים נדרשים לעזוב את צד האיזור שבו נמצא השער הראשי וכן את בתיהם. עליהם לעבור לאיזור של הצד השני ולקחת איתם אוכל ליום אחד. על ההעברה הזאת מפקחת המשטרה הביילורוסית. ראשית כל מעבירים את החולים מבית החולים של הגיטו. הרבה יהודים מתחבאים במרתפים, בעליות ובכל מיני "חורים" וכוכים. משטרת הגיטו מקבלת פקודה ללכת מבית לבית ולקרוא למתחבאים, שייצאו "מפני שאין סכנה".

כל הלילה נשארו הבתים, בחלק הגיטו הריק, ללא שמירה. הביילורוסים עוברים בין הבתים, פורעים ושודדים. רשמית מוסברות כל ההכנות כשלב לצורך הנפקת רשיונות עבודה. באותו חלק של הגיטו, שבו נקבצו היהודים, אין בינתיים משטרה לא־יהודית והמשטרה היהודית שומרת עליו. והנה מגיע במונית המפקח של משרד העבודה ומביא חבילה גדולה של תעודות מודפסות על נייר קרטון ירוק, שבה נרשמים שם המשפחה, שנת הלידה של העובד, חתימת הממונה (הקומיסר) של איזור ברנוביץ' על פלוגות העבודה. באמצע התעודה נראית חתימה עגולה עם אות U גדולה. מה מובנו של ה־U הזה — לא ידוע. ניחשו, שמובנו הוא "אונפרטרטבאר" (Unvertretbar), שמובנו הוא "ללא תחליף". אחר־כך קראו לתעודות אלו — "תעודות חיים". חבילת התעודות מחולקת. מביאים חבילה שניה וגם זו מחולקת — אולם חלק גדול של היהודים נשארים ללא תעודות. "זקן היהודים" מתערב, מביאים עוד חבילה של תעודות אשר עדיין אינן ממולאות ויש למלא אותן. ה"יודנרט" מקבל רשות להוציא תעודות לרבנים ולאחרים.

כאמור, חלק מהעובדים נשאר ללא תעודות. מבטיחים שיביאו תעודות נוספות. ממתינים בחוסר סבלנות בלילה הקר ברחוב. עומדים בשורות, משוחחים ומתווכחים... על התור. אנשים זקנים, חלשים וחולים, שאינם מקווים לקבל תעודות, מתחבאים. מסתתרים גם כאלה שיש להם תעודות.

שושן פורים, ארבע לפנות בוקר — והנה פקודה חדשה. אלה שיש להם תעודות יעברו לחלק של הגיטו, שפינו לפני זה. הם חייבים לעבור דרך המעבר הצר שבין שני חלקיו. במעבר עומדת משטרה ביילורוסית, בודקת תעודות ובו בזמן מנחיתה על כל יהודי מכות בקתות ובאלות.

היהודים חוזרים לבתים שנשדדו — הכול שבור והרוס. לא כל בעלי התעודות הירוקות עוברים לחלקו השני של הגיטו. חלקם אדישים לכל מה שקורה להם. אחרים מאחרים לעבור, ביניהם הרופא הראשי של בית החולים של הגיטו, ד"ר לייב נחומובסקי עם משפחתו, ד"ר סלומון קפלן מוורשה עם אשתו (רופאת שיניים). ד"ר נחומובסקי אדיש לחלוטין ואינו רוצה לעבור לחלקו השני של הגיטו. בעמל רב מצליחים לשכנעו לעבור לשם. אבל כבר מאוחר מדי. הוא נעצר על יד גדר התיל בראש מורכן. כשהוא רואה את ידידו "זקן היהודים" איזיקסון, אשר משתדל בעבורו — אם כי ללא הצלחה — שיניחו לו לעבור — הוא אומר לו: "היה בריא, מר איזיקסון, אני אגמור כבר עם 'שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד' העתיק שלנו". במקום עומדות קבוצות של חסידים ובולטת ביניהן דמותו של הדיין ר' ניסן (נישה) שיינברג והוא קורא: "יהודים, היום פורים בעולם, שמחה שתהיה. מלאו את הכוסות, נשתה לחיים, את האמונה לא נאבד, נשבח את בורא העולם, לחיים, יהודים לחיים..."

המלים פועלות, מתחילים בריקוד של מצווה — עד... עד שהרוצחים מטעינים אותם על המכוניות. באחת המכוניות הטעונות שוב בולטת קומתו הגבוהה של מנדל גולדברג — הידוע כ"אבא של האסירים". הוא עטוף בטלית, עיניו מאירות והוא מזמר "שושנת יעקב צהלה ושמחה".

בשש בבוקר נפתח השער ברחוב אוֹרלָה, אותו חלק של הגיטו אשר בו חילקו את כרטיסי ה־U — מגיעות מכוניות משא עם ליטאים, ביילורוסים וגרמנים מן הס.ד., הז'נדרמריה והס.ס. ומן הקומיסרייט האיזורי. ממשיכים להטעין את היהודים, שנשארו ומחכים לתעודות. ושוב, תוך מטר של מכות, מכניסים אותם למכוניות — לפני זה זורקים לתוכן באכזריות חייתית את הזקנים ואת החולים, אשר שכבו כל הלילה בשלג לאחר שסחבום והוציאום מבית החולים.

רבים מהם נפחו נשמותיהם בינתיים, הם כּונו "צדיקים", מפני שזכו למות מוות טבעי. גם את המתים מטעינים על המכוניות ומובילים אותם לחפירות ולבורות אשר הוכנו לשם כך מראש — חשוב היה לגרמנים, שמספרם של הניספים יהיה יותר גבוה. מאובנים, משותקים, כמעט ללא רוח־חיים, נדחקים האומללים למכוניות, כל הזמן תוך מכות וזירוז אכזרי.

היו מקרים, שיהודים בודדים קפצו מהמכוניות וברחו מידי התליינים — אך הם נורו מיד. רבים התנהגו בכבוד ובגבורת נפש.

כאשר משפחתו של ד"ר נחומובסקי היתה כבר במכונית, ראה אחד מקציני הס.ד. הגבוהים את אשתו של הד"ר, שעבדה במכבסת הס.ד. הוא

הציע לה לרדת מן המכונית ורצה להצילה, אך היא היתה מוכנה לכך רק בתנאי שיורידו מהמכונית גם את כל משפחתה, כולל בנה בן ה־6. לזה לא הסכים הקצין, ואז היא צעקה: "כלבים מלוכלכים, אתם, נשותיכם, ילדיכם וכל עמכם עוד תשלמו בדמכם בעד מעשיכם, בעד דמם של חפים מפשע, שלנו ושל ילדינו". במכות ובגידופים קטעו את דבריה האמיצים.

לפי חישוביהם של הגרמנים לא תאם מספר המוצאים מחלקו זה של הגיטו למספרים שהיו בידיהם. הם הדפיסו 6000 כרטיסי U, שחילקו ליהודים, שאותם העבירו עם "תעודות החיים" לחלקו השני — המפונה — של הגיטו. על השאר, בערך 6000 יהודים, נגזר להישמד. אבל יותר מ־1000 לא הצליחו לאסוף, כי חלק גדול התחבא והסתתר בגיטו או מחוצה לו. היו גם מקרים, בהם אנשי צבא גרמנים החביאו אצלם בעבודה קבוצות שלמות של פועלים. במקרים נדירים גם השכנים הנוצרים הסתירו יהודים בודדים. על כרטיסי ה־U הוסיפו היהודים עצמם שמות של אנשים ממשפחתם, כמו נשותיהם והוריהם וכו'. הביילורוסים במעבר לצד השני לא הבינו את המתרחש.

הרוצחים היו צמאי דם, המולך דרש קורבנות נוספים, ואז נכנסו התליינים לחלק הגיטו שבו נמצאו היהודים עם "תעודות החיים". פקדו מחדש על אלה להתאסף ברחוב סדובה מסביב לבניין ה"יודנרט", ומשם בקבוצות של ארבעה בשורה לצעוד לרחוב סוסנובה. במקום זה עמדו הרוצחים ובתנועת אצבע שלחו לימין — "לחיים" ולשמאל — "למוות". גורלו של כל יהודי נחתם על־ידי הנפת אצבע קלה. אלה שנשלחו שמאלה מתקבלים על־ידי המשטרה הביילורוסית, שוב במכות ובמהלומות על הראשים, במקלות, במטילי ברזל, ובקתות רובים, אם כי היו גם מקרים בודדים, ששוטרים ביילורוסים "הבריחו" אנשים משמאל לימין.

מכוניות המשא מגיעות גם לחלק השני של הגיטו כדי להטעין את ה"שמאליים". "קדימה, קדימה, מהר, מהר, מקוללים, למעלה"! צורחים השוטרים, וכל אחד רץ למכונית כדי שלא לספוג מנת מהלומות, "שיירו, שיהרגו אבל בלי עינויי התופת של מכות". "זקן היהודים" ומ"מ שלו משתדלים בכל האמצעים להציל מציפורני השטן עוד כמה נפשות: "זה בעל מקצוע טוב — נגר מעולה"; — "זה הסנדלר הטוב ביותר בעיר"; — "הזאת שם היא רופאת שיניים מהמצוינות, היא צריכה להישאר...". לפעמים מצליחים לשכנע.

בינתיים מחפשת המשטרה הביילורוסית אנשים שהתחבאו, כדי למלא את ה"מכסה", ומביאים אותם לכיכר. גם מחוץ לגיטו מובלים יהודים דרך השער

הראשי, להעלותם למשאיות.

קבוצה של רופאים יהודים, שחזרו מהעבודה בברנוביץ' "החדשה" וראו מה שנעשה סביב לגיטו, קפצו לבית הראשון משלושת הבתים שמחוץ לגיטו והתחבאו בעליית הגג. שם חיכו כל הלילה. למחרת גילתה אותם המשטרה הביילורוסית והובילו אותם לגיטו. בשער פגשו את ד"ר ויכמן, המנהל של משרד הבריאות בממשל של האיזור. הוא "הביע פליאה" על שהתחבאו והבטיחם, ששום רע לא יאונה להם. ובאמת ביום ההריגה והרצח הראשון לא פגעו בצוות הרפואי, מפני שהיו זקוקים להם לעת עתה.

מביאים עוד קבוצה של יהודים. אלה הם עובדי טחנת הקמח של שמשילביץ, שלא חזרו לגיטו בהיוודע להם על ה"אקציה" והסתתרו במקום עבודתם. למחרת הופיעו לעבודה כרגיל בחושבם להינצל בצורה כזאת. אבל הדבר נמסר לגסטפו, ואלה לקחום מהעבודה — אולם זמן קצר לפני שהאקציה נגמרה — וכך התחמקו לעת עתה מגורלם.

האחרון שהובא היה אבי ז"ל. הוא ישב כל הלילה בחדרו, ובלי שירגישו הסתכל איך המשטרה הביילורוסית שודדת וחומסת הכול. אולם בצהרים השגיחו בו ולקחוהו. בו ברגע עברה מכונית מלאה יהודים — הרוצחים ציווהו להצטרף אליהם. המשאיות, המלאות יהודים, עוזבות את הגיטו ומובילות, תחת משמר כבד של ליטאים, את היהודים לחפירות ולבורות המוכנים מראש,לדרכם האחרונה. על יד "הגשר הירוק", כשלמעלה מסילת הברזל בקו ורשה־מוסקבה ולמטה הקו של לבוב־וילנה — נעצרו המשאיות — נהי, בכי, צעקות. יהודים דתיים אומרים וידוי, אחרים לוחשים פסוקי תהילים וצועקים "שמע ישראל". רבים שואלים, "מדוע? מדוע מגיע לנו זאת? בגלל אילו חטאים? מה אשמים הילדים הקטנים שלנו? הצילו אותם". אחדים מחזיקים "כרטיסי חיים" בידיהם המורמות וצועקים: "יש כאן טעות — יש לנו כרטיסים — מדוע לקחו אותנו?" ומעל לכל הקולות נשמעת המלה: נקמה! נקמה!

היו גם כאלה שפנו בקריאות אל עוברים ושבים נוצרים ושלחו את פריסת השלום האחרונה שלהם לעולם האכזרי, השותק. השמש זורחת ושולחת את קרניה האביביות, והטבע האדיש מקין לחיים חדשים... והשוחט שחט.

מגיעות משאיות נוספות. שישה-עשר איש ממשטרת הגיטו נדרשים על־ידי הגרמנים. "כולם איתי למכונית" - קורא מפקד המשטרה של הגיטו, חיים ולטמן, ו-40 בחורים חסונים קופצים למכונית לפקודת מפקדם. מובילים אותם לבורות, ושם עליהם "לעשות סדר" במערבולת הגופות של אחיהם המומתים. בו בזמן שהם מבצעים את עבודתם הנוראה על־יד הבורות —

מופיעים מאחור, מבלי משים, הליטאים, כשקני רוביהם מכוונים כלפיהם. האות ניתן, ו־40 חיים צעירים נכרתים!

ממשיכים בהטענה, והנה מגיעה לשער הראשי מכונית מלאה יהודים. קצין הס.ד. שעומד סמוך לשער מתבונן בשעון היד שלו — השעה היא שתיים בדיוק! "עצור, כולם לצאת!" הוא קורא. האקציה, שנמשכה 24 שעות — נסתיימה. אכזריות גרמנית ודייקנות גרמנית.

מופיעה מכונית נוסעים לבניין של ה"יודנרט". קרמפה פונה אל "זקן היהודים" ואל ממלאת מקומו — ז'ניה, ומכבד אותם בצליפת שוטו. זהו סימן של פסק דין מוות. הוא מצווה עליהם להיכנס למכונית. גם אותם מובילים לחפירות!

מספרים שכאשר הגיעו אנשי הגסטפו לפני התחלת ה"אקציה" אל ה"יודנרט", פנו אל איזיקסון בדרישה לתת להם רשימה של שלושת אלפים יהודים "בלתי יעילים", והוא ענה להם: "את הכול נתתי לכם, כל מה שדרשתם ממני. אבל יהודים אין באפשרותי לתת לכם, אצלי כל היהודים יעילים. איני יכול למנוע מכם לקחת יהודים, אבל ידי לא תהיה בכך". במלים אלו קנה איזיקסון את עולמו ובמלים אלו איבד את חייו. אפילו ברגעיו האחרונים העניקו לו הגרמנים "זכויות". הכניסו אותו ואת עוזרתו, הגב' ז'ניה מַן, למכונית (לא למשאית כמו את כולם) והובילום למוות. לפני שירו בהם הקריאו הרוצחים את פסק דין המוות. בין שאר ההאשמות הוסיפו את האשמה, שהחביאו (ולא מסרו) יהודים. כפי שסיפרו לי הנערות, שהיו בעבודה ב"פלדצוג ב" קרוב למקום ההוצאה להורג ושמעו כל מילה מפסק הדין; לפני מותו התנהג איזיקסון בכבוד ובשקט. אולם הגב' מַן בכתה מאוד. ניתנה להם עוד "זכות" של הרגע האחרון. לאחר שפשטו מעיליהם ונעליהם, ציוו עליהם לרוץ במעלה הגבעה וירו בהם מאחור. כך ניספו ראש ה"יודנרט", ומזכירתו, האחרונים ביום טבח זה.

למעלה מאלפיים יהודים צעירים וזקנים, גברים ונשים, סבים ונכדים קיפחו את חייהם בפורים שושן, והרכוש של 12,000 איש נשדד ונגזל.

אחרי הטבח

אחרי סערת המוות מגיע לבניין ה"יודנרט" קומיסר האיזור וורנר. הוא מכנס את חברי ה"יודנרט" הנותרים בחיים (איזיקסון, ולטמן וצוקרמן ניספו באקציה) ומודיע להם, שכל אותם יהודים, שגרו בחלקו השני של הגיטו (המערבי), יעברו עד הצהרים לצד המזרחי, במקום שבו נמצא ה"יודנרט".

מעכשיו אסור ליהודים ללכת ביחידות לעבודה. הם חייבים ללכת בקבוצות בליווי של "ארי", שלוקח אותם לעבודה ומחזירם. רק ל"זקן היהודים", שבידיו רשיון מיוחד, מותר ללכת ללא ליווי. הוא יכול ללוות את הפועלים אשר לשרותיהם הוא זקוק מסיבה כלשהי.

כ"זקן היהודים" החדש מתמנה סגנו של איזיקסון, מוליה ינקלביץ (עכשיו בישראל), עליו לעשות רישום חדש של היהודים ששרדו.

מתים למחצה, מבולבלים ממה שקרה ביומיים האחרונים — נכנסים היהודים לבתים השדודים והקרים, אין בית שאין בו שכול, הפחד ואי הביטחון לגבי המחר גרמו לכך, שכמעט איש לא הלך לגור בדירותיהם של אלו שהובלו למוות. שקט ועצב. אלה שלא ראו במו עיניהם איך קרוביהם נסחבו לסופם האיום, משלים את עצמם שישובו, מתוך תקווה קלושה שהם מתחבאים במקום כלשהו. אלה שראו את המחזות אינם יכולים אמנם לקוות עוד, אולם בכל זאת, על אף האירועים שעולים על כל מה שהמחשבה האנושית יכולה לתפוס ועל כל מה שהשכל יכול להבין, עדיין מייחלים.

לאחר לילה חשוך ומלא סיוטים בא שוב בוקר שטוף שמש, אלה שנאלצו לעבור מחלקו המערבי של הגיטו, מגיעים רצוצים לבתיהם השדודים וההרוסים. הם אוספים את שרידי "רכושם" וסוחבים אותו לחלק המזרחי.

מוזר, יש גם כאלה ש"יורשים" את רכושם ומזונם של אלה שרק אתמול בבוקר היו עדיין בין החיים!

שעת הצהרים קרבה וקצב ההעברה מואץ. מעבירים את הרהיטים השבורים ושמים אותם במקומות המסומנים שבגיטו המזרחי. בשעת הצהריים מבודד חלקו המערבי של הגיטו על־ידי תיל דוקרני, ואין עוד מגע בין חלקי הגיטו. עזוב, מיותם, ללא סימן חיים, עומד חלק הגיטו שאתמול עדיין המה ורחש בני אדם.

הבתים ריקים, החלונות והדלתות פתוחים, הזגוגיות שבורות — דממת מוות מרחפת בחלל, הכול נראה כמו בית־עלמין אחד גדול, מגודר בתיל דוקרני. הדיירים הוותיקים נאלצו לחלק משכנם עם החדשים. הגיטו נעשה צפוף יותר מאשר קודם. בקושי 70×70 ס"מ לנפש. רבים קינאו בניספים שנגאלו כבר מייסוריהם.

בית החולים של הגיטו ריק. המיטות הפוכות, המצעים שנשארו פזורים לכל עבר. אין עקבות אנשים, לא עקבות הצוות הרפואי ולא עקבות החולים. הולכים מחדר אחד למשנהו — ריק. נכנסים לחדר האחרון, מה זה? במיטה שוכב חולה!

מתקרבים. פנים חוורות של ילד בן 12. מניין הוא? מה איתו? בְּדַל חיוך בעיניו הכבויות—הוא אמנם נשאר בחיים. מרימים את השמיכה, רגלו השמאלית בגבס. הוא מתחנן לשתות ומספר כיצד ניצל. "כאשר ה'עורבים השחורים' — כך קראו למשטרת הביטחון הביילורוסית, שהיתה לבושה מדים שחורים — נכנסו לבית החולים וסחבו את החולים מהמיטות, הבנתי שזה סימן רע, וכשהם היו עסוקים ב"עבודתם" בחדרים הקדמיים ירדתי בלאט ממיטתי, התחבאתי מתחתיה והתכסיתי במצעים שנפלו. הם לא השגיחו בי, וכך שכבתי יומיים. ראיתי איך חיטטו כל הלילה בבית החולים ושדדו מכל הבא ליד. כאשר שמעתי קולות יהודיים יצאתי ממחבואי ונשכבתי במיטה. רציתי כל כך לשתות, אבל לא היה לי כוח לחפש קצת מים".

חלק מהרופאים עם משפחותיהם, שגרו בשלושת הבתים שמחוץ לגיטו, הסתתרו בזמן האקציה בבית־החולים העירוני, ששכן על־יד ביתו של זקהיים החרט. כאשר שמו לב, שהגיטו מוקף על ידי יחידות גדולות של המשטרה הביילורוסית, שילחו את נשותיהם וילדיהם (שהורידו או כיסו את הטלאי הצהוב מבגדיהם) לבית החולים, ואלה הגיעו אליו ללא מכשול. הרופאים עצמם, שנפרדו מהמשפחות, הגיעו לחוד עם הטלאי על חלוקיהם ועם סרט הצלב האדום על הזרוע. הם נעצרו כמה פעמים על־ידי הז'נדרמים הגרמנים.

— "לאן אתם הולכים?" נשאלו

— "אנו הולכים לבית־החולים. יש לנו מקרה מיוחד ועלינו לנתח בדחיפות" — ענו.

— "האם הולכים אתם לגיטו?" נשאלו שוב.

— "עלינו לבצע ניתוח שאי אפשר לדחותו".

— "לכו לגיטו" — פקדו.

— "אנו גרים מחוץ לגיטו" — היתה התשובה.

הנימוק הזה שיכנע אותם והם עזבו את הרופאים.

בחדר ההמתנה התקבצו נשים וילדים רבים מלבד משפחות הרופאים, אך אחר כך התקשרו טלפונית עם בעליהן ועזבו כדי להתחבא אצל נוצרים מכרים, או במקומות העבודה של בעליהן. אחדות השאירו את ילדיהן אצל נוצרים.

את משפחות הרופאים סגר ד"ר ארונסון (פליט מלודז') בחדר חשוך, שבו עמדה מכונת רנטגן.

בשעות הערב הגיע מנהל בית-החולים ד"ר פרבקו. הודיעו לו על המסתתרים. הוא שאל: "מה עושים כאן הרופאים"? ענינו, שצריך להתבצע

ניתוח דחוף.

— "לשם מה כל כך הרבה רופאים?" שאל. השבנו: "ד"ר לוינבוק ינתח, אברמובסקי ואיזיקסון יהיו עוזרים בזמן הניתוח, שניצקי, תלמיד השנה האחרונה בפקולטה לרפואה, הוא תורן הלילה במחלקה הכירורגית, ד"ר אלכסנדר ברטקובסקי יהיה המרדים, ד"ר ארונסון חייב לעשות צילום רנטגן וגם לד"ר יוסל מירסקי יש תורנות לילה במחלקת הנשים".

אחרי הרהור הסכים שהרופאים שנמנו יישארו, אז פנה אלי ואמר, שידוע לו שבשטח בית החולים נמצאת משפחתי — אמי, אשתי ובני, הוא דורש שיעזבו מיד את שטח בית החולים. לא עזרו הבקשות והטענות, שהאשה עובדת בבית החולים כאחות ושעכשיו שעת עוצר, ואם ייצאו החוצה — יירו. "הם מוכרחים לצאת מהשער הראשי ולעזוב את בית החולים" — פסק. כפי הנראה לא ידע על משפחות אחרות וגם לא על ד"ר בוריה שפירא, שהתחבא בשטח בית החולים.

אחרי שעזב פרבקו, החזרתי מבלי לעורר תשומת לב דרך הגדר את משפחתי, שהסתתרה בחצר מול בית החולים, והכנסתי אותה לחדר הרנטגן.

אשתו של ד"ר מירסקי הוכנסה לתוך מיטת חולים של מחלקת הנשים כחולה "ארית", איש מאיתנו חוץ מבעלה לא ידע על כך.

הניתוח בוצע בשעות המאוחרות של הלילה. לפנות בוקר נודע מעובדי בית החולים, שמוציאים במכוניות את היהודים מהגיטו. מתוך פחד, שימסרו אותם לגרמנים, התגנבו הרופאים לעליית הגג של בית החולים ושם התחבאו. משם ראו את המכוניות מלאות יהודים, כשהן עוברות דרך רחוב וילנה. **ממכונית אחת קפץ בחור צעיר. המכונית נעצרה, וליטאי, ששמר** עליה, הפנה אליו את הרובה ופקד עליו לחזור למכונית, והאיש חזר. הם גם ראו, כיצד יהודים שחוחים וכפופים עם טלאי צהוב על בגדיהם רצים לחצרות שמסביב, כדי להסתתר בהן.

עבר היום ואחריו הלילה. למחרת בשעה 10 בא לבית החולים ד"ר בוסל, והביא עמו "תעודות חיים" בשביל אחדים מהרופאים והודיע, שעד שעה 12 צריך לעבור לגיטו.

חוזרים לבתים שנשדדו לחלוטין. מסתובב לו ביילורוסי בחדרנו, מחפש ואוסף דברים שמוצאים חן בעיניו. אין אנו מגיבים. והנה נכנס סמל מהז'נדרמריה ושואל — מה עושה הביילורוסי. אנו עונים, שאין אנו מכירים אותו. הסמל פונה לשודד, כשזה מחזיק שעון קיר שלנו בידיו, ושואל על מעשיו. זה מתחיל לגמגם, "באת הנה כדי לשדוד, חזיר ביילורוסי"? הוא צועק לעברו ונותן לו סטירת לחי מצלצלת. אולם, אחרי שה ז'נדרם עזב חזר

הביילורוסי שוב לביתנו ולקח את החפצים, שבהם חשקה נפשו. שוב נכנס חייל גרמני, שנראה "אנושי". הוא רואה את ה"פוגרום" ושואל: "מה קרה כאן?" מספרים לו על ה"אקציה". — "כן, כן, לדאבון לב כולכם תמותו ואיש מכם לא יישאר, זהו רצונו של הפיהרר, וזוהי פקודתו" — הוא אומר בנעימה של השתתפות בצער. עומד רגע, רואה את השודד הביילורוסי ואומר לו: "לשם מה אתה לוקח זאת? גם אתכם ביילורוסים נשמיד אחר כך. זוהי תוכניתו של ה"פיהרר" — ויוצא...

נשארה עוד שעה כדי לעבור לגיטו, אין רצון לקחת דבר, "בין כך נמות... לשם מה איפוא הטרחה?"

בעוברם ברגע האחרון לגיטו, לא מצאו עובדי הרפואה מקום חופשי כדי להניח את ראשם עליו ולהסתדר איך שהוא. אולם ה"יודנרט" מצא להם לבסוף חדר בפרוזדור של בית־החולים, שהיה מיועד לחולים במחלות מדבקות, על־יד בית המרקחת של הגיטו.

עם עלות השחר מסתדרות (בפיקוחו של משרד העבודה של ה"יודנרט") שורות של עובדים, שתופסות רחובות שלמים מסדובה עד סוסנובה ומשם עד אוז'שקובה. אלפי פועלים יוצאים בקבוצות משער הגיטו. שם מקבלים אותם המלווים ה"ארים", שמובילים אותם למקומות העבודה.

— "האם יודע העולם מה קורה כאן?" "כיצד משאירים אות, סימן, תאריך לאחינו ולאחיותינו באמריקה, באפריקה, באוסטרליה, בא"י ובכל העולם, כדי שידעו על אובדננו?"

שיחות כגון אלה התנהלו בין הפועלים הנאספים. היו ויכוחים. לפי תפיסת ה"יודנרט" יש לתת לגרמנים עד כמה שאפשר יותר פועלים, וזה יציל את הנותרים ממוות. לקחו גם ילדים בני 13 ו־14 ושלחו אותם לעבודה, מתוך חשש, שבכל רגע עלול להתבצע רצח המוני נוסף. אמהות רבות לקחו את ילדיהן הקטנים לעבודה, כשהן מעבירות אותם דרך שער הגיטו (בפרט בזמן הראשון לאחר האקציה).

לא עבר זמן רב ושוב נסער הגיטו לשמע הידיעה, שד"ר בוריה שפירא נעצר בזמן העבודה בבית החולים העירוני על־ידי המשטרה החשאית הביילורוסית. כל השתדלות לשחררו עלתה בתוהו. כרגיל, כאשר בית המאסר נתמלא בעצורים יהודים (גם נוצרים), הוציאו את כולם לבית הקברות הקתולי ושם נורו. שם גם מצא את מותו ד"ר בוריה שפירא.

התברר, שהמשטרה החשאית הביילורוסית ניהלה חקירה בעניינו והוא הואשם בריגול ובקומוניזם.

כפי שהוזכר למעלה, חזר ד"ר שפירא מקיסלובודסק, בזמן שהעיר כבר

היתה תחת הכיבוש הגרמני. המשטרה הביילורוסית דרשה ממנו סכום כסף גדול כדי לבטל, כביכול, את תיק האשמה, מתוך פחד, שהקנוניה תתגלה לגרמנים, חיסלו אותו. דרישת כסף, זהב ודברי ערך אחרים מרופאים של הגיטו, תוך איומים ואשמות שווא בעלות אופי פוליטי מצד המשטרה החשאית הביילורוסית, נהפכה במשך הזמן לתופעה יומיומית. רופאים רבים נפלו קורבנות לסחיטות כספים אלה. אחרי "מקרה שפירא" היו משלמים מיד את "כסף העונשים" הנדרש, ואיש בגיטו מלבד יחידים לא ידע על כך. התעורר חשד ש"יד חשאית" בגיטו בחשה בעניין זה, בהלשינה למשטרה החשאית ובהצביעה על הקורבנות. רבים חשבו גם ש"היד החשאית" הנ"ל קיבלה חלק מן הכספים שנסחטו.

כמה שבועות לאחר ה"פורים הנורא" יצאה הוראה חדשה לרופאי הגיטו, הפעם מרופא האיזור וסרמן. כל הרופאים היהודים חייבים למסור את ספרי הרפואה שלהם ואת כלי עבודתם ולהכניסם למשמרת ב"יודנרט" אשר יעבירום לשלטונות הגרמניים. מתוך התנגדות להפקיר רכוש יקר זה בידי הגרמנים, הוציאו הרופאים בחשאי (בעגלות, שהיו נוסעות מהגיטו העירה כדי להביא מצרכים) כמות עצומה של ספרים בעלי ערך במקצוע הרפואה וכלי רפואה מכל הסוגים ומסרום כפקדון למכרים נוצרים.

אעפי"כ ולמרות הכול הסתגלו תושבי הגיטו לתנאים החדשים. הנשים, שלא יצאו לעבודה, התארגנו לאפיית מצות מחיטה ומשיפון לקראת חג הפסח הממשמש ובא, אף על פי שגם לחם היה במשורה. לאחר הרישום מחדש, שהוטל על הגיטו (רבים פחדו להירשם), חילקו הגרמנים 125 גרם לחם ליום לנפש. לעתים חולקו גריסי פנינה, עדשים וחומוס. לפעמים נזדמנו קצת תפוחי־אדמה, קצת שמן, לעתים רחוקות — בשר, גפרורים וכו'. את המצרכים העבירו ל"יודנרט", שפתח שלוש "חנויות", שבהן חילקו את המצרכים לאוכלוסייה על פי כרטיסים. יחד עם המצרכים ה"חוקיים" הוברחו לגיטו מצרכים קנויים בעיר.

במשך הזמן נחפרה מנהרה, שהובילה מהגיטו העירה ונסתיימה באורווה של נוצרי, לא הרחק מגדר הגיטו. שם שחטו לפעמים פרה, כבש או בהמה אחרת בשחיטה כשרה, ואת הבשר העבירו לגיטו. ברור, שבשר זה עלה ביוקר רב, ורק מעטים, שהיה להם כסף, יכלו ליהנות ממנו. השאר רעבו. היו כאלה, שקבעו לעצמם ימי תענית וצום בימי שני וחמישי, כדי לחסוך פרוסה לילדיהם.

בערב פסח הכשירו רבים את הכלים, ובעיר נערכו אף "סדרים" עם ארבע כוסות (השתמשו בתה במקום יין) — בפעם האחרונה בגיטו ברנוביץ'.

בגלל הצפיפות האיומה עשה ה"יודנרט" מאמצים, שחלקו המערבי, הריק, של הגיטו יוחזר. אחרי השתדלויות רבות הסכימו הגרמנים לכך, בתנאי שבחלק של רחוב אוּרְלָה, שנמצא בין רחוב סַדוֹבָה ורחוב הוּבֶר, ירוכזו הסדנאות של הגיטו. החלק המיושב הופרד על־ידי שער ברחוב סַדוֹבָה. השער היה מיועד לכניסת הפועלים. ברחוב הוּבֶר נשאר השער הקודם, ועל שער הכניסה החיצוני לגיטו שמרו הביילורוסים.

את הסדנאות חילקו לפי מקצועות; חייטים, עושי מברשות, רפדים, מסגרים וכו'. הפיקוח על הסדנאות נמסר לידי נאצי, נציג הקומיסרייט באיזור.

לחלק המערבי של הגיטו שהוחזר הועברו חלק מהתושבים. בבתים אחדים התיישבו חברי ה"יודנרט", שבחרו לעצמם את הדירות היפות ביותר. אחד מהעוברים אליו קיבל רשות להחזיק פרה... בחלק זה של הגיטו הוקצתה פינה בשביל מכבי אש, ומשאבת מים ישנה ניתנה להם מטעם מכבי האש העירוניים.

מַחֲסים ומחבואים (בונקרים)

באקציה בפורים ניצלו רבים שהסתתרו במחבואים מסוגים שונים. זה עורר בגיטו קדחת של הקמת מחבואים ומסתורים, בעלי אופי קבוע יותר. הצד "הארכיטקטוני" של המחבואים הוא פרק בפני עצמו. אסתפק בסקירה קצרה.

בעת התכנון של המחסה נלקחו בחשבון הצורך וההכרח: 1. בהסוואה של הכניסה. 2. בהגנה בפני אש. 3. באוורור. 4. באספקה (מזון ומים). 5. בתאורה. 6. בהיגיינה.

את הכניסות למחסנים בנו בצורה "אמנותית". במטבח עומד, דרך משל, תנור של חרסינה. אש בוערת וסירים שפותים על האש. בתנועה קלה וחשאית נפתח קיר החרסינה שבתנור ודרך הפתח שנוצר משתחלים למטה, מבפנים נסגר אז הלוח במהירות. המים בסירים ממשיכים להתבשל, ולא נשאר סימן, ולו הקל ביותר... כניסות דרך תנורים לא היו נדירות. למען הביטחון עשו אף כניסות כפולות.

סוג אחר של כניסה: מזיזים כמה קרשים בריצפת החדר, יורדים בסדק שנפער, הקרשים נסגרים, זוחלים על הבטן בין הלבֵנים המרובעות, המשמשות "עמודי תמיכה" לריצפה. באחד מהמרובעים נפתחת דלת לבֵנים, יורדים דרכה בעזרת סולם לתחתית האדמה. דלת הלבֵנים המולחמת נסגרת מבפנים, אין מכירים ולא כלום.

בונים גם כניסות דרך הקיטונים שמתחת לתנורי האפייה. המקובלות ביותר היו הכניסות באמצעות קירות מוסווים ודרך מרתפים. כניסות כאלה ואחרות נבנות בעיקר ב"קולחוזים", ובדרך כלל כל כניסה היא הסוד של כל "קולחוז". מחבואים ומחסים נמצאים לרוב מחוץ לבתים, בחצרות, בגודל של 2×3 מטרים ובעומק של 1 מטר. האדמה מהצדדים נתמכת על־ידי קרשים וקורות. מובן, שכל הבונקרים נבנו ונחפרו בחשאיות יתרה מתחת לאדמה, כשהמקום מכוסה בשמיכות ובסדינים. לבסוף יישרו את האדמה. כדי שהחפירה לא תהיה ניכרת, לעתים זרעו בה גם ירק.

הביצועים של הכניסות המוסוות נעשים על־ידי מומחים, שמרוויחים יפה. אחד המומחים הידועים היה הבנאי מוקַסיי.

אחד הקשיים הגדולים היה לספק לבונקר מים. בזחילה על הבטן היה צריך לסחוב דליים מלאים למחצה. כמו כן דאגה כל משפחה למנת ברזל של צנימים ולחם יבש. התאורה היתה בעיה בפני עצמה; האש של פנס או של נר "ניצלה" אוויר חיוני לנשימה. מי שיכול — סידר לו תאורה חשמלית. מי שלא יכול — הסתפק באור רק בכניסה וביציאה מהבונקר. סוללות לפנסי כיס קטנים היו מצרך מבוקש ביותר. בכל בונקר היה גם דלי מכוסה לשם עשיית צרכים.

מחוץ לבונקרים ה"גדולים" בנו גם מחבואים קטנים ליחידים בבתים בעזרת קירות ורצפות כפולות. כך שגשגה תנועת בניין של "קברים חשוכים" בשביל האנשים, שהיו במאבק לחיים ולמוות.

המאורעות הבאים

החיים בגיטו "מתייצבים" שוב, כביכול. כל בוקר צועדים בסך משער הגיטו אלפים של עובדים. גם הפועלים של סדנאות הגיטו הולכים לעבודה. גם להם יש "תעודות עבודה", כלומר כרטיסים כחולים עם חותמת ה"יודנרט". הכול משתדלים, שעל תעודת העבודה שלהם ייכתב "פועל מומחה". חושבים, שהרוצחים יתחשבו בזה. מחפשים "פרוטקציה" כדי להיכנס לעבודה בסדנאות של הגיטו או למשטרת הגיטו, שרובה חוסלה באקציה הראשונה.

בראש המשטרה של הגיטו עומד כעת יוסף (יושקה) רוטקביץ. סגנו היה וַרשַבְסקי, שעמד בראש ארגון ההתנגדות של הגיטו, כפי שנודע לאחר מכן. כמה ממכבי האש לשעבר מועסקים במקצוע שלהם — בתחנת הכבאים, לא הרחק מבניין ה"יודנרט". מסדרים גם באחד החדרים מספרה–"סלון

תסרוקות", שבו עובדים כמה ספָּרים. ותמורת תשלום קטן אפשר להסתפר ולהתגלח.

מדי פעם באים לגיטו יהודים מעיירות וערים אחרות ומקבלים ד"ש. כך בא פיניה יסינובסקי (מת בישראל) מסלונים. הוא נשאר ו"הסתדר" במחסני הגיטו. גם אשתו של ד"ר וולפסון באה מהורודישץ ונשארה בגיטו. מדי פעם מובאים לגיטו יהודים מהסביבה, לעתים עם משפחותיהם. הם פועלים מקצועיים. כפי שנודע אחר כך, הם הוצאו ממקומותיהם ונשלחו לגיטו ברנוביץ' לפני חיסול היהודים במקומותיהם. כך הובאו יהודים מלחוביץ, קלצק, מייצ'ט, הורודישץ וכו'. על ה"יודנרט" בברנוביץ' היה לדאוג להם לדיור ולעבודה. בו בזמן מוצאים יהודים מהגיטו בברנוביץ', שאנשי הגסטפו תופסים אותם, ונשלחים בכיוון בלתי ידוע. כשאנשי הגסטפו לא יכלו לאסוף את מספר הפועלים הנחוץ להם ואת מספר המומחים, שהיו זקוקים לעבודתם, עלו על הַתַּעֲרֻמָה (טריק) הבאה: במכונית אסירים מגיעים כמה אנשי גסטפו עם הליטאי יוזף למקומות העבודה, השייכים לנותני העבודה גרמנים פרטיים, עם רשימה מוכנה מראש של שמות יהודים "מבוקשים", כלומר נחוצים להם. הם דורשים שימסרו את הנקובים ברשימה, הנאשמים פוליטית. כך השיגו את העובדים המקצועיים, שמעבידיהם הגרמנים לא רצו להיפרד מהם. יהודים אלה (50 — 70) הובלו לכיוון בלתי ידוע, הם לא חזרו.

לאחר כמה ימים נודע בגיטו, שהם חיים ונמצאים בקוֹלְדִיצֶ'בוֹ, באחוזה של אציל פולני, במרחק של 17 ק"מ מברנוביץ', שם הוקם מחנה ריכוז. על היהודים היה לבצע את כל עבודות הבנייה. נוצר איתם קשר באמצעות יהודים העובדים בגסטפו כנגרים, מסגרים, חשמלאים, כובסות וכו'. הקשר הוא על-ידי הנהגים הפולנים והביילורוסים, שמביאים חומרי בניין בשביל בניית המחנה.

לפעמים מצליחים יהודים בודדים, על ידי פדיון — שוחד, לחזור לגיטו ברנוביץ'. גב' זיידמן, שהיתה בהריון, הצליחה לחזור לגיטו, ושם רצו לירות בה מכיוון שהיתה בהריון. אגב, למרות המצב הנורא היו בבית החולים של הגיטו לידות. היו גם חתונות, שנחשבו כסגולה "לעצירת המגיפה". לימדו ילדים קטנים את ה־א"ב, להתפלל וחומש. עסקו בזה יהודים קשישים תמורת תשלום סמלי, בעיקר לשם מצווה, כדי שזכותם של תינוקות של בית רבן תעמוד לנו. בחצרות צדדיות מעמידים שולחנות עם ספסלים ומסביב יושבים יהודים זקנים ולומדים משנַיות, אומרים תהילים ומתפללים במניין מוקדם, לפני שהפועלים יוצאים לעבודה.

אפשר היה לראות מדי יום ביומו את הזקנים הולכים לעבודת הבורא עם תרמילי הטלית והתפילין מתחת לבית שחיים.

סילוק עובדי רפואה יהודים

על פי פקודת הגרמנים, וגם מתוך "רצונם החופשי" מתחילים המנהלים הביילורוסים של בית החולים העירוני ושל המרפאות העירוניות "לשחרר" ממשרותיהם את עובדיהם היהודים — רופאים, אחיות ושאר עובדי תברואה. כמנהלים של מחלקות בית החולים מתמנים רופאים צעירים "אריים" ממוצא פולני וביילורוסי. הרופאים היהודים חייבים ללמדם ולהכניסם לעבודה, ממינסק ומערים אחרות נשלחות אחיות רחמניות "אריות". בעמל רב מצליחות האחיות היהודיות להישאר כעובדות ניקיון בעבודות המלוכלכות והקשות. הן מנוצלות ברשעות, בכל הזדמנות, על־ידי "האריות". לא פעם הן עובדות כמה ימים ולילות ללא הפוגה.

למן חודש אפריל משוחררים בזה אחר זה הרופאים היהודים, ואחר כך יתר עובדי הרפואה, מן המוסדות הרפואיים הכלליים. בתחילת יוני כל המוסדות האלה "נקיים" מיהודים — "יודן־רַיין". בגיטו אין יודעים מה לעשות עם מובטלים אלה. מסיבות שונות אין מניחים להם לגשת לעבודה במוסדות הרפואיים של הגיטו, פחדו שהגרמנים ימצאו, שעובדים יותר מדי אנשים בבית החולים של הגיטו.חשים קנאה בכל אלה שהועסקו מחוץ לגיטו וחיו בתנאים טובים יותר. אין הגרמנים מרשים לשלוח אותם מחוץ לגיטו. לבסוף הוחלט להעסיקם בחפירת בורות ביוב. הרופאים התנגדו, וברובם לא הופיעו לעבודה. לבסוף הצליחו אחדים להסתדר במרפאות בעבודה חלקית והם, כמו אחרים, קיבלו תעודות כמועסקים בתברואה. לא עבר זמן רב והנאצים התחילו לגלות עניין בבעיה של רופאים "מיותרים" אלה.

משלוחים של יהודים מארצות אירופה שונות לפולין

בחודשי קיץ 1942 עברו משלוחים גדולים של יהודי גרמניה ואוסטריה דרך ברנוביץ. הם נעצרו בתחנת הרכבת זמן קצר ונסעו הלאה מזרחה. קבוצת הפועלים היהודים מברנוביץ', שהועסקו בניקוי קו מסילת הברזל, נפגשו עם יהודים אלה שלא רצו להאמין למשמע אזניהם על הרצח ההמוני של יהודים. הם חשבו, שדבר זה הוא בלתי אפשרי. הם האמינו, שנוסעים למזרח, למינסק, לעבודה, ובטוחים ב"פיהרר" וב"מולדת". עברו גם משלוחים של יהודי צרפת, בלגיה, הולנד וצ'כיה. גם הם "נוסעים מזרחה לעבודה"... יהודי

ברנוביץ׳ מזהירים אותם, אבל אלה אינם מאמינים בשום אופן. היחידים המאמינים הם יהודי פולין. כמה משלוחים ממערב פולין עוברים דרך ברנוביץ׳. נודע, שכמה מיהודים אלה קפצו מהרכבות, חלק ניצל וחלק נתפס.

בערב אחד של יוני נחרד הגיטו מידיעה מרעישה באימתה. באותו יום הגיע ל״רמפה״ של מסילת הברזל, מאחורי תחנת הרכבת החדשה של ברנוביץ׳, משלוח של 3000 יהודים מצ׳כיה. כולם לבושים יפה ובמצב רוח טוב. הקרונות היו מלווים על־ידי פקידי רכבת (קונדוקטורים) צ׳כים ומספר מועט של אנשי גסטפו. בקצה הרכבת הארוכה היו כמה קרונות פאר עם מטען הנוסעים. אחרי שהרכבת נעצרה הוכרז על ״ארוחת הצהרים״. הנוסעים מקבלים זאת כדבר מובן מאליו. הגברים מנקים את נעליהם וחליפותיהם מהאבק, הנשים מתאפרות — והנה מופיעות מכוניות משא וכולם — כולל המלווים הצ׳כים — מוכנסים לתוכן. בין המכוניות הגדולות נמצאות גם כאלה שהן סגורות הרמטית. על הכול ממונה הגסטפו של ברנוביץ׳ — שמקבל את האורחים — אינטליגנציה יהודית־צ׳כית, רופאים, רופאי שיניים, מהנדסים, אדריכלים, מורים, עורכי־דין ורבנים עם משפחותיהם. מובילים אותם ל״ארוחה״ בחורשה ליד ברנוביץ׳, צפונית־מזרחית לאגם זְלוּבִין. שם מחכים להם בורות מוכנים. מצווים עליהם להתפשט, לשים את חפציהם במקום אחד, אחר כך הם נורים — כשהם עומדים על פי הבורות.

במכוניות סגורות הרמטית, המכונות ״משמידי נשמות״ (ברוסית — דוּשׁוֹגוּבְקִי) מביאים כבר גופות חנוקות, שאין צורך לירות בהן. הם מומתים בדרך, בגז ובעשן, היוצא מהמנוע של המכונית לאחר שריפת הבנזין (הגזים שיוצאים כרגיל לאוויר החפשי נדחסים לתוך המכוניות בצינור מיוחד). כך ניספים בני אדם באכזריות שלא תיאמן. מהפה ומהאף של הקורבנות שותת הדם. אין הרוצחים שוכחים להפשיט מהם את הבגדים. המלווים הצ׳כים הנוצרים נורים באותו מעמד. אין להשאיר עדים למעשה.

בפעולה בזויה זו מועסקת בפעם הראשונה המשטרה הביילורוסית. ב״אקציות״ הקודמות השתתפו הליטאים כמשטרת עזר. לא הרחק מן הבורות העמידו שולחנות, עליהם בקבוקי וודקה ועוגיות בשביל השוטרים. ״קודם זה לא היה נוח, אבל אחר כך התרגלנו״ — מסר אחד המשתתפים — שוטר ביילורוסי ממחנה־הריכוז קוֹלְדִיצֶ׳בוֹ.

בערב אסף המפקד של קולדיצ׳בו את יהודי המחנה ושאל אותם: ״מי רוצה לנסוע לברנוביץ׳? רבים התנדבו, בחושבם, שכך יוכלו להיפגש עם משפחותיהם. הוא בחר 8 יהודים, נתן להם אתים, הטעין אותם על המכוניות ושלחם לחורשת ההריגה, ושם היה עליהם לכסות את הבורות עם היהודים

הצ׳כים שנרצחו. לבסוף, ירו גם בהם. בין שמונת היהודים הללו היה המסגר שלומ׳קה רביצקי - עסקן פועלי ציון.

אחרי רצח היהודים, הגיעו לקרונות הרכבת משאיות ועליהן הטעינו את חבילותיהם וחפציהם של הנרצחים והובילום לבניין ״בית־הכנסת החדש״ שברחוב סדובה, בקרבת בניין הגסטפו. את הזהב ואת הכסף העבירו למרתפים של קומיסרייט האיזור.

למחרת הביאו קבוצות פועלים מהגיטו, שיימיינו את החפצים. העבודה נמשכה חודשים. לפי התעודות שנמצאו בין החפצים, נרשמו האנשים לעבודה במזרח ולכל אחד היתה זכות לקחת מטען עד 60 ק״ג מהטוב והיפה שהיה לו, מלבד כלי עבודה. בין הדברים היו אלפי חליפות, שמלות, נעליים, טליתות, תפילין, כלי רפואה ותרופות, שמיכות ולבנים. הדברים בעלי הערך נשלחו לגרמניה, למשפחות אנשי הגסטפו. את הפריטים הפשוטים מחלקים לשוטרים הביילורוסים במחנה ריכוז קולדיצ׳בו, שבו נאגרו מחסנים שלמים של חפצים. היהודים, שעובדים במיון, גם הם ״נהנים״... חלק מוכר את המציאות וקונה בכסף נשק בשביל ארגון ההתנגדות בגיטו. לפעמים, כשפותחים כיכר לחם של הניספים, מוצאים בה מאות דולרים. גם בנעליים ובמלבושים מוצאים מטבע חוץ. לנאצים נודע הדבר והם בודקים ומוצאים אוצרות נסתרים (אגב, שלל החפצים האלה איפשר למשפחות יהודיות רבות להתקיים).

רציחות יומיומיות

המצב בגיטו מתוח. בשער הכניסה הונהגו בדיקות קפדניות. לעתים תכופות מחרימים את המצרכים המובאים — תוך מכות וגידופים. מתפשטות שמועות, שבין היהודים פועלים מלשינים. מתחילים להיזהר בדיבור ומפליטות פה. מזמן לזמן לוקח הגסטפו משפחות שלמות ל״חקירה״. הן כבר אינן חוזרות. חושבים, שהאינפורמציה על הנלקחים באה מהאוכלוסייה הנוצרית, שאינה רוצה להחזיר את דברי הערך, שהפקידו אצלם היהודים, או בגלל חשבון של ימים עברו. השכנים לשעבר מלשינים על פלוני או על אלמוני שהוא קומוניסט, ומיד הוא נאסר על־ידי הגרמנים. כך נלכד המורה לשעבר בגימנסיה, וילהלם פלדמן עם אשתו ובתם בת הארבע. כך גם נתפס ונורה הרופא מרדכי (מוטיה) ריבקין וכו׳. כל מקרה מחריד את הגיטו מחדש. איש אינו בטוח שלא יקחו אותו. מפחדים לפנות אל הנוצרים, שיחזירו חפצים כדי למוכרם תמורת לחם. מאידך, יש נוצרים, ששולחים

למכריהם בגיטו כסף, לחם ומצרכים אחרים. קרה גם מקרה, שחייל גרמני נכנס לחנות, ובראותו את מירה דבורצקי העובדת שם, שאל על יהודים מסוימים שהכיר, אם הם חיים. וכשנודע לו שכן, הוא קנה גבינה ומזון אחר ושלח באמצעותה לגיטו.

ושוב הגיטו כמרקחה לשמע הידיעה, ששלוש נערות צעירות, שעבדו אצל גרמנים ככובסות ומנקות, נאסרו, והן נאשמות שפיתו חיילים גרמנים ובילו איתם. צפוי להם פסק־דין מוות, כשנודע שההאשמה היא האשמת שווא, עושה ה"יודנרט" מאמצים להצילן. מוצע על ידו, שהן תיבדקנה על ידי רופא נשים גרמני. לאחר הבדיקה בנוכחות רופא האיזור, ד"ר ויכמן, נקבע, שהן "טהורות". הן ניצלות הפעם ממוות בטוח, והגיטו גאה בהן.

מעשה ב־13 רופאים

ביום שישי 3 ביולי 1942, ב־7.30, בבוקר מגיעה לבניין ה"יודנרט" מכונית של הגסטפו, קופץ ממנה יוזף "ליטוין" ורוצח הגסטפו הידוע לשמצה עם מכונת יריה קלה על שכמו. הם נכנסים לבניין ה"יודנרט". יוזף מוציא רשימה של עובדי רפואה, הוא קורא שמות ומצווה על משטרת הגיטו להודיע מיד לאלה הנקובים להתייצב. בזה אחר זה מגיעים האנשים — כולם חיוורים, מפוחדים, אחדים בלוויית נשותיהם או בני משפחתם. הבאים: 1. ד"ר הרי לבקוביץ — רופא נשים. 2. ד"ר יוסל מירסקי — רופא נשים. 3. ד"ר חנן (חוניה) בָּרְווָה - רופא ילדים. 4. ד"ר מיכאל (מישה) סידרמן. 5. ד"ר אלכסנדר (שורה) איזיקסון — מנתח. 6. ד"ר גריגורי (גרישה) דנילביץ — מחלות פנימיות. 7. אחיו ד"ר דַנִילֶבִיץ — רופא נשים. 8. ד"ר ליאון קפלן — רופא ילדים. 9. ד"ר אלכסנדר (שכנה) ברטקובסקי — רופא כללי ואורולוג. 10. ד"ר משה (מוֹסֵיי) רפינובסקי (ראש הקהילה בשנים 1929 — 33). 11. ד"ר משה ברמן (עסקן ציוני) — רופא שיניים. 12. ד"ר יעקב פידלר — רופא שיניים. 13. פנטי — טכנאי שיניים.

באה גם הרוקחת מירה שניצקי, אבל הרוצחים מדגישים, שנשים אינן דרושות והם משחררים אותה. מסתברת הטעות, הם דרשו את הסטודנט מירון שניצקי. הוא עבד באותו יום בסדנאות הגיטו כעושה מברשות (אחרי שיצא מבית־החולים שבו עבד, הצליח בעמל רב להסתדר בעבודה באחת הסדנאות של הגיטו).

ברשימה מוזכר גם בטעות ד"ר בוריס שפירא, שנאסר ונורה ארבעה חודשים קודם לכן.

גם ד"ר ליאון (וליה) ברקוביץ' נדרש על-ידי המשטרה לבוא. הוא בא יחד עם גיסו ד"ר בְּרוּדָה, אבל כאשר ראה את המכונית עם הגרמנים המזויינים מסביבה, נסוג אחורנית ואמר שלא יבוא. חברו, שורה איזיקסון, פונה אליו ושואל מה לעשות. ד"ר ברקוביץ' מציע גם לו לברוח ולהסתתר, אולם הוא אינו מצטרף אליו. ב"יודנרט" חסר עוד המנתח, ד"ר זליג לוינבוק (כותב שורות אלה), שגר בריחוק מה"יודנרט". בפעם השניה רץ אליו שוטר של הגיטו ודורש שיתייצב מיד. — "מה החיפזון? יירו בי כמה דקות מאוחר יותר" — אני אומר במתינות. — "אבל לשם מה, אתה צריך גם לקבל מכות?" עונה השוטר. ובו בזמן ממהר לסדנאות להודיע לשניצקי שיתייצב. ללא חיפזון אני שותה כוס תה, נפרד מאמי הזקנה הבוכייה, מדודי יעקב לוינבוק, שהגיע למקום כשדמעות בעיניו כדי להיפרד. אני אומר שלום לשכנים האחרים של ה"קולחוז" שלי.

בצאתי מן הבית פגשתי בשוטר שני, שבא מולי כשהוא רוכב במהירות על אופניו.

— "בוא מהר ד"ר, מחכים לך, אצלי נפלה השרשרת של האופניים ולכן נעצרתי"... אולם אני אינני ממהר, אלא הולך במתינות לדרכי האחרונה, כשאני נפרד מהרחוב ומן הבתים שמסביב במבטי. בדרך פוגש אני את אשתי, החוזרת מה"יודנרט", לשם היא באה כדי להיוודע מה מתרחש. היא מוסרת לי, ששאר הרופאים כבר באו והם דורשים שאבוא מיד. אנו הולכים ביחד, והשוטר רץ להודיע על בואי.

מתקדמים לאט ומגיעים לחלקו השני של הגיטו. חוצים את רחוב מינסקה ונכנסים לסוֹסְנוֹבָה ללא חיפזון, כדי שהדרך תהיה ארוכה יותר, שנהיה יחד עוד כמה רגעים... "חבל שאיני מגולח, אפילו לפני המוות יש להיראות יפה" הוספתי, "אם יעלה הדבר בידי אכנס למספרה ואתגלח".

— "מדוע אתה מדבר על המוות? הלא באו לקחת את הרופאים לעבודה. אתה תחזור" — מרגיעה אותי אשתי.

— "מדוע אני כה שקט? מדוע איני בורח? מדוע איני לוקח מוט ברזל בידי ואיני מנפץ את ראשיהם של הרוצחים?" הרהורים כאלה חולפים במוחי, ובד בבד הרהורים אחרים; "את עצמי אציל, ומה עם האחרים? אשתי, אמי, ילדי והיהודים הנשארים בגיטו, שאינם מאורגנים, שהם חסרי אונים? אני רק אזיק להם". אפשר שאני בהלם המדכא אצלי את הרצון למרד, ואולי אני מקווה בסתר לבי, שלוקחים אותי לעבודה ולא למוות?

באותו זמן מצווים הרוצחים על הנאספים להיכנס למכונית בזה אחר זה. איזיה פידלר, העובד במשרד העבודה ב"יודנרט" ומכיר את שני הרוצחים

מהגסטפו, פונה אליהם ומבקש שישאירו את אביו, משום שהוא קשיש והדרך תהיה קשה עליו. צמאי־דם אלה מציעים לו להצטרף, בהבטיחם, שבערב יחזרו כולם. הבן לוקח את אביו, את רופא השיניים יעקב פידלר, מוביל אותו למכונית ועוזר לו להיכנס למכונית; הבן מעלה את אביו לעקדה... התליינים אינם מחכים עוד. הם עולים למכונית ומצווים על הנהג, פולני צעיר, לצאת מן הגיטו. באותו רגע אני מגיע עם אשתי לרחוב סדובה. רק כמה בניינים מפרידים ביני לבין בניין ה"יודנרט". אנו מסתכלים ורואים, כיצד מכונית הגסטפו יוצאת משער הגיטו. איננו יודעים מה יהיה אחר כך, אבל דבר אחד ברור... לפני הכניסה ל"יודנרט" אתגלח — אומר אני לאשתי.

אנו נכנסים למספרה — כולם מדברים על ה־13 שנלקחו, מברכים אותי על הצלתי.

לאחר הגילוח הולכים ל"יודנרט". כאן אין טענות על האיחור — "אבל אין ביטחון שהגרמנים לא יחזרו כדי לקחת את שני הנותרים. לכן מעבירים אותי למשטרת הגיטו ושם אני נעצר ופוגש את חברי לצרה, שגם הוא בא מאוחר — מירון שניצקי.

בתחושה של נדונים למוות, הנמצאים כבר בחדר ההמתנה להוצאה להורג, נשארנו בהשגחת השוטרים היהודים, המתייחסים אלינו בסימפטיה ובהשתתפות בצער.

שעה אחר שעה חולפת במתיחות של העצורים ושל משפחותיהם. המבטים נשואים לשער הגיטו כדי לראות, אם החיות צמאות הדם חוזרות כדי לקחת את הנותרים.

— "ואולי ישכחו..."

— "לא יהיה כדאי להם לבוא למען שניים..."

בצהרים נודע מפי הנהג הפולני, שהוריד את הרופאים על־יד בית הסוהר המרכזי; בשעות אחר הצהרים בא ל"יודנרט" איש גסטפו ודרש ממשפחות הנלקחים, שיכינו בשביל כל אחד מהלקוחים חבילה. כאן באה רשימה מדויקת, מה מותר להכניס לחבילה: שמיכה אחת, זוג נעליים, שני זוגות לבנים, כותנות וכו'. אסור להכניס כל מכתב. על כל חבילה יש לכתוב את שם הנמען. דרישה זו מעודדת. מתחילים להאמין, ששולחים אותם באמת לעבודה. אורזים מהר את 13 החבילות, שמים על עגלה ומביאים לגסטפו. שני ה"מאחרים" אינם נזכרים כלל. ביום שישי בערב מרשים להם מטעם משטרת הגיטו ללכת הביתה, לאחר שהתחייבו בחתימת ידם, שיתייצבו במשטרת הגיטו בכל רגע שיידרשו.

שמועות שונות רווחו על אודות 13 הרופאים. נערה. שעבדה בניקוי קו מסילת הברזל מסרה, שניגשו אליה האחים דנילביץ חוורים ומפוחדים ללא הטלאי הצהוב ורצו לומר משהו, ובאותו רגע התקרבה אליהם אחות בית חולים והזמינה אותם לקרון של הצלב האדום לשתיית קפה...

מדי פעם מסרו נוצרים, ששמעו מפקידי הרכבת, שאלה ראו את רופאי השיניים יסינובסקי ופידלר מטיילים במינסק. אחד ראה את הד"ר קפלן.

מאידך, מסרה אשתו של ד"ר וולפסון, שעבדה במכבסה של הגסטפו, שבצהרים, באותו יום שנאסרו בו ה־13, נכנס איש הגסטפו שלקח את הרופאים (הרוצח קיהן) למכבסה כשהוא עצבני, הסיר את מדיו המגואלים בדם ונתן אותם לכובסות.

זמן רב לאחר מכן ראו יהודים, שביצעו עבודות בחצר ובבניין הגסטפו, חבילות זנוחות, מפוזרות בעלייה של הבית, חבילות דומות לאלו, שבשעתו נדרשו המשפחות להכין, כביכול, בשביל הנלקחים. זמן מה אחר כך שיחד איזיה פידלר את אחד מאנשי הגסטפו, וזה סיפר לו את האמת. וכך נודע לו מפיו על מה שקרה ל-13: הם נורו על-יד אגם הלינקה באותו יום.

הַמְּזָרִיצֶ'אִים

לאחר כמה ימים פונים שוב ל"יודנרט" ודורשים רופא לעבודה. הגורל נפל על ד"ר יעקב אושרובסקי, והוא נלקח לכיוון בלתי ידוע.

הגיטו שוב נחרד — אבל בשעות הערב הוא חוזר לגיטו בריא ושלם לשמחת כולם. הובילוהו לשדה התעופה שמאחורי ברנוביץ' "החדשה", שם נמצאו כ־300 יהודים מִמְּזָרִיץ', שביצעו כל מיני עבודות בניין בשביל שדה התעופה. הם גרו בשדה ובאוהלים שהוקמו למענם. המראה שלהם ותנאי חייהם היו נוראים. בקושי עמדו על רגליהם. ביניהם חולים רבים. הביאו את ד"ר אושרובסקי כדי להושיט להם עזרה רפואית. במשך כמה ימים הובילו אותו הלוך וחזור, אחר כך הוחלט שיישאר איתם.

מכונית משא נכנסת לגיטו, מטעינים עליה מיטה, שולחן, כיסא ומצעים מביתו של ד"ר אושרובסקי. בשדה התעופה הנ"ל מקבל ד"ר אושרובסקי אוהל בשביל עצמו ולשם קבלת חולים.

זמן מה לאחר מכן נדרש ה"יודנרט" על־ידי הקומיסרייט האיזורי להעביר ליהודי מזריץ' כמה בתים, הנמצאים ברחוב אוּרְלָה פינת אוּזְשְׁקוֹבָה ומוקפים בתיל — גיטו בתוך גיטו.

ערב אחד מביאים אותם לאחר העבודה למקום מגוריהם החדש. איתם

חוזר גם ד"ר אושרובסקי. האחראי על המזריצ'אים היה "אוֶבר־יוּדֶה" ("יהודי ממונה עליון"), ברנש גס, רחב־כתפיים ובעל פנים אדומות, שהיה מכה את פיקודיו מכות רצח על דבר הפעוט ביותר. בשער הכניסה של הגיטו שלהם תלה שלט בגרמנית: "יחידת עבודה של הגנרל־גוברנמאן" (הממשל של השטח המרכזי של פולין), בחושבו את עצמו עדיף על היהודים המקומיים. על מגרש בין הבתים הועמד דוד לבישול ולכביסה.

לאחר העבודה היו המזריצ'אים מתגנבים מתחת לתיל של הגיטו שלהם ומחזרים על הפתחים בין ה"קולחוזים" כדי לבקש משהו לאכול וללבוש. יהודי ברנוביץ', מעולם לא מנעו מהם עזרה, עד כמה שיכלו.

עם הזמן התקרב ה"אובר-יודה" לנציגים הרשמיים של גיטו ברנוביץ' והֻרשה להם להיכנס לטריטוריה "שלו". נציגי ה"יודנרט", הרבנות, עובדי רפואה וכו' היו מעניקים עזרה כמיטב יכולתם בעודדם את אחיהם הרעבים, העזובים והנרמסים ממזריץ'.

רציחות לשם תענוג ובידור

במקומו של ראש הגסטפו לשעבר, הרוצח קר המזג אַמֶלונג, הגיע מפקד חדש (אוברשטורמפירר) גרינספלד.

איזה אדם הוא? לְמה אפשר לצפות או לקוות ממנו? — אלה היו השאלות שנשאלו מיד בגיטו. לא היה צורך לחכות לתשובה זמן רב. גרינספלד התחיל את תפקידו ב"בידורים" אחרי חינגה במסעדה, שנפתחה זה עתה בבית־קפה לשעבר של רפפורט. לאחר לילה של שכרות והוללות, בא לפנות בוקר לגיטו במכוניתו בליווי אחד מאנשיו ועוד "ידידה", בחורה פולנית. הם יוצאים מגדרם כדי להעניק ל"גברת" חוויות... דופקים בחוזקה בדלת של אחד הבתים וצועקים: לפתוח! יוצא יהודי נפחד. הם מכים ובועטים בבטנו. היהודי נופל מעולף. הם מוסיפים להשתולל. פוגשים בדרכם יהודי זקן, משה שטיינברג, שהולך לבית הכנסת עם טלית ותפילין מתחת לבית שחיו. הם הורגים אותו ביריית אקדח. אחר כך מתפרצים לבית אחר, שולפים בחור מהמטה, כשהוא ערום, ומוציאים אותו החוצה, מכים אותו מכות רצח, עד שהוא מוציא את נשמתו. הם עוזבים כעת את הגיטו כדי לחזור ולהמשיך ב"בידוריהם" הרצחניים. מוכה וכפופה, כשהיא בקושי עומדת על רגליה, הולכת ישישה, אשתו של משה שטיינברג, אחרי העגלה המוציאה את בעלה הנרצח למנוחת עולמים. תוך בכי ונהי טוענת היא אל בעלה: "מיישקה, מליץ טוב תהיה בשביל כולנו. בשבילי, בשביל משפחתנו

ובשביל כלל ישראל, ופעל, מיישקה, שהרוצח ימח־שמו, ייבלע חי באדמה, שתבוא עליו מארה, ומיתה משונה תשיגהו", ובשער הצדדי לבית העלמין, ברחוב אורלה, כשהעגלה עוזבת את הגיטו, היא צועקת: "אל תשכח את הרוצח"! לאחר שבוע נודע, שהרוצח "אוברשטורמפירר" גרינספלד, נפל עם עוד שלושים וכמה אנשי גסטפו בקרב עם פרטיזנים ביער סוורשין (איזור סטולפצי), לשם נסע לשם ביצוע "אקציה" רצחנית אחרת. הידיעה מעודדת ומעניקה שמחת נקם רגעית ליהודי הגיטו.
לראש הגסטפו נתמנה שוב אמלונג.

מוש "החדשה"

בזמן הכיבוש הנאצי נמצאו במוש "החדשה" כמה עשרות משפחות יהודיות, שחיו בה בשקט יחסי, מפני שלא היו שם גרמנים רבים. היהודים עבדו בעבודות כפייה. בהתחלה היו מגיעים אחדים מהם לברנוביץ', אחר כך היו מקבלים מהם ד"ש באמצעות תושבי מוש הנוצרים, שלפעמים הביאו אף מכתב ומצרכי מזון. יהודי מוש מסרו את חפציהם היקרים ודברי ערך שלהם לשכניהם לפיקדון.

לאחר ייסוד המשטרה המקומית הביילורוסית התחיל השוד השיטתי של רכוש יהודי המקום, והקשר עם יהודי מוש ניתק, אבל אין ידיעות על רציחות — גיטו אין, ועם הזמן נוצר שם רובע יהודי.

הנוצרים, חומדי רכוש יהודי ורוצים להיפטר מהיהודים שמסרו להם חפצי ערך לפיקדון, מאשימים את היהודים בקומוניזם ומביאים אותם לברנוביץ' לבית־הסוהר. הם נורים למוות. לפתע נודע, באמצע קיץ 1942, שלבית הסוהר הביילורוסי של ברנוביץ' הביאו את תושבי מוש חיים לוינבוק, אשתו ושני בניו כמואשמים בקומוניזם — צחוק הגורל... הם הואשמו בזמן השלטון הסובייטי ב"בורגנות" וכל רכושם הוחרם. ל"יודנרט" מברנוביץ' נודע על העצורים, אבל לא יכול היה לעשות מאומה. לאחר זמן קצר התפרסם, שבמוש החדשה חוסלו היהודים המקומיים. לא נודעו פרטים על השמדת יהודים אלה, אך נלחש מפה לאוזן, שהיה במוש מקרה של התנגדות אקטיבית. בזמן ה"אקציה" הוציא בחור יהודי גרזן שהחביא מתחת לבגדיו; הוא תקף שוטר ביילורוסי וקטע את ידו. דומה, שזו היתה פעולת ההתנגדות הראשונה באיזור שלנו. וכך היה המעשה. קיבצו את יהודי מוש לכיכר השוק, שבה עמדה הכנסיה הקתולית מול הכנסיה הפרבוסלבית. שם עמדה גם האנדרטה של הצאר אלכסנדר השני, ששחרר את האיכרים משעבוד פיאודלי. עכשיו התנפלו על היהודים נכדיהם ו"שחררו" אותם מהחיים...

עריסת יהודי ברנוביץ', "מוש החדשה", נעשתה "יודן-ריין" - נקייה מיהודים.

יהודים — קומו והתעוררו לשחיטה!

בזו אחר זו מגיעות לגיטו ברנוביץ' ידיעות מחרידות על "חיסול" יהודים בערים ובעיירות של הסביבה. באותו זמן בא לביקור לברנוביץ' רוצח היהודים הנודע הקומיסר הראשי **לביילורוסיה** — קובה. הוא מופיע לפתע בגיטו. מרגישים שטובה לא תצמח מביקור זה. המאורעות שאירעו לאחר מכן אישרו זאת. גם אחרי המלחמה נמצא אישור לזה. בדו"ח של 31 ביולי 1942 כותב קובה לממונים עליו, בין השאר: "...איזור סלוצק התרוקן מכמה אלפים יהודים. האיזור שייך לנובוגרודק ווילייקה. מכינים פתרונות רדיקליים בשביל ברנוביץ' והנצביץ. בברנוביץ' חיים עדיין, בעיר בלבד, כ־10,000 יהודים, שמהם יחוסלו כ־9000 בחודש הבא..."

במחבואים שהוכנו לנים בגיטו רבים מהתושבים (בפרט הזקנים). כל "קולחוז" שולח שני אנשים למשמרת לילה, שמתחלפת כל 2—3 שעות. תפקידם לראות מה נעשה מסביב לגדר של הגיטו, אם אין תנועה חריגה של יחידות ביילורוסיות מתוגברות על־ידי גרמנים.

השומרים מתנועעים בשקט, כצללים, מאחורי הבתים, מבלי לעורר תשומת לב (למשטרה הביילורוסית יש רשות לירות על מי שמסתובב בלילה בגיטו).

באזניים קשובות ובמבטים חודרים ומרוכזים בולשים השומרים בחשכה מסביב לתיל הדוקרני. עליהם לשים לב לכל תנועה בלתי רגילה ולהעיר את האנשים של ה"קולחוז" שלהם, כדי שיוכלו להתחבא בזמן.

באחד הלילות הבחינו השומרים בחיילים, הצועדים לעבר שער הגיטו ברחוב סדובה. יחידה של גרמנים מגדודי ה־ס.ס. נעצרת לפי פקודה לפני שער הגיטו. מבלי לחכות עוזב השוטר־שומר של השער, איצ'ל (יצחק) נרקונסקי, את עמדתו והולך להזהיר את חבר ה"יודנרט" פישל סבצ'יצקי, הגר בחלק השני של הגיטו. חותנתו של סבצ'יצקי, גב' נוסבוים, רצה להזהיר את השכנים. אופן קריאותיה, הנימה והמילים בהן היא משתמשת כדי לעורר את כולם — מקפיא את הדם בעורקים בחשכת הליל. אחרי שינה טרופה, לאחר יום עבודה ארוך וקשה ותוך כדי מלחמה בפשפשים, שומעים מכה חזקה בתריסי החלונות וקול ניגון מתמשך ונוגה, שהיה מקובל כדי לעורר יהודים לסליחות:

— "יהודים — קומו, התעוררו! (יודן שטייט אויף צו דער שחיטה) — יהו — — דים, קו — מו לשחי — טה!" רועדים קופצים כולם במהירות מהמיטות, ולאורו של "תרנגולון" (בקבוקון עם נפט שמתוכו יוצאת פתילה) מלבישים את הילדים הקטנים. לובשים בגדים עליונים בחיפזון, תופסים את הצנימים, המוכנים מבעוד יום, ומשתחלים לכל מיני מחסים מתחת לאדמה.

בדפיקות לב ובנשימה עצורה מחכים לבאות. כמה גברים מתהלכים עדיין למעלה ומשגיחים על הנעשה בחוץ. והנה, מתברר שפלוגת ה־ס.ס., לאחר העצירה ליד שער הגיטו, עוזבת את המקום, נשמעת פקודה: "שמאלה פנה! קדימה צעד!..."

החיילים צועדים לאותו חלק של רחוב סדובה, הנמצא מחוץ לגיטו. הם מקיפים את הבתים של הרחוב הזה ומבצעים לפנות בוקר בדיקות קפדניות אצל השכנים ה"ארים" שבסביבה. המפנה הזה מרגיע בינתיים את הרוחות. מודיעים זאת לנחבאים בבונקרים, והם מתחילים לאט לאט, מתוך חוסר ביטחון, להזדחל מחוריהם.

באחד מימי הקיץ ניתנה הוראה ל"יודנרט" מטעם הגסטפו, שהחייט גולקוביץ' יכין את חפציו ויהיה מוכן לנסוע למינסק. באותו ערב מגיעה מכונית משא ולוקחת את כל משפחתו וגם את מכונת התפירה שלו. כפי שהתברר, באה הוראה זו לפי דרישת גנרל גרמני, שבשבילו תפר פעם גולקוביץ' מדים, ושמהם הוא היה מרוצה. הגנרל הועבר למינסק. משם בא לעתים קרובות לברנוביץ' במיוחד כדי לתפור לו מדים אצל חייט זה. הוא היה שולח קצינים גבוהים, עם המלצות מצדו, אל החייט הנ"ל כדי לתפור אצלו בגדים. לבסוף הביא את כל המשפחה למינסק ושם ניתנו לו תנאי חיים וקיום נוחים יחסית.

לאחר חיסול גיטו ברנוביץ' השתדל גולקוביץ' להעביר את בן־אחיו, שנשאר בחיים במחנה הריכוז של קולדיצ'בו, למינסק. כל המשפחה הצליחה להישאר בחיים זמן רב לאחר חיסול הגיטו. אבל לבסוף עלה הכורת גם עליהם.

ניסיונות לעזיבת הגיטו

באותו זמן מתקבלת הוראה מהגסטפו , שכל היהודים בעלי זקנים חייבים לגלחם. הפקודה גורמת צער רב ליהודים דתיים, ויש כאלה שאינם מצייתים לפקודה. הם יושבים בבתיהם ומתחבאים. פוגשים לעתים את הרבי מסלונים ואת גיסו וכן יהודים אחרים עטופים במטפחות ראש...

בחודשי הקיץ של 1942 מתחדשת הבריחה־יציאה מן הגיטו.הכול מבינים, שאין לייחל לטוב. מחפשים קשרים עם מכרים נוצרים ובעזרתם — על־ידי כל מיני תחבולות — עוזבים את הגיטו ואת העיר ומתחבאים אצל נוצרים בבונקרים מוכנים מראש. על פי רוב מקבלים הנוצרים תשלום, אך יש מקרים, שהם עושים זאת בחינם, בפרט הקתולים האדוקים ואחרים, המאמינים, שהתנהגותם תַקנה להם זכויות אצל הסובייטים כאשר יחזרו.

לא לזמן ארוך אפשר להישאר אצל אותם הנוצרים. לפעמים יש לעקור ולעבור אל נוצרים אחרים.

קורה לא פעם, שאחרי שמצצו מהיהודי את כל כספו, אינם רוצים עוד להחזיקו. לפעמים חש היהודי, שמצילו רוצה באובדנו, ואז עליו להתגנב ולחפש מחסה אחר. רבים בונים בונקרים ביערות ומסתתרים שם. בלילה יוצאים "לשנורר" בבתי המגורים של הסביבה ומבקשים משהו לאכול. כשזה מתאפשר, מתקשרים עם פרטיזנים שתומכים בהם, אבל לא פעם קורה, שהפרטיזנים הגויים פוגעים בהם והורגים אותם. חלק מהבורחים מצליחים להיכנס לבין שורות הפרטיזנים ויחד איתם מבצעים התקפות ומעשי חבלה נגד הגרמנים ונוקמים באוכלוסייה הפרו־גרמנית. בהתחלה עוזבים את הגיטו יחידים, אחר כך — משפחות שלמות. עזיבת הגיטו מתבצעת בחשאיות יתרה, כדי שאיש מהשכנים לא יחשוד. פוחדים אף מפני הקרובים ביותר.

מתהלכות שמועות עקשניות — כאמור למעלה — שבגיטו יש אנשים הקשורים לגסטפו וחייבים מרצון או מאונס לספק מידע על הנעשה בו. גם ה"יודנרט" מפחד מפניהם, אולם ייתכן, שכל השמועות האלה הן פרי דמיון, ונוצרו מפאת המצב הנורא,שהכול שרויים בו.

בין הראשונים שעזבו את הגיטו היתה טניה יסינובסקי (כעת בישראל), בתו של רופא השיניים שנלקח יחד עם ה־13, שנשארה בודדה (אמה התארחה אצל אחיה שחי בפנים רוסיה לפני פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה ונשארה בביתו).

טניה יוצרת קשר עם מכרה נוצרית, ובאחד הימים היא נוסעת ממקום עבודתה בכרכרה לכיוון ברנוביץ' ה"חדשה". בקצה העיר היא נפגשת עם נוצרי, המוביל אותה ל"חוטור" (משק בודד ביער או בביצות) ושם מסתירה אותה משפחה נוצרית במשך שנתיים,עד שחרור ברנוביץ'. מיד אחר כך נודע, שגם אשתו של ד"ר מירסקי, סוניה,נעלמה לפתע בעלותה על עגלה של נוצרים בחצר מחוץ לגיטו. היא עזבה את העיר ועברה לכפר, שבו נמצאו גם אחיה, ד"ר ברזק עם משפחתו, אמה, אחותה צסיה ואח נוסף פטיה.

לאחר ששודדים מבין הפרטיזנים הורגים את אמה ואת אחיה, ד"ר ברזק עם משפחתו, בורחים הנשארים לפרטיזנים, וביניהם הם עוברים את המלחמה.

בסוף אוגוסט 1942 "נעלם" מהגיטו ד"ר ברקוביץ'(כעת באוסטרליה) אחרי שהייה ממושכת אצל מכרים נוצרים מחוץ לעיר. גם הוא מצטרף לפרטיזנים. על היעלמותו מוסר ה"יודנרט" לגסטפו ומודיע, שעזב את הגיטו "מטעמים אישיים". קצת מאוחר יותר נודע שגם ד"ר וצק לוּבַרְנִיצְקִי עם אשתו ריטה — נעלמו. הם הסתתרו בבונקר אצל נוצרים זמן מה ואח"כ ברחו לפרטיזנים. לפני סוף המלחמה מת ד"ר לובריניצקי ונקבר ביערות (פושצ'ה) העבותים של גלובוקי. אשתו נשארה וחזרה לברנוביץ' (כעת באמריקה).

בנוסף לנ"ל עזבו בזמן ה"אקציה" השניה שֶפסל קרוטצ'בסקי, אשתו ובנו (כעת בארץ) את מקום עבודתם (שם עוכבו בשבוע ה"אקציה" כל הפועלים היהודים)והתחבאו במשך כמעט שנתיים אצל מכרים נוצרים. לאחר השחרור, כשחזרו לברנוביץ', יכלו בקושי לעמוד על רגליהם הנפוחות והבלתי כשירות להליכה.

הגב' פְּשֶנְנִי עם בתה רניה (שתיהן בישראל) שהו אצל מכרים נוצרים בעיר, במחבוא מתחת לריצפה.לאחר ה"אקציה" השניה נעלם גם חבר ה"יודנרט", פישל סבצ'יצקי עם אשתו,ומתחבא בבונקר מתחת לריצפת בית החרושת שלו למי סודה.אולם אין הוא יכול להישאר שם זמן רב, מפני שחבריו מה"יודנרט", היודעים על מחבואו, דורשים ממנו לחזור לגיטו. בזמן חיסולו הסופי של הגיטו הוא ניספה.הבונקר מציל את האחים וילנסקי ושמואל נוסבוים (כולם בישראל). הם הצליחו לשהות בו זמן רב,ואחרי חיסול הגיטו הצטרפו לפרטיזנים.

הבריחה-עזיבה של הראשונים משפיעה על רבים אחרים. מי שנשאר לו קצת אומץ ומרץ עושה כמותם.

אמנם הרעיון לעזוב את הגיטו קנה לו שביתה בקרב האנשים, אך רובם חשבו, שיספיקו לעשות זאת אחר כך, וחיכו לשעת כושר. הם לא הספיקו.

שני רופאים

במחצית אוגוסט מגיעה לפתע מכונית גסטפו ל"יודנרט". איש הגסטפו דורש, שיספקו לומייד שני רופאים למחנה ריכוז קולדיצ'בו. השניים נקבעים ע"י ה"יודנרט", והם ד"ר אנגלמן ואנוכי. ד"ר אנגלמן מובא מיד מבית-החולים של הגיטו. השוטר שבא אלי מוצא אותי עם חום גבוה, במיטה. הוא חוזר ומספר זאת ב"יודנרט". שולחים אותו שוב, ש"יביאני בכל מחיר — גם

חולה". בינתיים מגיע לביתי חבר "היודנרט" יחד עם נאצי מהגסטפו.

— "מדוע לא באת לקריאתי?" שואל חבר ה"יודנרט".

— "מפני שאני חולה ואינני יכול לקום מהמיטה. יש לי קרבונקל בידי הימנית (תוך כדי כך אני מושיט את ידי) וגם חום גבוה".

— "הרופאים שלנו בחזית עובדים גם עם חום!" — מתערב הנאצי. "אסור לי לעבוד כמנתח עם זיהום ביד".

הנימוק משכנע את הנאצי והוא פונה אל חבר ה"יודנרט" בחוסר סבלנות:

— "האם אין יותר רופאים בגיטו? למה הבאת אותי לחולה?"

הם עוזבים מהר את הדירה. חבר ה"יודנרט" תופס את הרופא הראשון שנקרה לו בדרכו והגורל נופל על ד"ר לובריניצקי מלודז'.

איש הגסטפו מכניס את שני הרופאים למכוניתו ומוציא אותם מהגיטו.

אבל בזה לא נגמר העניין, מנהל משרד הבריאות ב"יודנרט", ד"ר פישל סבצ'יץ', שולח שוב שוטר אלי ודורש ממני לבוא לבית חולים של הגיטו לוועדה רפואית.

— "תמסרו לד"ר סבצ'יץ', שאני שוכב במיטה ואיני יכול לבוא. אם הוא אינו מאמין — שישתדל לבוא אלי וייווכח בכך".

השוטר, בשם פרץ, שהיה לפני המלחמה עגלון ותכופות היה מוביל אותי אל החולים בעיר, אינו מתעקש והולך למסור את התשובה. הוא חוזר ואומר, שקיבל פקודה להביא אותי בעל כורחי, אם לא ארצה ללכת מרצוני.

— "שמע, פרץ, בכוחות עצמי אינני יכול ללכת. אם אתה רוצה לסחוב אותי בכוח ולעשות הצגה לתושבי הגיטו (הדבר לא יוסיף כבוד ל"יודנרט"), בבקשה, קח אותי מהמטה..."

— "אעפ"י שקיבלתי פקודה אינני יכול להתנהג אתך כך" — עונה פרץ.

— "שישלחו מישהו אחר, אם הם חושבים זאת למועיל". פרץ הולך.

בינתיים אין באים שליחים. עוברת מחצית השעה, שלושת רבעי השעה... איש אינו בא. אחרי שעה בא ד"ר סבצ'יץ', שנראה על פי צורת הליכתו והתנהגותו הנוקשה כסקונדנט שבא להזמין את הצד־שכנגד לדו־קרב. אחריו באים ד"ר סלוצקי, ד"ר סוירסקי וד"ר שניצקי — מודדים לי את הדופק. 120 לדקה! מודדים את החום 38°.

בודקים את הקרבונקל ביד הימנית, בודקים את הבלוטות מתחת לבית השחי — הן מוגדלות.

לאחר בדיקת התסמונות עזבה הוועדה הרפואית את הבית.

הגיטו כמרקחה בגלל שני הקורבנות החדשים. ידידיו של ד"ר לובריניצקי מבכים אותו ואומרים במרירות: "הוא, ד"ר לוינבוק, אחראי למותו, לבסוף

חוזרים שני הרופאים באותו יום לגיטו. הם מספרים, שהביאו אותם למחנה ריכוז קולדיצ׳בו, לאחר בדיקת כמה אנשים, החזירו אותם והביאום לשער הגיטו. לא אונה להם כל רע.

להקות הפצצה סובייטיות

כמה ימים של התעודדות ותקווה חווים תושבי הגיטו בחודשים האחרונים של קיץ 1942. אלה היו הימים, שבהם עברו בטיסה דרך שמי ברנוביץ׳ להקות גדולות של מפציצים סובייטיים בכיוון ורשה.

בשעת מעשה אין יודעים אם מטרתם ברנוביץ׳ או מקום אחר. רק אחר כך נודעת המטרה הסופית של טיסות אלה.

בערבים החמים של הקיץ יושבים יהודים בקבוצות מסביב לבתים וקולטים בשמחה את רעם המטוסים הטסים.

— ״שיפציצו!״

— ״שישמידו את כל העיר!״

— ״אם נגזר עלינו למות — מוטב שנמות מהפצצות מאשר מידיהם הרצחניות של הנאצים״.

אין כל פחד ומורא, אין רצים להסתתר בבונקרים. באותו זמן נתפסים הרוצחים לפחד ומורא, ה״גיבורים״, אשר בידיהם הטמאות השמידו ומשמידים בכל יום אלפי ילדים, נשים ואנשים חפים מפשע וחסרי־אונים — רועדים מפחד לחייהם. הם רצים להסתתר בבונקרים מחוץ לעיר. חלק רץ לכיוון הגיטו מתוך אמונה, שהסובייטים לא יפציצו חלק זה של העיר, שבו נמצא הגיטו. הפחד שלהם היה מקור עידוד עבורנו.

השמדת עיירות בסביבה

מיד לאחר מכן באות בשורות איוב בזו אחר זו: גל חדש של רציחות והשמדות של יהודים בערים ובעיירות של הסביבה. בתוך המהומה ניספים הרבה יהודים מברנוביץ׳, שנמצאים שם. את חיסול היהודים ביצע הגסטפו של ברנוביץ׳ בפיקודו של אמלונג. את העבודה המלוכלכת מבצעים השוטרים הביילורוסים, שמשרתים במשטרת ה גסטפו של מחנה קולדיצ׳בו, וכן לטבים במדים גרמניים.

ל״הצגות״ הזוועה האלה לוקחים הרוצחים את הנשים הגרמניות, שבמו ידיהן הורגות ילדים יהודים קטנים — כשהן יורות בהם או זורקות אותם

לאש, כפי שהיה המקרה במייצ׳ט, שם הציתו היהודים את בתיהם מתוך יאוש.

בנובוֶילניה ניספו ד״ר אהרון גולדין ואשתו; בהורודישץ, ד״ר ווייל, בתו ואשתו של ד״ר פלר ובתה ניוסיה. בעלה של נוסיה, ד״ר פומרנץ, הצליח להימלט. הוא מצא מקלט בגיטו ברנוביץ, אולם שם נעצר והובא למשטרת הגיטו. הוא שלח יד בנפשו.

נודע שלולה סטוליאר, אשתו שיינה וילדם התאבדו על־ידי שתיית רעל, שעה שאנשי משטרה באו לעוצרם בבית המרקחת של נובוסיאלקי.

ד״ר בֶּטִי איזיקסון ובנה איזיה הסתתרו במשך כמה ימים בשדות הקמה, וכשנודע להם שהאיכרים בכפר ברטניקי זוממים לרוצחם, החליטו להסגיר עצמם לידי המשטרה.

בֶּזִ׳טל נרצחה ביריה רחל, אשתו של העסקן הנודע מפועלי־ציון, ד״ר יעקב קגן, וכן, ילדתם הקטנה, אביבה.

ד״ר קגן, יצחק רוזנהויז ואשתו הועברו לגיטו נובוגרודק לאחר חיסולם של יהודי ז׳טל. משם עלה בידם להימלט דרך מנהרה תת־קרקעית, שכמה עצירים הצליחו לחפור.

על־פי הגרלה, שערכו השרידים ביניהם, יצא הראשון מן המנהרה ד״ר יעקב קגן. ברשותו היה אקדח ובו כדור אחד. לרוע מזלם, הוא ועוד קבוצה קטנה של אנשים ניספו. השאר ניצלו על־ידי הפרטיזנים היהודים של טוביה בילסקי.

סלומון וולקוביסקי ושתי אחיותיו, רוזה וגניה, ניסו להתאבד על־ידי שתיית רעל, כאשר הובלו יחד עם עצורים אחרים ברכב־משא לעבר גיא ההריגה (הם עבדו באחוזה בקרבת מייצ׳ט).

לאחר שתיית הרעל צנחו מהרכב ונשארו שוכבים רדומים ביער במשך שעות ארוכות. כאשר הקיצו, נמלטו סולמון ואחותו גניה אל מחנה הפרטיזנים של טוביה בילסקי.

בעת חיסול יהודי סטולוביץ׳ הצליחו ד״ר הירש בודובלה, אשתו בת־שבע ובתם הקטנה לצאת מן העיירה ולהיכנס לגיטו ברנוביץ׳. אולם, צחוק הגורל, גם בתוך הגיטו נאלצו להסתתר מעיניהם הבולשות של ״היודנרט״, שדרש מהם לעזוב את הגיטו, מתוך חשש — מתקבל על הדעת — שהדבר יוודע לגסטפו. לאחר שבוע במחבוא, כאשר נפוצו שמועות, שבסטולוביץ׳ עדיין נותרו שרידים שהובטח להם ״כי לא יאונה להם כל רע״, עזבו בני משפחת בודובלה את הגיטו וחזרו לעיירתם, שם ניספו אחר־כך.

קודם לכן מסרו את ילדתם לקרוביהם — החייט הקשיש זטורנסקי ואשתו

החולנית. הזקנים — ואיתם הילדה — שרדו ועתה הם חיים בארה"ב. כן ניצלו: הילד משקה, בנו של גלאי, ויוסי לוינבוק, בנו של כותב השורות האלה.

רק שלושה ילדים — וכל אחד עם סיפורו המופלא — ניצלו מכל אוכלוסיית הילדים היהודית בברנוביץ'.

ה־700

בשבת ה־29 באוגוסט 1943 הסתדרו כרגיל קבוצות העבודה ברחובות הגיטו בקרבת ה"יודנרט" (סַדוֹבָה וְסוֹסְנוֹבָה), אלפי יהודים עמדו מוכנים לצאת לעבודתם. בלילה ובשעות הבוקר לא הורגשה כל תכונה יוצאת דופן.

שער הגיטו נפתח. קבוצות העבודה עוזבות את המקום בזו אחר זו. מעֵבר לשער הם מועברים להשגחתם של המלווים ה"ארים" — דבר יום ביומו. ברם, במקום להוליכם בכיוון הסדנאות ולמקומות עבודה אחרים, מכוונים אותם דרך רחוב סדובה, לעבר בניין המשטרה. ברחובות הוצבו משמרות, וקבוצות העבודה נעצרו ברחבה מול הבניין, ששימש לפני המלחמה בית משפט.

העצורים חשים שדבר־מה עומד להתרחש. המתח עולה והניחושים מתרבים. שני בחורים פורצים מתוך השורות ופותחים בריצה. הם נורים במקום. הנותרים קופאים במקומם מרוב תדהמה ופחד. הנה מופיעים אנשי א.ט. ("ארגון המוות") ולידם רוצחי הגסטפו. הם בוחרים מבין העצורים את הצעירים והבריאים - כ־700 איש, ומצווים עליהם להתייצב כקבוצה נפרדת בצד. כל השאר נשלחים לעבודתם היומיומית. ל־700 שהופרדו מודיעים שהם נשלחים לשצ'צין ולְמוֹלוֹדֶצְ'נוֹ.

אנשי ה"יודנרט" הורשו לצייד אותם במצרכי מזון ובלבָנים, שבני משפחותיהם הכינו למענם. הם הועלו לקרונות רכבת. כפי הנראה ידעו הגרמנים על ארגון מחתרת גיטאות, והם רצו להקדים ולחסל את כוחות־ההתנגדות הפוטנציאליים.

בימים הראשונים לגירושם הצליחו אחדים מביניהם להעביר מכתבים ופתקים למשפחותיהם. הם סיפרו על עבודתם בהקמת מסילת ברזל. כעבור שבוע חזר לגיטו המהנדס לייזר סלוצקי, על־פי דרישתה של הנהלת בית־החרושת הכימי בברנוביץ', שבו עבד לפני הגירוש. אחדות מנשי המגורשים פונות מאוחר יותר למפקדה ומבקשות להישלח לעבודה, למקומות ששם עובדים בעליהן. בקשתן נתמלאה והן הועסקו בעבודות מטבח. אדם מזוֹרָק,

עו"ד ועיתונאי ורשאי, נתמנה כ"אוֹבֶר־יוּדֶה" שלהם. (הוא נרצח כעבור זמן ביער על־ידי הפרטיזנים בחשד שהוא מרגל), לראשי קבוצות העבודה נקבעו אנה פוצ'ינסקי, מולה ליפשיץ וגורביץ'. אחדים מבין ה־700 נמלטו לפרטיזנים באיזור לִידה. כל היתר נורו למוות.

לקולדיצ'בו

השכם בבוקר ב־1 בספטמבר 1942 הובהל אלי שוטר מטעם ה"יודנרט". "דוקטור" — הוא מודיע לי — "עליך לצאת לקולדיצ'בו. עוד מעט יגיע הנה רופא נוסף ושניכם תצאו מיד לדרך". ואמנם, כעבור שעה קלה הגיע ד"ר יעקב אושרובסקי בלוויית חבר ה"יודנרט" ועוד שני שוטרים ביילורוסים, כשהם מחזיקים בשוטים ארוכים.

"מהרו, מהרו" הם צורחים. עוברים ליד סדנאות הגיטו. אשתי מניה מלווה אותנו כברת־דרך. היא רוצה להצטרף אלי, אולם השוטרים מאיימים עליה בשוטים ועוצרים בעדה. "הרי אני נמצאת ברשימת היוצאים" — היא טוענת.

"אין לנו כל מסמך על כך" — השיבו קצרות.

אנו נפרדים ליד השער.

קודם לכן סיכמנו בינינו, שבהזדמנות ראשונה אעביר אליה ממחטה, וזו תהיה הוכחה שאני חי. כל הודעה אחרת, לרבות כתיבה, עלולה להיות מסוכנת.

חבר ה"יודנרט" מבטיח לד"ר אושרובסקי בהן־צדק שלו: "מחר אתה חוזר, אנחנו נחליף אותך".

ד"ר אושרובסקי משרך דרכו חיוור ומבוהל, "מדוע דווקא אתה ולא ד"ר אנגלמן?" — אני פונה אליו.

"הוא הסתתר ולכן פנו אלי" — השיב, ועכשיו אני הקורבן תמורת ד"ר ברקוביץ' — הוסיף". ד"ר ברקוביץ' נעלם מהגיטו תשעה ימים קודם לכן.

עוד מעט יחסלו אותנו — פונה אלי ד"ר אושרובסקי, רועד מפחד. אני מנסה להרגיע אותו. "אנחנו הרי רשומים מזמן להישלח לקולדיצ'בו. הם יכלו מזמן לחסל אותנו אילו התכוונו לכך".

בשעות הצהרים הגיעו מכוניות משא. מעמיסים עליהן שקים מלאים חפצים ונעליים של יהודי צ'כיה שהומתו, ואנו נצטוינו לעלות למכונית. השוטרים מקולדיצ'בו עלו גם הם. אנו נוסעים.

אשתי משתדלת אצל מכריה הנוצרים להחזיר אותי. הם אמנם מבטיחים

לה שבקשתה תֵּיעָנֶה. היא מכניסה בסוד העניינים את ה"יודנרט", ואלה מנצלים הזדמנות זו ומחזירים את ד"ר אושרובסקי לגיטו. בכך הם מקיימים את הבטחתם. אשתי פונה ל"יודנרט" ומבקשת להעבירה אלי לקולדיצ'בו. רק לאחר שבירדו את העניין בגסטפו וקיבלו הסכמתם, הם מאשרים בקשתה בחיוב. בשעה שראש ה"יודנרט" מלווה אותה למפקדה, הוא מנסה להשפיע עליה שתחזור בה מצעד זה. "לאחותי לא הייתי נותן לנסוע לשם" — הוא אומר ומדגיש - "התדעי לאיזה מילכוד את נכנסת?" "האם אתה סבור, שבגיטו בטוח יותר? המחנה יחזיק מעמד יותר זמן מן הגיטו שלנו" - היא עונה ומוסיפה. "מכל מקום אני מעדיפה להיות עם בעלי".

גם היהודים המועסקים בחצר מפקדת הגסטפו משתדלים להניאה מן הנסיעה. "הם יורידו אותך באמצע הדרך, יירו בך, ואת צרור בגדייך יקחו לעצמם" — טוען אחד העובדים, ברטקובסקי (עתה בישראל).

— "יהיה אשר יהיה", מתעקשת האשה, אין לי הרגשה רעה באשר לכל העניין". בשעת הצהריים הובאה אשתי לקולדיצ'בו.

"לכל הרוחות", אמר מפקד המחנה ס.ס., יורן, "לשם מה היא באה לכאן, לאפֶלה הזאת"?

— "היא תעבוד כאן כאחות" עניתי לו.

במשך כמה שבועות ניסיתי לשדל את מפקד המחנה לאפשר לי להביא תרופות מברנוביץ' בעבור החולים. סוף־סוף נאות המפקד להצעתי, בינתיים הגיעה אשתי בשבת, ואני חייב הייתי לצאת. לחזור בי — אין זה מתקבל על הדעת. אני יוצא בלית ברירה בלוויית שוטר ביילורוסי לברנוביץ'. לאחר שרכשתי את התרופות, מלווה אותי השוטר לגיטו. אני מספיק לראות את אמי ואת ילדי ולקחת כמה מצרכים ומן המזון שנחסך בבית.

החיים בגיטו נוחים ושקטים יותר מאשר במחנה. אנשי ה"יודנרט" מְתַחקרים אותי ומבקשים פרטים על המצב בקולדיצ'בו. אני מוסר ד"ש למשפחותיהם של יהודי ברנוביץ' המועסקים במחנה. אחדים מהם מביאים חבילות מזון ובגדים בעבור יקיריהם שם. אני פוגש גם את ד"ר אושרובסקי.

— "האם אינך מתחרט על שיבתך?"

— לעולם לא אתחרט, אני שמח לחיות שוב בגיטו" — הוא עונה לי. למחרת בבוקר מחזירים אותי למחנה.

העובדים בבנייה מקבלים רשיונות עבודה מיוחדים, ועליהם מודבקים צילומיהם. סבורים שבעלי רשיונות אלה בטוחים יותר בחייהם, והנה צצים כל מיני "מאכערים", שמצליחים להשיג מסמכים, אשר יאפשרו להוסיף עובדים חדשים לסדנאות ולצייד אותם בתעודות החדשות.

בדרך כלל, מוצאים תחבולות לקבל עובדים חדשים ולהנפיק עבורם מסמכים חדשים. כל אחד משתוקק לעזוב את הגיטו. חוץ מזה מחפשים הורים דרך כלשהי להפקיד את ילדיהם אצל נוצרים. מובן, שהמדובר בעיקר בילדות בעלות חזות "ארית". וכך, למשל, מסר המורה בריסטיגר את בתו הקטנה הבלונדית לידיהם של זוג גויים עירירם בברנוביץ; השען והצורף ראמק פרידמן הפקיד את בתו הקטנה בידי זוג ביילורוסים, אף הם עירירם. גם הד"ר סבצ'יץ הפקיד את בתו הבלונדית בידי משפחה נוצרית. "אם נגזר עלינו למות, יינצלו לפחות ילדינו" — אמרו.

שלב שני של ההשמדה — "האקציה" השניה

הגיע ראש השנה תש"ג, המגוייסים לעבודה יוצאים כרגיל לדרכם. יהודים קשישים מתכנסים לתפילה ב"מניינים". תפילה זו היתה צריכה להבקיע שערי שמים, אולם העולם נשאר אדיש ודומם. "מי יודע כי גורלנו נחרץ? היישאר מישהו אחרינו שיתפלל תפילת יזכור"?

ביום הכיפורים הגיע ממינסק לברנוביץ' המפקד הראשי של הגסטפו באיזור רוטניה הלבנה (ביילורוסיה), ובעצה אחת עם מפקד ברנוביץ' מעובדות תוכניות להשמדת יהודי העיר בשלבים. בו ביום הוא מגיע גם לקולדיצ'בו ומפרסם הוראותיו למשטרה הביילורוסית. בערב הגיעו מכוניות־משא גדולות, עמוסות בשוטרים חמושים עם מכושים ואתים. הם עושים דרכם בהמולה רבה ובשירת המנונם החביב עליהם, המסתיים בפזמון החוזר: "יהודים וקומוניסטים — אותם נשמיד כליל".

לאחר צום יום כיפור החלו האדוקים מבין הקשישים להקים סוכות. הלילה עבר בשקט, והשומרים התורנים של ה"קולחוזים" אינם מרגישים בכל תכונה שהיא סביב גדרות הגיטו.

למחרת צועדים שוב העובדים בקבוצות מאורגנות לעבודתם. והנה, עוד בטרם עזבו הקבוצות הקטנות את הגיטו, הגיחה לפתע קבוצה גדולה של גרמנים במדי א.ט. ("ארגוני המוות") וכן גרמנים בלבוש אזרחי.

ממהרים אל ה"יודנרט" לשאול מה קורה ומקבלים, כרגיל, הבטחה, שאלה הגיעו כדי לגייס עובדים נוספים למחנה מולודצ'נו, כפי שזה היה לפני חודש. צץ הספק אצל היהודים. "אלה מ'ארגון המוות' — האם הם זקוקים לעובדים?"

בחורים צעירים רצים להסתתר בבונקרים. המנוסים שבינינו הבינו מיד, שהגרמנים בלבוש אזרחי הם אנשי א.ט.. בתחבולותיהם הצליחו להתחזות

ולהוליך שולל את שרידי הגיטו.

כהרף עין חדרו לגיטו כמה מאות לטבים חמושים, והיהודים מופתעים ומגלים שהם מוקפים מכל עבר. ליד גדרות הגיטו מוצבים משמרות כבדים של שוטרים ביילורוסים.

ברחובות הגיטו מתנהל ציד אנשים צעירים. לנשים, לעומת זאת, ניתן להתהלך בחופשיות. תוך רגעים ספורים יורדים כל היהודים למחתרות ולבונקרים שהכינו מבעד מועד. מסתתרים גם במקומות מחבוא מאולתרים — מעל פני האדמה.

הנה צועדת לה האחות הראשית של בית־החולים המקומי, מינה לאחוזווינסקה. היא סיימה זה עתה להסוות את המרתף של בית החולים, שבו מצאו מקלט ד"ר אברשה אברמובסקי וחבריו. בקומה זקופה היא צועדת לעבר הרובע השני של הגיטו.

"האלט!" — צורח לעברה מרצח. "עצרי במקום!"

היא אינה עוצרת. כאילו לא שמעה את קולו המאיים. היא צועדת ומתקדמת. יריית רובה מפלחת את האוויר. היא מתנועעת קלות וצונחת ללא רוח־חיים ברחוב. עתה חוטפים גם נשים.

החטופים — גברים, נשים וילדים, שלא עלה בידם למצוא מחבוא, נצטוו להתייצב ברחוב סדובה מול בניין ה"יודנרט". כאן עצרו גם קבוצות קטנות של אנשים, שלא היה סיפק בידם לצאת לעבודה, בעיקר נשים.

את האנשים העמיסו על משאיות, שזה עתה הגיעו מאי־שם. הראשונה מבין העמוסים היתה בתו של ליימן האופה — איטקה, אשתו של עורך־דין שלומקה אפשטיין. המכוניות העמוסות עוזבות את הגיטו לעבר שדות גרבוביץ.

★

רחובות הגיטו ובתיו נתרוקנו מיהודים. אנשי ה"יודנרט" נצטוו לא לעזוב את הבניין. גם משטרת הגיטו קיבלה פקודה דומה. סדנאות הגיטו נמצאות עתה תחת שמירה קפדנית. עובדיהן מבצעים את עבודתם היומיומית, אולם בית החולים נתרוקן מחוליו. הם הועמסו על מכוניות משא וכוונו לעבר הבורות בגרבוביץ, את המוגבלים שביניהם המיתו במיטותיהם. המרצחים מתרוצצים מבית לבית, מרחוב לרחוב ובולשים אחר קורבנותיהם. הם מחטטים בכל מקום; בארונות, בעליות הגג ובמרתפים, ובינתיים הריהם בוזזים כל דבר שמזדמן בדרכם.

★

ברובע השני של הגיטו, ברחוב סדובה, בביתו של ריבקינד, שרועה על מיטתה באחד החדרים הזקנה ריבקינד. היא היתה חולה אנושה ולא יכלה לרדת מיצועה. עקב מצבה המיוחד לא יכלו אנשי הבית להביאה למקלט.

לידה נשארה בתה הצעירה. לבה לא הניחה לעוזבה גלמודה. "יקרה מה שיקרה, את אמא לא אעזוב לבדה", ונשארה יושבת ליד מיטתה. היא יודעת היטב מה צפוי לשתיהן, אולם היא אדישה לכל המתרחש סביבן. המרצחים פורצים לבית ופונים היישר אל שתי הנשים. לשלל כזה לא ציפו!

— "בואו איתנו".

— "אמי חולה ואינה יכולה להניע רגל" — היא עונה בשלווה.

הרוצחים המשתוללים כחיות טרף יורים בזקנה ובשמחה סדיסטית פונים אל הצעירה: "עכשיו כבר אפשר להשאירה לבדה". הם ניתקו אותה מגוויתה של אמה והעבירוה למקום האיסוף. כתמי דם נותרו על כתלי החדר.

★

במחבואים של הגיטו יושבים זה ליד זה צפופים נשים, ילדים וגברים, צעירים וזקנים, 40 — 50 איש בבונקר. הנשימה קשה עליהם מרגע לרגע. אין עוד אוויר במקום. האנשים מזיעים ועל כתלי הבונקר מבצבצות טיפות מים, גם מי־שתייה אין עוד.

תינוקות מתחילים ליבב. האמהות משדלות אותם בכל מה שאפשר כדי להרגיעם. בדריכות עוקבים אחר כל איוושה קטנה הנשמעת מלמעלה.

מדי פעם בפעם נשמעים צריחותיהם ופרצי הצחוק של המרצחים, צעדיהם מהדהדים ומוסיפים על המועקה.

ברגעים כאלה, כאשר הקלגסים משתוללים מסביב, יש ואמהות שמות כרים על ראשי תינוקותיהן, כדי להסות את בכיים העלול לחשוף את מחבואם. קורה, שאחדים נחנקים למוות כתוצאה מכך.

היאוש מדכא, אולם יצר החיים גובר על מצבים נטולי תקווה. אדם מוכן לסבול עינויי תופת, נפש וגוף, ותנאי קיום אכזריים, ללא מים, ללא מזון וללא אוויר ועדיין לקוות.

יום הדמים הראשון חולף ועובר. הלילה יורד. בגיטו משתרר שקט. מדי פעם בפעם נשמעת יריה והדה קורע את הדממה. אנשים יגעים עד מוות מגיחים ממחבואיהם אחד אחד, כמו עכברים מתוך סדקים, ומנסים לצאת החוצה בשארית כוחותיהם. האוויר הרענן מאושש אט אט את חיותם והם משרכים רגליהם ללא קול אל בתיהם ההרוסים והשדודים, תרים אחר מים או קצת מזון, ואם מוצאים משהו — ממהרים להביאו אל הבונקרים, אל

הכלואים, שטרם התאוששו.

החיים מכתיבים עתה לניצולים אורח חיים מיוחד במינו. הם מתחילים להתמצא בשיטות פעילותם של המרצחים והם מתאימים עצמם לתנאים החדשים. בלילות, כאשר פוסקות הזוועות ואימי הגירושים (עד להתחדשותם), יוצאים רבים ממחבואיהם ולנים בבתיהם. עובדה זו מקלה עליהם לשאת את הסבל באורך־רוח, להתכונן לבאות ולהחזיק מעמד.

עם בוקר שוב נעלמים מעל פני השטח, אולם לא לכל אחד מאירה ההצלחה פניה ולא כל אחד מצליח להישרד.

★

"האקציה" בגיטו מתנהלת במלוא התנופה. מדי פעם בפעם מצליחים המרצחים למצוא בודדים, שלא עלה בידם להסתתר. הם סוחבים באכזריות נשים וילדים. התליינים אף אינם מתאמצים להביאם אל נקודת האיסוף. הם יורים בהם במקום. משערים, שהם יודעים איכשהו על בונקרים בגיטו, ואכן הם שוקדים על מלאכתם ביתר מרץ, מתרוצצים ממקום למקום, ותאוות הרצח אינה יודעת שבעה.

הנה הם מובילים יהודי. אימת מוות נשקפת מעיניו. הוא נשרך אחריהם בקושי רב, והרוצחים מגלים דווקא כלפיו איזו "ידידות" משונה. הם אפילו מגישים לו מים.

"לא נעשה לך כל רע. אל תפחד. אתה תישאר בחיים, אם רק תגלה לנו את מחבואיהם של היתר". הבטחה לחיות — מול עברי פי פחת. הוא שותק. הוא נאבק מן הסתם קשות, הריהו בסך־הכל יהודי הגון, מעולם לא פגע באדם לרעה. הוא שותק.

והרוצחים ממשיכים לפתות אותו במתק שפתיים. הם מדברים אליו בלבביות . הוא שותק. זיעה מכסה פניו והוא חש צמרמורת עד כפות רגליו.

"הם לא יגעו בהם לרעה, הם רק רוצים אנשים לעבודה".

והוא ממשיך לשתוק. אף שריר בפניו לא זע.

ספק אם דבריהם חודרים להכרתו. האם הוא מודע למתרחש סביבו? הוא כמהופנט, ומבלי להביט סביבו צועד קדימה.

הרוצחים נגררים אחריו. ללא הגה הוא מורה בידו לעבר כניסה מוסווית של מחבוא, למרתף.

"כולם החוצה!" — הם צורחים. מתים למחצה, בעיניים בולטות ומזוגגות, מותשים מרעב וממתח, מגיחים בזה אחר זה מ"אפלת הקבר". "מהר יותר, ארורים!" קפואים מפחד יוצאים צעירים וזקנים, גברים ונשים

כשעל זרועותיהן תינוקות.

הנה יודל הלמן משרך דרכו כשראשו מורד. לידו הולכת אשתו היפה פייגלה, חיוורת, מבוהלת ועל זרועה תינוקת. אחריהם — בצעדת מוות — הולכת אחותו לובה וילדה שנלחץ לגופה. מאחוריהם איטקה שֶראיזן, נערה צעירה גבוהת קומה. חמישים־שישים איש נשלפו מ״הקבר״ — אלי קבר... התליינים מריעים. עבודה רבה מצפה להם.

הם מתנפלים על שללם במכות רצח, ללא אבחנה בין אשה וילד, מכים מתוך תאווה סדיסטית.

כך נתגלה המחבוא הראשון ברחוב סדובה 17.

עכשיו הם יודעים כבר איפה לחפש. בנקל הם מוצאים בונקרים נוספים, שנבנו לפי אותה מתכונת. הם מוציאים את הקורבנות תוך מהלומות רצח.

זעקות־אימים, בכי והדי יריות פולחים את האוויר. אחר שכונסו האומללים למקום האיסוף, הם נשלחים במכוניות־משא לבורות.

★ ★ ★

שוטר ביילורסי מקולדיצ׳בו מוצא יהודי זקן שהסתתר. היהודי מציע לו מטבע זהב של 10 רובלים, בתנאי שלא יסגיר אותו. השוטר מסכים, אולם כשקיבל את הכסף, הוא מוביל אותו לנקודת האיסוף. אותו שוטר מסייר בשעות הצהרים ברחובות העיר, והנה הוא נתקל בנערה צעירה מעיירתו.

״בזמנו הייתי מחזר שלה ואף אהבתי אותה״ — הוא מספר, ועוצר אותה. היא מראה תעודת זיהוי ״ארית״, אולם הוא אינו מרפה ממנה ומוסר אותה לידי אנשי הגסטפו.

אחרים משלמים כסף, כדי למנוע מעצמם עינויי גוף. הם כבר השלימו עם גורלם המר והנמהר, אולם הם רוצים לחסוך מעצמם לפחות השפלה זו של מכות וגידופים.

הנאצים חוטפים ילדים, נותנים להם תפוחים ודברי מתיקה ומשדלים אותם לגלות מקומות מחבוא. בדרך זו הם מצליחים להוציא מהם — מפי ילדים תמימים — את הסודות.

★ ★

הנה הם חופרים בגינה שליד בית ריבקינד, הזרועה תפוחי־אדמה, ברחוב סדובה. המקום נראה להם חשוד. סוף סוף מצאו את הפתח של הבונקר. הם מוציאים את הנחבאים. הנה יוצאת רופאת־השיניים רבקה סלוצקי עם סנדר׳ל שלה, ילד שנולד בגיטו, ועתה הוא ממצמץ בעיניו בהנאה בצאתו מן האפלה לאור השמש. הוא נושם ומתענג על האוויר הצח...

אבי המשפחה, משה לוינבוק, נעצר בעבודתו. כמוהו כסנדר׳ל בנו, אינו יודע מה קורה ברגע זה עם בני משפחתו. סבו, יעקב, נגרר אחרי נכדו, הסב טיפל בנכדו כל זמן שהותם בגיטו ואינו עוזב אותו גם עתה. אחריהם הולכת צ׳שה אַנְגְלוֹבִיץ׳. הם התגוררו ביחד ב״קולחוז״, יחד הסתתרו, ועתה הולכים יחד בדרכם האחרונה, אחריהם באים השכנים של הבית.

★ ★

כל המפונים מן הבונקרים יושבים על האדמה בקרבת בית ה״יודנרט״. ביניהם המהנדס הכימאי סינגלובסקי ואשתו. הוא אינו רוצה לחיות ולחוות את רגעי ההשפלה עד הסוף המר. הוא שולף מכיסו את מנות הציאנקלי שהכין בעוד מועד, נותן מנה לאשתו, ושניהם בולעים את סם המוות... יושבים גם ד״ר שניצקי ואשתו. על שרוול ידו השמאלית ענוד סרט לבן של הצלב האדום. רבים מבין הרוצחים הכירו אותו. לא אחת טופלו על־ידו כחולי מחלות מין, הוא פונה לאחד מהם ומבקש להרשות לו לקום ולחלץ עצמותיו ולעשן סיגריה. הוא נענה ע״י הרוצח ה״נדיב״...

ביום השלישי, בשעות בין־הערביים, מובאים לגיטו חמישה עובדים, וביניהם הסנדלר־האומן דישל (עתה בישראל), המועסקים ע״י הז׳נדרמריה הגרמנית. אחד מן הז׳נדרמים המלווים מזהיר אותם לא לצאת מן הבית. בד בבד עם הוראה זו הוא אינו מרשה לגעת בהם לרעה. למחרת מובילם לעבודה, כרגיל, ובערב מחזירם.

הם עובדים יחד עם שוטרי־הגיטו בניקוי ובפינוי גוויות הנרצחים. עוזרים על־ידם איכרים מן הסביבה, המחטטים בכיסיהם של המתים כדי למצוא כסף או דברי־ערך.

הגוויות מוטענות על עגלות ומשאיות ומוסעות לעבר הבורות בפרבר.

★ ★

קבוצת העבודה, שמועסקת ע״י אנשי הגסטפו , יצאה לעבודה למחרת יום הכיפורים. ממקומות עבודתם יכלו לחוש, שדברים בלתי רגילים עומדים להתרחש. רוב המרצחים, אנשי הגסטפו , מתרוצצים הלוך ושוב ברחובות. עד מהרה נודעה לעובדים היהודים האמת המרה. אולם אין הם יכולים, לדאבון לבם, לעזור כהוא־זה למשפחותיהם שנותרו בגיטו. הם נאלצים לחכות עד לרדת הלילה כדי למהר ולחזור לגיטו, אולם הם מעוכבים כאמור למעלה ואינם מורשים לשוב הביתה.

המניקוריסטית נְדִיָה, שעובדת כאן ככובסת, השאירה בגיטו את בנה־יחידה, עתה הם מופרדים וסכנת מוות מרחפת מעל לראשו, והיא אינה יכולה

להגן עליו ולעמוד לימינו. היא בטוחה, ששכניה ב"קולחוז" לקחו אותו עמם לבונקר, ומקווה שהמחבוא לא יתגלה. אולם מגיעה למסקנה, שכאן, במקום עבודתה, הוא עשוי להיות מוגן יותר. היא נסערת ומתוחה — עליה להביאו הנה ויהי מה.

באחד הערבים היא מתחמקת מחצר בית הגסטפו, היא מסירה את הטלאי הצהוב והולכת לאורך רחוב מינסקה עד לגדרות התיל, המקיפות את הגיטו. חיש־מהר היא מפילה עצמה לארץ וזוחלת מתחת לגדר והנה היא בגיטו. אט־אט ובזהירות היא ניגשת לדלת המוסווית של המחבוא: "פתחו, כאן נַדְיָה".

היא מוצאת את בנה חי ובריא. מוציאה אותו ועושה עמו את הדרך חזרה, מסתירה אותו בעליית הגג של בית הגסטפו. היא מאושרת. הילד כאן, לידה.

★ ★ ★

המגוייסים בעבודות הכפייה, שהקדימו לצאת לעבודתם, אינם יודעים מה מתרחש בגיטו. בשעות בין־הערביים, כרגיל, הם מתכוננים לשוב למשפחותיהם. הפעם, על־פי תוכנית מוכנה מראש, עוצרים אותם המעבידים ללינת־לילה במקום עבודתם.

אט־אט מתחילים לתפוס מה קורה. המועקה והדאגה לגורלם של יקיריהם מענות אותם עינויי גוף ונפש.

האמת המרה נודעה להם מפי נוצרים שהתגוררו בסביבה. גם עובדי סדנאות הגיטו מעוכבים תחת פיקוח קפדני בתוך המבנים. חמישה ימים, חמישה ימי סבל בל ישוער עברו על יהודים עצורים אלה במקום עבודתם.

היו גם מקרי בריחה. אנשים שלא היו קשורים לגיטו (איש מבין קרוביהם לא נשאר שם) נמלטו ממקום עבודתם וביקשו מקלט אצל נוצרים במקומות מסתור, שהוכנו מבעוד מועד, ונשארו בהם עד לשחרורה של ברנוביץ', ביניהם — משפחת שפסל קרוטצ'בסקי.

★ ★ ★

כבר ביום הראשון של מרחץ־הדמים מצאו הרוצחים באחדים מן הבונקרים נשק, שלא הספיקו להשתמש בו. עובדה זו הניעה את המרצחים לנקוט אמצעי זהירות: בערבים הם עוזבים את הגיטו ומותירים שם רק פטרולים.

★

למחרת שבים לשם בשיירה. הם מביאים איתם כלי חפירה, יורדים למרתפים או מחפשים כניסות מוסוות. את האומללים שנתפסו הם מוציאים לגורלם.

אל אחד הבונקרים ברחוב סדובה 16 הגיע באותו בוקר קצין לַטְבִי, שהכניס ראשו לתוך הבונקר ופקד על מסתתרים בו לצאת. ראשו נערף בסכין על־ידי בחור צעיר ונועז. שאר המרצחים נחפזו להתרחק משם תוך צעקות וקללות.

כשהגיעה תגבורת להמשך "המבצע", הם כבר לא העיזו להיכנס פנימה. הם הטילו לתוך הבונקר רימוני־יד ופוצצוהו על יושביו.

★

מכוניות־משא עמוסות יהודים מעונים מגיעות לבורות גרבוביץ. משמרות חמושים של שוטרים ביילורוסים מופקדים לשמור על ה"טרנספורטים". באחת המשאיות האלה נמצא בין היתר הסַפר זובק, חתנו של ה"כליזמר" שולומוביץ. הוא נזכר בתער שנשא בכיסו, ובו במקום מחליט, שלא יפול בידיהם בלי נקמה. דומם וללא סימני התרגשות הוא מתנפל על אחד השוטרים ומשסע את גרונו. במהומה, שנתעוררה בעקבות מעשהו של זובק, קפצו רבים מן המכונית, מנסים להימלט מן המוות.

אולם לרוע מזלם, מופקדים על הדרך אל הבורות שוטרים אוקראינים ולטבים, ואלה רוצחים את הנמלטים ביריות. הבודדים שהצליחו להימלט מברד היריות הוסגרו אחר כך על־ידי התושבים הנוצרים לידי הגרמנים. יש והמרצחים משתמשים למטרתם הנוראה במכוניות סגורות הרמטית, שנזכרו כבר למעלה, מצוידות במתקני גז (הן כונו: דושוגובְקִי — מאבדי נשמות). הקורבנות נחנקו עוד בדרכם לבורות. המובלים החיים נאלצים להתפשט ובעירום מלא לרוץ לעבר הבורות, וכשהם מתקדמים בריצה על הלוח המגשר בין שני עברי הבור, משיגים אותם כדורי הרוצחים והם נופלים פנימה.

חלקם רק פצועים, אולם מכובד גוויותיהם של המתים הם נחנקים ונופחים נשמותיהם. תינוקות מושלכים לבורות, כשהם חיים או קרועים לחצאין, לעיני הוריהם.

היהודים העצורים במחנה קולדיצ'בו החלו תופסים שדבר־מה מתרחש. השוטרים שיצאו למשימה אינם חוזרים במשך יומיים, ומברנוביץ' אין מגיעים משלוחים של חומרי־בנייה, כפי שהיה מקובל עד כה. מחשבות איומות פוקדות אותם, והלב מתפלץ מדיכאון. "מהו גורל משפחותיהם בברנוביץ'?" רק ביום השלישי בשעת הצהרים חזרו המרצחים. כל אחד מהם

עמוס שלל, והם מציגים לעיני היהודים מטבעות חו"ל ושואלים על טיבן וערכן. עתה מבינים האומללים סוף־סוף, ובצורה נחרצת, שהמרצחים יצאו לא להילחם בפרטיזנים, אלא ל"מבצעים" אחרים. מתבוננים במרצחים החוזרים משדה הקרב וחושבים מתוך פלצות, שאולי זה, העומד לפניהם, הוא רוצחם של ילדיהם וזה של נשותיהם, והשלישי — של אמהותיהם.

בוקר בוקר יוצאים המנוולים ובפיהם שירם האהוב: "דם חם יישפך"... לעת ערב שוב חוזרים למחנה. רק לאחר שבוע נתגלתה האמת בכל אימתה, על מרחץ הדמים הנורא, מפי נהג משאית שהגיע מברנוביץ'. בגיטו מבצעת חלאת המין האנושי "עבודה" בשיטתיות מזוויעה, ה"גיבורים" עוזבים בבוקר בשירה וחוזרים בצהרים או בערבים. כשאינם מוצאים עוד פתחי בונקרים בבתים, הם מחפשים בסביבת הבתים,תוקעים מטילי ברזל באדמה, חופרים ומחטטים בכל מקום שנראה להם חשוד. במוצאם בונקר הם מפוצצים אותו ברימוני־יד ומפנים מיד את הניצולים - אודים עשנים ומעולפים, מושחרים מעשן ומרעב. אלה מצטווים לשכב על האדמה ללא תנועה. על כל רטט או פליטת פה מנחיתים עליהם מכות רצח — באלות, ברובים או ברגליהם. כל שעות הבוקר נאספים בחוץ האומללים שנשארים, כשהשמש קופחת על ראשיהם. רק לאחר צהרי היום מגיעות מכוניות המשא והם נשלחים לבורות.

בשבת אחרי הצהרים, ביום החמישי של מרחץ הדמים, עוזבים המרצחים את הגיטו. דממת־מוות שוררת בגיא ההריגה. בתים שדודים וחרבים, ואין סימן חיים מסביבם. בחשכת הלילה מגיחות דמויות בודדות ממחבואיהן. סוקרים בחרדה את מראות החורבן, מאמצים אוזניים , אין קול ואין עונה. רק הירח מתבונן נוגה ומאיר באור חיוור את מעשי ידי האדם. "מה מתרחש פה? האם נותר עוד מישהו בין החורבות?" מהרהרים השרידים בלבם. גם למחרת בבוקר שוררת אותה דממה. הניצולים היגעים והמתים־למחצה נעשים נועזים יותר. הם נחלצים מן ההריסות, מתבוננים היטב מסביב ומתקדמים לאט — "האם רק אנחנו שרדנו?"

הנה רואים מרחוק דמות נבלעת בצל אחד הבתים. נסוגים בחרדה; גם הדמות נעלמת. נבהלים מכל צל, מצעדי עצמם. שוב מתבוננים סביב, מזהים זה את זה: יהודים מן ה"קולחוז" השכן.

מבוהלים מצטופפים איש ליד רעהו. הקבוצות מתכנסות תוך תחושת חורבן. אין מוציאים הגה. רק מבטים דמומים של עיניים קפואות בחוריהן. מְתָנִים את גודל האסון.

במשרד ה"יודנרט" נתקבלה הוראה מאת מפקד האיזור, שיש לפנות עד

למחרת את כל המשרדים ואת בית־החולים לאיזור ב׳ של הגיטו.

הנדידה מתחילה. אין לוקחים דבר; אין מה לקחת. הכול נשדד ונהרס. יאוש קודר ואפאטיה גמורה משתלטים על רצון החיים.

בין רחובות סדובה ומינסקה הוקם שער חדש לגיטו. לא הרחק משם **מפנים בית בשביל ה״יודנרט״. בקרבת מקום - משטרת הגיטו היהודית.** עובדי הסדנאות של הגיטו מורשים להיכנס לאיזור. מביאים לשם קבוצות־עבודה נוספות, שהועסקו במקומות אחרים (שם נעצרו זמנית). הם שבורים נוכח הטרגדיה, שלמוח אנושי קשה לתופסה, עדים לחורבן ולאובדן יקיריהם.

הכול חשים שאין זה סוף פסוק. עם זאת סבורים שרק הסדנאות הן המקום הבטוח והמוגן ביותר. רבים עושים מאמצים להידחק לשם, ומעל לכול, משתדלים להכניס את הילדים ששרדו. לא את כולם מוכנים מנהלי הסדנאות לקבל, לשם כך זקוקים לפרוטקציה.

★ ★ ★

ביום שני בבוקר יוצאים העובדים הנותרים לעיסוקיהם. הם חיים בתחושת אי־ודאות, חיים במתח בלתי נסבל ועומדים על המשמר. ואכן בקרבת השער החדש ישנה תנועה של מכוניות משא, ובהן אנשי גסטפו, אוקראינים וביילורוסים. שוב, הכול יורדים למחבואים. רבים מהניצולים, שרק אתמול עברו מאיזור א׳ של הגיטו והשאירו מאחוריהם את הבונקרים בהם הסתתרו קודם, חוזרים עתה מהר למחבואיהם. ברור שלא כולם הצליחו למצוא מסתור.

הרוצחים חודרים לגיטו במכוניותיהם. הם מתפזרים כהרף־עין לכל הכיוונים. גם לסדנאות הם נכנסים, הפעם אין הם תרים אחר בונקרים, הם חוטפים קשישים, גברים ונשים. הם לוקחים עמם את הילדים שעלה בידם לחטוף. בצעירים, בעלי כושר עבודה, אין הם נוגעים לרעה. נשים מצוות למסור את הילדים שבזרועותיהן, במקרה של סירוב הם תולשים אותם בכוח, זהו יום הרצח של זקנים וטף. כך נחטפת אשתו של ד״ר ליאון קפלן (נלקח עם ה״13״), ושתי ילדות קטנות — אחת בת חמש ואחת בת שנתיים — בזרועותיה.

איש הגסטפו, כרסתן, מצווה עליה להביא את הילדות למכונית. קפואה **ונחרדת עומדת האם במקומה. איש ה״יודנרט״ לוחש באוזנו של הגרמני,** שהיא אשתו של רופא, שנשלח עוד ביולי לעבודה, והיא נשארה בודדת ושני ילדיה הם נחמתה היחידה.

הגרמני מוכן ל"פשרה". אם היא תמסור אחת מבנותיה — יסתפק בכך וישאיר בידיה את בתה השניה. האם האומללה נאלצת להכריע בין השתיים — מי תהיה הקורבן. היא מוסרת את הקטנה, אולם היא נסערת ממאבק פנימי. מדוע הסגירה את היצור החף מפשע שבוכה ומפציר בה, היא רוצה להחליף בין השתיים, מרשים לה. היא מחזירה את הקטנה מוסרת את הגדולה.

"אמא'לה, אמא'לה!" בוכה הגדולה, האם שוב רצה למכונית ושוב מחליפה את הבנות זו בזו. במשך שעה קלה היא מחליפה שוב ושוב בין הילדות...

"לב של אמא" - לוחש איש ה"יודנרט" באוזנו של הגרמני. דמעות נקוות אפילו בעיני המרצח. "קחי את שתיהן", אמר. כאשר חוסל הגיטו סופית ניספו כולן — האם ושתי בנותיה.

שמונה ימים נמשכת האקציה השניה, ממחרת יום הכיפורים עד ליום השלישי של חול־המועד סוכות.

מעריכים את מספר הנרצחים ב־6000. כל העובדים מוחזרים לאיזור ב' של הגיטו. כל המסתתרים, שלא הצליחו לגלות אותם, יוצאים ממחבואיהם עתה, לאור השמש.

"המשימה" — "האקציה" עדיין לא הושלמה. באיזור א' שרדו עוד כ־500 איש במקלטים מתחת לאדמה. הם אינם יכולים לצאת, כי פעולות הרצח נמשכות, הגיטו עדיין מוקף משמרות. יום־יום נכנסים לתוכו הנאצים ועוזריהם. הם מחטטים בלי לאות וחופרים בכל מקום. מדי פעם הם מוצאים בונקר, מגיחים מתוכו צללי אדם מורעבים, מוכי פחד ומגודלי שיער להפחיד. מותשים וחלשים נסחבים הם מתוך המחבוא התת־קרקעי, מובלים לבורות ונורים. שלושה שבועות נמשך "תהליך" החיסול. במניין הזמן - נצח.

★★

בימים הראשונים שלאחר שבוע הדמים עדיין מותר לאנשי ה"יודנרט" להיכנס לאיזור הראשון של הגיטו ולהעביר משם רהיטים של ה"יודנרט" ושל בית-החולים. כמו כן הם מצליחים להעביר תושבים אחדים, שעלה בידם למצוא מחבוא. הזמן הנוח והרצוי ביותר להעברה היה בשעות הערב, כאשר המרצחים עוזבים את הגיטו. ראש ה"יודנרט", מולה (שמואל) יינקלביץ (עתה בישראל), משחד את מפקד המשטרה הגרמני של הגיטו, ובעצה אחת עם ורשבסקי, ממלא מקום המפקד של משטרת הגיטו, נכנסים הוא וחבריו לאיזור

א' של הגיטו, הם מוציאים מן הבונקרים המוּגָרים את השורדים ומעבירים אותם לאיזור ב'.

במשך שני הלילות עלה בידם להציל בדרך זו כמה עשרות איש וגם בלילה השלישי הם חוזרים לעבודת קודש זו. כמעט מצליחים, הם מחפשים את הנחבאים... פתאום — זרקור מאיר אותם.

— הַאלט! הַאלט!

מולה יינקלביץ אינו מאבד עשתונותיו. הוא בורח, נחלץ מן הגיטו, מחוץ לעיר, וניצל. הנותרים נעצרו והובלו לגסטפו. ורשבסקי נחקר ונחבט קשות ובסוף נורה למוות. כן משלמים בחייהם אשתו של יינקלביץ וילדו, חבר ה"יודנרט" אידלשטין ורבים אחרים מהניצולים בלילות הקודמים.

★ ★

לאחר החיסול של איזור א' בגיטו מפרקים את גדרות התיל ומאכלסים את הבתים בדיירים ה"אריים". הבתים שבעליהם היו גויים, מוחזרים לרשותם.

במשך זמן ממושך מתחבאים יהודים בבונקרים שלא נתגלו עדיין. בשעות הלילה, כאשר דיירי הבתים ישנים והכל מחשיך, מגיחים אומללים אלה ממחבואיהם, מצטיידים במים ובשיירי מזון של שכניהם הגויים ונעלמים באפלה. הנוצרים מתחילים לחשוד, הם שמים לב, שפה ושם נגרעת כיכר לחם, גם המים מתמעטים. ואז מחליטים לחקור ולעקוב אחר זהותם של נודדי הלילה.

לבסוף נתגלה הסוד. הם מזעיקים את המשטרה ומסגירים לידיה את צללי האדם הנואשים.

האירועים לאחר ה"אקציה" השניה

לאחר בריחתו של ראש ה"יודנרט", מולה יינקלביץ', ממנים הגרמנים יו"ר חדש, את המסגר האומן גולדברג, פליט שנשאר בברנוביץ' מאז הכיבוש הגרמני. הוא היה איש פיקח, בעל מרץ, והגרמנים העריכוהו בגלל עבודתו השקדנית. כמפקד המשטרה (המפקד הקודם נעלם מהגיטו) נבחר ע"י ה"יודנרט" ד"ר יוזק לוברנצקי, רופא צעיר ובעל מוניטין. הוא הגיע לברנוביץ' כפליט מלודז', בתחילה סירב לקבל את המינוי, אולם ה"יודנרט" משדל אותו, שיקבל את המינוי לטובת הכלל, ומתחנן, שלא יעזוב את המקום, כפי שעשה אחיו ד"ר ווצק לוּבְרַנְצְקִי חודש לפני כן.

התנאים בגיטו נעשים קשים עוד יותר מיום ליום. הצפיפות רבה: 60×60 ס"מ מגורים לאדם. בגדי האנשים קרועים ובלויים, והרעב מציק. הבדידות

והשכול מעיקים, שהרי לא נותרו עוד משפחות, רובם יתומים, אלמנים ואלמנות, ובגיטו א' נמשכת עוד ה"אקציה"... יום ולילה מהדהדות היריות.

השאיפה לברוח, להינצל ולנקום קונה לה שביתה סוף סוף בראשיהם של האנשים, באפלת הלילות הבאים נחתכים חוטי התיל בגדרות. קבוצות של צעירים מזדחלות בין הפרצות החוצה. חלקם לוקחים עמהם נשק, אותו הכינו ולא השתמשו אנשי המחתרת, אולם לרוב באים בידיים ריקות אל היער. יש המתחמקים ממקומות עבודתם, נפגשים ומטכסים עצה. **אנשי ה"יודנרט"** משתדלים בכל האמצעים שבידם לעצור את זרם הבורחים, אעפ"י שגם הם עצמם מתכננים תוכניות, כיצד לצאת מן הגיטו, אלא שהם עדיין אינם מוכנים לכך. עליהם להכין ציוד מתאים מצרכי מזון (אפילו קונפיטורות) לבוש. הם פוקחים עין איש על רעהו לבל יתפתה מישהו מהם להקדים ולעזוב את הגיטו על דעת עצמו.

הגסטפו מזהיר אותם מזמן לזמן, והתשובה:

— "הצפיפות בגיטו רבה, ואין לאנשים מקום לנוח לאחר שעות העבודה הארוכות" — טוען מולה יזרעאל — "על כן הם עוזבים את הגיטו". מתוך התחשבות בדבריו מקציבים להם עוד כמה בתים ברחוב אורלה. הקשישים מתקשרים זה עם זה ומשתדלים להשתלב בכל מיני סדנאות ועבודות: **ב"מנהלת בינוי שדה", אפילו בא.ט., בקומיסרייט המחוז ובגסטפו. גם שם** היו סדנאות לנגרות, לסנדלרות, לשענות ולחייטות וכו'. הקבועים בעבודה עושים הכול כדי לקלוט קרובי משפחה ששרדו. כך, למשל, נתקבל ד"ר שטרנפלד כשען. רוצים לקוות, כרגיל, שהמועסקים בעבודה עשויים למצוא רווח והצלה ממוות.

גם בתנאים התת־אנושיים, שבהם שרויים כולם, נמשכת שגרת החיים. מפליא המאמץ הבלתי נלאה לעשות הכול על מנת להישרד בכל מחיר, אעפ"י שהצווים וההוראות, הממררים את החיים מתוך רשעות מטמטמת ואטומה, מטרתם הגלויה כמעט, להשבית כל תקווה.

כך, למשל, הפקודה, שיש לחסל את כל המחבואים, ואם יתגלה אחד שלא חוסל, יוצאו כל אנשי הבית, שבו נמצא הבונקר, להורג. מתחילים ויכוחים. בכל בית יש המתנגדים להוראה וגם כאלה המוכנים לציית לה. האחרונים מודיעים למשטרת הגיטו על אותם הבונקרים שטרם חוסלו, וכך נמוגה התקווה היחידה למצוא מקלט בעת צרה. הגזירה החדשה פירושה, שאין עוד כל סיכוי להישרד.

זרם הבורחים הצעירים ליערות נמשך. לעתים קרובות באים פרטיזנים העירה ופושטים על מעונותיהם של הגרמנים, לוקחים את נשקם ונוקמים

בהם. הם גם נכנסים לגיטו ומעודדים את הצעירים לצאת עמם ליער. 200 בחורים הצליחו להשתלב בגדודי הפרטיזנים. למרכה האירוניה עוצר ה"יודנרט" **את ה"חשודים" בבריחה בבית-המעצר, הם נחקרים ואף מוכים.** נדרשים לגלות, מי מתכוון לברוח ולהצטרף לפרטיזנים. ב־12 בדצמבר 1942 (ביום חיסול הגיטו) מתנפל יודל אושרובסקי על פקיד רכבת צבאי בכוונה לקחת ממנו את נשקו. במאבק נהרג הגרמני, אולם גם יודל נפל חלל, כאשר השליך בעת נסיגתו רימון יד.

על כל פנים יש תחושה שהבלתי־נמנע עומד להתרחש: הנוצרים מספרים למכריהם היהודים על ריכוז כוחות משטרתיים של אוקראינים וביילורוסים מהערים והעיירות בסביבה.

ב־15 בדצמבר בערב מצליחים לחדור לגיטו פרטיזנים יהודים אחדים ובראשם איטשע (יצחק) מִדְרֶש. הם שוגרו למשימה אחת: לחסל אחד מחברי ה"יודנרט", **שנחשד במעצר צעירים יהודים, המתכוונים להימלט ליער,** ומשום שנהג לענות אותם בחקירה. מלבד זאת היה עליהם לשחרר את כל העצורים בבית־המעצר. את הסעיף הראשון **בתוכנית** אי אפשר היה לבצע כי האיש השתתף באותה שעה בישיבה. לעומת זאת הצליחו לפרוץ לחדרי המעצר, והצעירים שהיו בו משתחררים ומסתלקים מן הגיטו. הפרטיזנים לוקחים עמם גם את הסטודנטית לרפואה לאה בֶּגוזה וחברתה. מדרש רוצה גם לקחת עמו את אחותה הצעירה של לאה, גיזה, ואת אמה, המיילדת הידועה קלרה יסינובסקי־בֶּגוזה. אולם הן דוחות את יציאתן לזמן אחר.

למחרת בבוקר נמסר לגסטפו על כל מה שאירע בלילה.

★ ★

חיסול הגיטו

מוקדש לזכרה של אמי הבלתי נשכחת, ליבע לוינבוק ע"ה, שנספתה בעת חיסול הגיטו.

ה־17 בדצמבר 1942 — ט' בטבת תש"ג, שעה 6 בבוקר. אפלת הלילה טרם נמוגה. הכפור מתעצם. לפתע נשמעת חריקת השלג הקפוא מתחת לפעמיהם של מאות "עורבים", (כך נקראה המשטרה הביילורוסית בגלל מדיה השחורים) המקיפים את הגיטו.

בגיטו — פניקה. אין עוד מקום מסתור; כל הבונקרים והמחבואים נהרסו. עובדי הסדנאות רצים עם משפחותיהם לסדנאותיהם. גם אחרים פורצים לשם, בתקווה ששם יינצלו. אחרים מנסים להסתתר בעליות־גג או מתחת למרצפות הבתים.

שער הגיטו נפתח, פורצים לתוכו חיילי ה־גסטפו , שוטרים אוקראיינים, לַטְבִים וביילורוסים. ליד הסדנאות מוצבים משמרות, ואין כל אפשרות להיכנס לשם. מְכַנסים את קבוצות העבודה, בודקים ומסווגים אותן. למעלה מ־300 איש מקבוצת א.ט.,. כ־200 ממנהל בינוי שדה (פלדבולייטוּנג גְרוּפֶּה), וכ־100 מקבוצת עובדי הגסטפו נשלחים למקומות עבודתם. כל השאר מצטווים להשתטח בשולי הרחוב, על השלג הקפוא, עם הפנים למטה. הם נמצאים תחת שמירה קפדנית. כל תנועה גוררת אחריה מכות־רצח. מאות גברים ונשים שוכבים כך בשולי הרחוב,משני צִדיו,וביניהם מהלכים אנשי גסטפו וקציני משטרה.

עם הפנים למטה שוכבת גם האשה הצעירה זיידמן, שבעלה נמצא בקולדיצ'בו. גם היא היתה שם עמו והרתה, בסכנת נפשות הצליחו איכשהו להחזירה לגיטו והיא ילדה את תינוקה בבית־החולים המקומי. היא שרדה לאחר רצח ההמונים. שביצעו הגרמנים לאחר יום הכיפורים, ואז עשתה מאמצים לחזור אל בעלה. מפקד המחנה דחה את בקשתה והיא הוחזרה לגיטו. היא מכירה היטב את המפקד הזה, בוֹבְקוֹ. עכשיו, בשוכבה על מדרכת הרחוב, היא מעיפה מבט לעברו, כשהוא מתהלך בין השורות. "המפקד בובקו" - היא לוחשת — "הצל אותי". הוא קולט את דבריה, מעיף מבט לעברה וממשיך בדרכו. מכוניות רבות מגיעות למקום, ביניהן משאיות. תחת מטר האלות מאלצים את האנשים לעלות על המכוניות. לאחר שהדלתות ננעלו הם מוסעים לבורות גרבוביץ. אל אותם הבורות הושלכו גוויותיהם של ההרוגים לפני חודשיים וחצי. אז נרצחו כ־6000 מיהודי ברנוביץ', עכשיו מחסלים את הנותרים.

מכונית־משא עמוסה יהודים מוכים ואדישים. ביניהם הנזכרת קודם, הגב׳ זיידמן והצעירה בת ה־18 מירקה ויגדורצ׳יק (בתו של בעל מחסן התרופות, משה ויגדורצ׳יק). מירקה פונה לנוכחים: "יהודים, מדוע אתם שותקים? מדוע אתם רפי-אונים כל כך? אינכם יודעים לאן מובילים אותנו? הבה וננסה לפתוח את הדלתות בכוח". קריאתה מעודדת ומעוררת את האנשים. הם מתחילים ללחוץ על הדלת של המכונית. בלחץ משותף נוצר סדק בין שני חלקי הדלת, והוא מתרחב והולך עם כל מאמץ נוסף. אפשר כבר לראות את הרחוב. מירקה מציצה החוצה ואומרת: "עוד מעט... הבה נחכה קצת, משני צדי הרחוב פרוסים שוטרים. לכשנצא מן העיר נמשיך".

המכונית מתקדמת ועוזבת את העיר "עתה אין רואים עוד איש". היא אומרת "בואו ונמשיך ללחוץ".

ואמנם מצליחים להרחיב את הפתח. "עוד מעט, וכולם יחד! ועכשיו — לקפוץ!!!"

בזה אחר זה הם גולשים מן המכונית על פני השלג — במרחק־מה זה מזה, כדי שאפשר יהיה להתפזר איש איש לפִנה אחר. אל הבורות הגיעה המכונית ריקה.

★ ★

בו־זמנית נכנסים המרצחים הנאצים לסדנאות־הגיטו ומצווים על כל הנוכחים לעזוב את המבנים ולצאת לרחוב. כאן נערכת שוב "סלקציה". בוחרים את המומחים ומעמידים אותם בצד ימין — ואילו את השאר — נשים, ילדים וזקנים — בצד שמאל.

הרחוב קטן מלהכיל את כולם. עקב הצפיפות אין כמעט מחיצה בין שתי הקבוצות. העומדים משמאל מתחילים לזוז ימינה. הנאצים שמים לב לתנועה המוזרה, והם פותחים ביריות לעבר החלל הצר שנוצר בין שתי הקבוצות, כדי להפריד ביניהן. אחדים נפצעים ברגליהם, ביניהם הסנדלר דישל. הוא אינו מגיב, נשאר רגוע. הוא מאושר שעלה בידו להישאר בצד ימין.

זלאטה שוורנסקי, עו״ד, פורצת בריצה מקבוצת־המוות לעבר השער, והיא נוֹרֵית למוות לעיני אחיה, העומד בצד ימין. מחזות אימים נוספים מתרחשים במקום. הנה עומד לו החייט ניסן פורצקי מצד ימין, בין "הנדונים" לחיים, ומנגד — בצד שמאל — אשתו ושני ילדיו. הילדים רואים את אביהם ובוכים: "אבא, אבא, בוא אלינו". ניסן אינו יכול לשלוט ברוחו. האב הרחמן מתקדם לעבר ילדיו, לעבור אל הנדונים למוות, מרשים לו.

מרצחי ה־ס.ד. שמים לב, שעובדת אחת משלהם הסתתרה עם ילדה, והם

רוצים להעבירה לצד ימין, בתנאי שתשאיר כאן את ילדה. היא מסרבת ונשארת אתו. מאוחר יותר, כאשר המרצחים מתקרבים אליה ומשדלים אותה, היא נשברת. היא משאירה את ילדה ומבקשת ממכריה, שיטפלו בו. "עוד מעט אחזור" — אמרה ופנתה לצד ימין.

קבוצת המומחים, בערך כ-300, מובלת מהגיטו לחצר הגסטפו". ביניהם נמצאים חברי ה"יודנרט" ועובדים אחרים: ד"ר סבצ'ין, ענוד הסרט של "הצלב האדום" ובעל תעודת נגר מומחה, מוליק יזרעאל - חשמלאי; איזיק פידלר; אלימלך ליימן ובנו, בלוסקורניק, איסק איזיקסון (מנהל אדמיניסטרטיבי של בית החולים) - נגרים - והיתר, אלה שנשארו בסדנאות, הובלו במכוניות לבורות.

השעה היא אחת-עשרה לפני הצהרים. הגיטו חדל להתקיים באופן רשמי. רק 5 שעות נמשך החיסול הסופי. במסמך נאצי רשמי נרשם: "גיטו ברנוביץ' - יודן-ריין".

★ ★

קבוצת היהודים, שהובאה לחצר הגסטפו, יושבת בצוותא על האדמה. הם אינם יודעים עדיין מה צפוי להם. הם מוקפים על-ידי משמר של שוטרים מקולדיצ'בו. מזמן לזמן מופיע איש הגסטפו ובוחר מתוכם כמה מומחים. הם מועברים לעבודה שגרתית אצל ה־ס.ד..לאחר חיסול הסדנאות בגיטו מרחיבים המרצחים את סדנאותיהם. הם גם מעבירים מן הגיטו מכונות תפירה ומכשירים אחרים למחסנים שלהם. מביאים מהגיטו רכוש ונכסים: מיטות, מצעים, שולחנות, כסאות, צרכי מזון, תרופות וכו'. לעת ערב מתקרב אל קבוצה זו איש ה־ס.ד. ומוציא את מוליק יזרעאל. מאז לא נראה עוד. כפי שסופר אחר כך, עינו אותו באופן אכזרי, אחר כך הפשיטוהו מבגדיו, הוציאוהו לחצר והרגוהו ביריה.

לעת ערב הגיעו מכוניות משא לחצר. 300 הנותרים הועלו למכוניות וגורשו באפלת הלילה לכיוון בלתי־ידוע.

בגיטו המחוסל נמשכת עדיין ה"אקציה". השוטרים הביילורוסים עדיין מחטטים בכל פינה, מחפשים שרידים. אחר התעללות אכזרית הם מובאים לבורות. כך קרה לעסקן הציוני, איש הציבור ד"ר אייזיק בוסל, נודע להם, שהוא רופא עיניים בעל מוניטין.

— "אתה רופא עיניים ומומחה, הא?"

הם מתנפלים עליו באגרופים קמוצים והולמים בו, בעיקר בעיניו. פניו מואדמות מדם ועיניו נפוחות.

"עכשיו אתה מיטיב לראות, רופא עיניים מומחה, חה חה חה" — הם צוהלים.

כאשר מתגלה מחבוא פתאום ואנשיו מתחילים להימלט לכל עבר, רודפים אחריהם ויורים בהם תוך הנאה סדיסטית. הנה בורח ד"ר ראוב'קה סלוצקי, שוטר ביילורוסי, חמוש ברובה, רץ אחריו. מדי פעם מפנה הרופא ראשו לעבר השוטר וצועק לעברו: יָרה! יָרה! — הפעם הצליח להימלט. אולם מאוחר יותר נתפס ונורה. בתו הקטנה בת השנתיים, צילינקה, רצה לבדה ברחוב. כדור מרצחים פוגע בה והיא נופלת.

★ ★

בדרך מקורית מצליחה לעזוב את הגיטו גב' מניה ויגדורצ'יק עם בנה בן העשר.

ביום השני לחיסול נכנסת לגיטו משאית של "מינהל בינוי שדה" (פלדכווילייטונג) וממנה יורדים כמה יהודים עם גרמני. הם נשלחו לאסוף גרוטאות ברזל. ממחבואה רואה הגב' ויגדורצ'יק, שאלה הם היהודים אשר נבחרו אמש לקבוצת העבודה, בה נכלל גם בעלה.

בהיותה בטוחה, שאין איש בסביבה, היא אצה אל הגרמני ומבקשת שהוא יקח אותה ואת ילדה למפעל הבינוי, שבו מועסק בעלה. היא משכנעת אותו, והוא מכניס אותה למכונית עם בנה, ולאחר שסיימו עבודתם מסיע אותה אל בעלה. אין לתאר את אושרם של בני המשפחה. מה גם שמירקה, בתם הבכירה, אף היא הצטרפה אליהם לאחר שקפצה ממכונית המוות. אותם הגרמנים, שהיו זקוקים לכוחות עבודה, נאותו לקבל אותם.

חיסול הגיטו נמשך חודש ימים. משמר כבד מקיף את גדרות התיל יום ולילה. מדי פעם הם, למרות הכול, מצליחים עוד למצוא שרידים שהתחבאו.

בשבוע האחרון של ה"אקציה" הובאו עובדים יהודים, שנשארו בחצר הגסטפו, לנקות את הרחובות ואת הבתים.

באחד הימים התקרבה אליהם זקנה, שיצאה מהמחבוא בו שהתה כחודש ימים. היא חלשה ובקושי יכולה לעמוד על רגליה. "סבתא" — אומרים לה היהודים — "התחבאי. הם עלולים עוד לראותך". כאשר מחשיך, היא מצליחה להתחמק מתחת לחוטי הברזל ועוזבת את הגיטו. למחרת, כשבאו העובדים אל הגיטו להמשך עבודתם, מצאו את גווייתה של הישישה שרועה ליד החוטים.

300 יהודים בערך נרצחו ב"אקציה" שלישית זו.

באחד הימים הוסרו גדרות התיל, העמודים פונו, והגיטו חדל להתקיים.

★

המשיך להסתתר עוד, באחד הבונקרים ששרדו, הרופא־כירורג ד״ר אברשה אברמובסקי, הוא מגיע למסקנה, שאין לו סיכויים להינצל במקום מסתורו הוא חושש, שמא יגלוהו דיירי הבית הנוצרים וימסרהו למשטרה, לכן הוא מכין לעצמו ביגוד חם, מגפיים ואקדח ועוזב באפלת הלילה את העיר. הוא הולך אל היער. אולם גם הוא נופל בידי מרצחים בדרכו אל הפרטיזנים.

אחרי חיסול הגיטו

מהגיטו הוצאו ביום חיסולו ב־17 בדצמבר 1942, קבוצות אלה: קבוצת א.ט.; מינהל בינוי שדה, קבוצת ס.ד. וקבוצה נוספת, שהוצאה במכוניות למחנה הריכוז בקולדיצ׳בו. האנשים הורדו מהמכוניות תוך צעקות והנחתת מכות מידי שוטרי גסטפו ומידי השוטרים הביילורוסים. בשעת מעשה לא חדלו לצרוח: ״בִּיסְטְרוֹ, בִּיסְטְרוֹ״! (מהר! מהר!).

לפתע פתאום פורצים מתוך הקבוצה שלושה ופותחים בריצה. השוטרים רודפים אחריהם ויורים. השלושה נמלטים מגבולות המחנה, ומבלי להכיר את מצבו הטופוגרפי הם פורצים לעבר האיזור השני המגודר, מקום מגוריהם של השוטרים. במרדף הדרמטי נופלים כל השלושה: גזרן־העורות (שְׁטָעפֶּר) וחבר בחוג הדרמטי, נְיסָוויזְשְׁסקי עם שני בניו המבוגרים.

השאר נכלאו בצריף, אשר שימש קודם לכן כאורווה לסוסים. כאן הם נפגשים באפלה עם יהודי ברנוביץ׳, אשר נעצרו והוצאו מן הגיטו לפני כמחצית השנה. מאלה שהגיעו רק עתה — נודע להם דבר חיסול הגיטו. הם מחפשים מידע על בני משפחותיהם. למחרת בבוקר הם רואים איש את רעהו לאור היום.

מאז לא באו עוד לקולדיצ׳בו יהודים נוספים, פרט למקרה אופייני. למחנה הגיעה הגב׳ זיידמן, והפעם היא נקלטת. וזהו סיפור האירוע: לכותב שורות אלה, אשר עובד כרופא במחנה ועליו מוטלת החובה לטפל גם בחולים מכפרי הסביבה תמורת מצרכי מזון, מגיעה באחד הימים, לאחר חיסול הגיטו, מורה מהכפר סטולוביץ׳, פולניה. היא מספרת, שבמרתף ביתה מתחבאת הגב׳ זיידמן ומבקשת להודיע לבעלה, שהיא שרדה ושהוא יעשה הכול כדי שתוכל לעבור למחנה.

אני מזמין למחלקה האמבולטורית, כביכול בתור פציינט, את זיידמן. הוא מקבל ד״ש מאשתו, שנשארה בחיים. אנו משוחחים על העניין וקובעים תוכנית פעולה. על הגב׳ זיידמן להגיע לכפר קולדיצ׳בו, קרוב למחנה, ולהמתין שם, במקום שנקבע מראש, לבעלה, והוא יגיע לשם כדי לקחתה. אם אמנם יגיע — מה טוב, ואם לא — עליה לחזור לסטולוביץ׳.

ביום שנקבע הגיעה אלי המורה ומסרה לי, שגב׳ זיידמן כבר ממתינה שם. אז פנה זיידמן אל מפקד המחנה, בובקו, סיפר לו את אשר קרה. והפציר בו, שירשה לאשתו להצטרף אליו.

״זה בלתי אפשרי״ — השיב לו המפקד, ״אשתך אינה עוד בחיים. אני במו עיני ראיתי אותה, כאשר הוציאו אותה מהגיטו במכונית־משא״.

״אולם, אדוני המפקד״ — טוען זיידמן — ״זוהי עובדה. היא חיה״. לאחר הרהורים מסכים בובקו ״לקלוט״ אותה בתנאי אחד: עליה לספר לו את כל האמת כיצד ניצלה.

— ״היכן היא?״

— ״לא הרחק מן המחנה״.

המפקד קורא לשוטר ומצווה עליו: ״לך עמו והבא אלי אשה, שהוא יצביע עליה״.

כעבור חצי שעה חזרו שניהם עם האשה, וזיידמן מספר למפקד את סיפור הצלתה. קצתו אמת ובחלקו בדוי (היא לא רצתה לגלות ולסכן את חייה של המורה שהחביאה אותה). הסיפור שלה נתקבל על הדעת.

— ״נו, טוב, את יכולה להיכנס למחנה, לכי לבעלך״.

— סיפורה האמיתי של הצלתה הוא שונה במקצת. כאשר קפצה מן המשאית, לא ידעה לאן לפנות. היא מסתתרת עד רדת הערב, ואז מחליטה ללכת למקום עבודתה אצל הגרמנים, ומכיוון שכל דרכי הגישה אליהם היו נהירות לה, היא נשארת בלילה באחת הרפתות. למחרת השכם בבוקר פוגשים אותה מעסיקיה. — ״מה מעשיך פה?״ — הם שואלים. היא מספרת להם על הצלתה. היא אינה יודעת מה לעשות עם עצמה.

— ״למעשה אנו חייבים להסגיר אותך לידי הגסטפו, אולם לא נעשה זאת. עליך לצאת מפה, אינך יכולה להישאר פה״.

— ״ולאן עלי ללכת? הרי יתפסו אותי״ — היא לוחשת במרירות.

— ״דרך אחת לפניך, לכי ליער״, לוחש באוזניה גרמני קשיש.

היא חוזרת למפרה הנוצרית, מקבלת ממנה סל מזונות וסוודר מצמר, בו היא עוטפת את פניה כדי שלא יכירוה. הכפור מצמרר את גופה.

היא יוצאת, ורגליה מובילות אותה לכביש ברנוביץ׳ — נובוגרודק, לכיוון קולדיצ׳בו, שם נמצא בעלה.

הערב רד. איכרים חוזרים לבתיהם מהיריד שנערך באותו יום בברנוביץ׳. היא מהלכת לאיטה לצדי הדרך ומשרכת רגליה בקושי רב, והנה עוברת לידה צעירה נוצרית בעגלה.

— ״אולי תואילי לקחת אותי״ — היא שואלת אותה.

— "בבקשה, עלי ושבי לך".
— "לאן עליך להגיע, בעצם?" שואלת הנוצריה.
— "אני, דרכי לקולדיצ'בו, למחנה הריכוז, שם נמצא בעלי".
מתפתחת שיחה ביניהן, וכשהן מגיעות לסטולוביץ', מזמינה הנוצריה את "הנוודת" לחדרה.

ביושבן שתיהן ליד כוס תה, היא מספרת לצעירה על סבלה במשך הימים האחרונים. האשה טובת־הלב מעכבת אותה ומגישה לה אוכל ושתייה. במשך היום היא מסתירה אותה במרתף ביתה, ולעת ערב, לאחר שנעלה דלתותיה, היא מעלה אותה לחדרה. כל השאר ידוע.

— על סבלם ומר גורלם של יהודי ברנוביץ' אפשר למלא כרכים שלמים. כאן נספר על קורות הימים בקיצור.

מחנה "מינהל בינוי שדה" (פלדבאולייטונג")

כל המגורשים בעת חיסול הגיטו — קבוצת העבודה של "מינהל בינוי שדה", (כ־250 איש) נמסרו לידי הגסטפו, לראשי יחידת העבודה ("ארבייטס־איינהייט"), ועליהם היה לנצל את היהודים ככוחות עבודה למטרותיהם. המחנה הוקם קרוב לשדה התעופה, בפרברי העיר. רעב, זוהמה, עבודת פרך וסבל הם, כרגיל, מנת חלקה של שארית זו. ממקום זה בטרם הוכר כמחנה־ריכוז, יוצאים ליערות יהודים לאחר ה"אקציה" השניה . הם עומדים בקשרים עם אלה שנשארו עדיין, ומהם נודע להם על החיים ביער ועל הדרכים המובילות אליו. עתה, עם הקמת המחנה ולאחר שחוסל הגיטו, מתחילה נהירה של קבוצות מעֲצורי המחנה ליער. ברור שמורגש מחסור בעובדים, מפני שלנהירה אופי המוני. כאשר נודע לגסטפו על כך, הם מחליטים לשים קץ לדבר, והרי ידועים האמצעים שננקטים במקרים כאלה.

בראשית ינואר 1943 נערכה שוב "אקציית" חיסול — למעלה מ־200 יהודים מוצאים להורג.

מחנה א.ט (Organisation Todt)

מחנה א.ט. (O.T.) ממוקם בצריפים באחד הפרברים, מאחורי תחנת־הרכבת, בקרבת בית־הסוהר המרכזי. המחנה מוקף גדר־תיל . היהודים — כ־350 — חיים בתנאי היגיינה איומים. הצפיפות רבה. מזון־הרעב שניתן לעצורים מוכן במטבח המקומי, שטבחו הראשי הוא מורה לריקודים לשעבר, מורין. האנשים לבושי בלויים, והם מועסקים בעבודות בינוי שונות, בהקמת

מסילת־ברזל. בתנאים איומים אלה מתקיימים גם מסדרים (אַפֶּלים) הידועים לשמצה, תוך גידופים ומכות כמו בק.צ. (קַצֶטים — מחנות ריכוז) אחרים. בקרבת המחנה יש גם חדר־חולים בהנהלתו של הרוקח, מיכאל מוקסיי (עתה בישראל). למקרי חירום מובא לשם הד״ר שטרנפלד ממחנה ס.ד.. בחודשי הקיץ מצליחים להעסיק את ד״ר פישל סבצ׳יץ׳ (חבר ה״יודנרט״ לשעבר), עצור קבוע בקולדיצ׳בו.

היהודים באים במגע עם האוכלוסייה הנוצרית בסביבה. באמצעותם הם מצליחים להשיג מעט אוכל להשלמת מנת־הרעב. לרווחת האנשים במחנה עשה הרבה קוז׳יול (עתה בישראל), שהיה עציר במחנה, אולם עבד בעיר בבית־חרושת לסבון. הוא היה קונה מצרכי מזון ומעביר אותם בעגלה למחנה. הגרמנים, שגם הם נהנים ממנו, "עוצמים עין". מלבד זאת הוא דואג לרבי מסלונים בקולדיצ׳בו. הוא מספק לו מזון. עם הגרמנים במחנה זה ניתן עוד איכשהו להסתדר. הם אוהבי בצע ואפשר לשחדם,וכך אפשר היה להכניס למחנה זה עוד כמה יהודים ששרדו מהגיטו בעת החיסול. האחרונה שנקלטה שם היתה ילדתו בת ה־10 של ד״ר סבצ׳יץ׳. אולם גם ממחנה זה מתחילים להימלט אל הפרטיזנים.

הנשארים — אימת מוות נופלת עליהם.הם חושדים זה בזה שמא יעזבו והעונש יפגע בנותרים. במיוחד שומרים על ד״ר סבצ׳יץ׳ ועל בתו. הם אינם רשאים לצאת ביחד. פעם יצא ד״ר סבצ׳יץ׳ לבדו, בלי איש הא.ט.. ונעלם. בתו היתה אמורה לצאת אחריו עם עוד אשה. האשה מצליחה להתחמק מן הגרמני, ואילו הבת נעצרה ומאוחר יותר ניספתה יחד עם היתר.

בין הנמלטים ליער היו גם הרוקח מיכאל מוקסיי, משה טונקל ואשתו (עתה בישראל). כ-30 איש נמלטו מן המחנה אל היער.

בחודשי הקיץ של 1943 הועבר המחנה לבניין של תחנת הרכבת ההרוסה בברנוביץ׳ "החדשה". החיים שם הם ממש בלתי נסבלים; הרעב נורא, בני־אדם מתגנבים החוצה לאחר סיום עבודתם, מחזרים על פתחי הנוצרים לבקש פת־לחם.

— מדוע אין הם הולכים ליער? הם שבורים ואדישים. ייתכן שהם מתארים לעצמם את החיים ביער כברירה גרועה יותר. איפה יגורו שם? על מה יתקיימו, מה גם שהחורף מתקרב — ממתינים עוד, לרגע המתאים. וכך מגיע ה־26 באוקטובר 1943. בערב נצטוו האנשים להיכון לקראת היציאה לעבודה. מחלקים מנות של לחם ומכינים דוודים עם תפוחי־אדמה קלופים.

למחרת עם שחר, יום ד׳ ה־27 באוקטובר 1943,מגיעות משאיות גדולות עם פלטפורמות. האנשים מוטענים על המשאיות ומועברים ל... מחנה קולדיצ׳בו.

★ ★ ★

שבוע לפני כן מובאים יום־יום עובדים ממחנה קולדיצ׳בו לעבודה ביער, במרחק של 3 ק״מ מקולדיצ׳בו בדרך להורודישץ׳. כאן נבנים בקצב מהיר בורות ומבנה הדומה לתנור גדול. סבורים, שבונים בונקרים לאחסנת טנקים כדי לאבטח את הכביש מהתקפות הפרטיזנים.

ב־27 באוקטובר מרכזים את העובדים ממחנה קולדיצ׳בו בכיכר המסדרים (״אפל־פלץ״) ואין מפזרים אותם אחר כך,כפי שהיה נהוג. מחלקים להם את ״ארוחת־הבוקר״ והם נכלאים בצריפים. יש תחושה שמשהו עומד להתרחש; חוששים לגרוע ביותר. ופתאום, כאשר מציצים מן האשנבים (דבר שהיה אסור לחלוטין) רואים מכוניות משא עמוסות בני־אדם, והם ענודים ״טלאי־צהוב״. מפרקים את חפציהם באיזור של המחנה, שבו נמצאים הקסרקטים של המשטרה. כאן הם נבדקים, לוקחים מהם את כספם. אחדים קורעים שטרות כסף ומשליכים את הפיסות לצדדים. בעת החיפוש הם מוכים באכזריות. מצווים עליהם לחלוץ נעליהם ולפשוט את בגדיהם העליונים. ואז הם נשלחים לחורשה בקרבת מקום, שם נחפרו הבורות. הם נרצחים ביריות ואת גוויותיהם שורפים בתנור שנבנה שם.

מתעודות שנמצאו אחר כך (הדרכונים של שמואל בוסל, אחיו של ד״ר אייזיק בוסל, של שמעון מורדקובסקי, ארקושה בגוזה ועוד) וכן מצילומים, מתברר שהניספים הם ממחנה א.ט. בברנוביץ׳, שחוסלו בדרך אכזרית זו. לאחר מכן שוחררו העובדים של קצט קולדיצ׳בו ממעצרם בצריפים והובלו לעבודתם.

בחלקם הגדול הם עובדים בשדות הכבול, לשם הופנו המשאיות שהביאו את יהודי הא.ט.. עומסים עליהן כבול, שמובל למחסני ס.ד. בברנוביץ׳.

מחנה ס.ד. — גסטפו

מצבם של 125 היהודים ממחנה ס.ד. בברנוביץ׳ הוא טוב מזה של עצורים יהודים במחנות אחרים. הם משוכנים בבתים, בביתה של הברונית בר. הם חיים בתנאי היגיינה סבירים,לבושים לא רע ונהנים ממזון נורמלי. כל זה — משום שהם סמוכים למחסנים שבהם רוכזו חפציהם של יהודי צ׳כיה וברנוביץ׳. למעשה הם נהנים מהמזון אשר נותר בגיטו לאחר חיסולו.

באחד מביקורַי במחנה הוכיתי בתדהמה. בראותי על אחת המיטות את השמיכה, שבה התכסתה אמי ע״ה ביומה האחרון בגיטו.

★

היהודים עובדים בסדנאות אצל ה־ס.ד. הם מועסקים כסנדלרים, גזרני־עור, חייטים, תופרות, שענים, מסגרים, מכונאים, חשמלאים, שרברבים וכן כסייסים באורוות, שבהן מנקים ומטפחים את סוסי הרכיבה של ראשי הגסטפו. בדרך כלל היחס אליהם הוא תקין, הואיל והם שוקדים על טיב עבודתם ועל דיוק באספקת ההזמנות.

הרוצחים הנאצים מזמינים תכופות מוצרים במטרה לשלוח אותם לביתם בגרמניה. הם שולחים עשרות זוגות מגפיים, נעליים, חליפות וכד׳. כל אחד מהם דואג ליהודי שלו, לבעל המקצוע שלו, ומציידו בסיגריות ובמזון. משום כך משתדלים כל כך יהודי המחנה קולדיצ׳בו, המשתייך לפיקוד של ס.ד. ברנוביץ׳, להיחלץ משם ולעבור למחנה הגסטפו בברנוביץ׳. כל האמצעים כשרים, לרבות מעשי שוחד למהנדס צמא הדם, סיטשוק.

כ״אובר־יודה״ של אותו מחנה נתמנה יו״ר ה״יודנרט״ האחרון, גולדברג. הוא מסור ודואג ליהודים, ובשעות הערב הוא קורא בפניהם ידיעות שהופיעו בעיתון גרמני, שהוא מצליח לעתים להשיג; הכול מצפים לגאולה. כעובד רפואי במחנה מועסק ד״ר שטרנפלד, קודם לכן עבד כשען יחד עם חמו, צ׳צקי.

המרצחים דואגים, כאמור למעלה, איש איש ל״יהודיו״. פעם, כאשר היה צורך דחוף לנתח את המעי העיוור של יהודי ששמו גורליק ואסור היה להעבירו לבית חולים נוצרי, הובאנו, בשביל הניתוח, ממחנה קולדיצ׳בו אני ואשתי אשר שימשה כאחות רחמנייה. בפעם השניה הובאתי כאשר העלמה ליוסיה מובשוביץ נפלה מהקומה השניה בשעת ניקוי השמשות, ופעם שלישית — כשבלוסקורניק לקה בהתקף של כיס המרה.

החיים ״הטובים״ גרמו לכך, שהיהודים במחנה זה נמנעו מלברוח ליערות, אך יחד עם זאת המחשבה הזאת אינה מרפה מהם. הם מתחילים לאגור נשק בכל האמצעים. נתקבלה אמנם הצעה, שכולם יברחו בעת ובעונה אחת כדי למנוע נקמה מצד הגרמנים, אולם איש אינו מאמין ברעהו, ולכן שומרים זה על זה.

כשהתברר דבר חיסולו של מחנה א.ט.,הוחלט להימלט מהר ככל האפשר, ויהי מה. ב־1 בנובמבר 1943, ביום שני בלילה,נמלטו ממחנה זה 40 איש לפרטיזנים בסביבת קריושין. אימה נפלה על הנותרים. נגר אחד חתך את צווארו וסבל עינויים נוראים. לקראת ערב הצליחו להשפיע על הנאצי שיירה בו, למחרת נשלחו היהודים שנותרו למחנה קולדיצ׳בו.

בברנוביץ׳ השאירו אנשי הגסטפו יהודי אחד בשם פורטנוי, שעבד אצל

הרוצחים כטכנאי מכוניות. הוא חשב שיעלה בידו לברוח בבוא הזמן, אולם טעה. הנאצים התנפלו עליו לפתע, היכוהו באכזריות ואחר כך ירו בו למוות.

מחנה הריכוז קולדיצ'בו

הגסטפו של ברנוביץ' הקים את המחנה, כאמור, בראשית הקיץ ב-1942, בחווה היפה של בעל אחוזה פולני שלביץ', שהיה חבר ה"סיים" לשעבר. מזרחה מהמחנה נמצא מקום הולדתו של המשורר הפולני הנודע - אדם מיצקביץ', זאוסיה.

מסביב — שטחי כבול עצומים והאגם קולדיצ'בו — מקור המים הגדול. שקשור בתעלות תת־קרקעיות עם האגם סְוויטָז' היפה להפליא (מיצקביץ' תיאר אותו בסונטות שלו). מערבה למחנה עובר הכביש ברנוביץ' — נובוגרודק, צפונה לו נמצא הכפר קולדיצ'בו, וכ־5 ק"מ משם — העיירה הוֹרוֹדִישְץ'.

את המחנה, הנתון להשגחת ה-ס.ד. בברנוביץ' מנהלת המשטרה הביילורוסית, שמקבלת אימון לתפקידה מהגסטפו . היא עולה על הגסטפו הנאצי בשיטות עינויים וברציחות.

המוזר ביותר הוא, שהאיש ה"טוב" הוא דווקא מנהל המחנה הגרמני פְּריץ, והוא, כביכול, מגינם של היהודים מפני הרוצחים הביילורוסים.

די בעובדה זו כדי לשקף את הסבל, את העינויים, את הזוועות ואת מותם האכזרי של יהודי המחנה. הדוגמה הבאה תשקף ביתר שאת ובצורה בולטת ביותר את היסורים שנתנסו בהם. המפקד הביילורוסי סטפניוק, טיפל "יפה" גם באסירים הנוצרים (המחנה היה מיועד גם לפושעים פוליטיים נוצרים ולעבריינים־למיניהם). הוא הפה והצליף בגיסו(!) באכזריות, הביאו ל"הילוך מעיים"... והכריחו אח"כ לאכול את צואתו....

★ ★ ★

קריאות למסדר ("אַפֶּל") התייצבות, שאז מנו וספרו שש פעמים ביום את האנשים, היו גדושות עינויים והתעללויות למיניהם, כמו, צעדות, ריצות, נפילות לבוץ, זחילות על הבטן, קימות ושוב נפילות וריצות בקפיצות "צפרדע" (בידיים שלובות ובברכיים כפופות קופצים כמו "צפרדע", כשהגוף שחוח סמוך לאדמה). מזמן לזמן עורכות המפלצות שעשועים. על היהודים לרכב איש על רעהו, על המפגרים להיאבק איש ברעהו. אם הרוכב מושלך או זה שמתחתיו, המכונה "סוס", נופל מתשישות — מכים אותו עד זוב דם ושבירת העצמות. אחר כך בא הצו לקפוץ איש מעל חברו. והיה אם הקופץ נכשל או חברו נופל — באות שוב מהלומות.

כשנגמר המשחק והרגליים כושלות (מקבלים ביום רק 120 גרם לחם שחור ומעט מרק מימי) מצטווים האומללים לרקוד טאנגו, פוקסטרוט,וללוות עצמם בשירה. מוכים, פצועים, סובלים משברים בידיים, בצלעות ובעצמות,מוכרחים לנוע בקצב הריקוד. התמונה מחרידה וקשה לתארה. בכל מסדר "אפל" משמיע מפקד המחנה קריאה: כה לחי, ז'ידים! (יהודונים), וכולם חייבים כאיש אחד להשיב בקול רם ביותר: "הלוואי שחבר סטאלין יתפגר", ואוי לזה ששותק או שאינו שומר על קצב הקריאה.

מלקות על גוף חשוף היו לתופעה יומיומית. לעתים מצווה יהודי אחד להלקות יהודי אחר.

יענקל פיירמן, פליט מלודז' ופועל דפוס לשעבר בעיתון בונדאי, נתמנה ל"משגיח" על היהודים. כאשר הסדיסטים ציוו עליו להצליף ביהודי אחד והוא הוריד את המקל בקלות מתוך רחמים על הקורבן — השכיבוהו הרוצחים ונתנו לו שיעור איך מלקים. בדרך כלל הם ביצעו עבודה זו במו ידיהם, באכזריות שלא תתואר. גם בשעת העבודה היו מכים ומענים את היהודים בהנאה, אך ראה זה פלא — כולם עמדו בסבל. הדחף לחיות ולהישרד היה חזק, והוא אשר נתן את הכוח להמשיך.

אלה אשר הוכו ועונו ביותר היו הפועלים הבלתי־מקצועיים, שעבדו בחורף בחוץ, ביחוד אלה שחפרו בכבול. השוטרים המשגיחים הכו על ימין ועל שמאל במקלות עבים ובקתות הרובים. הם ערכו הצגות, אותן ביימו מראש: ציוו על האיש לעמוד על ארבע. יהודי אחר חייב היה לשבת על גבו ולרכב עליו. על השאלה: "על מי אתה רוכב?" היה חייב לענות "על חמור". על השאלה: "לאן אתה נוסע"? היה חייב לענות: "לפלסטינה". אחרי התשובה הוכה הרוכב מחדש.

במעשי התעללות פעילים גם האסירים הנוצרים. היהודים נאלצים לבצע לא רק את עבודתם, אלא גם את עבודתם של האסירים הנוצרים.

מצבם של אלה שעבדו בסדנאות כחייטים, כסנדלרים וכשענים שפר עליהם, כאמור, יחסית לאחרים. אותם כמעט ואין מכים בשעת עבודתם. הם גם מקבלים מעט אוכל מהנוצרים שמתגוררים בכפרים הסמוכים, המזמינים אצלם כל מיני מוצרים. הנוצרים שילמו במשרד המשטרה במצרכים בלבד.

סבלו ביותר אלה שהמשטרה "שמה עליהם עין". אלה היו בדרך כלל יהודים אדוקים, שכינו אותם "רבין", וכן האינטליגנציה.

מנהל העבודה הטכני, סִיצִיוק, "המהנדס" כביכול, התעלל ביותר בעצוריו. הוא היה חיה בדמות אדם.

תנאי המגורים היו איומים. גרו במבנה אשר שימש, כאמור, לפני זה כאורווה, וישנו במשכבים תלת־קומתיים.

אחרי המסדר ("אפל") הלילי סוגרים את הצריפים עד הבוקר. על פני האנשים הישנים מדלגים וקופצים עכברושים גדולים כחתולים. המחנה מוקף גדר תיל גבוהה. מסביב, בכל מקום עמדות שמירה.

בקצות המחנה ממוקמים בונקרים תת־קרקעיים ובהם משטרה חמושה, אשר שומרת על המחנה מפני ההתקפות האפשריות של הפרטיזנים.

★ ★

מדי פעם מביימים הרוצחים התקפות פתע של פרטיזנים, על פי רוב בלילה. מתחילות יריות מרובים, מכונות ירייה ומרגמות. הטנק המסייר נוסע ללא הרף סביב למחנה, פותח באש לכל הכיוונים. אגב כך עוקבת המשטרה אחר התנהגותם של ה"קאצטניקים" (העצורים), אם אינם מוכנים למרד מבפנים, פותחת את הצריפים וכאשר אינה מוצאת אדם על משכבו — עורכת מיד מסדר ("אפל"), ושוב מטר מכות ועינויים.

להתעללויות אין סוף.

יום־יום יורים ביהודי אחר באמתלה שניסה לברוח. בשעת העבודה חוטף השוטר את כובעו של היהודי, משליכו הרחק ומצווה עליו לרוץ ולתופסו, ואגב כך יורה בו.

בהתחלה מנה המחנה 70 יהודים. חלקם נורו למוות, ובמקומם הביאו יהודים אחרים, אותם פגשתי בוקר אחד. הדברים התגלגלו כך; קודם לכן המצב במחנה "התייצב" עם בואו של מנהל גרמני, ש"הגן" על היהודים מפני הביילורוסים. כעבור מספר חודשים הוא עוזב ויוצא לסלונים, ואז מתחילים הביילורוסים שוב להשתולל. בהיעדרו מובאים ב-7 בדצמבר 1942 עוד יהודים מברנוביץ', לאחר חיסולו של גיטו זה.

למחרת בבוקר, בלכתי כהרגלי לבקר את החולים, ראיתי אותם במסדר (אֶפֶל) הראשון. צעדו שם כל מכרי הטובים — שכנים וידידים, ביניהם הרבי מסלונים, ר' שלמה ויינברג, הוא וכל "חצרו" וכל חסידי "סלונים" היו פעם המטופלים שלי. ברגע הראשון לא הכרתיו. הוא היה ללא זקן. הוא הציל את נפשו בהציגו את עצמו כנגר.

עצתי הראשונה — לו ולאחרים — היתה לא לגלות שהוא הרבי, שאם לא כן — יסבול סבל נורא מההתעללויות של הביילורוסים.

פעם, כאשר נערכה ביקורת בצריף, נמצאה כמות זהב מוסתרת תחת לוח שנותק מעט מהתקרה. נערכה חקירה למי שייך הזהב. איש לא הודה.

מכים באכזריות את כולם. הרוצחים אומרים שיכו, עד שהבעלים של הזהב יודה. מישהו מצביע על סוקולובסקי, איש "מכבי אש" של ברנוביץ'. מוציאים אותו מהמחנה ויורים בו.

עולה בידי להקים "בית־חולים" בפינה מוגדרת של המחנה. אנשים נמצאים בבית החולים כמה ימים באמתלה שלקו בהצטננות (אסור להם לשהות בו זמן ממושך יותר, שאם כן הורגים אותם). ראוי לציון: כמעט כולם מחלימים מהר. במנה קטנה של תרופות ובמעט אוכל טוב יותר, שאני מצליח להבריח — עומדים האנשים שוב על רגליהם ונשלחים לעבודות קלות יותר (את המזון אני מקבל מהאיכרים המטופלים על־ידי). כאן נרפאים אנשים ממחלות אשר אלה החיים בתנאים נורמליים מתים בדרך־כלל מהן. בתופעה זו הבחנתי גם מאוחר יותר, כאשר הייתי בין הפרטיזנים.

הייתי חייב להודיע על מחלות מדבקות. הודעה כזאת פירושה היה מוות ביריה לחולה. היה אז רק מקרה אחד של טיפוס־בהרות, שבו היה נגוע איש צעיר מברנוביץ' בשם גיטלין (והוא מתגורר עכשיו בארה"ב). אף על פי שהייתי נתון בסכנה גדולה, וגם היהודים הנותרים היו עלולים להידבק — השהיתי אותו ב"בית־החולים" כחולה שפעת, עד אשר הבריא לחלוטין.

המתים מוצאים על אלונקות, הנישאות על כתפי יהודים, ונקברים מדרום למחנה מתחת לעץ.

השוטרים, שמאבטחים את ה"הלווייה", צורחים לעבר היהודים: "התפללו, יהודים!" אלה נבוכים, אינם יודעים כיצד לנהוג ומה כוונתם של הגויים, האם זו מזימה חדשה? השוטרים, כדרכם, מתנפלים עליהם בקללות ובמכות רצח, האומללים מתחילים למלמל קטעי־תפילה ופסוקים מספר תהילים — ככל העולה בזכרונם.

שלושה־ארבעה קברים בודדים נותרו בקולדיצ'בו, קברי יהודים, שהוציאו נשמתם לבורא בדרך הטבע, אולם לא בתנאים אנושיים טבעיים.

★ ★

כעבור מספר שבועות, כשהגיעו אחרוני היהודים מברנוביץ', נתקבלה הוראה מאת הגסטפו לאסוף 20 נגרים ולשלחם למינסק. הציעו להם להירשם כמתנדבים. יהודים רבים נרשמים. על חיי הגיהינום כאן ידוע היטב, וכל אחד עושה מאמצים להיחלץ מן המקום הארור הזה. קבוצה של 20 ברנוביצ'אים, ביניהם איסק איזיקסון ושמעון שניצקי (בנו הצעיר של ד"ר שניצקי), יוצאת לדרך, מקנאים בהם... אין יודעים מה יפול בגורלם, אין שומעים עליהם עוד.

הם אמנם הגיעו למינסק, עבדו שם, ומאוחר יותר, נודע, ניספו מהם 19—

נותר רק אחד — ליפא קפלינסקי. הוא הצליח להימלט ממחנה זה, והוא חי בישראל.

★★

הנותרים בקולדיצ׳בו משתדלים להסתגל למצב, להסתדר בסדנאות, שבראשם עומד החייט היהודי לייבל סיגר. הוא גם האחראי במחנה.

יחסו לאֶחיו הוגן, הוא עושה רבות כדי לעזור להם.

לא כולם מצליחים להשתלב בסדנאות, ואלה שעליהם לצאת לעבודה פיסית נאלצים לעמוד בעינויים במקומות העבודה, ולא רק מידיהם של פריצי חיות, הביילורוסים, אלא גם מזעמם הרצחני של כלבי המחנה המוסתים נגדם, ובעיקר מהכלב הנורא מכולם, הידוע בשם "לורד". בשיניו החדות "זכינו" לחוש אני ואשתי.

בהיותי מקובל וידוע אצל מפקדי הביילורוסים, אני מצליח לעתים להשפיע עליהם לנהוג ביתר הבנה כלפינו. גם המפקד הגרמני נענה לא פעם לפניותי בעניינים של סכנת נפשות.

ביודעי, שסטפניוק רוחש חיבה לחרושת זעירה, הבעתי בפניו רעיון לפתוח בית־חרושת קטן למוצרי סבון. הצבעתי על לאטא, יהודי מברנוביץ׳, כמומחה למוצר זה. ואמנם הצעתי נתקבלה, וכמה יהודים נקלטו בעבודה זו.

אני הצגתי לפניו את האגרונום היהודי קרקובסקי (עתה בישראל), והוא מקבל על עצמו את הטיפול בגינות של המחנה.

גם את הסטודנט לרפואה מירון שניצקי סידרתי כחובש במרפאה. ד״ר סבצ׳יץ מוצג כגינקולוג בעל מוניטין, והוא מתקבל לבית־החולים הזעיר כרופא נשים. עורך דין שלמה אפשטיין מועסק במרחצאות, והבדרן הידוע רַייק מועסק במנגנון הניקיון והתברואה.

בדרך זו ניצלים מתי מספר מבין העצורים מאימת המכות, מעבודת פרך וגם מסכנת מוות.

אני נוהג למסור להם ככרות לחם, כדי שיחלקו ביניהם. לפעמים לא יכלו להגיע לעמק השווה ביחס לחלוקה, הברנוביצ׳אים טענו, שהלחם שייך להם, כי הדוקטור הוא "שלהם", בן ברנוביץ׳, והשאר אמרו שכולם בני־ברית ושהלחם נועד לכולם.. אחרי שנודע לי הדבר, החלטתי לתת לכל אחד את מנתו בנפרד, פרוסות לחם קטנות מופרשות ללילה. זהו התענוג הגדול שלנו, כששוכבים על הדרגשים, מוצאים רגעים של "שלווה" ומכרסמים את הלחם...

★ ★

בשבת ה־31 בינואר 1943 נערכה שוב "אקציה" ושוב נרצחו רבים מיהודי ברנוביץ, והפעם בקולדיצ'בו. בצהרי היום, בעת המסדר, נבחרו כ־300 יהודים והוקפו מיד על־ידי משמר של שוטרים. נמסר להם שהם נשלחים לעבודות בברנוביץ'. הם צועדים ברגל יחפים לעבר היער, בקרבת הכפר ארבינובשטשיזנה (2 ק"מ מקולדיצ'בו), ושם הם נרצחים בשיטה הידועה.

ד"ר סַבצ'יץ נמצא בין הנדונים. פעם חלצו מרגליו את המגפיים שהיו מטולאים בחוץ. כאשר הסירו את הטלאים, נתברר, שהמגפיים שלמים וטובים. הוא הוכה על כך קשות. עכשיו הוא בקבוצת ה־300. ברגע האחרון אני מצליח להצילו. הזכרתי למפקד בובקו, שאשתו עומדת ללדת ושמאוד רצוי, שליד מיטתה יהיה מיילד מומחה, וזו היתה הצלתו.

בין הניספים היו האב והבן ליימן, השען אנשל ברבדה ואיזיה פידלר. ראוי להעיר, שעד לאחרונה היתה מגיעה לכאן אומנתו הנוצריה, מאשא, שהיתה מביאה עמה חבילות מזון לאסיר נוצרי, וזה התחלק עמו בכול. (לאסירים הנוצרים היתה זכות להתראות כל יום א' עם קרובי המשפחה ולקבל מהם מזון ולבָנים).

★ ★ ★

לאחר ה"אקציה" האחרונה חוזר מפקד מחנה מסלונים. הוא מביא עמו שני חייטים יהודים ואת אשתו של אחד מהם. שלוש פעמים כבר הצליח להציל אותם ממוות, ועתה, עם השמדת יהודי סלונים, הוא מבריח אותם משם ומגניבם ומעבירם לקולדיצ'בו. מפי המפקד נודע לי, שבסלונים ניספו המהנדס בומה קפלן, אשתו אידה ובנם.

עם בואו של המפקד נפתח בית מרחץ לחיטוי. גוזזים את שער הראש (גם של הנוצרים). גם המזון משתפר. על פי פקודתו מומתים כל הסוסים, שאינם עוד כשירים לעבודה, ובשרם מוגש למאכל. לעתים קרובות הוא בא למרפאה ומשוחח איתנו.

הוא משתדל להקל את חייהם של האומללים, אולם הביילורוסים ממשיכים בשלהם. כאשר הוא אינו נמצא בסביבה הקרובה.

לאחר סיקור האנשים מהצריפים, נקראתי פעם למרפאה. אני מוצא שם את סטפניוק בגילופין. הוא חוקר אותי על כל מאושפז, ואני משיב לו, שרובם אינם חולים במצב קשה, ושבעוד יום־יומיים ישוחררו ויחזרו לעבודתם.

— "תודה לך" — הוא עונה באדיבות, כרגיל — "אתה יכול ללכת". כעבור מחצית השעה מגיעות לצריף עגלות איכרים ובהן מצע של קש. הם מעלים את החולים ומסיעים אותם לבית־הקברות הנוצרי של קולדיצ'בו. שם

הם נרצחים. בין הנרצחים נמצא אברהמ׳ל סולומיאנסקי, שאותו סידר המפקד קודם לכן במקום עבודה טוב — במטבח.

הרבי מסלונים

לחייהם ולמותם של חסידי סלונים ראוי להקדיש פרק מיוחד.

על פניו ובעיניו של הרבי מסלונים שרוי תמיד חיוך. הוא חביב ואדיב לכל אחד. בעבודתו בתורת נגר מסייעים לו עמיתיו, חבריו לגורל. כאשר מזדמן לשם מבקר, הוא אוחז במקצוע ומחליק בו על הלוחות. הוא צנוע ושקט, מעולם אינו מתבלט,וכשהוא נזכר או מדבר על משפחתו שניספתה, הוא פותח בניגון חסידי נוגה. עם תום יום העבודה, בצריפו, מתכנסים סביבו כמה מחסידיו. הם מקיימים אורח־חיים בסגנון חסידי, עד כמה שהדבר ניתן.

שלוש פעמים ביום הוא מקפיד להתפלל, בבוקר — תמיד בטלית ובתפילין ובמתח רב, שמא יפתיעו אותו המרצחים. בזמן שהותי במחנה הוא מעולם לא עבד בשבתות או בימי חג. הוא משוחרר אז כחולה. באים אלי יהודים ומבקשים לא לשחררו כל שבת, כי המפקד עלול, במקרה והדבר יתגלה, להעניש את כולם. אני מרגיע אותם: האחראי הבלעדי לכך הוא אני באופן אישי, ואין הם צריכים לפחד.

שום מזון שאינו כשר אינו בא לפיו. מלכתחילה הוא רעב ממש. במשך הזמן ולפי יוזמתו הוא מצורף לרשימה של שומרי דיאטה של חולי קיבה (כמובן קודם כל לנוצרים).

פרט למנות לחם מקבלים בעלי הדיאטה פעמיים ביום כוס תה או קפה ורסק תפוחי־אדמה. בימי הפסח הוא אינו אוכל חמץ. מנות הלחם שלו מופרשות אז הצדה , ומי שרוצה לוקח אותן לעצמו. הוא אינו נותן את מנתו לאיש, כדי שלא לגרום לאכילת חמץ. כל מזונו בחג הפסח הוא תפוחי־אדמה אפויים וסלק. לאספקה זו דואגים חסידיו. אחדים משיגים קצת קמח ואופים רקיקי מצות בתנור, שעליו מופקד חוניי׳לה פוטשצ׳יק. שם הוא עוסק בשריפת סיד. בתנור הזה אופים גם את תפוחי־האדמה ואת הסלק. בפורים רוצים החסידים לרקוד ריקוד עליז, אבל כיצד עושים זאת?

והנה הגה רעיון מקורי.

העצורים הנוצרים מתגוררים בשכנותנו, הדלת של צריפם נפתחת אל הצריף היהודי, ובערב, לפני כיבוי האורות, מזמינים אותם לצריף שלנו ומשוחחים עמם על ריקודים. ״ריקודָם של מי טוב יותר — שלנו או שלכם״ — שחים להם. ״הוכיחו נא, מה אתם יודעים״. הנוצרים פותחים במחול. הם מתאמצים להוכיח את יכולתם. אחר כך פונים ליהודים: ״ועתה הוכיחו אתם״.

לרגע זה ציפה הרבי: הוא וחסידיו פותחים בריקוד עליז. מטרתו של הרבי הושגה.

הרבי מתעלה בימי מצוקה, וברגעים האחרונים לחייו אינו מאבד את צלם האדם שלו ואת רוחקודשו. ב"אקציה" של ה־4 בנובמבר (ו' או ז' בחשוון תש"ד) הוא נכלל בקבוצת הנדונים למוות. הוא שָלַו, צועד בשורה הראשונה בקומה זקופה, עומד לקיים את המצווה הנישאה ביותר של יהודי — קידוש השם.

★ ★

יהודי קולדיצ'בו ממשיכים באורח חייהם הטרגי. הם מסתגלים לכל התנאים. מגיפת כינים חלפה, העכברושים הורעלו, לפי הצעתי, והם מוערמים במאות. הבורסקאים היהודים נאלצים לפשוט עורותיהם ולעבדם. עדיין נותרה מגיפת הפרעושים, שקשה להכניעם. הם — היצורים השחרחרים הקפצניים — מתנפלים באלפיהם על האנשים המיוסרים ועוקצים בהם ללא רחם.

אולם גם בתנאים אלה אין היהודים מאבדים את רצון החיים, צוחקים ושרים, הגב' זיידמן, שניחנה בקול ערב, שרה שירים נלבבים. מוצאה ממשפחת ריבאק, שכל בניה הם חובבי מוסיקה. אחיה חזנים ונגנים בארה"ב. אפילו קשרי אהבה למרבה הפלא נרקמים נוכח אימת המוות, ויש גם בעלי חוש הומור, המתלוצצים בגיהינום זה.

הליצן המקובל ביותר הוא פוצ'ינסקי, בנו של יונה פוצ'ינסקי, שנלקח יחד עם ה־700 למולודצ'נו. פוצ'ינסקי הוא מלחין צעיר. את צריף היהודים הוא מתאר כעיירה יהודית ומכנה אותה "פלייסק" (מזכיר "פליי" — פרעוש), המעברים בין הדרגשים הם הסמטאות, המכונים: "סמטת החסידים" — על פי דרגשי החסידים מסלונים; "סמטת הסנדלרים"; "סמטת החייטים"; "סמטת בעלי מלאכה" וכד'. יש גם רחבה בשם "מתחת לשעון" (שם תלוי שעון־קיר). גם בחודשים האחרונים לחייו אין פוצ'ינסקי מאבד את חוש ההומור. בעומדו בין הנדונים למוות, הוא שולף מכיסו פרוסת לחם, לועס אותה בהנאה ומתלוצץ...

בריחתי מן המחנה

אפשרות בריחה אינה באה בחשבון לעת עתה בתנאי המקום. המחנה שמור ומאובטח. ניסיונותיהם של כמה נוצרים לברוח עלו בתוהו. הם נתפסו וניתלו בעת המסדר ("האַפֶּל") לעיני כול. בכל זאת אנו מחליטים, אני ואשתי — להימלט, אם ברצוננו להישאר בחיים.

באמצעות משפחה של פציינטים שלי מהכפר אני מצליח ליצור קשר עם קבוצת פרטיזנים ע"ש "מולוטוב", ואני מקבל מכתב ממפקד הפלוגה, קפיטן יאראטשקין, שהם מוכנים לקבל אותנו. אנו מעבירים לפרטיזנים תכשירים רפואיים ותרופות. את חפצינו האישיים לוקחים עמם הפציינטים לבתיהם. אנו מסתכנים בזה, שכן אם הנוצרי שלוקח עמו דברים ייתפס, כולנו אבודים. בינתיים אירוע חדש. בערב קיץ אחד נמלטים שני בחורים צעירים ממקום עבודתם בשדה. השוטר אינו מצליח לתפוס אותם, וכל הנותרים בקבוצה נענשים קשות. במיוחד מאיר לאזובסקי (עתה בישראל). הוא עונה עד כדי כך, שכל גופו השחיר מן הדם הקרוש. לשונו נדקרה פעמים אחדות במחטים. המקרים האלה מעכבים בעדנו מלבצע את תוכניתנו.

ב־27 באוקטובר הובאו לקולדיצ'בו היהודים של מחנה ה־א.ט. מברנוביץ', וכאן הם נורים למוות. גוויותיהם נשרפו.

אנו מחליטים לא לחכות עוד. שוטר ביילורוסי, שבשיחה אינטימית מתברר לנו שהוא איש הקשר עם הפרטיזנים, מעודד אותנו. הוא טוען, שבהישארותנו אין אנו מביאים שום תועלת לאיש, ובסופו של דבר נאבד, אם נתמהמה. השוטר אמר לנו להכין ולהביא רימוני יד ואקדח. הוא אינו מופיע במועד שנקבע. עלינו כבר לברוח ויהי מה; אנו חוששים, שאותו שוטר עלול להסגיר אותנו. בזמנו, כאשר ברחו שני הבחורים, אמר לנו המפקד הגרמני, "אתם בוודאי לא תעשו לי נבזויות כאלה". הבטחנו לו, במיוחד לאור העובדה שהיה לנו ילד.

יום ראשון, ה־30 לאוקטובר 1943 בלילה, נקבע לתאריך הבריחה הגורלית.

כדי למנוע ענישת היהודים שנותרו במחנה, אני משאיר מכתב המיועד למפקד, ששהה באותו יום בברנוביץ', וזה תוכנו של המכתב:

"אדוני המפקד הנכבד!

הואל נא לסלוח לנו על הנבזות שגרמנו לך. אין להאשים איש בבריחתנו. גם אין אנו אשמים שאנחנו יהודים. אנו עדיין צעירים ועודנו מסוגלים להביא תועלת לאנושות. סלח לנו על שאנו רוצים לחיות".

בשעה 6 לפנות ערב, כאשר החשיך היום, אני יוצא יחד עם בננו בן השמונה

מן המרפאה, קצת מאוחר יותר יוצאת אשתי. אנו מתקדמים לעבר ביצות־הכבול. לפי חישובנו נותרו 12 שעות עד אשר ייווכחו בהיעדרותנו; עד אז — 6 בבוקר למחרת — נהיה כבר אצל הפרטיזנים.

החישוב הזה נשתבש. כעבור מחצית השעה כבר נודע ברבים שנעלמנו והחיפושים החלו. הזרקורים החלו להאיר את כל הסביבה. רקיטות, בזו אחר זו, מאירות את השמים. יריות מסוגי נשק שונים מהדהדות בחלל, ותוך כדי בריחה דרמטית זו אני מתחיל לטבוע בבור כבול מוצף מים. בנס הצלחתי להיחלץ מן המים. שטח הביצות כבר מוקף שוטרים, הם כבר קרובים אלינו. כל הלילה, 12 שעות, נמשכים החיפושים, הם חוזרים. יום תמים אנו עדיין שכובים בביצות, מרחק של כמה מאות מטרים מן המחנה. מוצאים אותנו כמה "שקצים" צעירים מן הכפר, אולם הם אינם מסגירים אותנו.

בליל ה־1 בנובמבר אנו ממשיכים בדרכנו המסוכנת, וקרוב לחצות מגיעים למחנה הפרטיזנים — "האחד במאי". כפי שנודע לנו מאוחר יותר, לא סבלו יהודי המחנה עקב בריחתנו. רק הרופא הוטרינר, אבא גולדשטין (עתה בארגנטינה), הולקה על־ידי המפקד. הד"ר גולדשטין הקדים וכרך סביב גופו מגבות וכך הקל על עצמו את כאב המכות. כן נודע, שהמפקד היה "נרגש" בקראו את מכתבי, וכאשר כינס את העצורים בכיכר המסדרים ("אפל־פלץ") הודיע, שמצאו את שלושתנו מתים לאחר ששתינו רעל.

במחנה נשארו 122 יהודים. ב־3 בנובמבר הובאו לשם למעלה מ־80 יהודי מחנה ס.ד. בברנוביץ'. כעבור יום נערכה שוב "סלקציה".

מפקד המחנה וקציני הביילורוסים משאירים בחיים את שרידי המחנה בקולדיצ'בו. אולם לאחר מכן, כאשר הגיעו מפקדי ס.ד. מברנוביץ', מקיימים שוב "סלקציה" ומשאירים את יהודי הס.ד. בלבד.

הנדונים למוות מוכים, כרגיל, ברגע האחרון עוד מוציאים מן הקבוצה כמה בעלי מקצוע ומומחים ומשאירים אותם בחיים.

מקרה מיוחד אירע לבחור צעיר, מוטי גורליק. בדרכו לבור המוות יחד עם עוד יהודים שמע את השוטרים הביילורוסים חומדים את מגפיו ואומרים איש לרעהו: "לאחר שנהרוג אותו ניקח את מגפיו". הוציא גורליק סכין גילוח ותוך כדי הליכה חתך את מגפיו לרצועות. "מה אתה עושה"? צועקים השוטרים. "איני רוצה שיפלו בידיכם מגפי". היתה תשובתו. "אתה תשלם עבור זה, יהודי, נחתוך אותך לרצועות, כפי שחתכת את מגפיך".

לאחר שהרגו את כולם השאירו אותו אחרון בחיים. הם חותכים אותו בסכיניהם בכל גופו ומשאירים אותו מתעלף אבל עדיין נושם בערימת גופות החללים. בת דודתו, לוסיה מובשוביץ, שעבדה כמתורגמנית אצל הגרמנים,

מאחר והיא הגיעה בזמן המלחמה מן העיר דנציג, וגרמנית היתה שגורה בפיה, שמעה על מה שקרה למוטי. היא רצה אל הגרמני, אצלו עבדה, ומתחננת לפניו: "לקחו את אחי, עזור לי למצוא אותו". הגרמני שהיה אותו זמן בגילופין, שלח מישהו לחפש את גורליק. מתוך ערפל העלפון שמע זה את שמו: "גורליק, גורליק" ונענה לקריאה בשארית כוחותיו. שפכו המחפשים עליו דלי עם מים ולקחוהו בחזרה למחנה קולדיצ'בו,שם טיפלו בו ידידיו במשך זמן רב, שבועות וחודשים והחזירוהו לחיים. לאחר מכן ברח מן המחנה עם קבוצת יהודים אל היער, לפרטיזנים. כיום הוא בארץ, בקיבוץ יחיעם. בעל מקצוע אחר ניצל ממש על שפת הבור. שליח מיוחד הגיע למקום ההריגה. הוא כבר עמד עירום, מחכה לתורו ליהרג. רועד מפחד בלי בגדים הוא מוחזר במכונית למחנה. כמאה יהודים נרצחו באותו יום.

לאחר "אקציה" זו נצטוו היהודים הנותרים להסיר את הטלאי הצהוב ולתפור במקומו שני סרטים מבד לבן לרוחב (השבוים הנוצרים נאלצו לשאת שני סרטים כאלה לאורך).

עם הגרמנים, שנכנסים לסדנאות כדי להזמין תוצרת, נאלצים היהודים להיעזר במתורגמנים. אסור להם לדבר גרמנית. במִפקָדים אין קוראים עוד "כה לחי, יהודונים", אלא "כה לחי בחורים" (לא "זדאראווא, זשידי!" אלא "זדַאראוואַ חְלופְצי") כפי שהיו מברכים את הנוצרים. פירוש של שינוי זה הוא שאין עוד יהודים. לשלטון המרכזי דווח, שבאיזור ברנוביץ' הושמדו כל היהודים. האיזור הוא "יודן־ריין".

שרידים יהודים ניצלו ונשארו בחיים למעשה בגלל אנשי ה־ס.ד. ועל אחריותם, כי הם נזקקו למומחיותם לצרכים אישיים.

***

בריחתי עם משפחתי עודדה את שארית היהודים להרהר על ההצלה בדרך של בריחה.

כולם ללא יוצא מן הכלל חושבים על זה. אט־אט קורם הרעיון עור וגידים. הסנדלר קושניר ועוד אחדים עומדים בראש היוזמים והפעילים בעניין הבריחה. הם מצליחים להתקשר עם אחד השוטרים הביילורוסים מן הכפר ארבישצ'וביזנה (שם היה הסניף של משטרת קולדיצ'בו). שוטר זה היה קשור לפרטיזנים. הוא מספק רימוני־יד ואקדחים, בקיר של הצריף היהודי, הגובל עם חדר הבורסקאים, נעשים בשעות הערב חורים (מתחת לדרגשים) שהוסוו היטב. מחדר הבורסקאים יש מוצא לגדר התיל. ההכנות המחתרתיות נכנסות להילוך גבוה. מכינים מכשירים וכלים לחיתוך התיל

ועל פי הגרלה נקבע התור לעזיבת המחנה. כמו כן הוטלו על האנשים התפקידים הבאים: מי יחתוך את חוטי התיל, מי יאבטח את המבצעים והיכן. כל אחד מכין לעצמו בקבוק רעל. בין היהודים נמצא גם רופא שיניים מומר עם אשתו וילדו. הם חיים בריחוק־מה מן היהודים ומשתדלים לעבור לצריף הנוצרים. מאלה חוששים היהודים, והם אבן־הנגף בתוכניתם. מישהו אפילו העלה רעיון שיש לחסל אותם. לאחר בירור זהיר מסתבר, שגם הם מצדדים בבריחה.

יחד עם זאת אין אימון מלא בין היהודים לבין עצמם. אלה שאינם עובדים בסדנאות חוששים, שהמומחים יברחו לבדם מסדנאותיהם, מה גם שהם עובדים שם בשעות הערב. עובדי הסדנאות לעומת זאת חוששים, שחלק מחבריהם, שעובדים לפי מקצועותיהם בחדרים נפרדים, שבהם פתחי מוצא, יברחו מבלי לשתפם. אחד שומר את צעדי רעהו, וכולם מתוחים ללא הרף.

באחד הערבים קרה מקרה מיוחד במינו. שניים מעובדי הסדנאות יוצאים "לרגע". כאשר הם מאחרים לשוב, נשלחים שניים אחרים מבין החייטים להיוודע מה קרה להם. הם נכנסים לשרותים, אולם אין מוצאים אותם. סבורים, שהשניים נמלטו ומחליטים לעשות כמוהם. מתחמקים בשקט וזוחלים מתחת לחוטי התיל ונמלטים. כאשר שני הראשונים, שבוששו לחזור משום ששקעו בשיחה עם השומרים המופקדים על הסדנאות, חזרו — נוכחו לדעת, שהשניים האחרים נעדרים. קמה מהומה, כי בינתיים נמסר הדבר לידיעת המשטרה, והנשארים כבר אינם יכולים להימלט. המשטרה מתחילה מיד במרדף אחר הנמלטים, אך אינה מצליחה ללכוד אותם. לאחר תקופה קצרה פוגשים אותם במחנה הפרטיזנים בפושצ'ה (יערות עבותים) נאליבוק. גם עם הזוג הראשון נפגשנו במחנה הפרטיזנים של ביילסקי.

עקב בריחתם של שני החייטים, משתהה ההוצאה לפועל של תוכנית הבריחה הכללית. בינתיים הולכת ומסתיימת בניית בית־הסוהר על 3 קומותיו, ומשם — סבורים — לא תהיה כל אפשרות לברוח. יש על כן להזדרז ולהחיש את מעשה ההצלה, אם אין רוצים לאחר את המועד. כמו כן קיים סיכון, שהמשטרה תגלה את ההכנות (למשל את החורים בקירות ואת הנשק שהוסתר) וכן חוששים מהעצורים הנוצרים. מסתבר, שלמשטרה היה בכל זאת חשד כלשהו, משום שב־20 במרץ 1944 עוצרים את מנקה הארובות בורובסקי וכולאים אותו במרתף של בניין המשטרה, חוקרים אותו במשך יום תמים, כדי להוציא ממנו פרטים, אולם אין הם מצליחים לשבור אותו. הוא עומד ביסורים נוראים, עד שמוציא את נשמתו.

כעבור כמה ימים כולאים את החייט היהודי, שניצל על־ידי מפקד מסלונים, ושוב חוששים, שהוא עלול להישבר ולגלות את התוכנית.

יש לפעול במהירות ולהחליט; "עוד היום מוכרחים לברוח".

ב־22 במרץ 1944 בערב מנפצים העצורים היהודים את הקיר ועוזבים את המחנה. הם בורחים בקבוצות; כל אחת לכיוון אחר.

המשטרה אינה יודעת דבר, וכשפתחו את דלת הצריף, מצאו שם יהודי אחד ויחיד שקוע בתרדמה עמוקה. הבורחים בעצבנותם לא שמו לב להיעדרותו. חוץ ממנו נותר גם החייט הכלוא במרתף המשטרה.

במרדף נמרץ נתפסים כמה עשרות נמלטים. קבוצה אחת הכוללת 17 איש, בראשותו של הסנדלר קושניר, מסתתרת במשך יום המחרת ביער הקרוב. הם שומעים שעטת סוסים של פרשי המשטרה, שעברו לידם בלי לגלותם, אולם שניים מהיהודים, משנוכחו לדעת שעלו על עקבותיהם, התחמקו והתחבאו בבונקר תת־קרקעי, שניטש עוד מימי מלחמת העולם הראשונה — הם ניצלו. קושניר, שהחזיק בכיסו אקדח, התאבד, כי החליט לא ליפול חי בידיהם של הגרמנים. הדי היריות מובילים את פרשי המשטרה למקום המחבוא וכולם נעצרו והוחזרו למחנה. אין תולים אותם, כמקובל במקרים כאלה. מותירים אותם בחיים. הגרמנים זקוקים לבעלי מקצוע. אפילו היחס כלפיהם משתפר. מחזיקים אותם במבצר בטון עד יולי 1944.

כאשר נאלצו הנאצים, בלחץ הצבא האדום, לסגת מברנוביץ', נרצחו במחנה כל כלואי ה"קֶצֶט", וכן כל היהודים שעדיין נותרו בחיים.

אחדים מן ה"קצטניקים", ביניהם החייט היהודי מסלונים, שמפקד המחנה הצליח להצילו כל הזמן (מפקד זה עשה הכול כדי לשמור עליו עד הסוף), הולבשו מדי נאצים ונלקחו עמם בנסיגתם לעבר גרמניה.

75 מן הנמלטים מן הבריחה הגדולה הנ"ל הגיעו, לאחר נדודים רבים, לאיזור הפרטיזנים.

כל הבורחים מהגיטו ומהמחנות מבין יהודי ברנוביץ' התפזרו ומצאו מקומם בין הפרטיזנים ביערות פולסיה, בביצות פינסק וביערות נאליבוק.

הנוצרי חאצ'ה, שהתגורר בבקתה מאחורי בית־העלמין היהודי בברנוביץ', מסייע בידי חלק מן הנמלטים להגיע לפרטיזנים.

בין הפרטיזנים היו בני ברנוביץ' פעילים ביותר, ולקחו חלק במלחמה ובמעשי־נקם בגרמנים, באוקראינים ובביילורוסים. הם מחבלים בדרכים האסטרטגיות ובמפעלים. רבים מהם זכו לאותות הצטיינות ולמדליות ממשלת רוסיה הסובייטית. רבים גם הנופלים חלל בגבורה בפעילות זו: טוביה צירינסקי, ד"ר אהרון פיליפובסקי, מוֹמֶה קופילוביץ' ואחרים. חלק

מהם, כמו ד"ר יעקב קגן, ד"ר אברשה אברמובסקי ועוד, נרצחים בדרכם אל היער ע"י פרטיזנים רוצחים אנטישמיים. האחרון הגיע לקבוצת פרטיזנים בכניסה לכפר, והם, בראותם את מגפיו המשובחים ואת בגדיו החמים, וכן את אקדחו, מפשיטים אותו, לוקחים ממנו את האקדח ויורים בו למוות. כעבור זמן־מה נודע על כך לחבריו בתנועת ההתקוממות. הם מוצאים את גופתו מתחת לשלג, מביאים אותו לכפר ראויטיצה וקוברים אותו על אחת הגבעות.

יש שנרצחו על־ידי פרטיזנים בחשד, כביכול, שהם מרגלים (מוקסיי). אחרים נרצחים על־ידי פרטיזנים, שעה שחזרו מהתקפתם על גרמנים בגלל חשבונות אישיים (למשל, השען רומק פרידמן), או סתם בגלל היותם יהודים.

הפרטיזנים סייעו בפעולותיהם לנצחון "הצבא האדום". היה תיאום פעולה עם מפקדת הצבא האדום בחזית ועפ"י הוראות שפורסמו ברדיו. באחד הקרבות כמעט ונהרגנו. זה קרה כאשר יצאנו מן היערות והותקפנו לפתע על גדות הניימן. גדוד של הצבא האדום היה בטוח שלפניו גרמנים, ואנו היינו בטוחים שהם גרמנים...

על חלקם של היהודים (גם של הברנוביצ'אים) בתנועת הפרטיזנים של רוסיה הסובייטית ראה בספר של ועדת התיעוד שליד איגוד הפרטיזנים (פח"ח, רומא, איטליה 1948) בעריכת משה קגנוביץ ובהוצאת "איגוד העובדים הציונים לעזרה ופיתוח" באמריקה (ניו־יורק 673, ברודווי) וכן ב"יערות" של א' לידובסקי (בהוצאת "עם עובד") ו"ביערות" של ט' ביילסקי.

★ ★ ★

השיבה לברנוביץ'

ב־8 ביולי 1944 שוחררה ברנוביץ' מעול הכיבוש הרצחני של הנאצים. בעת נסיגתם, הועלה כל המרכז באש ונהרס על־ידי הגרמנים.

אט אט יוצאים ממחבואיהם וחוזרים המעטים שהסתתרו בכפרים שבסביבה. אחריהם חוזרים הלוחמים מפלוגות הפרטיזנים. אחדים מאלה האחרונים שובצו מיד לשורות הצבא האדום, מבלי להגיע לעיר מולדתם. אחרים נופלים חלל בחזית. חוזרים לעיר מולדתם לביקור רק אלה המשרתים בצבא האדום מתחילת המלחמה, ואלה הם: שמואל אפשטיין — קצין בצבא האדום ועתה בישראל; בנימין רודנסקי — פרופסור לרפואה באוניברסיטה של מוסקבה וקצין גבוה בצבא. מאוחר יותר מגיעים אלה שנותרו ברוסיה מאז ראשית המלחמה: מיכל יאסינובסקי, אשתו של רופא השיניים ועוד.

כ־150 איש, מהם כ־100 מילידי העיר, מתאספים כדי לקיים תפילה. מתארגן מניין בביתו של קודוויצקי, ברחוב וילנסקה, בקצה רחוב שוסובה. כרב העדה משמש המסגר־לשעבר, יעקב לאחוביצקי. גם ספר־תורה נתגלה, גם שוחט נמצא, ובימים הנוראים מלא חדר התפילה מפה לפה. אין מוצאים יהודי מגודל זקן. רק עתה מתחילים יהודים אדוקים לגדל זקנים ופיאות.

למרבה הצער והתדהמה מורגשת בין הנוצרים רוח האנטישמיות. השנאה לשארית הפליטה מצד שכניהם־לשעבר מתעצמת, הם מסרבים להחזיר את חפציהם של האומללים, שהופקדו בידם. יהודים אחדים, שבאו לכפרים בסביבה לקבל פקדונותיהם, נרצחו ביד האיכרים. כל אחד מהנשארים חשוד, לכל אחד פונים בשאלה: "איך נשארת בחיים?" "מה קרה? מה עשית למען הגרמנים, שהעניקו לך את החיים?"

לך וספר להם, שכל אחד הוא פרק היסטוריה רווי עינויי גוף ונפש, ושפל ניצול שרד בדרך נס. הממשלה אוספת תיעוד היסטורי נגד גרמניה, אולם אין מזכירים את השם "יהודי".

הממשל מארגן ועדות, שעורכות חפירות ב"בורות" שבהם נקברו הנרצחים. את החומר ואת הדוחו"ת מעבירים לשלטון המרכזי במוסקבה ומפרסמים אותם בעיתונות הסובייטית. בימי ראשון, חופשיים מעבודה, מתכנסים המעטים והולכים בצוותא ל"מקומות הקדושים", אל ה"בורות", מקום מנוחתם של יקיריהם, קדושי עם ישראל. על קברותיהם ההמוניים רועים עתה עדרי צאן, סוסים ופרות, כשרועים נוצרים משגיחים עליהם.

היהודים מביאים למקומות אלה קורות־עץ, מציבים אותם בעומק האדמה וגודרים את השדות. זהו עתה מקום מנוחתם של הורים, אחים, אחיות, רעיות,

נשותיהם וילדיהם. מגיעים גם לבית העלמין הישן. הרס מדכא. הגדר הרוסה, המצבות נעקרו ונשחתו. כאן, בבית העלמין הישן, יש קברות המוניים חדשים של קרובינו הנרצחים.

גם בבית העלמין הנוצרי — הקתולי והפרבוסלבי — נמצאים קברות־אחים, שם מוצאים מנוחתם נוצרים ויהודים בצוותא. על כל צעד ושעל: קברים, קברים, קברים.

★ ★

העדה היהודית הקטנה מחליטה להקים מצבות זיכרון באתרים של שני קברות המוניים הגדולים ביותר. ליד הבורות של "הגשר הירוק" (קבר המוני של ההרג בפורים) ועל־יד הבורות של שדות גרבוביץ (קבר המוני של האקציה השניה של הקדושים בעת חיסול הגיטו). אספו כספים בינם לבין עצמם והמצבות הוקמו בחודשי הקיץ של 1945. מצב זה לא נמשך זמן רב. המקומות הקדושים האלה חוללו ע"י אנטישמים שפלים; הגדרות הושחתו והעמודים נעקרו. על אחד מלוחות הזיכרון נכתבו ברוסית המלים: "טָאק אים אי נָאדָא בִילָא" (כל זאת הגיע להם). גם המצבה השניה הופלה על פניה ונשברה לשני חלקים.

★ ★

עם כניסת הסובייטים לברנוביץ' ב-1944 נתפסו ונשפטו כמה מן התליינים הביילורוסים. היהודים המעטים שנותרו הופיעו לפני בתי המשפט כעדים, אולם עדותם נתקבלה אגב פקפוקים. הרוצחים המכחישים בעזות מצח את מעשיהם הנפשעים, מקבלים עונשים קלים.

הד"ר אלחנן (חוניה) נרקונסקי חזר מרוסיה והיה פעיל בחיפוש אחר פושעי מלחמה. עזר על ידו הירש מוקסיי. הודות למאמציהם נלכד תליין הגסטפו יוזף "ליטווין" - גורנייביץ'. אולם מאות פושעי מלחמה, קטנים וגדולים, נשארו חופשיים, כשהם נהנים מרכושם השדוד של היהודים.

דרך ברנוביץ' עברו יהודים רבים שחזרו מפָּנים רוסיה, אולם רק מעטים מהם מתעכבים בעיר הולדתם לזמן מה. הרוב רוצה להמנע מן הכאב של הפגישה עם השכול וההרס, ואף אינם יורדים מן הרכבת המובילה מערבה.

אנו, אין אנו יכולים עוד לחיות בין הקברים. אין אנו יכולים להתהלך בין הרוצחים הביילורוסים, שמצטערים על הישרדותנו.

בהזדמנות הראשונה של חתימת החוזה בין ביילורוסיה ובין פולין על חילופי אוכלוסין, אנו עוזבים את עיר הולדתנו ופנינו לארץ ישראל.
ואתם הדורות של העתיד זכרו ואל תשכחו מה עולל לנו עמלק של זמננו.

זכור את עמלק !

סיפורה של מניה לוינבוק

ברצוני להוסיף פרטים אישיים לסיפורו של בעלי, ד"ר זליג לוינבוק ז"ל, על הוצאתו של בני, יוסי, מן הגיטו, על שהותנו במחנה הריכוז והמוות, קולדיצ'בו במשך 14 חודשים ועל בריחתנו אל הפרטיזנים.

אחרי ה"אקציה" הראשונה בגיטו ברנוביץ', באו אל ה"יודנרט" שני אנשי גסטפו וסיפרו, שהם מארגנים מחנה עבודה ביישוב קולדיצ'בו, 18 קילומטרים מן העיר, ודרושים להם שני רופאים לעבודה שם. כמועמדים רשמו את ד"ר אושרובסקי ואת בעלי, ד"ר לוינבוק. פניתי אל הגסטפו ואמרתי להם, שאם דרושים להם רופאים בוודאי דרושות גם אחיות, ואני כאחות, מוכנה להצטרף אל שני הרופאים. אולם יש לי בן, ילד בן 6, ואני רוצה לקחת אותו איתי. התשובה היתה, שזה לא בא בחשבון. כששמעו הורי ובני משפחתי, שהתנדבתי להצטרף לרופאים, הזדעקו: "השתגעת? לעזוב את הגיטו וללכת בהתנדבות למחנה ריכוז? הם יהרגו אתכם בדרך או מיד לאחר הגיעכם למחנה".

אחרי כמה שבועות לקחו את בעלי ואת ד"ר אושרובסקי לקולדיצ'בו, ובשלב זה לא הסכימו לצרף אותי אליהם. מאחר וד"ר אושרובסקי היה הרופא של ה"יודנרט", נעשו מאמצים על-ידי חבריו להחזירו אל הגיטו, גם אני ניסיתי לפעול להחזרת בעלי מן המחנה, אבל לא הצלחתי. בטווח ארוך היה זה לטובתנו.

כשלקחו את בעלי מן הגיטו אל המחנה, קבענו, שאם הוא יגיע חי לקולדיצ'בו, ישלח לי סימן - מטפחת צבעונית, כי לכתוב מכתב היה מסוכן. לאחר כמה ימים קיבלתי מטפחת מידי אחד מנהגי המכוניות, אשר הגיעו מן המחנה אל הגיטו. כך ידעתי, שהוא בין החיים. עם המטפחת הלכתי אל יינקלביץ, יו"ר ה"יודנרט" דאז, ואמרתי לו, שאני רוצה לנסוע אל המחנה בתור אחות. כששמעו זאת חברי ה"יודנרט", סבצ'יץ וסבצ'יצקי, אמרו לי: "האם ידוע לך, מה זה מחנה ריכוז? אולי יעבידו אותך בעבודת פרך ולא

בתור אחות? מניין לך שתגיעי לשם או שתצאי משם חיה?" עניתי להם: "ייתכן ואתם צודקים, אבל מה מחכה לי כאן בגיטו? את הגיטאות בעיירות הקטנות בסביבה כבר חיסלו. כאן, בברנוביץ, היתה כבר "אקציה" אחת, כמה זמן יקח ויהפכו את כל הגיטו למחנה ריכוז?" אבל מעל כל החישובים רציתי להיות יחד עם בעלי, כל עוד נשאר לנו לחיות. "כאן, אנו היהודים בין כה וכה נידונים למוות. מחנה הריכוז אולי יתקיים יותר מן הגיטו, ואולי נוכל להציל את הילד אם אהיה שם עם בעלי, הוא בתור רופא ואני בתור אחות". לאחר דברים אלה הסכימו לדעתי חברי ה"יודנרט". לקחתי מעט חפצים אישיים שלי ושל בעלי, כי הרי עזב את הבית ללא בגד להחלפה, והלכתי עם איש ה"יודנרט" אל הגסטפו. לעולם אל אשכח איך בני, יוסי בן השש, נשאר עומד ליד שער הגיטו. הסתכל אחרי ולא אמר מילה, לא בכה. השארתי אותו עם משפחתי, עם חמותי.

יינקלביץ הלך איתי לגסטפו ואמר להם, שאני אחות ואני רוצה לנסוע לעבוד במחנה קולדיצ'בו. הייתי לבושה בחלוק לבן עם צלב אדום על החזה. במקום היה רופא יהודי בשם רדקובסקי. פנה אלי ביידיש: "לאן את נוסעת? יקחו ממך את הילקוט ויהרגו אותך בדרך". ואני בשלי: "אולי אתה צודק, אבל אני החלטתי לנסוע". הגיעה מכונית מסע עם אנשי משטרה ביילורוסים בתלבושתם השחורה. הנהג היה גרמני. כשראיתי את הנהג הוקל לי. ידעתי, שלא יהרוג אותי בדרך. גרמני לא יהרוג ללא פקודה. נאמר לו, שאני אחות ועלי להגיע למחנה קולדיצ'בו. כך יצאנו לדרך במכונית אספקה של המשטרה.

מפקד המחנה היה גרמני בשם יורן, כבן 45. בעלי עבד כרופא הן של המשטרה והן של האסירים. לפני שהגעתי, ביקש רשות מן המפקד לנסוע לברנוביץ' להביא תרופות, הרשות ניתנה, צירוף מקרים, שביום שהגעתי היה עליו לצאת לדרך. המפקד לא הסכים לדחות את נסיעתו של בעלי.

בלילה הראשון שלי בקולדיצ'בו נשארתי לבדי. ישנתי באורוות סוסים מלאה עכברושים. מובן, שלא עצמתי עין כל הלילה, בלי ידיעה ברורה אם ומתי יחזור בעלי, אשה יחידה במחנה (כעבור זמן מה נוספו עוד כמה נשים למחנה).

המחנה היה מלוכלך מאוד והמזון גרוע. בעלי ביקש לא פעם שיפור באוכל; "אנשים עובדים צריכים לאכול". הוא דאג לסידורים סניטריים, "אם תפרוצנה מגיפות, כולם יסבלו". יחסו של יורן, מפקד המחנה, אלינו היה טוב יחסית. (קיבלנו חדר קטנטן מאחורי האורוות וכן מנות אוכל של השוטרים ולא של האסירים).

ניגשתי אליו יום אחד ואמרתי לו, שיש לי ילד קטן בגיטו ואני מבקשת להביאו למחנה. הוא ענה:"אנו לא צריכים כאן עוד פה להאכילו". מילאתי פי מים ולא העזתי יותר לדבר על הנושא. אולם לא יכולנו לעמוד בפרידה מן הילד, והחלטנו להשתדל לחזור לגיטו כדי להיות יחד איתו. ניסינו לשכנע את הגרמני, שיביא רופא אחר אל המחנה, ואנו נחזור אל הגיטו להיות יחד עם הבן. עבר עוד שבוע. שוב פנינו אל המפקד וביקשנו רשות לנסוע לברנוביץ' לגיטו. תשובתו היתה: "היום אינכם יכולים לנסוע, האוקראינים הורגים שם כעת יהודים". ואכן אנשי הגסטפו נסעו יום-יום מן המחנה לברנוביץ'. לא ידענו שמתקיים טבח - "האקציה" השניה. עברו ימים אחדים, ואנו לא ידענו את מי הרגו ומי נשאר ממשפחתנו בחיים.

לאחר שבוע, שנראה לנו כנצח, קיבלנו הודעה מאברשה סדובסקי, שגר בחדר אחד איתנו בגיטו, שיוסי, בננו, חי. שוב ניגשתי אל הגרמני. לא סיפרתי לו, שידוע לי כי הילד חי, אלא שאינני יודעת אם הוא בחיים. היה זה ביום שנקרא "יום רצח הילד היהודי".

התחננתי ואמרתי לו, שבאם אביא את הילד אל המחנה הוא יאכל מן האוכל שלנו, יישן איתנו ולא יפריע. סוף סוף נעתר לבקשתנו. כפי הנראה חשב שהילד כבר איננו בחיים. אך הוסיף, שעלי לקבל רשות מן הגסטפו בעיר להוציאו משם ולהביאו אל המחנה. לא הרשה לנסוע לשנינו יחד, שמא נברח. רק אני קיבלתי רשות לנסוע. הגעתי לגיטו עם נהג מאנשי הגסטפו. המחזות שראיתי שם היו מראות תופת. חללים למאות, גופות התגלגלו ברחובות. מצאתי את הילד. הוא נשאר בחיים בנס.

נשארתי לישון איתו בגיטו לילה אחד. שוטר נתן לי פתק, שאני יכולה לקחת את הילד. באתי אל ה"יודנרט" וסיפרתי להם, שמפקד המחנה ציווה עלי לקבל רשיון מן הגסטפו כדי להוציא את הילד. הם אמרו לי שאם אלך עם הילד לגסטפו, יהרגו אותו בו במקום. למרות זאת הלכתי לגסטפו. עמדו שם ליטאים רבים. כששאלוני למעשי, אמרתי, שאני אחות ממחנה קולדיצ'בו ומביאה תרופות למחנה. תוך כדי דיבור הסתרתי את הילד מאחורי, והילד דווקא מציץ ורוצה לראות עם מי אני מדברת...

סוף סוף, יצאנו לדרך. הייתי מאושרת שהילד איתי. כשראה אותו המפקד יורן שאל: "מה שלום הרופא הקטן?" ושאל אותי, אם קיבלתי רשות מן הגסטפו להוציאו מן הגיטו. לא ציפיתי לשאלה זו, אולם מסוכן היה לשקר לגרמני. עניתי לו: "הייתי כמה פעמים בגסטפו, והאיש שצריך היה לתת את הרשיון לא היה במקום. נאלצתי לנסוע, כי האוטו עמד לעזוב". הגרמני ענה

לי בפיזור נפש: "כן, כן, הם שם עסוקים מאוד בהריגת פרטיזנים"...

היה לנו מזל גדול, שהגרמני הסכים שהילד ישאר איתנו. קיבלנו חדרון קטן, בו היה בעלי מקבל חולים, ביניהם גויים מן הכפרים בסביבה, שהכירו אותו כרופא לפני המלחמה. הפציינטים אהבוהו. במקום תשלום היו מביאים מצרכי מזון, אשר נועדו למטבח הכללי של השוטרים. כל הזמן שמרו עלינו שלא נברח, אבל היחס אלינו לא היה רע. כשראו השוטרים הביילורוסים, שהמפקד הגרמני מתייחס אלינו טוב, זה השפיע גם על יחסם. קראו לבעלי "דוקטור", לי קראו "דוקטורובה" ולילד - "יהודון", אף על פי שהיה ילד בהיר, לאו דווקא דומה ליהודי. היה שם גרמני, קתולי, שאמר, שהוא רוצה לעזור לנו; אם נעבור לדת הקתולית, הוא יתן לנו אקדח, נוכל להרוג את עצמנו ונזכה לגן עדן...

האסירים נאלצו יום-יום להתעמל, תוך כדי התעללות ועינויים. אותנו לא הכריחו להשתתף ב"התעמלות" זו. כל בוקר היתה ספירה מחדש. העצירים היהודים עמדו לחוד, ולחוד העצירים הגויים. לא ארבה בסיפור הזוועות במחנה, כל זאת מתואר בסיפורו של בעלי. המחנה היה מגודר ולא היו כמעט בריחות ממנו. קרה פעם ושני פרטיזנים ברחו. תפשו אותם והביאום לתלייה, כשכל אנשי המחנה נוכחים וחייבים לראות בעונש. המפקד אמר לנו: "אני מקווה, שאתם לא תעשו לי את החזירות הזאת". עברו עלינו 14 חודש במחנה.

לא חסר לנו אוכל, אבל סכנת המוות ריחפה עלינו כעל כל תושבי המחנה. בינתיים התחילו הגרמנים לספוג מפלות בחזית רוסיה. התחילו לסגת תוך כדי קרבות, והחזית התקרבה אלינו. מה ייעשו בנו לפני שיפנו את המחנה? המפקד הגרמני יום אחד שתה הרבה ואמר: "יודען קאפוט, דויטשען קאפוט, אלעס קאפוט" - ("היהודים אבודים, הגרמנים אבודים, הכל אבוד").

אחת הפציינטיות של בעלי, כפרית, אמרה לנו: "אנו רוצים לעזור לכם, להצילכם. נעביר אתכם אל הפרטיזנים. אם תצאו מן המחנה ביום זה וזה, יחכו לכם". לא יצאנו ביום המוסכם, כי היה לילה בהיר, ירח מלא, אלא כעבור כמה לילות. היה זה חודש ספטמבר, בעלי השאיר מכתב למפקד המחנה בחדרנו, על השולחן. חשבנו, שימצאו את המכתב למחרת בבוקר ויהיה לנו לילה בשביל להתרחק מן המקום. במכתבו כתב: "מצטער על האי-נוחות, שאנו גורמים לך, אבל אנו רוצים לחיות!!!" ליד המחנה היה שדה כבול, מלא בורות מים. הלכנו, מעדנו ונפלנו לתוך הבורות. זמן קצר לאחר שיצאנו התחילה אזעקה ורקיטות תאורה נורו להאיר את הסביבה. זה היה אות, שמחפשים אותנו. שמענו את אנשי הס.ס. עוברים על-ידינו. אך הם לא הרגישו בנו.

לאחר זמן נודע לנו, שמישהו בא לחדרנו לחפש את הרופא ומצא את המכתב. המפקד כעס מאוד, ומיד התחיל המרדף אחרינו. פרשים התפזרו תוך תאורה של רקיטות. התחלנו ללכת בחושך בכיוון הכפר זאוסיה, אולם לאחר שהתרחקנו מרחק מה מן המחנה, החלטנו להישאר במקום ולחכות עד אור הבוקר, כי חששנו שנטבע באחד הבורות לפני שהגרמנים ימצאו אותנו.

בבוקר עבר במקום נער בן 14. הוא הכיר את הרופא של המחנה. סיפר שאת אביו אסרו באותו לילה, מפני שמכר "סמוגון" (י"ש תוצרת בית) לשומרי המחנה. הם השתכרו ולכן, לדברי מפקד המחנה, לא השגיחו בבריחת הרופא ומשפחתו. הנער הוביל אותנו לכפר, בו אמורים היינו לקבל קשר לפרטיזנים. נכנסנו לאיזה בית. התברר, כי חצי שעה קודם לכן היו בבית זה שומרים מן המחנה קולדיצ'בו, שחיפשו אחרינו. בעלת הבית, האיכרה, פחדה להסתיר אותנו בביתה, אבל הביאה אותנו אל שלושה רוכבים - פרטיזנים. הם לקחו את התרופות שהיו עמנו, ונתנו הוראה לאיכרים לתת לנו עגלה עם סוס ולהובילנו אל תוך היער, אל הפרטיזנים. ההוראה היתה מלווה איומים: "אם לא תעשו כך, מחר ביתכם יישרף". כך הגענו לכפר סמוך. היתה בו קבוצת פרטיזנים. משום מה היו במצב רוח מרומם. שמחים, מנגנים ושרים. אולם הם עזבו מהר את הכפר והשאירו אותנו תחת חסותו של זקן הכפר (סולטיס) שהיה מפוחד מאוד. פחד מן הפרטיזנים. פחד מן הגרמנים. אנו פחדנו מן הגרמנים, מן הכפריים ומן הפרטיזנים. לא ידענו עדיין מה טיבם. זקן הכפר בישר לנו: "נביא אתכם אל הפרטיזנים", לא האמנו לו. לא ידענו, אם יעביר אותנו אל הפרטיזנים או אל הגרמנים. אמרנו לו: "תודיע לפרטיזנים, שיש כאן רופא ממחנה הריכוז. כירורג". היו רופאים רבים ביערות, אולם מעטים מביניהם כירורגים. אז באו שני פרטיזנים וצירפו אותנו לשיירה גדולה, שיצאה לפושצ'ה (יערות עד), של נליבוקי. מפקד השיירה היה יהודי ממינסק, בשם גורליק; גבוה, נחמד. נסענו בשיירה גדולה של הרבה עגלות. אולם הסכנות עדיין לא פחתו. מפקד השיירה הזהיר אותנו, "אם יתקיפו אותנו גרמנים בדרך, קופצים מן העגלות וכל אחד נס על נפשו ולגורלו". כשהגענו אל מחנה הפרטיזנים ביער העבות, פגשנו שם את המפקדים החשובים של המקום וכן רופא יהודי בשם פולקו עם אשתו (כיום בתל-אביב), רופאת שיניים יהודיה ורבים אחרים. תחילה גרנו כולנו יחד. סבלנו מאוד ממכת הכינים. לאחר מכן קיבלנו "זימיאנקה" (בקתה חפורה בתוך האדמה).

בכל מקום שהיו בו פצועים, היינו מגיעים לשם. קיבלנו סוס עם עגלה ונסענו לכל הפלוגות המפוזרות ביער. היינו מגיעים בבוקר וחוזרים לפנות

ערב. לעתים היו שולחים עגלון כדי שיקח אותנו, כי לא הכרנו את הדרכים והשבילים בתוך היער. תמיד נסענו עם הילד. תחילה קראו לנו "משפחת הצוענים", אולם לאט לאט התרגלו לראותנו כמשפחת רופא נודדת בעגלה, וגם אנו התרגלנו לאורח חיים זה. אני עזרתי לבעלי בעבודה כאחות. לילה אחד נתקלנו בחזירי בר, הילד נבהל מאוד. מאז נהגנו להישאר ללינת לילה במקום הטיפולים ולא לחזור בחשכה "לזימיאנקה" שלנו.

לאחר שהות של חודש ביערות נודע לנו, כי בקרבת מקום נמצאת פלוגת פרטיזנים יהודים. היתה זאת פלוגתו של המפקד ביילסקי. קיבלנו רשות לבקר את הפלוגה. פגשנו שם מספר מכרים וידידים מברנוביץ'. היינו מעדיפים להישאר איתם, (למרות שהמקום היה יותר מסוכן), אולם הדבר לא נתאפשר. בדרך כלל לא נכנסו גרמנים ל"טריטוריה" של הפרטיזנים. לפני בואנו, רצו להשתלט על היער והיו להם אבידות כבדות. מאז לא ניסו יותר, אלא מידי פעם הפציצו את מה שנראה היה להם כמפקדות או ריכוזי פרטיזנים.

לאחר זמן מה הגיעה ליערות קבוצת יהודים, שברחו ממחנה קולדיצ'בו בבריחה מאורגנת, כולם יחד. הם סיפרו לנו שלאחר בריחתנו, יורן, מפקד המחנה הגרמני, לא האשים ולא העניש איש, וזאת בגלל המכתב שהשארנו. אולם הוא הפיץ שמועה, שמצאו אותנו מתים וכי הרעלנו את עצמנו. וכן סיפרו, כי הקומנדנט הביילורוסי במחנה, בובקו, אמר: "כל הכבוד לרופא, חברה'מן - ברח".

כיוון שברחנו בחוסר כל והיה חורף קר, תפר לי חייט יהודי, שהיה איתנו, מעיל ממעילו של פרטיזן מת וכן כובע פרווה חם. היה במקום גם סנדלר יהודי, שתפר לי מגפיים. בגלל הבוץ נעלנו תמיד מגפיים. היינו ביערות כמעט שנה. על סיום המלחמה נודע לנו מן הרדיו. באו מטוסים ממוסקווה לקחת את הפצועים. נאמר לנו, שכדאי לשלוח את הילד יחד עם הפצועים, כדי לשמור עליו, כי בזמן היציאה מן היערות יהיה תוהו ובוהו וייתכנו קרבות בין הצבא הרוסי והגרמני, כשפרטיזנים באמצע. שוחחנו על כך, אבל החלטנו שלא נעשה צעד זה. "לאן יגיע הילד, ואיך נמצא אותו אחר כך? ילך איתנו. מה שיהיה איתנו, יהיה איתו"...

יצאנו לחופש ברגל. בדרכים היתה המולה גדולה. הגרמנים בורחים, הרוסים מתקדמים והפרטיזנים יוצאים מן היערות. כולם יורים, ובתוך סבך העצים לא רואים על מי יורים. לבעלי היה נשק. הלכנו ברגל יום שלם, עד שהגענו לברנוביץ'.

נשארנו בעיר כחצי שנה, ניסיתי לקבל את חפצי, שהסתרתי אצל גויים

מכרים, ביניהם כומר רוסי. תחילה אמר לנו, שהכול נשרף, אולם לאחר מכן קיבלנו חלק מן החפצים, שהוחזרו לנו באי רצון גלוי, תחת לחץ. בעלי עבד כמנהל בית חולים בעיר בה התקבצו כמה עשרות יהודים, שרידי מחנות. לאחר מכן יצאנו לדרך הארוכה לארץ ישראל.

לימים, כשמלאו לבני יוסי חמישים שנה, נתבקשתי על-ידי חבריו לומר כמה מילים במסיבה שנערכה לכבודו. התרגשתי מאוד ואמרתי בקיצור: "כיום הוא רופא, בן 50, מגיל 5 היה כבר בגיטו, במחנה ריכוז ובפרטיזנקה" - ולא הוספתי יותר.



שרידי בית הסוהר המרכזי של מחנה ריכוז ומוות בקולדיצ'בו, בו נרצחו עשרות אלפים יהודים, רוסים ופולנים.

צולם ע"י חיים סטולוביצקי בסוף יולי 1992.

ה"יודנרט" של ברנוביץ' - מבנהו ותיפקודו

מאת ד"ר שלמה קלס, ניר דוד.

מהעדויות שבידינו, מועטת היא ההתייחסות למבנה ה"יודנרט", מחלקותיו וראשיו. לעזר רב בעבודתנו זו היתה היענותו של מיכאל מוקסיי, שנעתר להעיד, ואשר כרוקח ראשי במרפאת הגיטו היה קרוב למתרחש בבית ה"יודנרט", אף כי לא היה חבר בו.

תקופת ה"יודנרט" הראשון

"הגיטו הפתוח"

מיד עם כניסת הגרמנים לברנוביץ', התפרצו חיילים גרמנים בליווי אנשי המקום, פולנים וביילורוסים, לדירות של יהודים, לשם שוד וביזה ולשם התעללות.

למחרת החל מצוד אחרי "קומוניסטים" יהודים, כביכול. קשריהם של אלה לקומוניזם היו מקריים. מרביתם חפים היו מחשד זה ובכ"ז נלקחו והוצאו להורג. בד־בבד נחטפו יהודים לעבודות שונות, ולמשפחותיהם לא היה שמץ ידיעה אם נלקחו לעבודה או שמא נרצחו. לא חסרו גם הלשנות מצד שכנים, פולנים וביילורוסים, בשל חיסול חשבונות של יריבות כלכלית והן בגלל פזילה לעבר הרכוש היהודי. נשדדו סחורות ורהיטים. יהודים רבים אף נדרשו לעזוב מיד את דירותיהם.

הוועד היהודי

מצב אי־הביטחון לחיים ולרכוש הניע כמה מאנשי ציבור יהודים להתאסף ולטכס עצה. היה זה ר' מנדל גולדברג שיזם את הפגישה הראשונה, אשר התקיימה בבית הכנסת שברח' וילנסקה. לפגישה נקראו עסקנים לשעבר מכל מגזרי הפעילות היהודית בעיר: נציגי העיריה, ראשי הקהילה, באי כוח של מוסדות כלכלה ותרבות וכן נציגי מפלגות. בדרך הטבע היתה ההתעוררות לפעילות מחדש של עסקנים ופעילים עפ"י השתייכותם למסגרות השונות. במשך 21 חודשי השלטון הסובייטי לא היה כל סימן לפעילות יהודית קהילתית כלשהי, והנה כאילו בבת אחת, קמו ל"תחיה"... בפגישה הנ"ל הוצע להקים ועד ולבחור ביו"ר, כדי לנסות ולבוא במגע עם שלטונות הכיבוש הגרמניים לשם הסדרת בעיות ביטחון, אספקת מזון, עבודה ומניעת חטיפות.

יהושע איזיקסון נבחר פה אחד יו"ר. נקבע גם משרד לוועד בדירה פרטית ברח' וילנסקה.

ועד זה קיבל מיד את השם "הוועד היהודי" והוא התארגן עפ"י הדגם של מבנה הקהילה לשעבר. מבנהו והרכבו של ועד זה, בשינויים מסויימים, נשארו תקפים עד ל"אקציה" הראשונה במרץ 1942. הוא הפך עד מהרה לנציגות,הן כלפי כלל היהודים שבעיר והן כלפי השלטונות הגרמניים והביילורוסיים (ועד זה התקיים שלושה חודשים, עד ספטמבר 41, כאשר אושר ע"י הגרמנים והוסב **בשמו ל"יודנרט").**

היו"ר איזיקסון התחיל מיד עם התמנותו ביוזמה של פגישות עם מכריו מבין הביילורוסים כדי להגיע דרכם אל שלטונות הכיבוש הגרמניים. היהודים נשארו בינתיים לגור בדירותיהם. למצב זה קראו "הגיטו הפתוח". במרכז העיר נלקחו הדירות המפוארות מבעליהם היהודים, אשר נאלצו לעוזבן תוך שעות ספורות. כל רכושם נשדד. היו גם יהודים אשר בעשותם הערכה מהירה של המצב, עזבו מרצונם הם את דירותיהם ועברו לאיזור הדרומי־מערבי של העיר, איזור שאוכלס ברובו ע"י החלק העני יותר של האוכלוסייה היהודית.

עבודה — עפ"י צו הממשל הצבאי, שפורסם בימים הראשונים לכיבוש, היה על כל האוכלוסייה להמשיך בעבודתה הרגילה. כל העובדים במקומות חיוניים, כפי שהוגדרו ע"י הגרמנים (בתי חולים, טחנות קמח, בתי מרקחת וכד') קיבלו תעודות עבודה. היתה זו מעין תעודת חסות לכל המחזיק בה, שלא ייחטף לעבודות אחרות.

כבר בשבוע הראשון לכיבוש פורסמו מודעות בעיר בחתימת הממשל הצבאי על ענידת מגן דוד צהוב. כן נאסרה על יהודים ההליכה במדרכות, אלא באמצעו של הרחוב. הם חויבו להסיר את הכובע בפני כל חייל גרמני.

את ניירות הערך ואת פנקסי הלוואות, הן של הפולנים והן של הסובייטים , חייבים היו למסור לשלטונות הגרמניים.

החל משעה 19:00 ועד ל־06:00 הוכרז עוצר. הפרת העוצר — כמוה כמוות.

ה"וועד האזרחי" (מוסד המקביל לעיריה, אשר מונה ע"י הגרמנים והרכבו היה על טהרת הביילורוסים) נהג להעביר את כל התביעות הכלכליות של הגרמנים אל הוועד היהודי. מכיוון ש"הוועד האזרחי"הזה מעוניין היה בדירותיהם של היהודים, התחיל ללחוץ לריכוז היהודים בגיטו, שנקבע בפרבר מרוחק ועלוב, הנקרא "סַחַלִין" והנמצא מחוץ לעיר. את רוע גזירה זו העביר איזיקסון בשתדלנות ובשוחד.

אחרי חודשיים וחצי בערך (ספטמבר 1941) הופיעו בעיר אנשי הס"ס ובראשם אוֹבֶרשטוּרמְפִיהְרר אדולף לֶרְנֶר כקומיסר האיזור. כראש האגף

ליהודים במשרדו נתמנה עו"ד צעיר, קרֶמֶפֶּה — נאצי צורר. מקוֹבנה הגיעו גם נציגי גסטפו עם הנאצי אֶמֶלוּנג בראש ולידו עוזר ליטאי צעיר ואכזרי, יוזף גורנייביץ', שכונה "הליטאי". באותו חודש הגיעה לברנוביץ' גם ז'נדרמריית השדה הגרמנית ולצדה אורגנה משטרה ביילורוסית, שכללה בולשת נפרדת ובראשה דוּצְ'יֶנקוֹ.

הקמת ה"יודנרט" והכניסה לגיטו

בספטמבר 1941 הפך ה"וועד היהודי", כאמור, באופן רשמי ל"יודנרט", אז גם הגיע מידע מבוסס על כוונת הגרמנים להקמת גיטו. מצדו של יו"ר הוועד, איזיקסון, נעשו מאמצים רבים להגדלת שטחו של הגיטו המיועד. ע"י שוחד רב הצליחו, בעזרתו של קרמפה, לקבוע את גבולות הגיטו בדרום־מערב של העיר — איזור מגורים המאוכלס בצפיפות בלאו־הכי.

הוקמה גדר תיל סביב הגיטו ברוחב 2.5 מטר. הוקצו לו סה"כ 60 בתים, בהם הצטרכו לשכן כ־12,000 — נפשות. הצפיפות היתה איומה, והבתים קיבלו את הכינוי "קולחוזים". בחדר של 4×4 מ' הוכנסו 20 — 25 נפש. המיטות מעץ בנויות היו בשלוש קומות.

הגיטו היה בתוך העיר ובו 2 שערים: אחד, ראשי, ברח' וילנסקה והשני בבית העלמין.

ה"יודנרט" ומשטרת הגיטו רוכזו ליד השער הראשי, כאשר מולם, מעברו השני של הרחוב עמד בניין הגסטפו.

מסביב לגדר הגיטו היתה שמירה קפדנית, כולל מגדלי שמירה עם מכונות יריה. בתקופת המעבר לגיטו עסקו כמעט כל חברי ה"יודנרט" בהרגעת הרוחות ובקביעת מגורים לכל משפחה. הגיטו נסגר ב-12.12.1941.

מבנה ה"יודנרט"

היו"ר — יהושע (אוֹבְּסִיי) איזיקסון — בנו של סוחר אריגים אמיד, היה פעיל בחיים הציבוריים בעיר, חבר מועצת העיריה, חבר הנהלת בנק הסוחרים וכן חבר במפלגת — "בלוק בלתי מפלגתי", שתמך במשטרו של פילסודסקי, בעל קשרים עם אישי ציבור פולנים וביילורוסים בעיר. כן היה בעל הופעה נאה ויכולת שיכנוע. הוא רכש את אמונם של כל הגורמים שפעלו ברחוב היהודי, ללא יוצא מן הכלל.

איזיקסון האמין, כי יצליח להציל את חיי יהודי ברנוביץ' ע"י קשרים, שתדלנות ושוחד. הוא אישית ניהל את המו"מ עם הגרמנים.

ב־17/12/41 נאסרו 72 יהודים ונרמז לוועד היהודי, כי תמורת תשלום ניתן יהיה להצילם. היתה זאת ה"קונטריבוציה" (כסף עונשים) הראשונה בסך של 20 ק"ג זהב, כסף ותכשיטים ובנוסף — מיליון רובל. הדבר פורסם ברבים, ולהפתעת כולם נאסף הסכום עד מהרה. לא הטילו הפעם שום מכסות. היהודים הביאו את רכושם מרצונם. התשלום נמסר לגרמנים, ואילו על החטופים לא נשמע דבר, כי כולם נורו עוד ביום שנאסרו. הדבר נודע רק אחר כך.*

איזיקסון ביטא לא פעם את חששותיו ביחס לבאות, אולם תוך אמונה באפשרות של הישרדות, וכך אמר באחת ההזדמנויות: "רבותי, בלאו־הכי סופנו אבדון, עוד חודש, עוד כמה חודשים — הגרמנים לא ישאירו אותנו בחיים, אבל אין מחיר יקר, אם נוכל להאריך את החיים של 12,000 יהודים בשעה אחת. הרי זאת־אומרת עוד 12,000 שעות של חיים יהודיים, וזה שווה הרבה יתר מעשרים ק"ג זהב. לכן אנא, ניתן את הזהב, תהיינה עוד דרישות נוספות, אני בטוח בכך, אבל בינתיים נסתום להם את הפה".

פעם נתבע ה"יודנרט" ע"י הוועד האזרחי הביילורוסי לספק 60 בנות ישראל לבתי בושת לחיילים גרמנים. איזיקסון הצליח בעזרת ידיד נוצרי לבטל את הגזירה. משלחת מוילנה הביאה 60 נוצריות מ"המקצוע" לברנוביץ', ובכך יצא ה"יודנרט" ידי חובתו, איזיקסון הכריז, "בנות ישראל כשרות לא אתן".

פורט כאן רק מעט מן המעט ממעשיו של איזיקסון ושל כל ה"יודנרט" בתקופת כהונתו. כל הזמן טען "כסף וזהב אתן - חיי אדם לא אתן". בעיר ידעו זאת גם הביילורוסים וגם הגרמנים.

הנוהל בעבודת ה"יודנרט" היה סמכותי והוראותיו של ה"יודנאלטסטה" ("זקן היהודים") איזיקסון היו פקודה. איזיקסון בכל זאת נהג לכנס את ה"יודנרט" לישיבות סדירות, להתייעץ איתו ואף להזמין אנשים בעלי מעמד והשפעה בקרב היהודים לישיבות אלו.

לפני ה"שחיטה" (ה"אקציה") הראשונה הוזמנו איזיקסון והגב' ז'ניה מן, מזכירתו, למשרד קומיסר האיזור, שתבע ממנו רשימה של 3,000 יהודים זקנים וחולים "בלתי יעילים", תוך הבטחה, שלשאר לא יאונה כל רע. איזיקסון סירב בכל תוקף "תתבעו הכל, רק לא חיי אדם, זה ביד האל". בתשובה זו קנה את עולמו ואיבד את חייו. לא עזרו האיומים, שהוא ישלם על כך ביוקר, ואכן הוא והגב' מן נלקחו לבור השחיטה, שם היו עדים לנעשה. שניהם נורו האחרונים.

*מהכספים שתרמו נשאר סכום ניכר בידי ה"יודנרט" והוא שימש להוצאות שוטפות. ברם, ברחוב היהודי התעוררו חשדות ורינונים בקשר לסכומים שנאספו.

המזכירה - הגב' ז'ניה מן -עברה מרובנו לברנוביץ' אחרי נישואיה למהנדס מן. לאחר הקמת ה"יודנרט" הוזמנה לעבוד בו כמזכירתו של היו"ר איזיקסון. במסירותה ללא גבול לעבודתה רכשה מיד את אהדתם של עובדי ה"יודנרט" ושל יהודי הגיטו. ובהיותה מומחית לעיצוב-פנים הוזמנה לדירות הקצונה הבכירה הגרמנית לייעוץ בשטח זה. קשריה העניפים עזרו לביטול כמה גזירות ולדחייתן של אחרות. באופיה העממי הקרינה נחמה ואמונה בין יהודי הגיטו במצבם הנורא. ידועה היתה בכינוי ה"אמא של הגיטו".

גב' מן קיבלה הצעה מאחד הגנרלים של חיל האוויר הגרמני, כשעבדה בכיתו בעיצוב פנים, להעבירה לבית הוריו לגרמניה, אבל היא דחתה הצעה זו והשיבה, שתחלק את גורלה עם גורל בני עמה. כאמור, היא ואיזיקסון היו האחרונים שנרצחו ב"שחיטה" הראשונה.

סגן היו"ר - של ה"יודנרט" היה שמואל (מוליה) יינקלביץ, בעל חנות לכלים מוסיקליים ואופניים. הוא לא השתייך לשכבת העסקנים בעיר. הסכים לפעול ב"יודנרט", ובהיותו ידוע כאיש ישר נתקבל ברצון. כיהן כסגן היו"ר. שטחי פעולתו לא היו מוגדרים.

קשר - כאיש קשר בין ה"יודנרט" לבין הגסטפו וכן עם הבולשת הביילורוסית, נתמנה ע"י היו"ר שמואל (מוליק) יזרעאל. בחור צעיר, דובר גרמנית רהוטה, שקשר יחסים עם הסובבים אותו וכן גם עם נציגי השלטון הגרמני. בגלל תפקידו כמקשר, הקפיד על לבוש אלגנטי, דבר שהרגיז וקומם רבים בתוך הגיטו.

הדעות עליו, בגלל עמידתו הנוקשה בעניין גובה הקונטריבוציות לשם סיפוק התביעות הכספיות, נחלקו בתקופת הגיטו, ובמיוחד גברה הביקורת כלפיו לאחר השואה. קשריו עם הגרמנים החשידוהו בעיני רבים.

במשך הזמן נוצרו גם קשרים עם ז'נדרמריית השדה,ואיש הקשר איתם היה יצחק (איזיה) פידלר. שעבד במחלקת העבודה.

המשרד הראשי של ה"יודנרט" היה מורכב ממחלקות שונות:

1) **מזכירות** — כמזכיר שימש יוסף קורינין, לשעבר עורך שבועון בעיר. היה סטודנט למשפטים, ידע יפה גרמנית, מרצה מבוקש, רציני ומסור. לא היה חבר ב"יודנרט", אבל השתתף בישיבותיו. עיקר תפקידו היה טיפול בניירת כלפי שלטונות העיר הביילורוסיים וכלפי הגרמנים.

2) **גזברות** — היתה בהנהלתו של מרדכי שיף, לשעבר גזבר הקהילה היהודית שבעיר. זה היה אחד המיגזרים החשובים והרגישים ביותר בגיטו, שפעל תוך אמון מצד כל הנוגעים בדבר. שיף עצמו, איש ישר ונעים הליכות, הצליח

בתנאים הקשים שנוצרו להמשיך בעבודתו השקדנית. גם שיף לא היה חבר ה"יודנרט", אלא פקיד בכיר, גם הוא השתתף בישיבות הוועד.

על הנהלת חשבונות — היה האחראי ברוך גלאי, עסקן ציבור לשעבר, אדם ישר, שאפשר היה לסמוך עליו.

3)**עבודה** — בראש. עמד יוסף ליימן, יהודי דתי, מקובל על הכול ידוע ומוכר בציבור. הוא כילכל את מעשיו בתבונה. הכול התייחסו אליו באימון. עוזרו ויד ימינו היה יצחק פידלר, סטודנט, בנו של רופא ידוע בעיר, שבלט בכשרונותיו הארגוניים. במחלקה זו סודרה מיד כרטסת של כל אוכלוסיית היהודים בעיר. כשהגיעו השמועות על הקמת גיטו, החלו במחלקה זו בחלוקת הבתים והדירות, והדבר הֵקל מאוד בזמן ההעברה מהגיטו ה"פתוח" ל"סגור".

כאמור, אלה שעבדו במקומות חיוניים צוידו ב"שַׁיינִים" (תעודות מעבר). **כל אלה שלא עבדו בקביעות, חויבו להתייצב, עפ"י הוראות ה"יודנרט", ביום ובשעה שנקבעו,ליד בית ה"יודנרט". היתה זו התארגנות עצמית פנימית, בכדי להחזיק בכוננות אנשים כשירים לעבודה למקרה הצורך.**

לעבודות הזמניות יצאו העובדים כל בוקר במאורגן מבית ה"יודנרט" עפ"י הזמנות הגרמנים. בראש כל קבוצת עובדים היוצאים לעבודה עמד, בזמן הגיטו הפתוח,יהודי אשר מונה לשם כך. בתקופת הגיטו ה"סגור", עמד כבר גרמני או ביילורוסי בראש הקבוצות.

היה איסור מוחלט לשלם ליהודים בעד עבודתם. נותני העבודה היו חייבים למסור את המשכורת למחלקת העבודה שליד הקומיסר הגרמני.

אירע מקרה ואחד היהודים, שעבד בתור חייט אצל איש מקומי, ביקש **תשלום בעד עבודתו והלה מסר זאת לגסטפו. בערב הקהילו את כל יהודי** הגיטו, והחייט ניתלה בפומבי על "עבירה" זו.

מקומות עבודה מבוקשים היו שירותי בית. הם היו בד"כ פזורים על פני כל העיר. היחס אל העובדים היה לרוב סביר, העיקר, היתה אפשרות לאכול לשובע ואף לרכוש מזון נוסף ולהכניסו לגיטו.

היו כמה מקומות עבודה, שריכזו מאות עובדים,כגון, בסיסי חיל האוויר — 350 עובדים, ב"דֶפּוֹ" (בתי המלאכה של הרכבת) 250 עובדים.

מעל 5,000 עובדים היו יוצאים יום יום מהגיטו לעבודה. כל אחד — צעיר כזקן — רצה לצאת לעבודה כדי להישאר בחיים. המחלקה לעבודה קמה מיד עם כיבוש העיר והמשיכה לפעול כל תקופת קיומו של הגיטו.

בתי המלאכה או "הגיטו הטוב" — מתוך שטח הגיטו הופרשו כמה בתים, גודרו במיוחד, ושם הוקמו בתי מלאכה. הדבר נעשה ביוזמת ה"יודנרט" ובהסכמת הגרמנים. עבדו שם כ־60 — 70 בעלי מלאכה סוג א', אשר ביצעו את

עבודתם עפ״י הזמנות אישיות של גרמנים. היו שם מתפרות, נגריות־רהיטים, מרפדיות, בתי מלאכה לעבודות זכוכית וכו׳; גם תיקוני חשמל ושעונים בוצעו שם. הארגון היה להפליא. לרוב הביאו איתם הגרמנים את חומרי הגלם, והביצוע היה חינם. מקום עבודה זה נחשב כבטוח ביותר, והרבה יהודים לחצו על ה״יודנרט״ להתקבל לשם. הסתבר כי בשחיטה ראשונה לא הוצא משם אף יהודי אחד להורג.

כלכלה — בראש עמד פישל סבצ׳יצקי, לשעבר בעל בית חרושת. לא היה **פעיל בעבר בחיי הציבור היהודי בעיר, בתפקידו ב״יודנרט״ בלט בפסימיות שלו ונענה לכל דרישות הגרמנים מתוך חרדה לבאות.**

דיור — אידלצ׳ק טיפל בדיור בגיטו — בחור צעיר ונמרץ. ברם, כפי שכבר הוזכר, ההכנות לחלוקת הדיור נעשו ע״י מר ליימן ממח׳ העבודה בטרם כניסה לגיטו. בתוך הגיטו היה זה אחד האגפים המוטרדים ביותר, בגלל עומס הפניות הבלתי פוסקות מצד דיירי הגיטו לשיפור תנאי דיור או להעברות.

האספקה — הבעיה המרכזית לקיום הפיזי של יהודים בגיטו היתה אספקת מזון. הגרמנים לא סיפקו מזון כלשהו, אבל איפשרו ל״יודנרט״ לטפל בהשגת מזון. כל הרכישות של מזון בכמויות גדולות בוצעו ע״י מחלקה זו. הקניות נעשו בכסף ובשווה כסף. היה צורך להתגבר על קשיים עצומים הן ברכישה והן בהעברה. השגת המזון וחלוקתו הצודקת נהפכה למבחן בשביל חברי ה״יודנרט״. חולקו 120 גרם לחם לנפש.

מחסנים — כאחראי לאגף זה נתמנה בֶּילוֹסְקוֹרְנִיק, איש בעל מרץ ויוזמה. הוא התמחה באספקת מגפיים לקציני הצבא הפולנים והמשיך גם בימי הכיבוש הגרמני בעיסוקו כספק מגפיים, מכאן מגעו עם רבים מבין הקצינים הגרמנים.

ב״יודנרט״ השתייך לסוג היהודים אשר התנדבו לפעולה למען הציבור במצוקתו. דמותו שנוייה במחלוקת, ישנם כאלה המאשימים אותו בהתרפסות ואף בשיתוף פעולה עם הגרמנים, אחרים מצביעים על התנאים בהם פעל. מכל מקום, אספקת מזון חייבה הקמת מחסנים, אבל כאן לא הסתפקו רק בקמח, גריסים, תפוחי־אדמה וכו׳, אלא הרחיבו את שטח הפעולה, שכלל גם ביגוד והנעלה. במחסנים עבדו בעלי מלאכה שונים אשר הגישו עזרה לגיטו בתיקון נעליים, תיקון בגדים ועוד.

רכוש — האחראים למחלקה ניסו לקבל את הרכוש היהודי, שנותר מחוץ לגיטו, כדי לממן רכישת מזון. כד בבד עם זה ניסו גם לגייס מקורות מימון אחרים ע״י מכירת נכסי־דלא־ניידי. היו ביילורוסים אשר התפתו והסכימו לשלם סכומים ניכרים, ובלבד שהבית, המגרש או העסק יירשם כחוק על שמם. בכל זה טיפל בילוסקורניק.

מזון — למעשה היתה חנות בה חולקו מצרכי המזון. האחראי היה משה ליטבק — איש אמיד, לשעבר עסקן ציבור —שנהנה ממעמד מכובד ומעורר אמון. היתה זו אחת הנקודות הרגישות ביותר בחיי היום־יום בגיטו.

סעד — בראש המחלקה עמד חיים צוקרמן וסגנו היה אבא זכין — שני עסקני ציבור לשעבר אשר שמם הלך לפניהם ביושרם ובדאגתם לעניי העיר עוד בתקופת השלטון הפולני. השקפתם התבטאה באמירה: "בגיטו ברנוביץ לא יהיה שום יהודי רעב ללחם". בהתאם לקו זה פעלו גדולות הם וחבר עוזרים נאמן, וביניהם הגב' ז'ניה מן.

תחת פיקוחם של אנשי מחלקת הסעד היו עוברים זוגות מתרימים בעיר (בתקופת ה"גיטו הפתוח") ואוספים כסף מיהודים עשירים לחלוקה בין הנצרכים. בד"כ ידעו למי יש וכמה, או מי הצליח להכניס מזון רב מבחוץ.

בגיטו הרגישו, שיש מי שדואג לעניים ואינו מהסס לקחת, אפילו בכוח, מבעלי היכולת. ואכן, מכל העדויות מסתבר, כי לא היה רעב ללחם בגיטו ברנוביץ. הפעולה של המחלקה התבססה על התנדבות, לאחר העבודה פעלו המתנדבים בקבוצות; אחת הולכת לגייס מצרכי מזון, ואילו השניה עוברת ומחלקת.

בריאות — בעוד המחלקות לכלכלה, לסעד ולעבודה — ראשיתן היתה עוד בתקופת "הגיטו הפתוח" והן רק שינו או הרחיבו פעולתן אח"כ, הרי המחלקה לבריאות קמה רק בגיטו הסגור. בראש המחלקה עמד ד"ר נחומובסקי, מוותיקי הרופאים בברנוביץ. התפרסם בעיר ובאיזור כולו, הן כרופא מעולה, הן כאדם עממי אשר נחפז לטפל בעניים מבלי לקבל שכר, היה מקובל על חבר הרופאים שבעיר — יהודים ולא יהודים. במחלקה הנ"ל היו שלושה אגפים: רפואה, תברואה ורוקחות.

רפואה — לעזרתו של ד"ר נחומובסקי עמדו 10 רופאים. בבית "מושב הזקנים" לשעבר הוקמו בית חולים ומרפאה. העזרה הרפואית הוגשה חינם. ממול היה בניין קטן אשר שימש כבי"ח למחלות מדבקות. הפחד היה מפני פרוץ מגיפות ובעיקר מחלת הטיפוס. מכאן חשיבותו של אגף התברואה (סניטציה).

בראש האגף עמד ד"ר סַבְצִ'יץ. בעוד אשר בשטח טיפולו פעל רבות, הרי נחשב בגיטו בין אלו המוכנים לעשות הכול ובלבד לא לגרות את יצר ההרג של הגרמנים. זה תרם כמובן לאווירת הכניעה לגרמנים.

על הצפיפות לא ניתן היה להתגבר, והיא היתה איומה. אבל בעניין הניקיון היו הישגים. קבוצות סניטריות ביקרו בבתים, הדריכו את דיירי הבית, בעצמם סילקו אשפה וסיידו פינות מלוכלכות. כן התקינו מכונת ניקוי בגדים מְכַּנִים.

נקבעה חובת הליכה לבית מרחץ. הפחד מפרוץ מגיפה — פן יבולע לרבים — ריחף מעל ראשי היהודים בגיטו. הגרמנים איימו להוציא להורג כל מי שנפגע במחלה מדבקת. הן בגלל פעילות המחלקה והן בגלל רצון טוב של האוכלוסייה,לא פרצו מגיפות. גיטו ברנוביץ׳ הפך ל״מוסטער גיטו״ (״גיטו לדוגמה״) בפי הגרמנים.

רוקחות — אגף מיוחד, שבראשו עמד מיכאל מוקסיי, רוקח ואיש ציבור, על חוסר תרופות קשה היה להתגבר, ובכ״ז,הודות לקשריהם עם עמיתיהם שבצד הארי, הצליחו להכניס תרופות לגיטו ברשיון מיוחד; העבירו גם ארגזי תרופות שהוחזקו בבתי המרקחת היהודיים במחבוא.

עפ״י סקירה, שנערכה ע״י הרופאים ששרדו, מתברר, כי מבין הסגל הרפואי (רופאים ורוקחים) נספו 57 איש. 2 מתו מוות טבעי,ואילו בחיים נשארו רק 7 מהם, 5 הגיעו לישראל.

המשטרה - מחלקה זו אורגנה ע״י חיים ולטמן, שהתנדב ועמד בראשה עד ״שחיטה״ א׳. הוא היה מהעסקנים החשובים בעיר, ראש איגוד בעלי המלאכה, חבר ועד קהילה ומועצת העיר וידוע כדוברן של השכבות העניות. ביתו, בית פתוח לכל דיכפין. לפעמים הזניח את עסקיו הפרטיים, כולו היה שקוע בפעולה ציבורית.

״המשטרה בגיטו ברנוביץ׳ היתה יחידה במינה״, אומר מוקסיי, ״בהשוואה לערים אחרות״.

ולטמן ריכז סביבו 40 צעירים, רובם מחוג ״מכבי״, שהיה לא רק מועדון לספורט, אלא גם מרכז לפעילות חברתית. בתקופת ״הגיטו הפתוח״ היו הצעירים בבחינת ״שיק אינגלעך״ (נערים לשליחויות). ואכן הם עסקו לרוב בהעברת הודעות, זימון לישיבות, לפעמים ליווי לעבודה וכד׳. אחר לגמרי היה תפקידם לאחר הקמת הגיטו. הם השתתפו בשמירה ליד השער, בנוסף לשוטרים ביילורוסים. עזרו מאוד למחלקת הסניטציה,לאכיפת שמירת הניקיון ב״קולחוזים״ וסביבם. ״לא היתה כל אלימות בתוך הגיטו״, דבר שאפילו היום קשה להבינו.

לרשותם עמדו כמה זוגות אופניים, והם הסתובבו בתוך העיר ברשות. היו מעבירים הודעות לחוזרים מן העבודה בדבר הבדיקות ליד השער ו/או באשר להכנסת מזון. הזהירו את יושבי הגיטו על ביקורי פתע של נציגי קומיסר האיזור (הלה היה מודיע רבע שעה קודם לכן על בואו).

התנהגותם האנושית גרמה לאי יצירת חֵיץ בינם לבין שאר דיירי הגיטו. הם נקראו אמנם ״שוטרים״, אבל עפ״י כל העולה ממעשיהם, הם היוו חבר עוזרים אשר הקל על סבלות אחיהם בגיטו, ואכן גם זכו להערכה.

הם עזרו לאנשים מבחוץ (איכרים בעיסקי חליפין וכו') להיכנס לתוך הגיטו. מכל העדויות כאחת עולה הערכה למשטרת הגיטו על התנהגותם ועזרתם ליושבי הגיטו.

ב־4.3.42, ביום ה"שחיטה", פנה הקומיסר לוולטמן, שיפריש 15 שוטרים ל"גשר הירוק" (מקום ההריגה של יהודי ברנוביץ) "לעשות סדר". ולטמן פנה לכל השוטרים באומרו: "בחורים, כולם עולים על המשאית, אנו נוסעים על קידוש השם" ועלה ראשון. כל 40 הבחורים עלו אחריו, ולאחר שגמרו בגיא ההריגה את מלאכת הקבורה, נורו בגבם עד האחרון שבהם ע"י הביילורוסים.

המוזמנים — במרוצת הזמן נוצר מעמד של "מוזמנים" לישיבות ה"יודנרט". היו אלו אנשים ידועים ומקובלים בעיר, שהוזמנו לדיונים שונים.

הד"ר אייזיק בוסל היה בא כמעט לכל ישיבות ה"יודנרט", מבלי להיות חבר בו, ונחשב כנציגם של חוגי האינטליגנציה בעיר. בלט בהתנגדותו לכל התארגנות מזויינת. בזמן "השחיטה" ניגש אליו איש ס"ס ושאל למקצועו. אחרי ששמע שהוא רופא דקר את שתי עיניו ורק לאחר מכן ירה בו.

הדיין ר' נישע (ניסן) שיינברג היה פופולרי בקרב יהודי העיר ולא רק בציבור הדתי. אחיו היה הרב הצעיר של העיר, שירש את מקום אביהם. ב"קולחוז" יחד איתם גר גם ברזובסקי, אשר שימש כבורר בין יהודים בזמנים כתיקונם.

היו"ר איזיקסון היה בא אליהם תכופות להתייעצויות. היה מסתודד עם ר' נישע בכל בעייה קשה, בטרם הכרעה. הם מצדם גם היו מגיעים לישיבות ה"יודנרט".

תרבות וחינוך — לא היתה מחלקה כזו במבנה ה"יודנרט", בכל זאת הוטל על המורה והמחנך הוותיק, מִישֶלָבסקי, לארגן חוגי לימוד לילדים; מורה זה היה עובר מ"קולחוז" למשנהו במשך היום, מלמד ומדריך.

אין שום עדות לחיי תרבות, כגון: הצגות, חוגים - דרמטיים, ציון לאירועים כלל־יהודיים שהיו מקובלים (כמו כ' תמוז — עצרת זיכרון להרצל וביאליק, אחד במאי, עצרת זיכרון לאישים כמו בורוכוב וכד'). ידוע על אירועים כאלה רק ב"קולחוז" זה או אחר, אשר היה מסוגל לארגן התכנסות פנימית.

בחורי ישיבה ורבים מזקני העיר, ובמיוחד החרדים שבהם, עסקו בכמה "קולחוזים" בלימוד תורה וגמרא בערבים. בביתו של ר' מנדל גולדברג אף התקיים מניין; בעצמו מקנאי אגו"י, התפרסם בזמנו בעיר בטיפולו המסור באסירים פליליים ופוליטיים. בזמן ה"שחיטה", שחלה בפורים, התעטף בטלית, עלה לאוטו המשא וקרא ליהודים להצטרף ל"עקידה", ובשירת "שושנת יעקב" שבקעה מהאוטו, עשו דרכם לבור המוות.

מן המעט, שהעלינו על מבנהו, פעילותו ופעיליו של "יודנרט" א; מתקבלת תמונה של מאמץ לארגן מינהל תקין ומבוקר. בולטים שני קווים מרכזיים: כלפי חוץ — ניסיון לסתום את גל התביעות התכופות בחומר ובכסף, אבל עד מתן נפש. סיסמתו של איזיקסון הפכה לגישה המקובלת: "חיי אדם לא".

כלפי פנים - ניסיון לשמור על החיים מבחינה קיומית כסיסמתם של צוקרמן וזכין - "לא יהיה יהודי רעב אחד בגיטו", שאיפה לספק לנצרכים את המינימום הדרוש לקיום מבלי להסס לקחת מאמידים. מבחינה תיפקודית התנהל הכול בצורה כמעט "ביתית". בישיבות השתתפו לא רק חברי ה"יודנרט", אלא גם פקידים בכירים ומוזמנים. והן לא הצטיינו ברשמיות. ובכ"ז בלטו סמכויותיו של איזיקסון,בעיקר בגלל האמון שרכש בהתנהגותו הגאה כלפי חוץ וללא משוא־פנים כלפי פנים.

תקופת ה"יודנרט" השני

למחרת "השחיטה" (אקציה) הראשונה ב4.3.410, נאלצו הנותרים בחיים לצאת מיד לעבודת יומם. עפ"י הוראות הגסטפו נערך רישום מחדש ונימנו 7700 יהודים. שטח הגיטו הוקטן, הדיור חושב לפי 70 ס"מ לנפש.

התנאים הוחמרו. יחסם של השכנים הגויים ליהודים הורע. תנאי עבודה ג"כ הורעו. גם האשליות להישרד בחיים נמוגו. "השחיטה" נעשתה לעיני השמש, והכול ידעו בדיוק איפה, כמה ואיך זה ייגמר, הליווי ליוצאים לעבודה הוגבר, והבדיקות ליד שער הגיטו נעשו קשות וקפדניות. בכל זאת, רצון החיים והקיום גברו, והגיטו התחיל להתארגן מחדש.

כיו"ר "יודנרט" ב' נתמנה סגנו של איזיקסון — יינקלביץ.

המחלקות הופעלו כמקודם, אבל במתכונת אחרת. מספר העובדים צומצם, והעבודה בוצעה ע"י רכזי המחלקות ועוזרים מועטים. בעוד שבתקופת "יודנרט" א' הועסקו כ־50 פקידים בנוסף ל־40 אנשי המשטרה, הרי "ביודנרט" ב' הועסקו רק כ־10 פקידים בנוסף ל־25 אנשי משטרה.

מבין שמונת חברי "יודנרט" א' ניספו: איזיקסון, הגב' מן, ולטמן וצוקרמן.

יינקלביץ, סגנו של איזיקסון הי"ד, מונה אחריו ליו"ר ע"י הגרמנים. ממלא מקומו של צוקרמן הי"ד בסעד - זכין; סגנו,ורשבסקי. כל 25 השוטרים היו חדשים.ל"יודנרט" צורף גם המהנדס גולדברג.רשמית מנה ה"יודנרט" החדש 8 חברים, השינויים בהרכבו בלטו, אבל עיקר השינוי חל במעמדו.

היו"ר החדש יינקלביץ,ניסה לעשות כמיטב יכולתו, אולם התנהגות כמה

מחבריו השתנתה. השפעתם של כמה מהפקידים המרכזיים עלתה יותר מאשר ב"יודנרט" א', ולאו דווקא לחיוב. סבצ'יצקי, בלוסקורניק ויזרעאל — יחסם לגרמנים היה יותר הססני ופורש ככניעה לכל דרישה ותביעה, שהלכו ותכפו כנגדם. ומנגד — אשתו של סַבְצִ'יצְקִי, שהיתה מראשי הפעילות בארגוני הנשים בעיר, היתה חברה מרכזית במחתרת המזוינת. כן ניטשטש הגבול בין החברים הרשמיים ב"יודנרט" לבין אלו, אשר אמנם גם קודם השתתפו בפועל בישיבותיו, אבל כעת השפעתם גברה.

מפקד המשטרה, רוטקביץ, היה מעורב בענייני המחתרת, וסגנו ורשבסקי, מפקדה בפועל של המשטרה, היה חבר במטה הארגון הלוחם, שקם בגיטו לאחר שחיטה א'. כך גם 17 מבין 25 השוטרים היו מאורגנים במחתרת, והיו לעזר רב בכל התארגנותו וחימושו של הארגון הלוחם. זכין וליימן היה בסוד ההתארגנות הלוחמת, מבלי שיהיו חברים בה.

בתקופה של מחצית השנה — שבין "שחיטה" א' ל"שחיטה" ב' ב־22.9.42 — בלט השוני בחיי הגיטו שהתבטא בכמה תחומים. בניית הבונקרים גברה, מפני ש"בשחיטה" א' הסתתרו רבים בבונקרים וניצלו. לאחר "שחיטה" א' החלה גם התארגנות של הארגון הלוחם. הדבר הביא לפעילות רבה בעיקר בין צעירים ונוער. הכנסת נשק על כל סוגיו גברה. הדבר בוצע בקלות יחסית, מכיוון שבמקומות העבודה הרבים, בהם עבדו יהודים, נמצאו כמויות נשק עצומות שהשאירו הסובייטים. היחסים בין ה"יודנרט" לבין הארגון הלוחם וכן בתוך ה"יודנרט" (על רקע תפיסת חבר הארגון, בשעת הכנסת נשק לגיטו) התחדדו. במהלך מחצית שניה של 1942 גדלה גם היציאה של רבים ליערות, שהצטרפו לפרטיזנים. הגיעו שמועות על רצח יהודים בעיירות הקטנות שבסביבה. הגיעו גם פליטים מעיירות אחדות, וסיפוריהם על זוועות הרצח הוסיפו לאי השקט. למרות האיסור, דאג ה"יודנרט" לדיור ולמזון לנמלטים. מן היער באו צעירים לשכנע את חבריהם להצטרף אליהם. ההכנות למרד גברו, אבל האקציה השניה, שבאה במפתיע, לא איפשרה ביצוע תוכניות. במשך 10 ימים היה הגיטו סגור ומסוגר, ובאותו פרק זמן הוציאו הגרמנים 6,000 יהודים לגיא ההריגה.

כאשר חולק הגיטו לשניים, יצאו בלילות היו"ר יינקלביץ ואחד השוטרים, הֶלל שניידלר, שידעו איפה הבונקרים, והעבירו את יושביהם לגיטו הגדול. באחד הלילות נתפסו, אבל הצליחו להתחמק, ושניהם יצאו ליער באותו לילה, לפרטיזנים.

בגיטו ב', כאמור, לא היה מעמדו של יינקלביץ דומה לזה של איזיקסון. דבר זה גרם בעקיפין לעצמאות יתרה של אנשים כיזרעאל, בלוסקורניק, ד"ר

סבצ׳יץ ועוד, ולא לטובה. יחד עם זאת פעלו בגיטו ב׳,כבקודמו,אותם אנשי ציבור, שפעלו ע״פ העקרון ״שלא יהיה רעב בגיטו״.

הוויכוח המר, שלא ניתן היה לגשר עליו, בין מצדדי המרד ו/או היציאה ליער,לבין הסבורים, שזה ימיט אסון על שארית יושבי הגיטו, הגיע עד כדי איומים בהסגרה לגרמנים. בכל זאת נשאר הדבר בתוך ה״משפחה״ כוויכוח פנימי בין יהודים. התנאים שנוצרו היו קשים ביותר. נמוגו כל האשליות. בזמן ה״שחיטה ב׳״ רבו המקרים שבהם בודדים התנגדו, התנפלו ואף הרגו רוצחיהם. אחרי שחיטה ב׳ נשארו בגיטו לפליטה 3000 מיהודי העיר בלבד.

תקופת ״היודנרט״ השלישי

מבין חברי ״יודנרט״ ב׳ שרדו אחרי ״שחיטה״ ב׳ : ד״ר סבצ׳יץ, סבצ׳צקי, בלוסקורניק וגולדברג. בהתכנסויות בבית ״היודנרט״ השתתפו בנוסף לארבעה דלעיל, גם כל בעלי התפקידים המרכזיים שבמנגנון הגיטו. כולם כפו על המהנדס גולדברג את קבלת תפקיד היו״ר. הוא היה בעצמו פליט ממערב פולין, אדם פיקח ובעל יוזמה, שידע גרמנית רהוטה והיה מקובל על יהודי המקום, ואף הגרמנים התייחסו אליו בכבוד. הגרמנים אישרו בחירה זו. הבחירה קדמה למינוי.

הרבה יותר מסובכת היתה בחירת מפקד המשטרה. גם מהמשטרה בגיטו ב׳ לא נשאר איש. רבים ניספו ואחרים הצליחו להימלט ולהגיע ליער. הופעל לחץ כבד על מספר מועמדים לפיקוד על המשטרה,שעמדו בסירובם. במצב ללא מוצא שנוצר, קם ד״ר לוּבָרְנִיצקי והצהיר, כי לא ייתכן בשעה קשה זו להשאיר גיטו עם 3000 יהודים בלי משטרה,והתנדב. התנדבותו נתקבלה בשמחה ולא רק בגלל המועקה שהוסרה, אלא גם בגלל אישיותו. הוא היה פליט מלודז׳, שאחיו התחתן עם בת המקום והספיק כבר לברוח ליער.

שטח הגיטו שוב הוקטן בצורה משמעותית. חישוב המגורים נעשה הפעם לפי 60 ס״מ לנפש. המחסור במזון גבר, מפני שרוב המשפחות נהרסו וכללו אלמנות, יתומים, זקנים וחצאי משפחות (של אלו שברחו ליער).

הפעם לא מדובר כבר על מחלקות ומנגנון. העבודה נעשתה ע״י מספר מצומצם של אנשים, ועיקר דאגתם היתה נתונה לאספקת מזון לנותרים בחיים. היו״ר החדש, המהנדס גולדברג, לחץ ליציאה לפלוגות עבודה למחנה קולדיצ׳בו. הוא העריך זאת כאפשרות להישרד בחיים. כמו־כן, בעידודו הצטרפו רבים לפרטיזנים. ״אינני רואה, אינני שומע כלום — תעשו הכול למען לברוח, כל מי שיכול״. הוא גם עזר ישירות לפרטיזנים, בעיקר בהעברת

תרופות ליער. אף כי ד"ר סַבָּצ'יץ המשיך במאבקו נגד הבריחה מהגיטו ליער, גישתו של גולדברג קבעה. כאובה במיוחד היתה בעיית עזיבת המשפחות, מכיוון שרובם של הבורחים ליער היו גברים שעזבו אשה וילדים או הורים זקנים בגיטו. עובדי בתי המלאכה "מהגיטו הטוב" נאלצו לאחר שחיטה ב' להיכנס ללינת לילה לתוך הגיטו.

קרוב לשלושה חודשים נאבקו יהודי ברנוביץ' על קיומם,עד שב־17.12.42 התפרצו לתוך הגיטו מאות אנשי גסטפו וכן שוטרים ביילורוסים, אוקראיינים ולטבים,ותוך איומים ומכות רצח ריכזו את היהודים במגרש רחב ידיים, שם נערכה סלקציה, נבחרו בה 1400 יהודים, שהוצמדו למקומות עבודה, ואילו השאר הוצאו לבורות גרבוביץ במכוניות משא, שם מצאו את מותם.

למחנה העבודה קולדיצ'בו נלקחו 350 היהודים, ביניהם גולדברג, ד"ר סבצ'יץ, פידלר, ליימן, בלוסקורניק. יזרעאל נלקח לחצר הגסטפו, שם עונה ונרצח במקום, כן נרצח שם ד"ר לובריניצקי. חיסול הגיטו עד אחרון יהודיו התמשך לאורך חודש ימים. רבים הסתתרו בבונקרים, אולם חצר אחרי חצר נבדקה בקפדנות ע"י הגרמנים ועוזריהם,ולא במעט בגלל חיפוש אחרי "מטמונים" מדומים. ליער יצאו במאורגן קרוב ל־200 איש, ואחריהם עוד כ־500. ברנוביץ' הוכרזה כ"יוּדֶנְרֵיין".

בתום מלחמת-העולם השניה שרדו בחיים מתוך יהודי גיטו ברנוביץ' קרוב ל-400 איש.

ᐃᒪᓕ	ᓄᓇᕗᑦ	ᓄᓇᕗᑦ	ᓄᓇᕗᑦ
ᓚᐃᔪᓚᓱᓚ	ᓚᐃᓗᑦ ᓂᐃᑐᐊᓗ	ᓚᐃᓗᑦ ᓂᐃᑐᐊᓗ	ᓚᐃᓗᑦ ᓂᐃᑐᐊᓗ
ᒪᓂᓚ_ᓂᓗᐊᓂᓕᓗ	ᐱᓚᔭᕆᓕᒃ	—	—
ᓂᓚᓗ	ᔭᓐᑎᑦ	ᔭᓐᑎᑦ	ᔭᓐᑎᑦ
ᒪᑦᓚᓐ	ᑕᔪᐊᑦᓚᓚᓕᒃ	—	—
ᒪᑦᑎᓐᓗ	ᕕᔭᓐ	ᕕᔭᓐ	ᕕᔭᓐ
ᕆᓚᑦᒪ	ᓂᓚᓗ	ᓂᓚᓗ	ᓂᓚᓗ
		ᐱᓚᔭᕆᓕᒃ	ᐱᓚᔭᕆᓕᒃ
		ᑕᔪᐊᑦᓚᓚᓕᒃ	ᑕᔪᐊᑦᓚᓚᓕᒃ
ᑕᓚᐱᓚᓗ	ᒪᓐᓗ ᑕᓚᓂᑕᓕᒃ	ᒪᓐᓗ ᐊᑕᕆᓕᒃ	ᒪᓐᓗ ᐊᑕᕆᓕᒃ
ᑕᔪᑕᔪᑦ	ᐊᑦᑕᕆᓕᒃ	ᐊᑦᑕᕆᓕᒃ	ᐊᑦᑕᕆᓕᒃ
ᐅᓐᑦ ᑕᓂᒪ, ᔭᐊᑕ,	ᓄᓚᔪᑦ	ᓄᓚᔪᑦ	ᓄᓚᔪᑦ
ᐊᑕᓚᓚᑦ	ᔭᓇᓂᑦ	ᔭᓇᓂᑦ	ᔭᓇᓂᑦ
ᐊᓐᓚ	ᕿᓚᑦᓚᓂᑦ	ᐃᑕᓚᒃ	ᐃᑕᓚᒃ
ᐊᓂᓂᓚᓚᑦ	ᓚᔭᓂᑦ	ᓚᑐᓚᑕᓚᓚᓂᑐᓚᒃ	ᓚᓐᓚ ᔭᓂᑎᓚᓱᓚᒃ
ᐅᓐᑦ ᓚᓐᓚ	ᓇᓂᑕᑦᑕᓚᓚ	—	—
ᐊᓐᓚ	ᕕᓚᓚᓚᓚ	ᕕᓚᓚᓚᓚ	ᕕᓚᓚᓚᓚ
ᐊᓂᓚᓚᓚᑦ ᓚᔭᓂᓚᓚ	ᓚᓐᑦᑕ, ᓂᓚ	—	—
ᓚᓐᓚ	ᓂᓐᓚ ᐱᓚᓚᑐᓚᓚ	ᓇᓚᑦᑕᓚᓚ	ᐊᓚᓚᓗᑐ ᑭᓚᓗᑕᓚᑦ
ᓚᓐᓂᑕᓚᓚ	ᓚᓚᓂᑦ ᓚ,	ᓚᓚᓗᑐ ᑕ,	ᓚᓚᓗᑐ ᑭ,

ᓂᓚᓗ ᓚᓚᓂᑦ ᐱᓚᑎᑦ ᓚᓂᑕᓂᓚᓚᑐᓚᓚᓚᓚᑐᓚᓚᓚᓚ

סיכום

ביודנרט א' היו 8 חברים, מהם נרצחו בשחיטה א' 4.
בנוסף להם היו גם 10 פקידים בכירים בעלי מעמד קובע בחיי הגיטו.
ביודנרט ב' - היו גם כן 8 חברים. 4 מהם כיהנו גם ביודנרט א' ועוד 4 נוספו בעלי תפקידים בכירים, מפקד המשטרה, סגנו וכל השוטרים היו חדשים.
7 מבין 8 חברי יודנרט ב' הם ממשיכי דרך, דבר המצביע לפחות על רציפות פרסונאלית כמעט מירבית.

ובכ"ז, כפי שניסינו לנמק לעיל, רציפות פרסונאלית זו — לא היה בה מן הערובה לרציפות בקו התנהגות ובמעמד שרכש יודנרט א', הן כלפי היהודים והן כלפי הגרמנים. ביודנרט א' בלטה מנהיגותו של איזיקסון, קו התנהגותו ועמידתו האישית היו מקובלים על כולם.

יינקלביץ, סגנו של איזיקסון, עבד ופעל כיד ימינו, ואותו יינקלביץ כיו"ר, לא היה בעל סמכות כקודמו.

בתקופת יודנרט א', עפ"י כל העדויות שברשותנו, לא היה שמץ של התארגנות מחתרתית. למרות הידיעות שהגיעו מעיירות הסביבה, שלטה בכיפה אשלייה, שגיטו של עיר גדולה לא ייפגע.

בין שחיטה א' ל-ב' חל שינוי והחלה התארגנות מחתרת מזויינת. הכנסת נשק ודיונים על מרד או על יציאה ליער, הפכו נושא של ויכוחים ודיונים הן ב"יודנרט" והן בין תושבי הגיטו. למרות המחתרת התנהלו הוויכוחים בריש גלי. חילוקי הדעות חצו בין משפחות, בין מוסדות וגם בתוך "היודנרט". עצם עובדת השתייכותם של סגן מפקד המשטרה ו-17 משוטריו (מבין 25) למחתרת המזויינת, מעידה על היקף הארגון וגם על פומביותה של מחתרת זו.

בתקופת כהונתו של יודנרט ב' התלקחה, כאמור, בכל עוזה המחלוקת הפנימית בעניין התגוננות ויציאה ליער.

שחיטה ב' היא שהבשילה יציאתם של מאות מיהודי הגיטו ליער. לא רק צעירים ובודדים, אלא גם כמה עשרות בעלי משפחות היו בין היוצאים.

נתוני מיקומה של העיר ברנוביץ' — 20-30 ק"מ מן העיר היו יערות-עד — העלו את בעיית פירוד המשפחה; אחד הגורמים, אם לא הקובע, במיעוט היוצאים מבין בעלי משפחות.

יודנרט ג' עודד ואף עזר לרוצים לצאת ליער. "מי שיכול להינצל, שיעשה זאת ויברח", אמר היו"ר גולדברג.

תולדות גיטו ברנוביץ' טרם נחקרו די צרכן. יש בקורותיו כל המרכיבים האופייניים לגיטאות הגדולים שבפולין. גיטו פתוח וסגור; שלוש תקופות של יודנרטים דומים ושונים; עזרת גויים מעטים לעומת אכזריות של רוב

האוכלוסייה המקומית; יהודי צ׳כיה, גרמניה והולנד, שהובלו לרצח ליד ברנוביץ; גיטו בתוך גיטו של יהודי מֶזֶרִיטש שהובאו מפולין; התארגנות מזויינת ומרד שלא פרץ; בריחה ליער ולחימה ב״פַּרְטִיזָנְקָה״; רוב הניצולים והשרידים מביעים אהדה אחת גדולה על גיטו מיוחד במינו: ״היו לנו בגיטו אישים, כולם קדושים, כולם טהורים... וזכרם ינון בלבנו לנצח״.



נר זיכרון

הפסל אברהם סרובסקי

פרק ב׳ לקט סיפורי פרטיזנים

רופא בין פרטיזנים

ד״ר ליאון ברקוביץ׳ (ד״ר בֶּרק) סידניי, אוסטרליה.

מלבוב לברנוביץ׳

אותו בוקר יום שלישי, ה־30 ליוני 1941, נגררו מבתיהם מאות יהודי לבוב והוכנסו בברוטליות לחצר הכלא, ואני אחד מהם. קצינים וחיילים גרמנים צפו במחזה הנתעב בהנאה גלויה.

נלחצנו כנגד קיר הבטון הערום, הענקי, שבחצר כלא לוֹנְצְקִגוֹ הידוע לשימצה שבלבוב. הוכינו ונטבחנו על־ידי האוקראינים על פשעים שמעולם לא ביצענו ועל האשמות שמעולם לא שמענו עליהן. המון צמא דם וחמוש באלות, ברזלים, אבנים ולבֵנים תקף את היהודים חסרי ההגנה, דוחף אותם כלפי הקיר, הורג ומטיל מומים. נתפסתי ברחוב בלבוב מוקדם בבוקר.

הייתי רעב, מאוד רעב, ובאותובוקר החלטתי לעזוב את בית הסטודנטים הנטוש ממילא ולצאת ולחפש אוכל בלא להתחשב בתוצאות. שמעתי על אוקראינים ההורגים יהודים, על אנשים שנחטפו מבתיהם שלא על מנת לשוב, אך מה עוד יכולתי לעשות? החנויות היו סגורות, התורים ללחם ארוכים מאוד, ושום יהודי לא העז לעמוד באחד מהם. תזונתנו הדלה, שהתבססה על שאריות לחם ישן ומה שניתן לגרד מקופסאות שימורים ריקות, שהשאירו הגרמנים שתפסו את הקומה הראשונה של הבניין, גרמו לי כמעט לגווע מרעב.

החלטתי לעזוב את מקום המחסה שלי ולחפש מזון. קרובת משפחה שלי גרה בְּלֶבוֹב, ולאחר התייעצות עם חברי, שוּרקה איזיקסון, החלטתי לבקש את עזרתה. הרחוב היה חשוך כשיצאתי. נעתי בשקט ובזריזות ברחובות הצדדיים הצרים, תוך ידיעה כי העוצר עדיין בתוקף וכל מפגש עם אוקראיני, פולני או גרמני הֵנו גורלי. בדרך כלשהי הצלחתי, וכשקרובתי המפוחדת, גב׳ הכט, פתחה את הדלת, עטפה אותי הרגשת הקלה עצומה. כאן שוב ישבתי ליד

שולחן ואכלתי עם סכין ומזלג. לא הקדשתי תשומת לב מרובה לסיפורי האימים שקרובתי סיפרה: אנשים נעלמים ללא שֵׁאר עקבות, אנשים נרצחים בבתי הכלא של העיר ובמקומות נוספים, הגרמנים השאירו את היהודים לחסדי האוקראינים. לא היה ממי לבקש עזרה, רק נס יכול היה להציל אנשים, שגורלם כבר נחרץ. זה היה מחזה עגום לראות את ילדיה הקטנים והמבוהלים, בני התשע והעשר, של בת דודתי, את עיניה האדומות, הנפוחות והמשפטים הקצרים, שנלחשו מאחורי הדלת החסומה של הדירה הקטנה. אני מיהרתי, התכוננתי לצאת ולחזור לבית הסטודנטים בשעה מוקדמת, כשהרחובות עדיין ריקים. ידעתי כי הסכנה גדולה, ואילו כאן היה נוח וחמים והרגשתי רצוי ולא עוד רעב. לקחתי לחם וחתיכת נקניק ועזבתי. זו היתה הפעם האחרונה בה ראיתי את בת דודתי וילדיה.

הרחובות היו כמעט ריקים, לפתע הבחנתי בשוטר הדוחף צעיר. חשתי בסכנה וקול פנימי לחש לי לפנות אחורה, אך לא יכולתי לאכזב את שורקה, חברי הרעב שחיכה לי. צעדתי קדימה בתקווה כי סרט הצלב האדום שעל זרועי יגן עלי. פתע זינקו לעברי שני אוקראינים, ולפני שהספקתי לומר משהו קרעו את הסרט מעל זרועי ודחפו אותי בברוטליות קדימה. רק אז הבחנתי כי הרחובות נתמלאו ביהודים, שהובלו על־ידי אוקראינים עם אלות בידיהם, מכים, צורחים ודוחפים קדימה. כשהגעתי לחזית בית הדואר המרכזי כבר נאספו שם כמה מאות יהודים ומספרם הלך וגדל מדי רגע. ניכר היה לעין, שזו היתה פעולה מתוכננת. יותר ויותר אנשים נדחסו לתוך המקום הקטן, והאלימות גברה כל הזמן. אוקראיני סטר לי ובתפסו את ידי השמאלית ניסה להוריד את שעוני. משכתי את ידי והסתרתי את השעון בכיסי. אחרים היו פחות בני מזל. לפתע ראיתי התפרעות, אוקראיני גבוה צרח דרך מגבר קול:

"הסתדרו בשלשות, פנו ימינה וקדימה צעד!" מצאתי עצמי בחברת שני צעירים, כשמצדינו אוקראינים חמושים. מדי פעם הם תקפו את טור האנשים, משאירים אחריהם דם, גולגולות ואפים שבורים. חשתי כי הם רצו לשפוך דם וכי מתקרב טבח. פתאום הוכיתי בחוזקה מאחור ונפלתי. כשהרמתי את ראשי ראיתי רק את מגפיהם של האוקראינים. מחשבה מהירה כברק חלפה בראשי: הם ודאי לוקחים אותנו לקראת מותנו, אני מוכרח להימלט, "רוץ ליאון, רוץ" —וקפצתי הצִדה, חדרתי דרך השורה הצפופה של הבריונים ובכל המהירות זינקתי לעבר הבית הקרוב. כששמעתי את הצעקה "תִּפסו את היהודי", כבר הייתי ליד השער. דפקתי בכל כוחי בדלת הברזל, אך לשווא. הדלת היתה סגורה. אלות וברזלים נחתו עלי בחוזקה, לבסוף שמעתי במעומעם קול פוקד בפולנית "לא לגמור אותו".

חלפו כמה שניות ושוב הייתי בשורה, תשוש, מסוחרר, מכוסה בדם, ובראיה מטושטשת ראיתי את הטור הארוך הצועד לפני. התקרבנו ליעדנו. לשמאלי עמד בניין ענק, מוקף גדר חשמלית גבוהה, ובתוך השער עמדו קצינים גרמנים עם אלות בידיהם והפו בכל מי שנכנס. ראיתי כמה אנשים נופלים לארץ ואחר כך זוחלים פנימה על ידיהם ורגליהם דרך השער. זה היה בית הכלא לונצקגו. החצר כבר היתה מלאה עד למחציתה באוקראינים. נלחצנו כנגד קיר הבטון לפני האוקראינים השיכורים למחצה, שתקפו את קורבנותיהם בכל מה שהיה ביד. החצר היתה גדולה, אך לא יכלה להכיל את כל ההמון, ורבים מהם ישבו על הגדר, זורקים בולי עץ, אבנים, בקבוקים, וצורחים "מוות ליהודים", "אתם הרגתם את אדוננו", "קומוניסטים", "קפיטליסטים". אבן אחת נחתה על ראשי, הרגשתי דם זורם. גרמני קפץ לעברנו וצעק: "שנים עשר מתנדבים אלי", איש לא זז. הוא חזר על צעקתו בשנית. לא זזתי, אך כמה מהאחרים הלכו עם הגרמני לתוך הבניין. כמה דקות מאוחר יותר הופיעו היהודים, נושאים דלתות ועליהן גופות מרקיבות, מושחתות צורה וקטועות איברים, מוערמות אחת על השניה. ריח מחליא היכה בנחירי. הגרמנים חבשו מסכות גז, והאוקראינים חבשו ממחטות. לפקודת הגרמנים הונחו הגופות על הקרקע, והמתנדבים חזרו להביא עוד גופות. התהלוכה המחרידה נמשכה לאורך כל היום.

החצר היתה מלאה בגוויות, נשים לבושות שחורים זעקו וניסו לחפש את יקיריהן בין המתים, אך לא ניתן היה לזהות את הגופות. עבר למעלה משבוע מאז שנתפסו ונטבחו על־ידי המשטרה החשאית הרוסית בנסיגתה, הם אפילו לא הספיקו לקבור את המתים, ועתה החזיר הכלא את הקורבנות. שכרון הרג תקף את ההמון למראה הגופות. הם התקיפו אותנו, וחלק גדול משלנו נרצח במקום. ברגע מסוים שמעתי רעש של אווירון חוצה את השמים הצלולים והרוגעים. התפללתי שיטיל פצצה ויסיים את ענויינו, אך דבר לא קרה, והאימה נמשכה. כבר היתה שעת אחר צהרים מאוחרת כשזיהיתי את אחד האוקראינים, סטפן פלניקה. רק לפני שבועות מספר שיחקנו יחד כדורגל בנבחרת האוניברסיטה. סיימנו את לימודי הרפואה ביחד. עכשיו, עם סרט אוקראיני על זרועו ומקל בידו, הוא צעד לפנינו. לא יכולתי להאמין למראה עיני. למשמע קולי הוא הופתע, הביט בי, התקרב וקרא בשמי. "סטפן, שאלתי, האם תוכל לעזור לי?". "לא" ענה.

לפתע שמעתי קול רועם בגרמנית. "מה? אם הקומוניסטים ביצעו מעשים ברבריים שכאלה, אתם רוצים שאנחנו נעשה מעשים דומים!" הבטתי בקצין הגרמני המבוגר ולא האמנתי למראה עיני, הוא פקד על הוצאת האוקראינים מחצר הכלא, וחלקם כבר היו בדרכם החוצה. האם זו הזיה? ניסיתי לשאול את שכני מימין, אך לא קיבלתי תשובה, הוא כבר היה כמעט מת. שכני משמאל כבר לא

היה במצב, שבו יכול היה להגיד משהו. למראה ההמון הנעלם נעורה בי קרן של תקווה.

הסתכלתי סביבי וראיתי את הגדר הענקית ריקה, ללא ציפורי טרף אוקראיניות היושבות עליה ומחכות לדמנו. כבר היה מאוחר, השמש שקעה והחשיך. לימיני הבחנתי בשער צדדי קטן בחומה. התקרבתי אליו באופן אינסטינקטיבי, ואז שמעתי קול צועק בגרמנית — "כולם לקום", מעטים יכלו לעשות זאת. רק שנים עשר עד חמישה עשר מתוך המון של יותר מאלף קמו. הייתי ביניהם. הגרמני עשה סימן בידו, מפריד קבוצה קטנה שעמדה קרוב לשער הצדדי, נטל את מסמכינו, ולפני שפקד עלינו ללכת הזהיר אותנו לחזור למחרת בשש בבוקר, ולא — הגסטפו כבר תטפל בנו. מצאתי עצמי מחוץ לכלא. הרחובות היו כמעט ריקים, מעטים רצו עדיין למקלטים. הבנתי שאין לי לא זמן ולא כוח להגיע לביתי וכי שעת העוצר מתקרבת. נזכרתי ששתי בחורות, חברות שלי מן האוניברסיטה, גרות לא הרחק משם. כעבור מספר דקות כבר דפקתי על שער נעול. שרת נדהם התבונן בי בחשדנות ופליאה, אך לאחר היסוס קל נתן לי להיכנס. *לולה ופאולה נדהמו למראי. הן בקושי זיהו את פני הנפוחים. "היכן היית? איך זה קרה?" לא יכולתי לדבר. מלבד תחושת קהות בכל גופי לא הרגשתי כאב ולא רעב. פאולה הגישה תה, לולה הניחה מגבת רטובה על ראשי הפצוע, ולאט התחלתי לספר להן את סיפורי. תיארתי ללא התרגשות את מה שעברתי וראיתי. היה קשה להאמין שרק זמן קצר קודם לכן ראיתי גיהנום ועכשיו הייתי חופשי, בין חברים, באווירה חמה וידידותית.

התבוננתי בפניהן העצובות והמודאגות, אך מה יכולתי לעשות? האם לא הייתי צריך לספר, להעלות את השאלה של מה עתיד לקרות לנו? את כולנו העסיקה המחשבה, איך נוכל להינצל. גם הן סיימו את האוניברסיטה. האחת למדה רפואה והשנייה משפטים. גם הן היו בעיר זרה, רחוקות ממשפחותיהן, ללא אמצעי קיום, ללא עזרה. היינו לכודים ללא צל תקווה לישועה. באותו לילה לא יכולתי לישון. המחזה המקברי של הגוויות הנפוחות, המרקיבות, הצרחות הבלתי פוסקות לדמנו, הקריאה הבלתי צפויה "אל תגמור אותו", הופעתו הפתאומית של מצילנו, הקצין הגרמני המבוגר, רדפו אותי בחשכת הלילה. עדיין לא יכולתי להאמין כי נשארתי בחיים. פחדתי למראה האור, אך הבוקר חסר הרחמים הגיע ואיתו השאלה של מה לעשות עם עצמי. היה ברור כי לא אוכל להישאר עם חברותי, והבעיה היתה, איך להגיע הביתה כשההרג נמשך. מצבי הובהר על־ידי בעלת הבית היהודיה, שנכנסה והודיעה לנו חד משמעית כי עלי לעזוב. הגרמנים הורו כי אנשים חייבים לשהות בבתיהם, ולא, הם ומי ששיתף עמם פעולה יוצאו להורג. הייתי חייב לעזוב מיד, אך

* לולה בומש, בתו של רופא עיניים ידוע בביאליסטוק. פאולה לוינסקה, חברתה.

להיכן? פאולה נזכרה, כי מתחת לבניין יש מרתף גדול, שבו מאכסנים פחם ומיני חפצים בלתי שימושיים שהדיירים רצו להיפטר מהם. החלטתי להסתתר שם. כעבור זמן קצר ישבתי בפינתו החשוכה ביותר של המרתף, מוקף עכברושים, לכלוך ועזובה. כשישבתי שם חוויתי מחדש את מאורעותיו המחרידים של יום האתמול. חשכה גמורה סבבה אותי, ורק ציוץ העכברים הפריע את השקט. חברותי מצאוני בקושי, כשבאו להביא אוכל.

החדשות שהביאו היו איומות. כל היהודים, שנתפסו בפוגרום של יום שלישי והובאו לבתי הכלא של לֶבוֹב, נטבחו.

שוטר אוקראיני גילה, כי בכלא שהייתי בו נרצחו אלף שלוש מאות אנשים. אני הייתי אחד הבודדים שניצלו. הלילה הראשון עבר עלי כמעט ללא שינה. כיסיתי את עצמי בסמרטוטים וזוזתי לעתים קרובות, אך העכברושים הרעבים והתוקפניים היו בכל מקום. בתחושת הקלה גדולה הקשבתי לקולות הבוקר, קול התנועה גבר, אנשים התהלכו ברחוב. לפתע שמעתי כלב נובח. מישהו עמד בכניסה, הפסקתי לנשום. כלב ענק עמד לפני מוכן לתקיפה. לקחתי לבנה וקראתי לעזרה. מקום המקלט שלי התגלה, לא היה טעם להישאר בחושך. יצאתי החוצה וראיתי שֶׂרֶת מופתע. הוא זיהה אותי והיה מופתע מאוד למראי. הסברתי לו את הנסיבות שגרמו לשהותי במחסן, לרווחתי ריחם עלי והציע לי מעט לחם וכוס תה. הבעתי לו את תודתי. שתי חברותי באו קצת יותר מאוחר וסיפרתי להן על התנהגותו האדיבה של השרת. גם להן היו חדשות. חבר ללימודים,פולני שסיים איתי את לימודי הרפואה, הגיע באופן בלתי צפוי והציע את עזרתו. ד״ר בארן תמיד היה קרוב לקבוצת הסטודנטים היהודים. מעולם לא הבחנו אצלו בשנאה, שלאחרים היה קשה להסתירה. אך בזמנים שאפילו חברים התכחשו ליהודים, לא ציפיתי כי יבוא לעזרתנו. ללא היסוס הבטיח כי בדרך כלשהי יקח אותי לביתי. פאולה הסירה את כתמי הדם מן הז׳קט שלי, הביאה לי מעט אוכל, ובשעת אחר צהרים מאוחרת הודיתי להן בעד כל מה שעשו בשבילי ועזבתי. בן לווייתי היה בהיר שיער, בעל מראה פולני טיפוסי. בזמן שהלכנו ניסיתי לנהל שיחה, ואיש אף לא חשד בנו. ברחובות שררה אווירה מוזרה של מלחמה וטרור. קצינים גרמנים, בעלי מראה מתנשא, צעדו ברעש, כאילו כל העולם כבר שייך להם. הגענו מהר למקום יעדנו, הודיתי למחלצי בכל ליבי ונפרדנו. שורקה, ידידי, היה מאושר למראי. במלים קצרות החלפנו חוויות מן הימים האחרונים וחשבנו על עתידנו העגום. דבר אחד היה ברור. בשום נסיבות שהן לא נצליח לשרוד בלבוב. מוכרחים לנסות, מהר ככל האפשר, לעזוב את אוקראינה המסוכנת. קשה היה לי לתאר כי הרוסים הלבנים של ביילורוסיה יהיו כה אכזריים כמו התושבים המקומיים. אך כיצד ניתן להגיע לשם? האיכרים בסביבה חיכו בקוצר רוח ליהודים נודדים על

מנת לשדוד אותם ולהורגם. הדרך היחידה לעזוב את העיר היתה על־ידי מישהו שיבריח אותנו החוצה. למרבה המזל היו לשורקה כמה מטבעות זהב, שהשאיר לו אביו. זהב היה המטבע היחידי שנחשב,וקיווינו כי נוכל לקנות בעזרתו את יציאתנו מהגיהנום של לבוב. בתינו בברנוביץ׳ היו במרחק של חמש מאות ק״מ משם, אולם איך להגיע לשם? בינתיים החלו הסדרים החדשים, שנקבעו על־ידי הגרמנים, לתת את אותותיהם. כרזות רבות נתלו ברחובות תוך פירוט האסור והמותר לעשייה. כל חריגה קטנה מהם דינה היה עונש מוות. ד״ר בראן הופיע כהרגלו עם לחם ונקניק וסיפר לנו על כרזה, שבה הוכרז, כי אזרחים מערים וממחוזות אחרים יוכלו לקבל אישור מקומיסר המחוז לחזור למקום מגוריהם.

שורקה תהה, האם עדיין רואים ביהודים אזרחים, אך איש מאיתנו לא ידע את התשובה. למחרת בבוקר עמדנו שנינו בתור לרשויות הגרמניות. זה היה תור ארוך של פולנים, רוסים ואוקראינים, שנתקעו שם בתקופת פעולות האיבה וניסו עתה לחזור לבתיהם. לא ראיתי יהודי ביניהם וכנראה שהיינו היחידים. לאחר זמן קצר מצאנו עצמנו בחדר ענקי, על הקיר היתה תלויה תמונה גדולה של היטלר, שני אנשים ישבו מאחורי שולחן כתיבה גדול, קצין גרמני ואוקראיני. הוצאנו את מסמכינו, ענינו לכמה שאלות שיגרתיות, וכשהגרמני כבר חתם על האישור, שמענו שאלה חודרת אחת ״האם אינכם יהודים״? ״כן״ עניתי בקול נמוך. ״הם יהודים״, חזר האוקראיני כהד. הגרמני הפסיק ונראה כמי שאינו יודע מה לעשות. הוא הביט בנו, בשני צעירים מבוהלים, ולאחר רגע של הפסקה הוסיף את המילה ״יהודי״ למסמך ונתן לנו אותו. רק כשהגענו הביתה הבנו מה יש בידינו. על מסמך רשמי קטן,בעל חותמת גרמנית של נשר וצלב קרס, היה כתוב כי ליהודי, ליאון ברקוביץ׳, ניתנה הזכות לחזור לעיר מגוריו, ברנוביץ׳, שבביילורוסיה. ״ומה עכשיו״? שאל שורקה. התחלנו מיד לחפש קשרים, למצוא מישהו שתמורת סכום מתקבל על הדעת יסכים לעזור לנו. זה לא היה קל,אך למרבה המזל לאחר שבוע של חיפושים קדחתניים מצאנו פולני, שפעמיים בשבוע העביר עם משאיתו סחורה רשמית למחצה לרובנו וחזרה. זה היה הכיוון אליו רצינו להגיע, סיכמנו עמו, כי תמורת שמונה מטבעות זהב יקח אותנו לשם.

היינו דחוקים בזמן. בשתי המטבעות שנותרו בידינו קנינו טבק וסיגריות בשוק השחור,ומעט לחם ונקניק. ארזנו את מעט חפצינו וחיכינו. לא ישנו באותו לילה. סכנותיו של מסע כזה היו גדולות מאוד. סיכויינו להגיע הביתה, מרחק של מאות קלומטרים, היו קטנים ביותר, אך לא היתה לנו כל ברירה, יצאנו מהכרך. שעה רדפה שעה ואנו התרחקנו יותר ויותר מלבוב. הביקורות בדרך היו מעטות, קצרות וללא אירועים. הגענו לרובנו בשעות אחר הצהרים

המאוחרות. נהגנו הביא אותנו לרובע היהודי, וכשירדנו למטה ומתחנו את אבירינו הנוקשים, מצאנו עצמנו מוקפים ביהודים, שהמטירו עלינו שאלות. "מהיכן באתם?", "כיצד ניצלתם מהפוגרומים שבלבוב?", "להיכן אתם מתכוננים להמשיך?". לא היו לנו דברים מעודדים לספר. באותו לילה נשארנו ללון בביתו של רופא. למרות שהיה זר לנו לחלוטין התנהג באדיבות וקיבל יפה את פנינו. סיפרנו לו על המאורעות באוקראינה, ולאחר שנתן לנו כמה עצות מועילות, איחל לנו הצלחה בדרך. מכיוון שכל סוגי התחבורה היו אסורים על יהודים החלטנו לעשות ברגל את ארבע מאות הקילומטרים הנותרים, ומטעמי זהירות החלטנו ללכת לאורך פסי הרכבת, וכך להימנע מלראות אנשים, ערים וכפרים, עד כמה שניתן.

עזבנו את רוֹבְנוֹ בבוקר קיץ בדרכנו הביתה. שׁוּרָקה הלך בצד אחד של הפסים ואני בצדם האחר. למשמע רעש רכבות מתקרבות קפצנו לשיחים או לשדות התירס, ואחר כך המשכנו בצעידה. רק במקרים מועטים ביותר נכנסנו למקומות בודדים על מנת לבקש שתייה או להחליף טבק בלחם וחלב. מעולם לא נשארנו ללון בבית איכרים מחשש שנירצח בשנתנו. מעולם לא נכנסנו לכפר, אך לא להיראות לחלוטין היה בלתי אפשרי, וביום הרביעי רדפו אחרינו איכרים ומקלות בידיהם, משמיעים את הקריאה המוכרת "תפסו את היהודים".

כוונותיהם היו ברורות, אך הצלחנו להימלט ולהיעלם ביער. הגענו ללוּנִינִיץ. החלטנו להיכנס לעיירה הקטנה כדי למלא מחדש את תרמילֵנו הריקים. ידעתי כי יש שם קהילה יהודית גדולה, ובזאת תירצנו את החלטתנו המסוכנת. כשהלכנו לאורך הרחוב הראשי, הבחנתי בפנים מוכרות של המהנדס ויניקוב, מנהל בית ספרנו ומאוחר יותר סגן ראש העיר ברנוביץ. הוא לא זיהה אותי, רק כשאמרתי לו את שמי ומי היה אבי, הסתכל עלי בפליאה וגילה בפני את ליבו. הוא ברח מן הקומוניסטים והסתתר בלוּנִינִיץ, בעוד שאשתו ובתו היחידה נשלחו לסיביר. כשנפרדנו לחץ את ידי בחמימות.

בביקורנו במשטרה הופתעתי מאוד לראות את חברי ללימודים בתיכון, סְטַנִיסְלַב לֶנַרטוֹבִיץ, יושב לפני הסְמלים הנאציים. הוא נעץ בי מבט קצר, הוריד ראשו ושאל אותי את השאלות הרשמיות.

עניתי לכל אחת מהן, ואז כשכבר לא יכולתי להתאפק יותר, שאלתי אותו ישירות: "סטניסלב לֶנַרטוֹבִיץ, האם באמת אינך מזהה אותי?". "כן", ענה, "אך אתה לבטח זוכר, כמה סבלתי תחת הכיבוש היהודי־קומוניסטי, ואני מייעץ לך לעזוב את העיר מהר ככל האפשר, יש לך מזל שאני כאן ולא מישהו אחר".

"אתה יודע היטב", עניתי לו, "כי מעולם לא השתייכתי לשום קבוצה פוליטית, אחרת לא הייתי מעז לחזור לביתי, למקום שבו אתה והאחרים

הִכַּרתם אותי", אך לא היה טעם בויכוח. הוא פקד על שוטר ללוותנו לקצה העיר ולשחרר אותנו. באותו לילה ישַנו בסככה מלוכלכת ונטושה. היינו בביצות פולסיה ונעקצנו בכל גופנו על־ידי נחילי יתושים. קידמנו את פני הבוקר בהקלה. היינו במחצית הדרך למקום יעדנו ובמצב רוח טוב. תחנתנו הבאה היתה הָאנְצֶ'ין'. הכרתי די טוב את העיירה הקטנה. חברַי מתקופת ילדותי באו משם. יישוב יהודי קטן, משגשג בזכות עיסוקו בתעשיית עצים. אבי נהג לנסוע לשם לעיתים תכופות לרגל עסקיו.

מכיוון שלא הצלחנו לחדש את אספקת המזון שלנו בלוגיניץ, החלטנו לנסות להגיע לחברַי כאן בכל מחיר. היינו כבר מאוד רעבים. כשהלכנו לאורך פסי הרכבת זיהיתי כמה מבתי העץ הקטנים, את הכנסייה ואת הרחוב הראשי, אך שום יהודי לא נראה לעין. הבחנתי כי התריסים היו מוגפים בבתים רבים. הקשתי על דלת ביתו של חברי, אך איש לא ענה. הלכתי מאחור, הקשתי על חלון ורק לאחר שצעקתי ביידיש, הכניסה אותנו אשה פנימה.

כולם ישבו בחשכה, נשים וילדים מבוהלים, וסיפרו לנו בדמעות, כיצד נחטפו הגברים ונורו במשך החודש הראשון לכיבוש הגרמנים. הם סיפרו לנו, כיצד אנשי המשטרה סוחטים, גונבים, מציקים ואונסים יום אחרי יום, לילה אחר לילה. הם נשארו סגורים בבתיהם במצב מתמיד של אימה ופחד מהבאות. לא היה איש שיכול היה להגן עליהם או לעזור. הם ישבו סתם חסרי ישע, לכודים, מחכים לסוף המר. נשארתי ללא מילים. הם הביטו בנו בתקווה, ציפו למעט תמיכה, אך לא יכולנו לנחם אותם. לאיש מאיתנו לא היתה כל קרן אור. אווירת האבל הופרעה לפתע על־ידי נקישה חדה בדלת. מישהו ראה אותנו, והמשטרה כבר היתה בדרכה לעצור אותנו. לא הספקנו אפילו לומר שלום לנשים ההמומות. השוטרים אחזו בנו וגררו אותנו בגסות לתחנת המשטרה. התחנה היתה בביתה של חברתי הטובה טולה קפלן. כאן גרו הוריה וניהלו את בית המרקחת שלהם במשך שנים. זיהיתי אפילו את החדר שבו ביליתי פעם בחופשה. עכשיו ישב מולי בחור גס ואווילי, שבדק בתדהמה את הרשיונות הגרמניים. זה היה די ברור לעין, כי הוא לא יכול היה להשלים עם הרעיון, כי אישור שכזה ניתן ליהודי. אך מצד שני היה ברור, כי פחד לפעול בניגוד לפקודה של קומיסר האיזור מלבוב. השוטר לקח אותנו לרחוב הראשי ואמר לנו ללכת. לא יכולנו לשכוח את המראה הטרגי של האמהות המיואשות ובנותיהן. תהיתי מה הגורל טומן לכולנו.

צעדנו קדימה עשרה, עשרים ושלושים ק"מ. ניתן היה כבר לראות את מגדל הרדיו הגבוה של ברנוביץ', "שורקה", אמרתי, "מחר כבר נוכל להיות בבית". לפתע ראינו חיילים לבושים במעילי גשם של הצבא הגרמני צועדים לעברנו. לא ניתן

היה לראות אותם קודם, וכשהבחנו בדרגות ה־ס.ס. כבר היה מאוחר מדי. עצרנו, הקצין הסתכל ברשיונותינו, חייל חיפש בתיקינו ומשלא מצא דבר חשוד התכונן לתת לנו ללכת, אך אז שמעתי את קולו של הקצין השני, "אבל אלה הם יהודים, אם כך שיסחבו לנו את התחמושת". צעדנו קדימה בשתיקה. החל לרדת גשם. כשהגענו לבית הראשון נכנסו הקצינים פנימה. החיילים נכנסו לאסם, ואנחנו נשארנו בחוץ, חשופים לגשם. לחצנו את גופנו הרטוב וקיבותינו הריקות לקיר, כשאנו מתבוננים בחיילים האוכלים את ארוחתם. ריחו הטרי של הלחם וריח קופסאות השימורים הפתוחות עינה אותי. היינו רעבים מאוד. האם כדאי לבקש מהם פרוסת לחם? חשבתי. לא, לעולם לא, זה מתחת לכבודי. אך הרעב גבר, ולפתע שמעתי עצמי בקול זר, "אני מאוד רעב, האם תוכל לתת לי פרוסת לחם?" החיילים המופתעים הפסיקו לאכול, כאילו נדהמו לשמוע אותי מדבר גרמנית במקום כה שכוח־אל. הם החליפו מבטים ביניהם, ואחד מהם חתך חצי כיכר לחם, הושיט לי ואמר "אבל תחביא את זה מהר ככל האפשר". לקחתי את הלחם, זינקתי לפינה, הרטבתי אותו בטיפות גשם והשבעתי את רעבוני. המשכנו לצעוד. הייתי תשוש לחלוטין, כשהגענו לתחנת הרכבת, נכנסו הקצינים פנימה תוך התעלמות גמורה מאיתנו וציוו על החיילים לשמור על הבניין. אחד מהם, הצעיר שנתן לנו את הלחם, עמד לא רחוק ממני. התקרבתי אליו לאט, ובדרך כלשהי התפתחה בינינו שיחה. ההנחה שלי היתה, כי צעיר בריא יידע משהו על ספורט, ולכן התחלתי להזכיר שמות מאולימפיידת ברלין ב־1936, אולימפיידה שעקבתי אחריה בזמנו בהתלהבות רבה. להקלתי הוא נראה די נלהב לחלק איתי את ידיעותיו בנושא. שמו היה הַנס. לאחר זמן מה, שכבר נוצרה ביננו תקשורת מסויימת והושג אמון כלשהו, שאלתי אותו, מה הם מתכוננים לעשות איתנו.

הוא לא יכול היה להשיב, אבל הוא לא חשב כי הם עומדים לירות בנו. מה שכן ידע לספר לי היתה העובדה, כי הם חיכו לרכבת שתיקח אותם להאנצְבִּיץ. הרגשתי כי דיבר בכנות והבחנתי ברחמים במבטו. "לשם מה הם נוסעים להאנצביץ?" חשבתי, ותמונת הנשים והילדים חסרי הישע והמזל, הסגורים בבתיהם, צצה מול עיני. הרגשתי בסכנה, אך נשארתי שקט. שריקה נוספת ואנו חזרנו לצעידה. שמענו שריקה חדה וכעבור כמה דקות עצרה רכבת לידנו. החיילים השמחים החלו לעלות והקצינים ביניהם. הם יָרו בנו לפני שיעזבו, חשבתי. חיפשתי תשובה אצל הַנס. הוא עמד בפתח הקרון, צופה בנו כאילו בחרטה על שאינו יכול לעזור לנו יותר. נשמעה שריקה נוספת והרכבת החלה לנוע באיטיות. עמדנו שקטים זמן מה, המומים מן המאורעות האחרונים, לא יודעים במה להתחיל ומה לעשות. שוב היינו רחוקים ממקום יעדנו, ולא היה טעם להמשיך. היינו תשושים לחלוטין, מתחנו את אברינו מתחת לעץ ונרדמנו.

היה עדיין חשוך כשחידשנו את מסענו, כל כך רצינו להגיע הביתה, שהחלטנו לצעוד ללא מנוחה. בצהרי היום ראינו שוב את מגדל הרדיו, וכעבור כמה שעות כבר היינו בברנוביץ'. כל בית היה מוכר לנו, כל רחוב כה יקר, אפילו האנשים נראו אחרת. מוכרים. שוטר עצר אותנו, אך כשזיהה אותי, נתן לנו מייד ללכת. כעבור כמה דקות כבר הייתי בזרועותיה של אימי האהובה. למחרת שמענו חדשות איומות. יחידת ס.ס. גרמנית פשטה על האנצביץ וכל היהודים בעיר נרצחו. האם הַנָּס השתתף ברצח הנשים והילדים? ידעתי כי פקודה היא פקודה, אך האם עשה זאת? האם אני סחבתי את הכדורים שפלחו את לבותיהם של אחי ?

בגיטו ברנוביץ'

בנוסף להיותי יחד עם המשפחה, היה המצב בברנוביץ' יותר טוב מאשר בלבוב, כאן לא היו פוגרומים באותו היקף כמו בלבוב, וגם לא היו אוקראינים . האנשים עבדו ולעת עתה שרדו. אני הועסקתי במחלקת הניתוחים של בית החולים הציבורי של העיר, בבניין ששימש קודם לכן כבית ספר תיכון ממשלתי. ראש המחלקה היה ד"ר אַכְמַטוֹבִיץ'. בתקופת הכיבוש הרוסי היה מיודד עם הרופאים היהודים, ואילו עתה בקושי הבחין בהם. תפקידי כָּלל כתיבת דוחות רפואיים, משמרות לילה ועזרה לראש המחלקה בניתוחים. יחסו אלי היה כאל משהו שבין עבד למשרת. לעיתים רחוקות הסתכל ישר בעיני, ומעולם לא ניסה להדריך אותי. נדמה היה כאילו רצה להגיד: "גורלו של הבחור כבר נחרץ למוות, לשם מה לטרוח?" המפקח על בית החולים היה ד"ר פרבקו, איש יהיר וחצוף, שסיים את בית הספר המקומי ולמד רפואה באוניברסיטת וילנה. כשהחלה ה"אקציה" הראשונה הוא פקד על כל הרופאים היהודיים לשוב לגיטו, תוך ידיעה ברורה כי ההרג שם נמשך, ופקודה כזו כמוה כמסירתנו למוות בידי הגרמנים. חלק מאיתנו הצליח להתחבא וחלק נתפס ונהרג. לעומת זאת, היה ד"ר לוקָשֶני, מנהל מחלקת הבריאות במועצת העיר, אדם שונה לחלוטין. מן ההתחלה הראה הבנה ואהדה כלפינו, ועשה כל מה שביכולתו על מנת לעזור לנו. מורגש היה כי הבין את מצבנו המסוכן וניסה להקל על סבלנו. הוא היה איש גבוה, בהיר, חייכני, קשוב תמיד ומוכן לעזור. (הוצא להורג אחר כך על־ידי הגרמנים בגלל עזרתו ליהודים ולפרטיזנים).

בבית החולים טיפלנו, בין היתר, בכמאתיים חיילים, שבויים רוסיים פצועים. יום אחד נעצרו תריסר משאיות לפני בית החולים. וערב רב של אנשי גסטפו עם מכונות יריה נחת על שבויי המלחמה הרוסים חסרי המזל. אני זוכר עדיין את הבעת הפחד על פניהם של הבחורים הצעירים חסרי האיברים,

כשהחלה האימה. קטועי האיברים נגררו ונזרקו כמו שקי תפוחי אדמה לתוך המשאיות. את האחרים אספו והֻפו לקול הקריאה הידועה לשמצה "מהר רוסים ארורים". החיילים הפצועים והחולים נלקחו אל מחוץ לעיר ונורו. הדבר התרחש בסוף הקיץ של שנת 1941, כשהצבא הגרמני עדיין רכב על גל ההצלחה הצבאית. אנחנו היהודים, הרעבים בעצמנו, נהגנו לזרוק כמה תפוחי אדמה מעבר לגדר לשבויי המלחמה הרוסיים, הכחושים, הנאצים הוציאום להורג באכזריות שלא תתואר.

בתחילת הכיבוש הֻצטמצמו שיחותינו בגיטו בעיקר בנושא הקיום ולאו דווקא בכוננות ולחימה, וזאת, למרות הידיעות המפחידות על הטבח שנמשך בעיירות הסמוכות. הניסיונות המעטים לארגן התנגדות היו לא משמעותיים. עצֻמנו את עינינו בפני המציאות הנוראה, המכאיבה, וחיֻינו באשליה ובתקווה, שבדרך כלשהי נצליח לשרוד. השכל האנושי הישר סֵרב לקבל את האפשרות של רצח המוני של עשרות אלפי אנשים חפים מפשע. יצר הקיום סֵרב להאמין במה שבלתי ניתן היה להעלות על הדעת. מפגשי הראשון עם המחתרת בעירי היה בזמן של אזעקת שווא בגיטו. נראה היה שמתחוללת "אקציה". בין רגע נעלמו אנשים למחבואיהם, ופתאום הופיע לפני אֲנטֵק (מומה קופלוביץ). הֲכרנו זה את זה מזה שנים רבות. הוא שאל אותי, "ליאון, אתה מוכן לבוא?" לא חיכה לתשובתי וירדנו יחד למרתף של בית סמוך. לא האמנתי למראה עיני. 18 רובים וכמאה רימונים מונחים היו על הריצפה. מרוב הפתעה לא ידעתי את מי לנשק קודם, את אנטק או את הרובה. במשך חודשים ניסיתי להשיג אקדח בכל מחיר, אולם לשווא, ועתה אוצר כזה לפני! הגיעו למרתף כמה נערים. הם היו כבני 15—18, חברי "השומר הצעיר" אשר המשיכו בקשר עם אנטק, מדריכם לשעבר. כל אחד לקח כמה רימונים ורובה. מסביב היה שקט. שלחנו צופה לראות מה קורה. הוא חזר כעבור זמן מה ובפיו ידיעה כי הכול שקט, טורי עובדים עוזבים את הגיטו, כרגיל, לעבודת יומם. אכן, היתה זאת אזעקת שווא. לאחר כמה ימים נקראתי אל הרב של הקהילה. הוא עמד בין קבוצת חסידיו. עם בואי היטה אותי הצדה, וכשהיינו לבדנו ניגש מיד לעניין. "אני יודע על חברותך במחתרת, זהו עניין מסוכן מאוד. אני כרב הנני מנהיגה הרוחני של הקהילה. אני מרגיש באחריותי לגורלך. שמעתי שקבוצת צעירים הולכת לסכן את חייהם של 10,000 יהודים על-ידי פעילות מזוינת. מה הם כמה רובים מול מכונת המלחמה הגרמנית? אנו עם הספר ולא עם החרב, כך הצלחנו לשרוד במשך 2,000 שנים רצופות בתוך צרות ופוגרומים, כאשר עמים יותר גדולים ויותר חזקים נעלמו. האם אתה כרופא לא היית עֵד למקרים, שכאשר הרופאים מאבדים את התקווה, מבריא

החולה פתאום? כך גם אנו. מצבנו נואש, אבל יש אלוהים בשמים וניסים קורים." נדהמתי לשמוע את המנהיג הרוחני של הקהילה מנותק עד כדי כך מן המציאות. "רבי", עניתי לו, "לצערי איני יכול לקבל את השוואתך. לא דומה המשל לנמשל, הנך רואה את בית הקברות היהודי מעבר לגדר התיל. ההבדל ביניינו הוא, שאלה הם המתים של אתמול ואנו המתים של מחר. אנו עומדים מול הרֶשע הנורא ביותר של העולם, שלא היה כמוהו, שום דבר לא יציל אותנו. תן לנערים לבחור את דרך המוות שלהם. הם לא מאמינים בקידוש השם, הם רוצים למות בכבוד". דברי לא היו מובנים לו. נפרדנו כשעל פניו מבוכה וכעס. אנו שייכים לא רק לשני דורות שונים, אלא חיים בשני עולמות שונים. הוא מאמין באלוהים ואני מאמין בפעולה.

דרכי לְפַשְׁקָה

בקיץ 1942 חזר אבי, שהועסק עדיין מחוץ לגיטו, יום אחד ובפיו חדשות מעודדות. איכר בשם פַּשְׁקָה, שעבד אצלו לפני המלחמה, הסכים לקחת אותי אל הפרטיזנים. הוצפתי תחושה של התרגשות ועצב, שמחה וחרטה. עצב וחרטה על עזיבתי את משפחתי וידידי, שמחה והתרגשות בגללהזדמנות לעזוב את הגיטו. הדרך היתה מסוכנת מאוד ורצופה מכשולים, אך היתה לי הזדמנות להינצל, בעוד שלחכות, פירושו היה מוות בטוח. תמיד הרגשתי כי בשעת סכנה כל מעשה עדיף על חוסר מעשה. הלכתי לראות את אנטק בתא המחתרתי והוא הסכים מיד לתוכניתי. עד אז רק שמענו על מעשי גבורה של פרטיזנים פה ושם, אך לא ידענו, מי הם או היכן ניתן למוצאם. היו לנו ספקות באשר להישגיהם, מכיוון שנהוג להגזים בנסיבות כאלו. כעירוניים שגרו בבידוד מוחלט, היה קשה לנו להבין ולהאמין, כי יש אנשים, שתחת עינם הפקוחה של המשטרה והגסטפו מעיזים לבצע מעשי חבלה ולתקוף שיירות גרמניות מבלי להיתפס. "היכן הם משיגים מזון?" נהגנו לשאול, "איך הם מסתדרים בחורף? האם העקבות שהם משאירים בשלג אינם מובילים אליהם?" שאלות וספקות אלו הטרידו אותנו ולא יכולנו למצוא להם תשובות ברורות. חדשות מהיער היו מועטות ובלתי אמינות. עכשיו ניתנה לי הזדמנות לפגוש אותם,וקיוויתי בכנות לשכנע אותם, כי מאות בחורים צעירים בגיטו משתוקקים להצטרף לארגון הפרטיזנים ולהילחם, כי יש נערים המוכנים להקריב את חייהם על מנת לנקום, גברים שמטרתם היחידה היא ללחום ואם צריך, למות בכבוד. סיכמנו עם אנטק כי יהיה בקשר עם אבי ודרכו ידע היכן אני נמצא. באותו זמן הועסקו עדיין היהודים, כאמור, מחוץ לגיטו. הגרמנים

נהגו לבוא בבוקר ולאסוף את טורי האנשים, המחכים בכניסה לגיטו לעבודה. החלטתי להצטרף ללא רשות לאחד הטורים, כדי שאוכל לפגוש את מצילי. סקרתי את הכיוונים השונים שאליהם התפרשו הטורים, ובחרתי באחד, שנמשך לאורך הרחוב שבו אמור הייתי לפגוש את פשקה. את הבית עזבתי בבוקר יפה. אמי הגישה תה, אחותי, אחי וילדיהם עדיין ישנו. רק אבי הצטרף אלינו לארוחה. הוא היה היחידי שידע כי זו הפעם האחרונה שבה היינו יחד. הבטתי באמי, בפניה האהובים, בעיניה הנפוחות מבכי, בגופה הכמוש והכפוף, והורדתי את ראשי בבושה ובייאוש על כך שאני עוזב מבלי לספר לה שאני עוזב, "אני כבר חייתי את חיי, אתה רק התחלת את שלך. לך, בבקשה לך." אלו היו מילים שחזרו ונאמרו, אך מעולם לא עלה בדעתי, כי רגע זה אכן יגיע.

סגרתי בעדינות את הדלת מאחורי ודמעות זלגו מעיני. ידעתי כי לא אראה אותם שוב. אף לא אחד מהם. טורי הפועלים היהודים כבר חיכו לאדוניהם. הצטרפתי אליהם. הרגשתי כיצד מייד ננעצו בי מבטים של שאלות, אך איש לא ניסה לדבר. לאחר כמה דקות היינו מחוץ לגיטו. היהודים צעדו בשלשות על הכביש, ושני חיילים גרמנים עם רובים מכודנים, בצדו. כשהתקרבנו לנקודת המפגש שלי, הזהרתי את שני מלווי בשורה על אודות כוונתי, וכשהגיע הרגע המתאים, החלקתי בזריזות מתוך השורה, נכנסתי לחצר האחורית של בית קטן. קרעתי את הטלאי הצהוב מן הז׳קט שלי, ובהתבוננני מעבר לגדר עץ, ניסיתי לאתר את פשקה, אך לא ראיתי אותו ולא את עגלתו. הייתי במצב מסוכן. פולנים וגרמנים עברו על פני, חייב הייתי להיעלם ולחזור לגיטו בערב עם טורי היהודים החוזרים מעבודתם. היה זה בקרבת ביתה של ידידתי מבית החולים, האחות אולגה. ניגשתי לפתח הבית, אולם הוא היה סגור. אולגה יצאה כבר לעבודה. נזכרתי שבשכנות גרה משפחה רוסית ידידותית. דפקתי על דלתם. אשה מבוגרת פתחה לי את הדלת, שאלתי אם אוכל לחכות בביתה לשובה של אולגה. החלטתי לבדוק שוב, אם פשקה אכן לא הגיע או התאחר. ביקשתי מילדה קטנה, שתבדוק אם לא מחכה מישהו בחוץ בעגלה. הילדה חזרה בריצה; כן, ישנה עגלה שמתרחקת במהירות. יצאתי והלכתי בעקבותיה. הגברתי את קצב הליכתי, בהתקרבי יותר ויותר בצורה שלא תעורר תשומת לב. התיישבתי על העגלה עם פשקה. פולני מוכר הסתכל בי בפה פעור, אולם לא הסגיר אותי, עזבנו את העיר, פשקה, ישוב על כרית שחת, כיסה אותי במעיל ישן רחב ושם על ראשי כומתה ישנה, הוראותיו הראשונות היו: "בפרשת הדרכים ישנו שומר קבוע. שב רגוע במקומך, אל תסתכל עליו, ואת השאר תשאיר לי". באומרו זאת הוציא בקבוק וודקה מתחת למושבו וחייך בערמומיות. עברנו את הזקיף ולפתע מצאתי עצמי בעולם אחר. צדי הדרך היו

מכוסים בתירס בָּשֵׁל ובמרבד של פרחי בר לאורך קילומטרים. מעלי היו השמים הכחולים צלולים ואינסופיים. הציפה אותי תחושת אושר. התחושה השלווה של חרות. קיוויתי שלא תיפסק לעולם. קולו של פשקה החזיר אותי למציאות. "אנחנו נכנסים עכשיו לעורק התחבורה הראשי, אל תפגין שום סקרנות, הירגע והסתכל ישר". התברר שזה היה ציר ראשי, שחיבר את וורשה, דרך מינסק, למוסקבה. התנועה בו היתה כבדה. רכב צבאי רב, טנקים ואופנועים נעו בשני הכיוונים. איש לא שם לב לעגלת המשא המתנדנדת על שני נוסעיה. הגענו במהירות למקום יעדנו. בקתתו של פשקה היתה ליד הכביש הראשי. מקום מגורים צנוע עם מעט חלונות קטנים וגג גבוה מכוסה בקש. מאחורי הבית היה אסם, כלב פראי קפץ לאורך השרשרת שקישרה בין האסם לעמוד. בתוך הבית קיבלו את פָּני אשתו, אשה צעירה, אולם מכופפת מרוב עבודה, ורעשם של שלושה ילדים קטנים, שהתקהלו, עֲרוֹמִים למחצה, מסביבי. הרביעית היתה נערה בגיל העשרה, בפינה המרוחקת של הבית שכבה סבתא מרותקת למיטה. שולחן גדול, עם שני ספסלים, עמד מול איקונין שהיה תלוי על הקיר. פשקה הזהיר את כולם, לא לגלות לאיש על נוכחותי. כולם הקשיבו בשקט והגניבו מבט חומקני בי, באורח. האסם שהובאתי אליו היה גדול ומלא קש. גדר עץ רופפת הפרידה בין החזיר למקום משכבי. פשקה הראה לי את הפינה הבטוחה ביותר, השליך שמיכת צמר גסה על הקש, סיפק לי כרית ממולאה בקש ועזב. שמעתי את רעש הדלתות הנסגרות, וחשכה עטפה אותי. מתחתי את עצמי על הקש והאזנתי למערבולת הקולות. טרטור כלי הרכב הצבאיים שעל הכביש, ומאחורי הקיר צריחת ילדים בחצר, ומעל לכולם נשמע צפצוף העכברושים הרבים, השמנים והתוקפניים. שמחתי לראות את פשקה ובידיו קערית מהבילה של מרק. בזמן שבלעתי ברעבתנות את הארוחה הנפלאה, היה פשקה עסוק בסיפורי מעלליו בתקופת מלחמת העולם הראשונה.

בסופו של דבר הגיע למסקנה, כי הוא אינו מפחד משום איש, מעולם לא פחד, ובוודאי שאינו מפחד עכשיו מן הגרמנים הארורים. "אתה צריך להיות זהיר ולדעת כיצד לנהוג באויב", אמר "ושום דבר אינו עוזר במלאכה מאומצת זו כמו בקבוק של וודקה" — הוסיף. ברגע המתאים, כשחיוך מופיע על פניו, הזכיר את הפרטיזנים. הפצרתי בו ליצור איתם קשר מהר ככל האפשר, הוא הסכים לזאת מיד. באותו ערב הזמין פשקה אותי לתוך הבית, וכשכולם ישנו גילה לי מסודות חייו. הוא הרים כמה מַקורות הריצפה, ירד איתי למטה, למרתף, וכעבור כמה דקות עמדתי בפני בית חרושת קטן לייצור וודקה. זה היה מתקן זיקוק פרימיטיבי שפעל כל הלילה והפיק אלכוהול מחיטה. זה לא היה

חוקי כמובן, אך מאוד רווחי. בעזרת הוודקה, המטבע העובר לסוחר המכובד ביותר בעיר, קנה את הסחורות שהציפו את השוק לאחר כל טבח, ובעזרת הוודקה שיחד את השוטרים המקומיים, את החיילים הגרמנים ואת הפקידים הציבוריים. "טכס" קִבלתי לסודות ייצור הוודקה החל מייד בנשיאת דליי מים מן הבאר ובצינון המכונות. פשקה טיפל בעיסה, וכשהוודקה החלה לזרום טעם ממנה מידי פעם. הבעת פניו לימדה אותי על איכותו של המוצר. לדעתו, הוודקה היתה תמיד מצוינת. הוא לקח אותי לפינה חשוכה ביותר על־יד התנור, הוציא לבנה בזהירות והוציא אקדח מתוך המסתור. הייתי המום. פשקה הצהיר בחיוך ערמומי כי האקדח מצוין ויעיל. הסתכלתי באקדח,החזקתי בו ובחוסר רצון נפרדתי ממנו. כמה ימים אחר כך יצא פשקה לחפש את הפרטיזנים. מוקדם מאוד בבוקר רתם את סוסו, העמיס את עגלתו בשקי חיטה ובאספקה הנחוצה של וודקה ועזב את הבית.

מקומם של הפרטיזנים היה אפוף מיסתורין. הם הופיעו במקומות שונים, בזמנים בלתי צפויים,בקבוצות ובסדרי גודל שונים. חמקנותם והאנונימיות שלהם הזינו את האגדות על מעשיהם הנועזים. פעמיים ניסה פשקה ליצור קשר עם הפרטיזנים כדי להעבירני אליהם, בפעם הראשונה העלה חרס, ככל שהתמשכה שהותי אצלו, נעשה מצבי,ואף מצבו, פחות ופחות נוח. אולם בפעם השניה הצליח ליצור קשר עם הפרטיזנים. כשחזר אמר לי "לֶאוֹניד, יש לי חדשות טובות בשבילך. פגשתי יחידה רוסית, והם ישמחו לקבל אותך אליהם. תהיה מוכן, אנחנו יוצאים מחר בבוקר". לא יכולתי לישון אותו לילה מרוב התרגשות. כשהפציע השחר העמסנו את המזחלת בחיטה ובוודקה, כשפשקה נותן את הפקודות האחרונות. הוא לקח פיסת נייר ובעזרת כמה קווים ניסה לשרטט את מסלולנו. היה ברור כי לא נוכל להגיע ליעדנו ביום אחד, אם ניקח את הדרכים הצדדיות הבטוחות יותר, אך גם הארוכות הרבה יותר. לכן החלטנו לקחת את הדרך הקצרה, המסוכנת,לאורך הכביש הראשי. הנקודה הקריטית ביותר היתה תחנת חֵיל מצב גרמני שהוקמה קרוב לדרך הראשית. המשפחה חיכתה בחוץ. נישקתי את כולם, כפי שעשה פשקה,והתנצלתי על אי־הנוחיות שגרמתי.

פשקה כבר היה במזחלת. זה היה יום קודר. השמים היו מכוסים בעננים, ושלג קל החל לרדת. היינו בדרך הראשית וורשה - מוסקבה. כיסינו את ראשינו בשמיכות צמר והשארנו רק עיניים ואפים גלויים. נענו קדימה,אם כי באיטיות. התנועה בכביש היתה רבה, בעיקר רכב צבאי וחיילים. הם לא טרחו להתבונן בסוס המסכן, שגרר את המזחלת המתנדנדת. רק בשעת אחר הצהרים השגיח פשקה בזקיף, שוטר לבוש בכבדות, שהסתכל בנו, אבל לפני

שהספיק לפתוח את פיו, היה בקבוק הוודקה בידיו. הוא תפס את הבקבוק בתאוותנות, בירך אותנו בשם ישו המשיח ונתן לנו להמשיך. היה כבר חשוך, כשפשקה הסב את תשומת לבי לקִרבתו של מחנה גרמני. החלטתי כי במקרה של חיפוש לא אפול חי בידיהם, בשום נסיבות שהן. כיצד יסביר פשקה את נוכחותו של יהודי במזחלתו היה מעבר להבנתי. אומץ לבו היה מדהים ולא יאומן. חשתי הקלה רבה כשכבר עברנו את האורות הרחוקים של המוצב הגרמני. נכנסנו לדרך צדדית, וכעבור כמה שעות הכריז מארחי בגאווה כי הסכנה חלפה ואנו נמצאים כבר בטריטוריה של הפרטיזנים. פתאום חשתי את התחושה הנפלאה של להיות חי וחופשי. חיבקתי את פשקה, ובמשך זמן רב שקענו שנינו בשתיקה והמשכנו את מסענו לחרות.

עם הפרטיזנים

כשעזבנו את היער, נכנסנו לשטח הפקר. השמש עלתה ובמרחק עמדה בקתה בודדה. שם היינו אמורים לפגוש את הפרטיזנים. המארח, איכר מקומי, קיבל את פנינו בלבביות. עמדתי קרוב לחלון ובהשקיפי בו ראיתי קבוצת אנשים מופיעה בשולי היער. ברור היה כי הם צועדים לקראתנו, וככל שהתקרבו ידעתי שאלו הפרטיזנים שכה ציפיתי לפגוש. ראשון הופיע בחור גבוה ומרשים, בעל כוכב אדום גדול על כובעו ורובה אוטומטי לרוחב חזהו. זה היה אנדרי פטרוביץ' דיכטרוב. ציפיתי ללחיצת יד ידידותית, אך הוא בקושי אמר שלום. הסתכל בי במבטים בוחנים ובעיניים חקרניות. לאט ובהדרגתיות נכנסה כל הקבוצה לתוך הבקתה. הם התיישבו ליד הספסלים שליד השולחן, בעודם נועצים בי מבטים ומחזיקים את נשקם לידם. כולם היו צעירים, במגפיים גבוהים, חבושים במגוון כובעים, לכל אחד היה כוכב אדום גדול על הכובע ונשק אוטומטי ביד. השולחן התכסה מייד בכמויות אוכל, תודות לנדיבותו של פשקה. סיפרתי לפרטיזנים בגילוי לב, מי אני וכמה מאושר ומלא הוקרה אני להיות בחברתם. בהרימי כוסית וודקה שתינו לבריאות סטלין ולהצלחתם רבת התהילה של הפרטיזנים. חיבקתי את פשקה בחיבה, הודיתי לו בכל ליבי על כל מה שעשה בשבילי, נפרדנו ויותר לא ראיתיו.

הגיעה פקודה לזוז. הֻקצו לי מקום במזחלת ליד שני פרטיזנים חמושים, והשיירה יצאה במהירות לדרך. ראיתי את שורת העצים הכהים מתרחקת, כשהפרטיזנים להוטי הירי ירו מטחי אש באוויר. רוב הזמן נסענו בשקט, מעט ניסיונות מצדי לפתוח בשיחה נפלו על אוזניים אטומות, כאילו קיבלו פקודה להתעלם ממני. לאחר נסיעה פרועה עצרנו סוף סוף בכפר אחד. הפרטיזנים

השאירו שומר בכל מזחלת ונעלמו לתוך בקתות האיכרים. כשנכנסתי עם מלווי לאחת מהן, כבר היה שם המפקד דיכטרוב עם פמלייתו. על השולחן עמדה וודקה, ושתי נערות לבושות בבגדים צבעוניים שירתו את האורחים. "האכילו אותו", קרא אנדריי והצביע עלי. במהירות נמצא מקום בפינה בשבילי. גמעתי את הבּוֹרְשְׁט תחת השגחה מתמדת של שני שומרים. המשתה סביב השולחן נמשך. "היכן וולודיה?" רעם דיכטרוב שנית. מייד הופיע אקורדיון והחדר נמלא במוסיקה עליזה. הלילה ירד. לפתע ניתנה פקודה ובמהירות יצאנו לדרכנו. היה חשוך מאוד. הפרטיזנים, משולהבים מן המשקה ובמצב רוח מרומם, ירו באוויר ללא הפסקה. הסוסים המבוהלים פתחו בדהרה פראית, והאקורדיון של וולודיה זיעזע את היער הרדום, עטוף השלג. הם התנהגו כאילו כל העולם שייך להם. סלחתי לדיכטרוב על התנהגותו ושכחתי את השומר שלי. שהרי רק אתמול עוד הייתי תחת שלטונו של צלב הקרס, ואילו היום הייתי חופשי לחלוטין, שיכור מתחושת החרות. שוב עצרנו בבקתת איכר, שוב נשמעו יריות באוויר ונמשכה דהרת הסוסים בחשכתו של הלילה. לא הבנתי כיצד ידעו היכן הם נמצאים. באופן בלתי צפוי האֶטו, ריככו את קולותיהם, ואפשר היה לשמוע רק את הרוח המייבבת ומטלטלת את צמרות העצים המושלגים. לפתע נשמעה צעקה אחת ממעמקי היער — "סיסמה", דיכטרוב ענה כהד ואנו הוכנסנו פנימה. עדיין לא יכולתי לראות דבר מלבד עצים ושלג, אך כשעברנו את הזקיף, עפו גיצים באוויר ויכולנו לראות במטושטש את המדורות במגורי הפרטיזנים. כשהשחר עלה, היינו בתוך המחנה. בקתות זעירות, שהורכבו מגזרי עצים מחוברים יחד, היו מפוזרות ביער. דיכטרוב לקח אותי לאחת מהן, ובשפשפו ידיו הזמין ארוחת בוקר. שני בחורים צעירים קפצו לדום, בירכו את מפקדם ופנו מייד למלאכה. באמצע הבקתה בערה אש שהפיצה להבות ועשן דרך הפתח שלמעלה. חבילות קש היו פזורות בכל מקום וליד הכניסה עמדו שתי חביות. המקום היה צפוף. הפרטיזנים הורידו את עורות הכבש מעליהם, זרקו את כובעיהם על הקש ויצאו, ערומים למחצה, לרחצה בשלג. חלק מהם אחזו בצווארון חולצותיהם והחזיקו אותן מעל ללהבות. הלבוש נפרש כמצנח על־ידי האוויר החם, והמוני כינים החלו ליפול לתוך האש. כשקיבלתי קערית מרק סמיך עם נתח בשר, ובראותי את הטבח פותח את החביות, שהיו מלאות בשומן ודבש, ידעתי כי אין רעב ביער. תהיתי באשר למפקד על היחידה, האם יהיה כמו דיכטרוב? באותו רגע הופיע בפתח המפקד, יֶשָׁה פיודורוביץ' גוסייב. כולם קפצו לדום, ודיכטרוב הרים ראשו, מתח גופו ודִווח: "חבר קומיסר, ביודעי כי יש לנו חיילים פצועים במחנה הבאתי רופא". השתררה דומיית מוות. יכולתי לשמוע רק את צעדיו של

האורח. לפני עמד רוסי בשנות השלושים לחייו, לבוש במקטורן צבאי חדש, שתי חגורות מוצלבות על חזהו ואקדח בצד גופו. "שבוי" פקד. הוא צעד ליד האש. מבלי להוריד את עיניו מדיכטרוב, שאל בזעם: "מי נתן לך רשות להביא אותו לכאן?" דיכטרוב החוויר והחל לגמגם. הוא הופסק מייד על־ידי הקומיסר, שהצביע עלי וצעק, "ומי אתה?" "אני רופא שנמלט מהגיטו. רוצה לחיות ולהילחם יחד איתכם". לא הספקתי לסיים את המילה האחרונה כְּשֶׁשָׂה פיודורוביץ' התפרץ. "אנחנו מכירים גיבורים כמוך, ז'יד, אתה במאסר, אל תיתנו לו לצאת החוצה*!" ובאומרו זאת יצא בכעס מן הבקתה. הייתי המום. לעולם לא אשכח את המחשבות הראשונות שעלו בראשי. "לשם מה באתי לכאן? למה ניסיתי להציל את חיי העלובים? האם לא היה טוב יותר למות בגיטו עם משפחתי וחברי?" גם הפרטיזנים היו המומים מהתפרצותו הקיצונית של הקומיסר. שוב חשתי לכוד. הייתי מוחרם ומנודה על־ידי כולם, שקוע בקשר של שתיקה. ונקה, שומרי הנפחד, חיבר כידון נוצץ לרובה שלו. חיכיתי להוצאתי להורג. למחרת היום שככו פחדי במקצת לנוכח הערכה מפוקחת של המצב. חיי היו בעצם מעבר לשליטתי, והיה חוסר טעם להתלונן. בבוקר היום השלישי, כשרק שנינו, אני ושומרי, היינו בבקתה, שמעתי טרטור מכונת יריה, כעין פעולת קרב קטנת היקף בפאתי היער. לפתע התפרץ פנימה פרטיזן המחפש רופא. כעבור כמה דקות כבר צעדנו בדרך המושלגת אל יעדנו. על מזחלת שכב בחור כבן 18, כשזרועו חבושה בסרבל. פניו היו חוורים ומלאי כאב, הוא זעק לעזרה. כשהסרתי את התחבושות ספוגות הדם, ראיתי כי זרועו נפגעה בצורה חמורה, שתי עצמות היו מנופצות, השרירים והעצבים קרועים — תוצאה קלאסית של פגיעת כדור דום־דום. ידו היתה תלויה באוויר, כשחגורה משמשת כחוסם עורקים. קבוצת אנשים מבולבלים סבבה אותו, שואלת שאלות ומציעה עזרה. לפתע שמעתי, "בובקוב בא!" לפני עמד גבר גבוה וכבד, כבן שלושים, ונעץ בי מבטו. "האם אתה הרופא?" שאל, "כן"

---

*כעבור שנתיים, בעודי עורך את סיור המחנה היומיומי שלי, עצר אותי הקומיסר, בירך אותי בחיוכו המזויף וניגש מייד לעניין: "לאוניד, אני מתכונן לרשום אותך ברשימת אותות ההצטיינות שאני עומד לשלוח למוסקבה. הכן לי בבקשה תקציר על הקריירה שלך ועל עברך. בהיותי מופתע לחלוטין שתקתי לרגע, ואז אמרתי: "תגיד לי חבר קומיסר, האם לא רצית לירות בי כשהגעתי ליער בפעם הראשונה?" "כמובן," השיב בלא בושה. "האם אינך יודע כי לפי המדיניות הקומוניסטית עדיף להרוג עשרה חפים מפשע ולא לתת לאשם אחד להימלט?"...

עניתי, "הוא אחד מאנשי המודיעין הטובים ביותר, נפצע בקרב, ואתה מוכרח לעזור לו." זה היה המפקד העליון של כל היחידות — 400 אנשים — ניקולאי ולדימירוביץ' בובקוב. הסברתי לו את גודל הנזק וחומרת המצב. "יש לקטוע את אמת היד" אמרתי, "לפני שיחדור זיהום". הוא האזין בתשומת לב, ובקולו העמוק והפיקודי הכריז: "אם זהו המצב, עשה זאת, אתה הרופא." הוא לא חיכה לתשובתי, ובפנותו לאחור בחיפזון, נעלם. הבטתי בפנים הסובבות אותי, ולא ידעתי מה לחשוב או לעשות. לא היו לי כלים לניתוח, חוטי איחוי או תחבושות, מעולם לא ראיתי ביצוע קטיעה, ופוודאי שלא התנסיתי בזאת בעצמי. ידעתי, כמובן, באופן תיאורטי, כיצד יש לבצע קטיעה, כי התעניינתי בכירורגיה במשך לימודי, אך האם זה מספיק? סיימתי את לימודי כשהפצעות הגרמניות הראשונות נפלו על לבוב, והאסונות שקרו מאז לא סיפקו רקע נאות להתמחות כירורגית. אולם הבנתי כי ניתוח מוצלח יכול להציל את חיי וכי אני מוכרח לעשות זאת. ההימור היה גבוה. חשתי צורך להציל את הבחור הצעיר הזה, שהתנדב ללחום בגרמנים כשהיה יכול להישאר בשקט במקומו, כפי שעשו אחרים.

בעודי שקוע במחשבות אלו, ניגש אלי גבר נמוך בעל פני איכר והציג עצמו כדודו של הפצוע. לאחר שהקשיב בתשומת לב והבין כי אין לי במה לנתח, העלה את הרעיון ליצור קשר עם רופא אחר, שטיפל בקצין גבוה לא רחוק מאיתנו. הסכמתי, ותוך זמן קצר יצאנו שלוש מזחלות עם פרטיזנים. אני ניסיתי לשמור על חום גופו של הפצוע בכל האמצעים שעמדו לרשותי. ראיתי רק את עיניו ושמעתי את אנקותיו. כשונקה השומר פוקח עינו עלי, הסברתי לדוד כי זמן הוא דבר יקר מאוד, אם אנו רוצים להציל את הנער. החלקנו על השלג במהירות מקסימלית, למרות הכאב שנגרם לבחור מטלטולי המזחלת. הגענו למקום יעדנו במהירות. זו היתה בקתה בודדה, קבורה בשלג, מקום נידח רחוק מכל דרך ומקום יישוב. החלטנו להוריד את הפצוע. כששמעתי קול, "בוא אעשה לך הכרה עם הרופא השני". ניערנו את השלג מעל מגפינו, פתחנו את הדלת, וגל אוויר חם מעורב בעשן פגע בנחירינו. נדהמתי לראות לפני את חברי מהעיר השכנה, סלונים, ולידו אשתו! הייתי מאושר למראה הפנים הידידותיות, החיוך הטוב, העיניים היהודיות החמימות, שלא ראיתי מזה יובלות. ניסיוני לפתוח בשיחה הופרע על-ידי לחישה: "זה מסוכן, תשאיר את זה לאחר כך." לא הופתעתי ולא הורתעתי. גם לא היה זמן לחשוב. ידידי היה גיניקולוג, וגם לו לא היו הכלים המתאימים. היתה לו סכין בעלת להב קצר ומפותל (שסופקה בידי ז'נקה, הפרטיזן. היא שימשה אותו נאמנה בהריגת בוגדים וגרמנים), כמו כן נמצא משור ישן וחלוד, וכשניסיתי אותו על גזר עץ,

התברר כקהה. מינה, אשתו הנאה של הרופא, הכינה רצועות גזה על־ידי חיתוך תחבושת. כשהיינו עסוקים בהכנותינו ניתנו לנער, סשקה, כמויות נדיבות של וודקה. בעידוד דודו הוא שתה כוס אחר כוס, וכשהיה כבר שיכור לחלוטין נקשר בחוזקה לשולחן על־יד החלון הקפוא. לא היו בידי כל סמי הרדמה או משככי כאבים. סיר המים הגדול רתח כשאור שמש חיוור חדר מבעד לחלון לתוך הבקתה. קירצפתי את עצמי, ניקיתי את העור בוודקה והתחלתי בניתוח. הפרטיזנים מאחורי נשפו בעורפי. חגורת מכנסיים שימשה כחוסם עורקים. העור, השרירים והרקמות הרכות נחתכו בקלות, אך כשהגעתי לעצמות הפסיק המסור לחתוך. לא עזרו, לא המהירות ולא הפעלת כוח. תהליך הקטיעה היה איטי וכואב, אך סשקה, תשוש מסבלו המתמשך לא התעלף ולא בכה. כשניסה לבכות השתיקה אותו מייד סטירת לחי מלווה בגערה של הדוד: "שתוק ממזר, מה אתה צורח?" חברי טיפל בדופק ובחוסם העורקים, ואשתו עזרה לי בניתוח עצמו. בהקלה רבה ראיתי את הזרוע יורדת. קשרתי כלי דם, חבשתי את הפצע בתחבושת לחץ והצטערתי על כי איני יכול לתפור את העור. הייתי תשוש לחלוטין וספוג זיעה. לעולם לא אשכח את המשור הכפרי... התבוננתי בסשקה, הוא ישן בשלווה. האם לא נדחף מעבר לגבול כוח סבלו? הסתכלתי בחברי והם חייכו. "יש לקוות, כי הוא יחיה" אמרה מינה. ישבנו ליד השולחן ונחנו. הוגשו אוכל ומשקאות. ניסיתי לשוחח עם חברי, אך קיבלתי אותה נזיפה כמו מקודם. רק מאוחר בלילה שמעתי לחישה: "היה זהיר, ליאון, ואף פעם אל תשאל שאלות. לקומיסר יש הרבה יהודים על מצפונו." למחרת בבוקר קיבלתי פקודה לחזור ולהתייצב בפני בובקוב. יעצתי לקרוביו של סשקה להשקות אותו בהרבה נוזלים ולהאכילו היטב.

הצטערתי מאוד להיפרד מידידי. השומר ונקה ישב על־ידי, אך הפעם בחיוך על פניו, הוא הסיר את הכידון מן הרובה בהפגנתיות. המגורים הראשיים היו בבית בנוי היטב, שקוע חציו באדמה הקפואה. שם היה הפיקוד העליון. בובקוב במרכז, לימינו ישב פיודורוביץ' ולשמאלו אנשים מצוותו. כולם האזינו בשקט לדברי, עד שהופסקתי על־ידי בובקוב,שרצה לדעת מהם סיכוייו של הנער להינצל. הסברתי לו כי הניתוח עלה יפה, אבל החלמתו תלויה בהרבה גורמים,כגון, איבוד דם, בזבוז זמן, תנאי היגיינה ירודים ומחסור בתרופות. "אם כך, מדוע אינך משיג את האספקה הרפואית מהעיר?" צעק בובקוב. "שילחו העירה מייד את נתחי החזיר הטובים ביותר, אם צריך, אפילו חבית מלאה, והשיגו את החומר. הגרמנים הארורים ימכרו את אמותיהם תמורת חזיר." הוסיף. שמעתי "כן המפקד" רם, וכשהנושא סודר הותר לי ללכת. רק כשחזרתי לבקתתי ומתחתי את גופי על הקש חשבתי על שפע

הדברים שאירעו ביום אחד. ראשי הסתחרר מן האירועים האלה.הכול קרה כל כך מהר. רק אתמול הייתי בן ערובה של הגרמנים, היום של הרוסים; אתמול, תחת איומי מוות נאציים,והיום תחת איומי מוות של הפרטיזנים. האם אפשר היה להבין זאת? מי אני, שכולם רודפים אחרי?

הניתוח המוצלח שינה מייד את מעמדי. וַנקה, שומרי, נהפך לנייר הלקמוס שלי — כל עוד כידונו היה מורם היו חיי בסכנה,אך ברגע שהורד, סיכויי השתפרו. חיוכו בישר ביטחון. כך עליתי לפתע למעמד של "פרסונה גרטה", "אחד מהם". ביום השלישי לניתוח, כשביקשתי ממפקד גבוה תחבורה כדי להגיע לסשקה הפצוע, סיפקו לי מייד מזחלת ועגלון,ללא השומר ונקה (נער מסכן, אני משער כי התבייש לבוא להיפרד ממני לשלום). כשנכנסתי לבקתה ישב סשקה ליד השולחן בנסותו להאכיל את עצמו. הפצע היה די נקי והבחור הבליג על כאבו במשך זמן החלפת התחבושות. נמצאה וודקה על מנת להקל על הכאב, וסשקה השתמש בה בנדיבות. הוא התחנן בפני, שאקח אותו איתי ליער, מפני שאינו יכול לחיות ללא חבריו. הבטחתי לקחת אותו בביקורי הבא. הייתי מרוצה למדי ממצבו וכך היה גם דודו, שֶׁשָּׁם, כאות תודה, במזחלת שלי, סל מלא מזון. כשחזרתי לבקתה עם החבילה, היתה לפרטיזנים הפתעה נעימה בראותם את החמאה, הביצים והעופות שבפנים.

עד לבואי טיפל בעניינים רפואיים "פלצ'ר" (חובש), שמו היה פייצ'יק סולוב. כשנכנסתי לבקתה, ששימשה כתחנת עזרה ראשונה, מצאתי בחורה צעירה ועליזה, שהיתה אחות. כששאלתי על פייצ'יק, קיבלתי תשובה מלווה בחיוך, כי הוא יצא למשימה מיוחדת. ה"פלצ'ר" היה תופעה איזורית טיפוסית, ששורשיה נעוצים במסורת הרוסית. בתקופת שלטון הצארים, כשלא היו די רופאים, לימדו את האנשים האלה לזהות את המחלות הבסיסיות ולתת זריקות. במשך הזמן הם זכו לסטטוס שבין רופא לאחות. פייצ'יק היה אחד מהם. הוא נראה כחייל מקצועי, כפי שאכן היה, עם מכנסיים רחבים בצדדים, תחובים בתוך מגפיים גבוהים,וּבְרוֹבֶשְׁקָה, חולצה רוסית, שהגיעה עד ברכיו. פייצ'יק היה גאה בלבושו,ולדבריו זה היה הבגד הצבאי השימושי ביותר שהיה לו מימיו. ארבעת הכיסים הגדולים שחוברו לרובשקה היו תמיד מלאים. כשקיבלנו אספקה רפואית משמעותית מן העיר, כתוצאה מהתערבותו של בובקוב, מצאנו בין התרופות צנצנת אחת של טבליות סידן ואחת של ויטמינים. פייצ'יק מילא בחופזה את כיסיו בטבליות אלה, בעודו מחכך את ידיו בהנאה.

למחרת הזמין אותי לסיור היכרות בכפרים. בשעת השקיעה עזבנו את המחנה במזחלת. לאחר נסיעה פרועה ביער החשוך, עלינו על דרך לכפר קטן בשם אוֹקוֹנִינוֹבוֹ. לפני שהגענו למקום, לימד אותי פייצ'יק כמה דברים

חשובים. ראשית, גם אם אינני מסכים לאבחנות שלו, אסור לי להראות את זה לחולים, מפני שהם כולם טפשים ואינם מבינים כלום. שנית, אסור לי להטיל ספק בדרך טיפולו, משום שלדבריו, דרך זו הוכיחה עצמה כיעילה ביותר. חמוש במעיינות החכמה של ה"פלצ'ר" נכנסתי לבקתה הראשונה, שבה התקבלנו בידידות רבה. פייצ'יק סירב לאוכל שהוגש, בבקשו לראות קודם את החולה. הוא הניח את ידיו על בטנו של הילד החולה, לחץ קצת ובקול סמכותי הכריז: "ובכן, בחור צעיר, כואבת לך הבטן? אל תדאג!" הוא הוציא מהכיס העליון של הרובשקה תריסר טבליות סידן ונתן הוראות טיפול. כשאימו של הילד התלוננה על כאבי ראש, הוציא פייצ'יק את הויטמינים מכיסו התחתון ונתן לה. אחר כך נכנסנו לכפר שני. ראיתי אותו חוזר על אותו תרגיל עם שני חולים נוספים, אחד סבל מכאב גרון והשני משלשול. לא יכולתי להתאפק יותר, וכשהיינו בחוץ שאלתי אותו על התוצאות של טיפול בלתי מקובל זה. "תוצאות מצוינות", אמר פייצ'יק. "אתה מוכרח להבין, לאוניד, שאלו כפריים המאמינים בי, לכן כול מה שאני נותן להם עוזר. אמונה היא כבר מחצית הריפוי, ובכלל, אל תשכח דבר חשוב, זו מלחמה. יכולתי להישאר בעיר הנוחה והבטוחה, אבל אני בוחר ביער, כי זו חובתי הקדושה להילחם באויב, אבל אני רוצה גם ליהנות. מי יודע, כמה זמן אשאר בחיים. לכן בזמן שאני לא מזיק לחולים שלי, אני גם עוזר לעצמי". גישתו הפילוסופית של פייצ'יק לרפואה ולחיים בכלל הפליאה אותי, אך כמובן שלא יכולתי להתווכח עם הממונה עלי. עמוס במזון, שמלווי קיבל בשביל שיטות הטיפול יוצאות הדופן שלו, הייתי כבר מוכן לחזור, בעבורי זה היה סיום של יום מפתיע, אך לא לפייצ'יק. בשבילו זו היתה רק ההתחלה. הוא ערך לי הכרה עם זקן הכפר ונעלם כשחיוך ערמומי על פניו. כששתינו בהנאה את התה החם מסמובר רוסי ישן, סיפר לי על בעיותיו והסבל שהוא עובר. הוא מונה לתפקידו על־ידי הפרטיזנים, וזה, באופן אוטומטי, הקים לו אויבים. הוא פחד לצאת אל מחוץ לכפר. אוכלוסיית הכפר חיה בדרך כלל בין הפטיש לסדן. הם נשמרו בקפדנות על־ידי הפרטיזנים, ואף איכר לא יכול היה לעזוב את הכפר ללא רשותם. מצד שני פחדו מן היום שבו יגיעו הגרמנים ויענישו אותם. היתה להם תוכנית מנוסה אל תעלות תת קרקעיות הסמוכות ליער, אך מה על הנשים והילדים? יכולתי לראות, כי הדבר הדאיג אותו והציק לו קשות. פייצ'יק הופיע אחרי חצות. שיאו של היום בשבילו היה בילוי שעות אחדות עם חברתו. במזחלת מלאה אוכל ווֹדקה דהרנו חזרה למחנה. רק אז הבנתי את פשר הכרזת האחות, כשסיפרה לי, שפייצ'יק יצא למשימה מיוחדת.

כעבור שנה הגיעו חדשות איומות. הגרמנים והמשטרה פשטו לפתע על

כפר אוקונינובו והוא נמחה מעל פני האדמה. כ־290 כפריים, נשים וילדים, נהרגו. כמה מהם, שנאספו לתוך ביתן קטן, הוצתו ונשרפו למוות. מעט האנשים שהצליחו להימלט, תיארו אחר כך את הברבריות, שבה השמידו החיילים השיכורים למחצה את האוכלוסייה והרסו את הכפר. כשראיתי את ההרס והעזובה המוחלטים, הרגשתי תחושת ייאוש קודרת, וזקן הכפר עמד לנגד עיני, כמי שחזה את ההרס.

פייצ׳יק הביא לי קופסת עזרה ראשונה של הצלב האדום, שהפרטיזנים מצאו לאחר קרב קצר עם הגרמנים. היא היתה מצויידת היטב בתחבושות ותרופות ושימושית מאוד. למעשה, הקופסה היתה חסרת תועלת בשבילו. הוא הסכים לתת לי אותה בתנאי שיקבל אותה בחזרה בסוף המלחמה. הסכמתי מייד להסדר. זה היה בראשון לפברואר 1943. קיבלתי את האספקה הרגילה של עיתונים גרמניים מן העיר. כשהסתכלתי בעיתון, הבנתי כי הפעם אני עד למפלה גרמנית מוחצת ראשונה. נקודת המפנה של מלחמת העולם השניה. היה זה הניצחון הרוסי בסטלינגראד. החזית עדיין היתה רחוקה מאוד, והקשר עם מוסקבה היה קרוב לאפס, לכן סמכנו בעיקר על חדשות רדיו מחו״ל ואפילו על עיתונים גרמניים. כשראיתי את מאמרו של גבלס ב״דאס רייך״, וקראתי על הכרזת ימי אבל לאומיים, רצתי מייד לבובקוב. הפעם לא ביקשתי רשות להיכנס, התפרצתי פנימה, ובקול גבוה דיווחתי על הניצחון הגדול. פרצה שמחה. בובקוב הקומיסר וכל הפמליה קפצו ממקום מושבם, ובתוך המולת החיבוקים והנשיקות שמעתי צלצול כוסות. לא היו צריכים להזמין וודקה, מכיוון שכבר היתה על השולחן. אני תירגמתי במהירות את החדשות המרעישות, כי פילדלמרשל פון פאולוס נכנע, וכי כל צבאו הושמד או נלקח בשבי. מייד הוכרז על חג. מטחי יריות פראיים נשמעו במשך כל הלילה, והוודקה זרמה כמים. למחרת בבוקר עזבו קבוצות מתנדבים קטנות את היער למשימות מיוחדות, כדי לחגוג את הניצחון הגדול בחיי האומה הרוסית. חמש רכבות פוצצו, וגרמנים רבים נהרגו. אולם כעבור כמה ימים הגיעו ידיעות טרגיות. ארבעה פרטיזנים, בדרכם חזרה, לאחר שהורידו רכבת גרמנית מן הפסים, השתכרו ונרדמו במזחלת שלהם. הסוס, שהיה מכפר סמוך, הלך במסלולו המוכר והביא אותם לכפרו. נשקם היה לצדם. לא קשה היה לדמיין את דרך מותם. הגרמנים נהגו לשים אנשים בתוך חביות מים ולהניח להם לקפוא למוות. בובקוב היה מזועזע וחיפש שעיר לעזאזל. הוא ציווה על התנזרות מוחלטת משתייה, כאילו הוא בעצמו היה סמל הפיכחון.

הקרב על סוצ׳קי

הגרמנים החלו לסגת במהירות, בלוקחם עמם משתפי פעולה. לא היו בוגדים רבים בין הרוסים עצמם, אבל היה מספר ניכר של בוגדים בין האוקראינים, הטטרים ושבטי הקווקזים. הצ׳יצ׳נים, אלה הידועים באהבת החרות שלהם ובמרדנותם, חשבו בזמן המלחמה כי זו הזדמנות מצוינת להיפטר מהרוסים, ולכן שיתפו ברצון פעולה עם הגרמנים. האויב,שקיווה ליצור איזור חיץ. נגד כוחות הגרילה, יישב את הפליטים הקווקזים מסביב למובלעות של הפרטיזנים. משפחות צ׳יצ׳נים שלמות התיישבו בכפרים הביילורוסיים. ההיתקלויות בהם היו תכופות, ומספר נפגעינו עלה. משהו חייב היה להיעשות, וההחלטה נפלה. יש להשמיד את שני הכפרים הבעייתיים ביותר, וכך נגזר גורלם של הכפרים סוצ׳קי ופלשקי. מפקדנו, ויקטור אַלכְּסֵיֶבִיץ׳ וַלַסוֹב, הסביר את הסיכון הצבאי הכרוך בכך ואמר לי שהוא צופה קרב עקוב מדם וכי עלי להתכונן למספר ניכר של נפגעים. הצ׳יצ׳נים ידעו כי הפרטיזנים יתקפו במוקדם או במאוחר, וכך נהפכו כפריהם למצודות מבוצרות. באותו זמן שימש אצלי יונה פפר (יונס) בתפקיד אח, שָׁלִיש אישי וידיד. כיוון שפייצ׳יק, ה״פלצ׳ר״, היה שטוף בשתייה ובשאר פעילויות פארא־רפואיות מבישות, עזרתו של יונס היתה ללא ערוך. יונס השגיח על בקתת התברואה שלנו, עזר לי לחבוש את הפצועים וטיפל בסוסי, כמו כל שאר החברים בקבוצה היהודית הסמוכה,איבד את כל משפחתו . בראשונה את הוריו בגיטו, ואחר כך את אחיו ואחותו במהלך ההתקפה הפראית שערכו הגרמנים ביער,בקיץ 1942, על הקבוצה היהודית הקטנה והמבודדת, ששכנה בסמוך לנו. הוא הרשים אותי בכישוריו ובאופיו הנוח. הצלחתי בקלות לשכנע את מפקדנו, ויקטור, באשר ליעילותו, והוא הרשה לו להישאר איתנו.

עֲבָרָה של הקבוצה היהודית הזאת היה מלא סבל ויסורים. הצעירים והחזקים נמלטו מן העיירות הקטנות, שהיו סמוכות ליער, אך באותה תקופה היו ביער קבוצות רבות של פרטיזנים רוסים פראיים ובלתי ממושמעים, חלקם הרפתקנים, שהתנהגו יותר כשודדים מאשר כפרטיזנים. הם אנסו, שדדו ורצחו כרצונם. היהודים הבלתי חמושים, חסרי ההגנה,היו טרף קל ונתונים לחלוטין לרחמיהם. המצב היה כה נואש, עד כי רבים חזרו לגיטו על מנת למות שם. הקבוצה היהודית שהורשתה להישאר במרחק ״נסבל״ מיחידתנו הלוחמת, היתה אוסף משונה של השארית. ששרדה מן ההרס האכזרי, שנגרם על־ידי הגרמנים והפרטיזנים, ב־1943 הושלטה ביער משמעת ברזל, והבזבזנות, הזלילה והסביאה של לוחמי החרות רוסנה. בעלי מקצוע יהודים הועסקו

במלאכות שונות, והקרבה לגדודנו הגדול, שמנה 400 אנשים, יצרה מידה מסוימת של ביטחון בקבוצה היהודית הקטנה. כשהצעתי ליונס לבוא ולעבוד עמנו, הסכים בהתלהבות והפך לחבר מועיל בצוות הרפואי. נהגתי לבקר איתו אצל החולים והפצועים בכפרים. כשישבנו על העגלה המתנודדת אהבתי להקשיב לנעימות היהודיות העצובות, "מיין שטעטל בעלז" ו"מיין יידישע מאמע", לעיתים הזכיר את מקצועו שהיה גאה בו. "אבי היה נפח וגם סבי, וגם לי קראו יוֹנָה הנפח", אמר, וחיוך רחב שָלַו ונאה הופיע על פניו. יונס שמע על הקרב המשמש ובא. אחזה בו התרגשות גדולה. הוא עבר על כל האספקה הרפואית בתערובת של עליזות ודאגה, ואפילו סוסי זכה לטיפול מיוחד וקיבל ארוחה חגיגית. בלילה עזבנו את המחנה בקרוניות עמוסות לעייפה. נענו ביציבות לאורך המסלול. החיילים הלכו ברגל, והקצינים רכבו. אני רכבתי בצד אחד של הטור, ופייצ'יק, ה"פלצ'ר" בצד השני. האזנתי לשיחתם של הפרטיזנים. בדיחות ופרצי צחוק ביטאו את יחסם הקליל לסכנה הקרובה, יחס של אדישות הגובל בפטליזם. לא היה סימן לפחד. עדיין היה חשוך מאוד. כשהגענו למקום יעדנו, התמקמו במקומן ארבע הקבוצות, וכשצפו באור החיוור, העולה מן הכפר הקרוב, חיכו לפקודה להתחיל. אני הייתי בפיקוד הגבוה כשנערכו ההכנות האחרונות. ויקטור ישב ושעונו בידו. על פניו היתה נסוכה הבעה שלווה, רק עיניו נדדו — סימן של ריכוז וסכנה. המבצע תוכנן בשיתוף עם יחידת פרטיזנים נוספת. ההתקפה תוכננה בו־זמנית על שני הכפרים, ואני צפיתי בחרדה בויקטור, בעוד הוא נשאר שָלֵו לחלוטין והמשיך להתלוצץ. "עכשיו בואו איתי" אמר לפיקודיו. כולנו הלכנו אחריו לשטח הפתוח, ובעודו מצביע לשמים, חיכה לסימן מן היחידה השכנה. לא חיכינו זמן רב. רקטה צבעונית ריחפה בשמים, אחר כך שניה, שלישית, והפקודה לתקוף ניתנה. אור היום החל לעלות כשנשמעה קריאת 'קדימה'. המון של צללים נע במהירות לעבר הכפר. בעודם מכוונים את רוביהם, החלו הפרטיזנים לירות בכל מה שנע לפניהם. צרורות נורו על־ידי מכונות יריה משני האגפים. באותו רגע חצתה רקטה מן הכפר את השמים. הצ'יצ'נים קראו לעזרה, אך הגרמנים פחדו מן המארבים שלנו, וכל עזרה לא הגיעה. תוך זמן קצר בערו באש כל האסמים ועמוד עשן עלה למעלה.

יכולנו לראות אנשים אחוזי פניקה רצים בין הבתים, אחדים ירו לעברנו, אך הפרטיזנים קצרו כל מה שניתן היה לראות. הקרב הגיע לשיאו כשעלה השחר. הופיע הנפגע הראשון, נער צעיר שזרועו נפגעה מכדור. טיפלתי בפצעו, ושעה שחבשתי אותו נשמע קולו: "יותר מהר, דוקטור, מהר, אני רוצה לחזור בחזרה". ניסיונותי להרתיעו מכך לא עזרו. הוא חזר לחברים ולקרב. אחר כך

הגיעו פציעות החזה, פציעות הראש, פציעות בטן. יכולנו רק לחבוש ולתת מורפיום, לפעמים לצפות במותם. כשהואט זרם הפצועים לקחתי את יונס ונכנסתי לכפר. מדורות ענקיות נראו באופק. קרבות פזורים עדיין נמשכו. פגרי סוסים ובקר היו מפוזרים בשטח, גופות מתים היו פזורות בכל מקום, הרחוב כולו היה סבך של שברי אבנים, רהיטים שבורים ועגלות שרופות. רבים מהתושבים חיפשו מקלט במרתפים, אך הם נגררו החוצה, הוכו ונורו למוות. אשה אחת פולחה בכידון ואחרת נורתה מטווח קצר. איש זקן כרע על ברכיו והתחנן לרחמים, אך הפרטיזן הוסיף לירות בו, עד שרוקן את מחסנית הרובה. חלק מהחיילים השתוללו ללא ריסון. מידת האלימות והפראות שהפגינו הפרטיזנים נגד האויב לא הפתיעה אותי, שכן האויב היה חבורה של בוגדים. פתאום שמעתי צעקה, "דוקטור, ירו בי". הפניתי את ראשי וראיתי כי זה היה יונס. הוא שכב על האדמה, כמה מטרים ממני, ונאנק מכאב. כשפתחתי את הז'קט שלו, פרץ זרם דם רב מפגיעה בבטן. לקחנו אותו למרכז החבישה, עשינו כל מה שביכולתנו, אך היה ברור כי חברי עומד למות. שום מידה של נחומים לא עזרה. יונס ידע כי קיצו קרב. בינתיים נגמר הקרב. השמים היו בהירים להפליא, ורק הכפר היה אפוף עשן. יכולתי לראות כמה פרטיזנים עם שקים על כתפיהם ורובים בידיהם, מצליחים בקושי רב לחצות את השדות החרושים. אחרים הפו את האסירים המעטים שרצו לפניהם. הפרטיזנים התכוננו לעזוב. אבל עדיין נשמעו התפרצויות של יריות מנשק אוטומטי, מעורבות בדהרות סוסים שועטים. מה שהחל כמבצע צבאי הפך לטבח, כשהושג ניצחון, שום גרמני או בן ברית של גרמנים לא העז להתקרב למקום שבו עמדו פעם שני כפרים משגשגים. הסתכלתי במפקדנו. ויקטור כבר היה שוב על סוס קווקזי שחור ורגליו בארכובות. פניו קרנו ועיניו נצצו. ברור היה כי הוא גאה בנצחוננו. מסביבו אספו פיקודיו את החיילים וחילקו פקודות. הקרוניות, שמולאו בשלל, היו מוכנות. פייצ'יק אירגן את העברת הפצועים, חיכינו לפקודה לזוז. מתינו היו עמנו.

לפתע הבחנתי בקבוצה משונה. אלו היו אסירים. חצי תריסר גברים, כמה נשים. נערה כבת שש עשרה בכתה. היא נראתה מאוד חלשה ומפוחדת. צמה שחורה ארוכה היתה תלויה על גבה. כולם היו קשורים בצווארים בחבל אחד חזק, כדי שלא יוכלו להימלט. רוחם של הפרטיזנים היתה כמובן מרוממת. לאחר ניצחון שכזה לא נזקקו לשום דיבורים. יכולתי לשמוע רק את צחוקם הרם, שנבלע במנגינות האקורדיון העליזות והשמחות של וולודיה. תוך זמן קצר חזרנו למחנה. לא יכולתי להסיר עיני מן הסוסים הקווקזים הנהדרים. אנחנו הורגלנו לסוסים של האיכרים, מגזע הרגיל לעבודה קשה ולתזונה דלה.

לפתע נתקלנו בסוסים מפוארים שנעו בחן. באותו היום חוסלו האסירים. הגברים הוכו או נדקרו למוות, הנשים הוכו ונורו, ורק הנערה הצעירה עם הצמה נפלה קורבן להתקפה של זעם פראי. היא שכבה עירומה על העשב, חבולה קשות, נפץ הוכנס לאיבר מינה והוצת. ניצוץ האש נע באיטיות לאורך הפתיל וכשנגע בגופה אירעה התפוצצות. נתלש אגן — הירכיים שלה, וכל האיבריים הפנימים התפזרו מבסיס גופה המעוות. למרות שכבר הייתי רגיל לאכזריות, גורל נערה צעירה ורפה זו נגע לליבי. נותרתי מאובן, נרתעתי אחורנית בייאוש.

בסוצ'קי היו מאות נפגעים, גברים, נשים וילדים. לנו היו שלושה עשר פצועים ושישה הרוגים. יונס שלי היה בין הפצועים קשה. מכיוון שציפינו לפעולת תגמול גרמנית, הקמנו את בית החולים הזמני והקטן שלנו בתוך הביצות. על גבעה, מוסתרים בעצי לבנה גבוהים וכמה עצי אלון גדולים, הוקמו כמה בקתות, שהוסתרו בפיקחות מפני מטוסי סיור גרמניים. את המצרכים הצטרכו לסחוב דרך הביצות, שהגיעו לגובה ברך. חיפשתי לשווא סימני כעס, חוסר שקט או עייפות אצל הבחורים. שום קושי לא הרתיע מלעזור לפצועים, כאילו בראש כולם עלתה המחשבה המדאיגה: "האם אני אהיה הבא בתור?". אך איזו עזרה יכולנו לתת להם? הם נזקקו לבתי חולים, ואנחנו יכולנו להציע רק ביצות. הם נזקקו לניתוחים דחופים, ואנחנו לא יכולנו לספק אפילו זריקה נגד טטנוס. לא יכולתי לראות את הצעירים המתים. חוסר האונים שלי היה כה מייאש והאבל שלי כה מוחשי, עד שהרגשתי חסר תועלת לחלוטין. השתמשתי בכל מה שיכולתי כדי שחיילי ישארו בחיים, גם לגוססים דאגתי, שקיצם יהיה מהיר ושָׁלֵו ככל האפשר. נכנסתי לבקתה, ראיתי את האחיות ממהרות עם מים ותחבושות מפצוע לפצוע, את האחים, שהציעו עזרה. ומעל לכול שמעתי את אנקות הכאב החודרות של הגוססים. נער חיוור, בעל שיער פשתן, עיניו כבר שקועות, שאל אותי בלחישה, האם הוא עומד למות... איזו שאלה נוקבת ושוברת לב, ואיזו תשובה מעורפלת וחלולה נתתי לו. סרגיי, סגנו של ויקטור, נפצע בירכו מרימון. הוצאנו את פיסת המתכת, ניקינו את הפצע וקיוונו לטוב, הצעיר הנאה היה במצב רוח טוב, אך לפתע הורע מצבו. כשראיתי אותו כעבור שלושה ימים כבר לא ניתן היה להכירו. נדמה היה שכחש והזקין. היה ברור כי סבל מכאבים והרגיש כי מצבו מתדרדר. "אני מוכרח לחיות, אני רק בן 21. השארתי את אהובתי בסמרקנד, היא מחכה לי... אני אתן לך כל מה שתרצה, קח את סוסי הקווקזי היפה, אך בבקשה עזור לי." הוא המטיר עלי משפטים תמציתיים במהירות, כאילו חש שלא נותר עוד זמן רב. לפתע השתנו פניו, עווית כיווצה את פיו, עורו החוויר ועיניו נתמלאו פחד.

למחרת היום התקשה גבו, וחיוך לגלגני הופיע על פניו. עוויתות תקפו את גופו והוא נחנק למוות. זו היתה צפדת. זריקה אחת יכלה להציל את חייו. איזה מוות נורא! איזו בזבוז! לעיתים קרובות טיפלתי ביונס. כשדיברתי איתו בפעם האחרונה, מעיו, שיצאו מחוץ לחלל הבטן, הוחזקו במקומם על־ידי תחבושות רבות. באוויר עמד ריח מבאיש. הוא נשם בקדחתנות והזיע בכל גופו. רצה לומר לי דבר מה, אך זה היה כבר מעבר לכוחו. עוד הצליח ללחוש לי, שהוא הנו האחרון שנותר ממשפחה גדולה, ולמרות שאינו פוחד למות הוא מאוד מצטער, כי לא נותר איש שיאמר "קדיש" על קברו. כאב לי לראותו גוסס. ניסיתי להקטין את ייסוריו, חיים צעירים ותמימים נקטעו באכזריות, בחוץ היה יום אביב חמים, ציפורים צייצו ומעלינו היו השמים תכולים ושלווים. זה היה נורא. לא יכולתי לסבול את מראהו האידילי של הטבע. חשתי רצון לנקמה, להעניש מישהו, כשם שיונס נענש,שישלם עבור כל הדם של אחי, שנשפך בפזרנות בשדות וביערות רוסיה הנרחבים. לנקום את מותם של כל אותם נערים, שעזבו מרצונם את נוחיות בתיהם על מנת לשלם את המחיר הגבוה ביותר למען החרות. תחת עץ אלון גבוה קברנו את יונס. פיזרנו כמה עלים ופרחי בר ועל האבן, ליד הכוכב האדום, שירבטתי שתי מילים ביידיש "יוינה דער בלעכער". לפתע, בתוך השתיקה חסרת הרגישות, שמעתי את קולי לוחש "יתגדל ויתקדש שמי רבה..."

חיי יום יום ביער

שיתוף הפעולה שלי עם פייצ'יק ה"פלצ'ר", במשך תקופת כהונתו בַּתפקיד של ניקולאי ולדימירוביץ' בובקוב, היה מבוסס על הסכם ג'נטלמני בלתי כתוב. רווחת המחנה ובריאות החיים היו באחריותי; חייו שלו סבבו סביב סיורים ליליים בכפרים, על כל סכנותיהם. על הסכנות לא חשב מעולם, ובפני הנשים והוודקה לא יכול היה לעמוד. שני הדברים האחרונים היו תמצית חייו. בובקוב התייחס בסובלנות לפייצ'יק, מכיוון שבוודקה התחלק בנדיבות יחד עם הפיקוד העליון. הוא אף שמח על נוכחותו והעניק לו מעמד של "אחד משלנו". ה"פלצ'ר" מעולם לא התערב בעבודתי, ומשום שסיפק לצוות הרפואי שפע של אוכל, היינו שנינו מרוצים מהסדר זה. דיווחתי לו מידי פעם על החולים והפצועים, אך פייצ'יק, שהיה חסר כל עניין ברפואה, התרגז מידי פעם, כשהדרכתי אותו בעניינים האלה. בסוף 1943 הגיע היום, שבו הועלה בובקוב בדרגה ועזב אותנו. וויקטור אלכסייביץ ולסוב* נעשה מפקדנו.

---

* ללא קשר לגנרל ולסוב, הבוגד הידוע לשמצה שנתפס ונתלה בפראג.

ויקטור היה בחור צעיר, מהמנהיגים הטובים ביותר ביער. יום אחד הוביל את מחלקתו להתקפה. היה צריך להרוס תחנת משטרה גרמנית. כרגיל, המחשבה על סכנה לא עלתה על דעתו. הוא הוביל באומץ את הבחורים והשלים את משימתו. רק אחרי הקרב סיפר לי כי נפצע. לתמהוני הרב פֻּצע החדירה של הכדור היה תחת הכתף הימנית, אך לא יכולתי למצוא כל פתח יציאה. חששתי כי הכדור התמקם לו אי שם בריאות, ויעצתי לו בהתאם. עברו כמה חודשים, וויקטור בא לראותני בגלל כאבים בשריר זרועו הימנית. בבדיקה גיליתי נפיחות מסויימת והתקשות בשריר, וזה גרם לי לחשוד בנוכחות הכדור. בהסכמתו של ויקטור, ובעזרת כמות נדיבה של וודקה, חתכתי את איזור השריר, ולשמחת שנינו הופיע הכדור. ויקטור הסביר את האירוע מאוחר יותר,כשהבחורים הלכו אחריו למשימה, נפנה אליהם,ובעודו מושיט את זרועו הימנית כדי לכוון אותם ליעד ההתקפה, נפגע על-ידי כדור. הפצע העלה ארוכה במהירות, ואנו נעשינו חברים טובים.

כעבור כמה חודשים, בצו רשמי, הודח פייצ׳יק ואני מוניתי לקצין הראשי של שירותי הרפואה של היחידה. ויקטור, שלא רצה לפגוע בקצין מקצועי רוסי, הודה בדיפלומטיות ל״פלצ׳ר״ על תרומתו לארגון הפרטיזנים בפני כל הגדוד, בהוסיפו, כי השינוי נעשה עקב ניסיוני הרב יותר ברפואה. פייצ׳יק נכח בטכס. הוא קיבל את קידומי בכבוד, אפילו בירך אותי ואיחל לי הצלחה בלחיצת יד חזקה. אך אני ידעתי, כי בתוך לבו התנגד לשינוי, ואני אצטרך להיות עירני ולעמוד על המשמר. ניסיתי לא להעליב את פייצ׳יק. רציתי לשמור על יחסינו בדיוק באותה רמה כמו קודם, ושמחתי שהמשיך בטיוליו הליליים והשאיר לי את הצד הרפואי, השינוי הניכר היחיד היה, שלא הצטרכתי לדווח לו יותר, וגם הוא לא נדרש לדווח לי. קיבלתי את הרושם, כי שנינו היינו מרוצים מדו־קיום שֶׁלוֹ זה.

באותו זמן ניהלנו מלחמה קשה ואבודה נגד מגפת הכינים. העובדה, שלא היו בנמצא תנאים אנושיים בסיסיים ושהיינו בתנועה מתמדת,גרמה להתרבות הכינים. בחורף הוחמר המצב. קור, תשישות, לכלוך וכינים הפכו לחלק יומיומי מחיינו. יום אחד הגיע אלי פרטיזן וראשו מלא כינמת. מעולם לא ראיתי מצב כזה. היו שם יותר כינים מאשר שערות. שפשפנו את ראשו ביסודיות בנפט, אך הדבר כבר לא עזר. למחרת בבוקר שב, אך הטפילים היו פעילים כתמיד. הוצרכנו לבצע גילוח ותספורת דרסטיים וממושכים ביותר על מנת להסיר את איזורי הקינון של הטפילים מוצצי הדם.

כעבור זמן קצר פרצה כתוצאה מהכינמת מגיפת טיפוס. אחר כך הגיע היום,

בו אני עצמי חשתי סחרחורת וכל גופי בער. כשהחלו כאבי–ראש פולחים וחזקים, ידעתי כי נדבקתי בטיפוס ובכל רגע עלול שלב ההזיות להתחיל. קראתי לאחות, הסברתי לה שאצטרך מנוחה מוחלטת במיטה ונוזלים מתאימים, וכשיחל שלב הבלבול וההזיות, יש להגן עלי מפייצ׳יק ולא לתת לו להתקרב אלי בשום נסיבות שהן. זה קרה זמן לא רב לאחר הורדתו בדרגה, ואני הרגשתי כי פייצ׳יק ינסה להפיק תועלת אישית מהמצב. היה ברור כי לא היה מאושר מהמצב שנוצר, וכאן היתה לו הזדמנות פז להיפטר מיריבו. פייצ׳יק היה בעל אופי טוב, אך בעל שאיפות גדולות, וחיי אדם ביער היו זולים. כפי שהוא נהג לומר, ״אנו במלחמה״, ובמלחמה הכל יכול לקרות. לאחר ימים רבים של חולי ובלבול נפשי פקחתי את עיני ולפני עמדה אחות, חיוך על פניה וקערית מרק בידיה. זו היתה תמונה מהנה ובלתי צפויה. יותר ממאה פרטיזנים חלו באותו זמן, והיתה פקודה לחסלם במקרה של התקפה גרמנית. החוק היה ברור ובלתי ניתן לפשרה. שום פרטיזן לא יפול חי בידי הגרמנים. כתוצאה מכך הכול כבר היה מוכן בהתאם. למרבה המזל האויב היה אז בשפל מדרגה, ולא התחוללה שום התקפה. החולים החלימו באיטיות כתוצאה ממנוחה, אוויר צח ותקווה. היחיד שמת היה סרן אנטולי לאכסייב, בן 24, שהוצנח אלינו חודש לפני כן, קצין בצבא האדום, הוא נפצע פעמיים, אולם המשיך להתנדב לשרות. האיש היה גבוה, חזק, אינטליגנטי, בדרכו חסרת היומרות כבש את ליבנו תוך זמן קצר. התאבלנו עליו בכנות.

כשהפרתי חזרה אלי וניסיתי ללכת, הרגשתי כי רגלי הפכו לעופרת. שום דבר לא עזר, הייתי דבוק, תרתי משמע, לקרקע. אך כוחי החל לחזור באיטיות, ויום אחד, עדיין מתנדנד על רגלי, יצאתי לכפר. האיכרים קיבלו אותי יפה. ברבים מהם טיפלתי בעבר. נוצר קשר בינינו, שנדמה היה לי, כי הוא חזק מדעות קדומות גזעניות ומשנאה. חזרנו למחנה בעגלה עמוסת מזון.

זה היה במרץ 1944, בוקר אחד, מלא התלהבות וציפיה. הצטרפתי ליחידתו של דיכטרוב ועזבתי את המחנה. מטרתנו היתה להוריד מן הפסים רכבת גרמנית, שנשאה חיילים וכלים צבאיים, שלגי החורף החלו להפשיר ובאוויר עמד אביב מוקדם. עדיין היה קר ונהניתי מחמימות פרוות הכבש שלי. הצטרכנו לחצות נהר לפני שיכולנו להגיע ליעדנו. היה עדיין מוקדם מאוד בבוקר חשוך, כששריקתו של דיכטרוב פלחה את האוויר. בכמה בקתות מבודדות, רחוקות, העלו אור. זמן קצר אחר כך הופיעה סירה קטנה על המים הכהים. בתוכה ישב איכר, ובמשוט יחיד כיוון את הסירה לעברנו. כשהגיע לחוף, הבחנתי בכמות גדולה של מים בתוך הסירה, שבחור צעיר ניסה בחריצות לרוקן בעזרת דלי. זמן קצר אחר כך החלו הפרטיזנים על נשקם לרדת לסירה,

וכשניתנה הפקודה, החלה הסירה המלאה לנוע קדימה. דיכטרוב היה עמהם.

היה ברור כי הסירה דולפת, אך איש לא הביע התנגדות מחשש שייראה כפחדן. ישבתי על החוק כשעל כתפי תיק תרופות עמוס,והחזקתי בידי את נשקי האוטומטי. הסירה חזרה ריקה. חשכת הלילה נעלמה וקרני שמש ראשונות הפציעו באופק. הבטתי בסירה ולבהלתי ראיתי כי היא כמעט מלאה במים. האיכר הצעיר ניסה בפראות לייבש את הסירה, הפרטיזנים הסתכלו על המחזה וללא מילה נכנסו זה אחרי זה. אני הייתי ביניהם. דחיפה במשוט, ונצא לדרכנו. המשכנו לרוקן את דליי המים, כשהסירה שטה באיטיות קדימה. הנהר, על קרחוניו והשלג המפשיר, היה רחב וגדול מתמיד, ונסיעתנו האיטית נדמתה לי כאורכת לנצח. כבר התקרבנו ליעדנו, כשלפתע לא הרגשתי את הסירה תחת רגלי. לא היה זמן לחשוב. השלכתי עצמי לתוך המים הכמעט קפואים. שחיתי כמה מטרים, כשהבחנתי שפרוות הכבש ספוגת המים שלי מושכת אותי ללא רַחֵם למטה. לא עזרה שום מידה של כוח, לא יכולתי לזוז. הגעתי בקושי לקרקעית הנהר בבהונותי, כשהמים כבר הגיעו עד נחירי. בבעיטות רגליים ובתנועות משתוללות של זרועותי החופשיות הצלחתי בדרך כלשהי להגיע לחוף. המים נזלו מכל בגדי ואני רועד מקור. כשהסתכלתי סביבי ראיתי פתאום כי התיק שלי, ומה שחשוב יותר, הרובה, הלכו לאיבוד. שני פרטיזנים נוספים, שגם הם ישבו בחלק האחורי של הסירה לידי, איבדו את נשקם. האחרים, שישבו מלפנים,קפצו למים הרדודים והצליחו לשמור על רוביהם. הרגשתי שמתקרבת צרה. בהקלה עצומה נעמדנו לפני אש האח שבבקתה. בזמן שהיינו ערומים ורעדנו מקור ומתשישות, שמעתי את קולו של דיכטרוב: "היכן הרובים שלכם?", כולנו, בבת אחת, ניסינו להסביר את המצב. היינו בחלק האחורי של הסירה, ולכן נפלנו למים עמוקים. ביחד עם בגדי החורף שלנו ועם פרוות הכבש היה בלתי אפשר גם לשחות וגם להחזיק את הרובים בידינו. נאלצנו לנטוש אותם. אך דיכטרוב לא רצה אפילו להקשיב ובקול נרגז צעק: "האם אינכם יודעים את החוק הסובייטי הצבאי, שבשום נסיבות שהן אין חייל רוסי נוטש את נשקו?" השתררה דומיית מוות. "אם כלי הנשק שלכם לא יימצאו תעמדו כולכם למשפט צבאי", באומרו זאת עזב את הבקתה והשאיר אותנו רועדים מקור ומפחד. הייתי המום. איך יכול מנהיג להיות כה חסר הגיון. האם באמת העדיף את שלושת הרובים על פני שלושה פרטיזנים חיים? כשישבנו עטופים בשמיכות, בגדינו התייבשו מול האש, הסתכלתי דרך החלון וראיתי איכרים חופרים בנהר בעזרת מוטות. הייתי מאוד מאוכזב, כשדיכטרוב נכנס לבקתה מאוחר יותר והכריז בקול ניצחון, כי נמצאו שני רובים אך הרובה של הרופא חסר. בתחילה לא רציתי להאמין במזלי הרע, אך כשהרובים

הובאו וּבְדַקְתִּים, נוכחתי כי אינם שלי. עמדתי נדהם ולא ידעתי מה לומר, כששמעתי שוב את קולו הנרגז של דיכטרוב, "אז, איפה הרובה שלך, דוקטור? איך זה שמצאו את הרובים שלהם ואת שלך לא? איפה זרקת אותו?" הייתי בהלם כשהאזנתי להאשמותיו המתגרות, ביחוד לשאלה הארסית והטיפשית — "היכן זרקת את הרובה". הסברתי לו שוב בקול נסער מה קרה, אך יכולתי לראות כי וסילי פטרוביץ' לא התעניין בעובדות. הוא מעולם לא חיבב אותי. כאן היתה לו הזדמנות מצויינת לגרום לי נזק, והוא ניצל זאת. כעבור כמה שעות, ישוב על עגלה רתומה לסוס, הייתי בדרכי חזרה למחנה. שני פרטיזנים חמושים ישבו מצדי כשהסוס דוהר לתוך היער. המסע הביתה היה מוזר. הכרתי היטב את שני הפרטיזנים. אחד מהם היה פצוע בעבר וטופל על־ידי, אך זה לא שינה את העובדה, שעכשיו הפכנו לזרים מרוחקים, ובמשך כל הנסיעה שררה שתיקה מוחלטת. הם מסרו אותי ללא כל גינונים למפקד העליון, ויקטור אלכסייביץ' ולסוב. הוא היה לבדו והאזין בתשומת לב לדיווח המפורט, שנמסר על־ידי מלווי. לאחר ששילח אותם, נעמד, התקרב אלי ובחיוך על פניו האזין לגירסת הסיפור שלי. כשהגעתי לרגע ביש המזל של שקיעת הסירה, הסברתי, כי היו רק שתי אפשרויות, להשאיר את תיק הרפואות והרובה בסירה ולקפוץ על מנת להציל את חיי, או להישאר יחד איתם ולטבוע. לא היתה כל אפשרות אחרת ואני בחרתי בראשונה. כשסיפרתי לו על האווירה העוינת שנוצרה על־ידי דיכטרוב והערותיו המאיימות, פרץ ויקטור בצחוק ובשימו את ידו על כתפי אמר, "אל תדאג לאוניד, רובים יש לנו הרבה, רופא יש לנו רק אחד, תשכח מזה ובוא נרים כוסית".

חוקי הצדק ביער

לנו היה קל יותר לארוב לגרמנים מאשר להם להפתיע אותנו. קווי הגישה שלהם היו חשופים. הם הצטרכו להשתמש בדרכים הראשיות לתחבורה שלהם, בעוד שהפרטיזנים חשו כמו בבית בשבילי היער ובמשעולי השדות. כלי הנשק הצבאיים של הגרמנים היו כבדים ומגושמים. הציוד שלנו היה קל, פונקציונלי וקטלני. לכן הופתענו כשחיילינו הפכו קורבנות להתקפות בלתי צפויות ולמארבים, כאילו היו מודעים לתנועותינו. פרטיזנים שנחו בבקתות מבודדות או בכפרים, הוקפו ונהרגו על־ידי המשטרה הגרמנית. היה ברור כי מישהו בוגד בנו. ויקטור מפקדנו היה מוטרד ומודאג. השרות החשאי שלנו הועמד מייד על המשמר ונשלחו הודעות ל"נאמני" הכפרים, לפקוח עין ולדווח. ביער השתררה אווירת מתח וחשש. אפשר היה להרגיש כי הפרטיזנים

נזהרו בדבריהם ובהבעת מחשבותיהם. גורל הגדוד שלנו היה מוטל על כף המאזניים. שבועות עברו, מעט העדויות שקיבלנו היו מאכזבות, ורסיסי מידע שאסף המודיעין שלנו היו לא אמינים. לא ניתן היה לחדור מבעד לחומת המסתורין, פרטיזנים המשיכו לאבד את חייהם. יום אחד הגיע שליח ובידו תצפית, שנראתה שולית על פני השטח, הוא הבחין שכמה צעירים בכפר אוכלים שוקולד. מותרות כאלו לא נראו בכפר מזה שנים. אפשר היה כמובן לקנות שוקולד מן הגרמנים או להחליף את שומן החזיר היקר בעבורו. אף על פי כן נראה מוזר למצוא שוקולד בכפר רוסי שכוח־אל. איש השירות החשאי נשלח לאיזור ולאחר חקירות התברר, שהמשטרה הגרמנית הצליחה לשתול סוכן באותו איזור. רוכל לבוש בבגדים מרופטים נהג לבוא לכפר ולהחליף את סחורתו העלובה, מסרקים וסכיני גילוח, תמורת ביצים וחמאה. כך, לאט, רכש את אמונם של כמה נערים ופיתה אותם להצטרף לפעילותו הנסתרת. הם רק הצטרכו לזכור את שמות הפרטיזנים ואת הזמנים שבהם ביקרו בכפר. בביקורו החוזר בכפר אסף את המידע, ותמורתו חילק לילדים שוקולד. התגלה כי המסית לפעילות זו היה אחד מזקני הכפר, אנטי־קומוניסט ערמומי. הוא שכר את הרוכל הטיפש, והוא שדירבן לפעולה. כשויקטור קיבל את הידיעה, פקד מייד על פעולת נקמה, את הנערים המרגלים קל היה לאתר, אך הבעיה העיקרית היתה להביא את הבוגד, שגר בקצה העיר. זה לא היה קל. מבצע "חטיפה" בוצע בחשאיות גדולה. רק חמישה אנשים היו מעורבים בפעולה. בליל סערה נכנסו שלושה פרטיזנים לביתו של הבוגד, אשתו וילדיו נכלאו במרתף, והבוגד, סמרטוט בפיו וידיו קשורות מאחורי גבו, נחטף. כשראיתי אותו נכנס למחנה, ידיו היו קשורות, ומידי פעם קיבל דחיפת "עידוד" חזקה מאחור. הוא כבר היה קרוב למוקד, שעליו עמדו לשורפו, ז'נקה קרע את החבל שבו היה קשור, והחלה ההכאה. לפתע שמעתי צעקה נואשת, "בוז לסטלין. מוות לקומוניסטים". לא יכולתי להאמין למשמע אוזני. תגובת הפרטיזנים היתה מיידית. כעבור כמה דקות הפך גופו החי לעיסת בשר עטופה בבגדים בוערים. בנשימתו האחרונה עדיין הצליח לפלוט, "בוז לסטלין". כשהאש עדיין בערה, עזבו שלוש עגלות רתומות לסוסים את היער בדהרה מהירה, וכעבור כמה שעות כשחזרתי לפיקוד העליון, היו הפרטיזנים כבר עסוקים בחפירת שוחה באדמה. ויקטור עצמו פיקח על המלאכה. לפתע שמעתי את העגלות נכנסות ליער. הן עצרו לפני המפקד, מפקד הקבוצה קפץ לדום ודיווח כי שמונת הילדים, שנאשמו בהלשנה, הובאו למחנה. הסתכלתי בעגלות וראיתי את הילדים הרועדים מפחד, כבני 12־14, שנצמדו זה לזה כשדמעות זולגות על לחייהם. כעבור כמה דקות סידרו אותם בשורה, פרטיזן

קשר חבל ארוך סביב צווארי‍הם. גופותיהם הרזים, המכוסים בסמרטוטים קרועים, רעדו. מעליהם, על גבעה של חול טרי, עמד ויקטור עם כידון בידו. הפרטיזן הכפרי משך בחבל, הנערים שקרסו מפחד, נגררו ככבשים המובלים לשחיטה. ויקטור, במהלומה חודרת אחת, פילח את חזותיהם בדם קר. בבעיטה מלאת בוז זרק אותם לשוחה. הם לא הוציאו מילה, לא שמעתי כל צעקה, כה מבעית היה ההלם, כה חזקה המכה. הגופות עדיין נעו כשהחול החל להיזרק. הידיעה על הוצאה אכזרית זו להורג תגיע לבטח לאוזני הכפריים ותשמש הרתעה. דממת מוות שררה מעל לשוחה. דם הציף את ראשי, וחשתי כי ליבי הולם כפטיש. כבר הייתי רגיל לשחיטות, אך שמונה ילדים רוסים, מומתים באכזריות, היו מראה מזעזע בעבורי במיוחד, כשהמוציא להורג היה גיבורי ומפקדי הנערץ, מפקדנו זה היה מנהיג יוצא מן הכלל, איש של פלדה ואומץ, איש ישר וגיבור, אדם ללא חת ובעל העזה. העובדה, שיכול היה לבצע מעשה כה ברברי, בקלות שכזו, היתה מעבר להבנתי. הזמנים היו קשים, האויב אכזר. ידענו כי היינו חייבים להרוג או ליהרג, אך למרות זה עזבתי את השוחה בתחושת סלידה ועצב גדול. עם זאת, מי אני כי אשפוט את ויקטור או אגנה אותו?

בחסות החשכה

מאז כישלון המבצע עם דיכטרוב נהגתי להפציר בויקטור, כי יתיר לי להשתתף במבצע צבאי ותמיד קיבלתי אותה תשובה, "למה להסתכן לאוניד? מה יש לראות שם?" וכדי להניא אותי מכוונתי הוסיף, "לכל אחד כאן יש תפקיד, גם אני איני מוריד רכבות מהפסים. תפקידך הוא להיות בתוך המחנה ולא מחוצה לו, לכן הישאר איתנו ואל תרטון". ויקטור שיכנע אותי, אך לא לזמן רב. כעבור כמה שבועות, כששמעתי שדימיטרי ובחוריו היו בדרכם החוצה, רצתי לפיקוד העליון, ולאחר דיון קצר וער התיר לי ויקטור להצטרף אליהם. מנינו עשרה אנשים ועזבנו את המחנה עם שתי מכונות יריה ועם רובים אוטומטיים על כתפינו בשלוש עגלות מתנודדות, שנמשכו על־ידי סוסים כחושים, התקדמנו באיטיות לאורך הכבישים מלאי המהמורות. כעבור כמה שעות רכיבה, סימן דימטרי לבחורים לעצור. הם קפצו מתוך העגלות, מתחו רגליהם ועישנו. אני ישבתי והתפעלתי מאחו מכוסה בהמוני פרחי בר צבעוניים, כשהבחנתי במפקדנו שבא לקראתי. "אתה בוודאי נרגש דוקטור מהמבצע הצבאי שלפנינו, אך אל תדאג. כל הבחורים שלי מנוסים והם נהנים לראות רכבות גרמניות עולות בעשן. אין להם כבר סבלנות לחכות".

את הלילה בילינו בחורושצ׳ה, כפר שהיה לחלוטין בשליטת הפרטיזנים. חיי התושבים היו בפיקוח של נציג שלנו, שהכניס לכפר את החוק והסדר, שהיו בכל הכפרים הקומוניסטיים הרוסיים לפני פרוץ המלחמה. לא נשלחה שום אספקה לעיר, ואף איכר לא הורשה לעזוב את הכפר ללא רשות. הגרמנים ידעו על כך, והתקפותיהם לא איחרו לבוא. סבל הכפריים היה רב, אך השליטה באיזור נותרה בידי הקומוניסטים.

בבוקר היינו שוב בדרך. השמש זרחה והיום היה יפה. הבחנו בקבוצה של איכרים הנוהגים בחריצות את מחרשותיהם ורובים על כתפיהם. אלו היו הפרטיזנים המקומיים, שמעולם לא שכחו את דרישות האדמה והכינו "לחם" לחגיגת הנצחון. בירכנו אותם בשמחה ובידידות והמשכנו בדרכנו. כשהגענו ליעדנו, כבר היה חשוך. נעצרנו, כשאחד הפרטיזנים, נער מקומי, ניסה להסביר למפקדנו את כיוון הנסיעה של הרכבות והגישה הטובה ביותר לפסי הרכבת. לא רחוק מימין היה צומת דרכים, וכמה מאות מטרים משמאל היתה תחנת משטרה. עלינו היה לעבור במרכז. לאחר שבדקנו את חומר הנפץ ואת מכונות היריה, נענו באיטיות בחשכה מול שיחים קטנים. מידי פעם נשמע קולה של ציפור מן השיחים, שהפריעה את השלווה. מידי פעם אפשר היה לשמוע לחישה, וניתן היה לראות הבזק של סיגריה מודלקת, ואז שוב עטפה אותנו דממת הלילה. לפתע שמענו שריקה חדה,וכמה שניות אחר־כך רעש הקצב של קטר נוסע. מייד הבנו כי לרכבת זו כבר איחרנו. "איזה מזל מזופת", מילמל פרטיזן, "אילו רק באנו מוקדם יותר", אמר אחר. עמדנו בחשכה חסרי אונים לחלוטין וצפינו בריכוז בקטר המתקדם לעברנו עם הרכבת הארוכה על קרונותיה הרעשניים. הפנינו את גבינו בתחושת אכזבה, כשהתפוצצות אדירה החרידה את האויר ולהפתעתנו ראינו אש ועשן עולים מאחורי העצים. שמענו את הקול המוכר של קרוניות נופלות. בתחילה היינו המומים, לא ידענו מה קרה, אך התברר במהרה, כי קבוצה אחרת של פרטיזנים,לא ידועה לנו, הורידה את הרכבת מן הפסים. כדורים החלו לשרוק, נשמעו התפוצצויות, והבזקי אור הופיעו בשמים הכהים. היתה מהומה רבתי. יכולנו לשמוע את קללותיהם הגסות של הגרמנים בין הצעקות של הנוסעים הפצועים. עוד קו תקשורת גרמני אחד שותק. מכה נוספת למכונת המלחמה הגרמנית. שיטת האויב של מילוי הקרון הראשון בסלעים ואבנים, על מנת שיספגו את עוצמת הפיצוץ, לא עבדה. כשגבר קול מכונות היריה, התרחקנו משם תוך ציפיה לבוא הגרמנים. עזבנו את המקום מלאי התלהבות וגאווה מהולה במעט אכזבה. השאלה "ומה עכשיו" ניקרה בראשנו. לחזור בידיים ריקות היה בלתי אפשרי. איך יכולנו לחזור בלא כלום ולהסתכל בפני כולם? ומה יגיד ויקטור? הוא אינו רוצה

הסברים או תירוצים. הוא רוצה מעשים. ההתייעצות שערכנו היתה קצרה. היה עלינו להצדיק את עצמנו, ומפני שציפינו כי הגרמנים יגיבו באכזריות,החלטנו לנסות ולארוב לגרמנים על הכביש הראשי (ורשה־מוסקבה). נסוגונו בלילה לאחד הכפרים "שלנו", ובבוקר יצאנו לדרך. הגענו לכביש הראשי, שהיה שקט וריק בצהרים. הגרמנים הפחיתו כנראה את התנועה באופן ניכר, מפחד המארבים שלנו.

לא יכולתי, שלא לעלות על הכביש המוכר, בעוד הפרטיזנים נחים בצל העצים. הסתכלתי ימינה ויכולתי לדמיין ממרחק את ברנוביץ׳ ההרוסה, השקפתי שמאלה ושם היתה סלונים.זיכרונות חלפו במחשבתי. בדרך זו, שנה אחר שנה,נסעתי באוטובוס או באופניים לראות את חברי , להשתתף במשחקי ספורט, וליהנות מפעילויות נוער משותפות. בדרך זו לקח אותי פשקה, ביום חורף קר אחד, לא כל כך מזמן, אל הפרטיזנים. לא רחוק מכאן פגשנו את השוטר, שכשראה את בקבוק הוודקה בידו של פשקה, בירך אותנו בשם ישו המושיע ונתן לנו להמשיך. לא רחוק מכאן היה מחנה צבאי גרמני מפחיד, שבאורח נס הצלחנו לא להיתקל בו. חלמתי בהקיץ, כשקולו של המפקד החזיר אותי למציאות. "דוקטור, מסוכן לעמוד שם. תפסיק לחלום וחזור למקומך". עזבתי בחוסר רצון את הסוללה והצטרפתי לקבוצה. כולם נחו על העשב. דימטרי עמד והסביר את תוכנית הפעולה, מיקום מכונות היריה ומה על כל אחד לעשות. בעודו גומר את התדרוך, שמענו טרטור מכונית מתקרבת מצד ימין. הרעש גבר. לא היה זמן לחשוב פעמיים. "קדימה" צעק דמיטרי, בעודו קופץ לעבר הכביש. כולנו הלכנו אחריו וצפינו בג׳יפ הגרמני המתקרב מבעד למסתור העצים, כשנשקנו מוכן. "אש", צעק דימיטרי, ומטח אש ניתך על האויב . בעודי יורה בנשקי האוטומטי,יכולתי לראות בברור כי הגרמנים יורים עלינו. ברור היה כי הבחינו בבחורים, אך מכיוון שהיה מאוחר מכדי לעצור, החליטו לעבור אותנו במהירות שיא תחת האש שניתכה עליהם. כל המבצע ארך כמה שניות. ראיתי הבזק של מכונית לנגד עיני. כלי הרכב הגרמני שניזוק נדחף קדימה בכוח מהירותו העצומה ונעצר. בקריאת "הידד" רמה רצנו לכיוון הג׳יפ. ראינו שני גרמנים שקפצו מן הג׳יפ בצליעה, התכופפו ונעלמו לתוך השיחים. הגענו לג׳יפ הבוער. קצין גרמני שכב במושב האחורי כשדם זורם על פניו. הוא היה פצוע קשה. לא היה זמן לכידון, וצרור יריות ממפקדנו שם קץ לחייו. רוקנו את המכונית תוך כמה דקות, ובעודי מהרהר על אודות תיק המסמכים שמצאתי, שמענו את קולו של טנק גרמני מתקרב. תוך רגעים התחלנו לחזור לבסיסנו, כשאחד מחיילינו הרוג ואחד פצוע. חבשתי את רגל

הפרטיזן, לקחנו את גופת השני עמנו ועזבנו במהירות את המקום. לכולנו היה מצב רוח מוזר. לא היה לנו במה להיות גאים. לא היתה סיבה לחגוג. וסקה איבד את חייו ללא צורך. לא הצטרכנו לתקוף את הג׳יפ בחופזה, עדיף היה לתת לו לעבור ולהתכונן ברצינות לכלי הרכב הבא. העצים הגדולים שימשו לנו כמחסה מצוין, שעה שהאויב היה חשוף לחלוטין. לא היינו צריכים כלל לסבול אבידות. אבל, ב״מלחמה כמו במלחמה״, כפי שאמרנו, אי שם עוד אֵם רוסייה תתאבל על בן אבוד. היה ברור כי דימיטרי היה מאוכזב מאוד, הוא שלח רוכב לויקטור כדי לקבל ממנו אישור להישאר, היות והמשימה עדיין לא הושלמה. כשהרוכב חזר, כעבור יום, ובידיו הרשות להישאר, שמחנו מאוד. עזבנו מייד את הבקתה המבודדת וחזרנו לפעולה.

בשנה האחרונה, עקב הנזק העצום שנגרם למאמץ המלחמה הגרמני בגלל הורדת הרכבות מהפסים, התחילו הגרמנים במשימה העצומה של כריתת עצים לאורך פסי הרכבת והשארת שטחי אדמה לא מעובדים משני צדי פסי הרכבת, כך שלא יהיו מופתעים וקל יהיה להם להתגונן. זה גרם כמובן לבעיה בגישה הישירה שלנו לכבישים, אך לא מנע אותה. הפעם היתה פקודתו של ויקטור, לחבל בפסי רכבת מבלי לחכות לרכבות עוברות. הלילה היה חשוך מאוד. כולנו שכבנו על הבטן בשולי האיזור הלא מוגן, וצפינו בחבלנים שלנו נעלמים לכיוון פסי מסילת הברזל. משני צדי השדה חֵסֶר המכשולים בלטו כמו כתמים באופק שני המגדלים המבוצרים של המשטרה. לא נשמע שום קול, רק קריאתה של ציפור לילית מן השיחים, שקטעה את השקט המוחלט. כל דקה נדמתה כשעה. כל מלמול נשמע כשאגה. לפתע בחשכה ראינו במרחק ניצוץ, המרעום הוצת! כולנו הפסקנו לנשום. דימטרי הזהיר כי עלינו להיות מוכנים לנסיגה. שני החבלנים הופיעו, חסרי נשימה, וההתפוצצות אירעה, כשפסי הרכבת עפים באוויר, נורָה לשמים מטר של רקטות ממגדלי האויב, האיר את היער והזעיק עזרה. אך אנו היינו כבר בעגלות המתנודדות, דוהרים הביתה. המשימה הושלמה, מכה נוספת הונחתה על מכונת המלחמה של האויב.

לא על וודקה לבדה יטוסו מטוסים

זה היה באביב 1944. עדיין לא יכולנו לשמוע את הארטילריה הרוסית, אך ניצחון כבר הורגש באוויר. הצבא האדום נע בקשיחות וללא רחם לעבר ריכוזי נאצים, והגרמנים לא יכלו לעצור את התקדמות. עם גבור הביטחון בקֶרֶב הצבא האדום, גברו חוסר התקווה והיאוש בקֶרֶב האויב, אך למרות זאת עדיין התחוללו קרבות עזים. הנאצים הבינו באיחור אילו פשעים מחרידים הם

ביצעו בשטח הרוסי וכי הנקמה הבלתי נמנעת קרבה.

אירגון הפרטיזנים הגדיל את כוחו, והשפעתו הורגשה למן הים הבלטי ועד לים השחור.

באותו זמן חיכינו לאווירון רוסי, שהיה אמור להגיע ולהביא לנו ציוד צבאי שנזקקנו לו נואשות. בחרנו שדה פתוח והכשרנו אותו לנחיתה כמיטב יכולתנו. הפרטיזנים שהתמקמו מסביב, חיכו לנחיתתו ברטט. אני הייתי מאושר במיוחד, משום שזה איפשר לי לשלוח את הפצועים וקטועי האיברים למוסקבה, שם יוכלו לקבל טיפול הולם, ואני אוכל ליהנות מגמישות וחופש תנועה רב יותר.

מדי פעם שמענו בלילה רעש של אווירון חוצה את השמים , ומייד הופיעו רקטות שונות בחשכה, אך שבועות עברו ומאום לא קרה. התרגלנו לזיקוקים והתחלנו לתהות, אם הנחיתה המיועדת תקרה אי פעם. בינתיים נמשכו החיים במסלולם הרגיל, אורגנו מארבים ורכבות הורדו מן הפסים.

זה קרה באחר צהרים שֶלָו וחמים. קבוצות קטנות של פרטיזנים התפזרו על העשב, ישבו בצל העצים וניסו לשבור את השיגרה החד־גונית בסיפור בדיחות וסיפורים רברבניים. קולות צחוק חוזרים ונשמעים, שעלו מדי פעם, גרמו לנו לסובב את ראשינו ולנסות ולגלות את מקור הצהלה, ואז נשמעו שוב קולותיו הקצובים של פטיש המכה במתכת ומילאו את האויר הרוגע. הקול היה נעים לאוזנינו. מישהו חישל כלי נשק חדשים. זה היה קוסטיה, שישב לא רחוק מאיתנו וניסה להוציא את חומר הנפץ מִמְכָל של פגז תותח רוסי ישן כדי להכין פצצה קטלנית חדשה.

כולם ידעו כי זהו תהליך מסוכן מאוד, ופרטיזנים רבים נשארו נכים או איבדו את חייהם, שעה שניסו להוציא את חומר הנפץ מן הפצצות הבוגדניות. למרות זאת, לא נרתעו הבחורים והמשיכו במלאכה המסוכנת ללא הפסק. האיכרים הועסקו בסריקת השדות, בחיפוש אחר פגזי תותח ופצצות, שננטשו על־ידי הצבא האדום שנסוג.

מחומרי נפץ ישנים אלו הכינו פצצות חדשות, ששימשו להורדת רכבות מפסיהן.

תחרות אצילית שבשתיקה התפתחה והתעוררה בין הפרטיזנים, ותחושת אקסטזה עטפה אותם, כשיצאו למשימתם הקדושה, להוריד רכבות גרמניות על ציודן ואנשיהן מן הפסים. ככל שעלה מספר הרכבות המורדות, כך עלה מעמדו של הפרטיזן בקרב קבוצתו. קוסטיה, עם מספר מכובד של אחת עשרה רכבות לזכותו, היה אחד מאותם בחורים שאפתניים, שידע כי אינו נמצא באותה ליגה כמו גרישקה, שזקף עשרים ואחת רכבות לזכותו. אף על פי כן היו

לו שאיפות גדולות,והוא הבין כי עם שליחות מוצלחת נוספת יצליח לפרוץ את מחסום הקסם של "התריסר". אך הזמן אזל, השחרור התקרב והוא מיהר נוראות. במשך חודשים תר אחר הקליע החמקמק, כשאינו חוסך כל מאמץ, אך ללא הצלחה. ביום בו הביא לו איכר פצצה חלודה וישנה, שמח מאוד. זה היה אחד הימים המאושרים בחייו. היום שיכניסו ל"אריסטוקרטיית מורידי הרכבות", לקבוצה הראשונה של הפרטיזנים, שהגיעו ל"תריסר" הקסום. באותו רגע ישב בשולי האחו, שקוע בחריצות בעבודתו. קול הפטיש הנוקש במתכת גבר, בזמן שרעש הצחוק הפרוע של הפרטיזנים קלי ההליכות שכך בהדרגה, אירעה לפתע התפוצצות. פנינו לעבר קוסטיה אינסטקטיבית וראינו רסיסים עפים באוויר. רצנו לכיוון הפיצוץ,ולחרדתנו מצאנו את קוסטיה שרוע בתוך שלולית של דם כששתי רגליו קטועות. הנער כבר היה מת למחצה, הצלחנו להשתמש בחגורות המכנסיים כחוסמי עורקים על מנת לעצור את שטף הדם החזק. פניו היו חִוורות, עיניו חסרות החיים התבוננו סביב ללא מטרה, ולמרות שברגע אחד של צלילות זיהה אותי, הוא לא הבין לחלוטין מה קרה. לו רק יכולנו לתת לו עירוי דם מתאים!

בנסיבות שלנו, המים שימשו תחליף לדם. נתנו לו לשתות, כיסינו אותו היטב וקיווינו לטוב. כעבור כמה שעות כשחזרה אליו הכרתו, הִנחנו אותו על שולחן הניתוחים שהוכן תוך חופזה, במטרה לנקות את הפצעים. פייצ'יק ה"פלצ'ר" שימש כמרדים. הוא הכניס פתיל נר לתוך בקבוק סגור של אֶתֶר ובהחזיקו אותו, כשהפתח כלפי מטה, נתן לטיפות ליפול וליצור מסכה, שכיסתה את פניו של קוסטיה. באמצע הניתוח כששאלתי את פייצ'יק על מצבו של החולה, קיבלתי תשובה קולנית, כי הכול מתנהל, כפי שאומרים הרוסים, לפי התוכנית ("פו פלאני"). חבשתי במהירות את הרגל הראשונה, עמדתי לפנות לשניה והחלטתי להעיף מבט בחולה. כשהרמתי את המסיכה,גיליתי כי קוסטיה כבר מת. הקומיסר ופמלייתו הסתובבו סביב לשולחן וצפו בכל תנועה שלנו. הוא ראה בדיוק מה קרה, ואף על פי כן לקח לי די הרבה זמן לשכנע את ישה פיודורוביץ; החשדן מטבעו, כי לא היה כאן מעשה חבלה, אלא מוות שנגרם מהלם, כתוצאה מאיבוד הדם העצום, שלא ניתן היה להחליפו.

קבר שקט נוסף לאלה שהיו מפוזרים ביער האינסופי. קבר של בחור אציל ואמיץ, ששילם את המחיר היקר ביותר לחרות ארצו, ושהיה כה קרוב להגשמת חלומו. אני הוטרדתי במיוחד ממקרה זה, מפני שאילו הצלחתי להציל את חייו, היינו יכולים לשלוח אותו למוסקבה באווירון שחיכינו לו. לרוע המזל, לא הצלחנו.

המחנה שלנו היה כ־60—70 ק"מ צפונית למבצר המפורסם ברסט־

ליטובסק בקו הגבול החדש של רוסיה ופולין. באותו זמן הוא נשמר בדלילות, והזקיפים הגרמנים בתחומי השטח היו נתונים ל'שמירה' תמידית של הפרטיזנים. יום אחד, כשהשומר הגרמני עשה את צרכיו, הוא נתפס מאחור וללא יכולת להוציא מילה הובא למחנה. ויקטור אלכסייביץ' ולסוב היה מפקדנו באותה תקופה (בובקוב כבר עזב), והקומיסר היה עדיין יַשָׁה פיודורוביץ' גוסייב. כשנקראתי פנימה על מנת לתרגם, מצאתי גרמני בגיל העמידה, מעט כפוף, בעל פנים פשוטות וחיוך מטעה, מגלה בחוסר בושה מידע, כאילו רצה להצהיר על סלידתו מן השליטים הגרמנים וכמובן להציל את עורו. בכל פעם שהקומיסר הזכיר את היטלר, ענה ה"אורח" אחריו כהד "קפוט"! כשהוא מכוון את אצבעו לאדמה. בהיותו מודע לעינינו המתבוננות בו, גילה ברצון כל סוד צבאי שידע. הוא הכריז בהחלטיות, כי מעולם לא השתייך למפלגה הנאצית וכי היה חייל רגיל שגוייס לשרות חובה ונשלח לחזית המזרחית. יתירה מכך, כיוון שהיה סב לנכדים,ביקש מאיתנו לנהוג לפי מידת הרחמים. ויקטור, המפקד, השאיר את החקירה לקומיסר, משום שיַשָׁה פיודורוביץ' היה הקשיש שביחידה ובעל ניסיון נרחב בתחום זה. לשניהם היה מצב רוח טוב אותו יום. החדשות ממוסקבה היו מעודדות מאוד. הצבא האדום התקדם ללא הפסק, מחה כל שריד התנגדות וניקה את הערים והכפרים מזֵכר הכיבוש האכזרי. כשהשבוי, שכלל לא נראה כלוחם, סיפר לנו כי ילדיו ונכדיו חיים 'Gemutlich' (בנעימות) בברלין, נגע בנקודה רכה אצל כמה מאיתנו. הוא הוציא מכיסו מספר תמונות והראה לנו את ביתו,הגן העשוי יפה, שבו משתובבים ילדים. לא הופתעתי כששמעתי את קולו של מפקדנו, "יַשָׁה פיודורוביץ', מה אתה מתכונן לעשות בדמות פאתטית זו? מה דעתך לשלוח אותו למוסקבה? כיוון שאנחנו שולחים להם חבית שומן חזיר נוכל לשלוח להם גם פָּרִיץ. הקומיסר היסס לזמן מה ואז פרץ בצחוק. "הצעה מצוינת, מעניינת, תאר לך את ההפתעה שתהיה למפקדינו, כשיראו את הגיבור הזה. ובכלל, חזיר וגרמני אינם צירוף משונה." כולם הצטרפו לצהלת הצחוק, ואני התחלתי לתרגם. כשהגרמני שמע על נדיבות הפיקוד העליון, שהֻרשה להשאירו בחיים,הוא הניד בראשו בהסכמה ומילמל " דנקה שיין"(תודה רבה), אך כשסיפרתי לו כי מטעמי ביטחון הוא יישלח למוסקבה, הרים קולו בעזות פנים ואמר בהחלטיות: "ניין , אני לא רוצה, אני מעדיף לחזור למולדת שלי." כשאמרתי למפקדי כי הגרמני מסרב לנסוע למוסקבה ורוצה לחזור לברלין, קפץ הקומיסר ההמום וקרא בקול חזק וברור "זְנָקה, היכן אתה, זְנָקה!" זה עמד מאחורי הקומיסר כל הזמן,כעוף טרף החוצה את השמים ואינו מסיר עיניו מן הפגר שמתחתיו. שָׁלִישׁוֹ של הקומיסר חיכה בקוצר רוח

לקבלת הקורבן. הוא לא יכול היה להבין את "הפארסה" הדיפלומטית, שהתנהלה עם הגרמני. בשבילו זה תמיד היה מקרה ברור, "השמד את האויב האכזר בכל פעם ובכל אמצעי." הוא אהב עמוקות את מולדתו וידע היטב מה עשו הגרמנים, לכן טיפח שנאה יוקדת כלפיהם ותשוקתו לנקמה לא ידעה גבול. כשהבטתי בז'נקה הוא כבר החזיק בגרמני, וללא גינונים מיותרים דחף אותו מבעד לדלת. הקומיסר עדיין זעם. "איזה פריץ טיפש. נתנו לו הזדמנות מצוינת לראות את בירתנו המהוללת ולהינצל מן המלחמה והוא סירב. איזה מטומטם!" כשעזבנו את הבקתה, היה הגרמני כבר קשור לעץ, וז'נקה עם חיוך מסתורי על פניו החל לדקור את גופו העירום. לפתע שמענו קול, שפקד עלינו לזוז הצדה. כשפינינו לו מקום, ראינו פרטיזן רץ לעבר הקורבן ובידו לפיד בוער. הוא עצר לרגע, הנמיך את הלפיד, נשם נשימה עמוקה, ובכל כוחו דחף את ראש הלפיד הבוער לאיבר מינו של הקורבן. אחר כך באו ההכאות הרגילות, וכשהגוף האנושי הפך לעיסת בשר מדממת ובלתי ניתנת לזיהוי, הוא נגרר לשיחים ונטש.

ושוב עברו חלפו הימים ונמשכו הזיקוקים הליליים, אך כל אווירון לא נראה באופק. בוקר אחד שמעתי מהומה לא רגילה בחוץ, וכשיצאתי מבקתתי ראיתי ציפור ענקית מולי. רצתי בשמחה קדימה, ואיזו הפתעה נכונה לי! האווירון האמריקאי דוגלס DC 9 נח על הקרקע כשעל גופו כוכב אדום גדול.

בתוך הבקתה הרשמית ישב הפיקוד העליון עם צוות האווירון, ששיתף אותנו בהרפתקאותיהם. שלושה קצינים צעירים וקולניים נהנו ממשקה, כשמקטורניהם פתוחים וללא כובעים לראשם. יכולתי לראות את הפתעתם למראה השפע שבו הועמס השולחן הפשוט. הם חשבו כי הפרטיזנים ביערות סובלים מחוסר תזונה, וכאן לפתע היה כיבוד שכזה. תדהמתם גברה עוד יותר, כשויקטור הראה להם חבית מלאה וודקה וחבית נוספת מלאה שומן חזיר, שהוא רצה לשלוח לפיקוד העליון של תנועת הפרטיזנים במוסקבה. הקצינים הצעירים חייכו בסיפוק והסכימו לקבל את המתנה הנדיבה ללא היסוס. היה מענג לראות את הבחורים הצעירים, שהקרינו בריאות וביטחון, להתבונן במקטורניהם הצבאיים הגזורים יפה ובכותפותיהם רקומות הזהב.

האם לא היתה אחת מסיסמאות מהפכת 1917 "להוריד את הכותפות" שהיו סמל ליחידת הקצינים האריסטוקרטית? הזמנים השתנו והניסיון המלחמתי הגדול שנצבר ברוסיה הראה, כי קשה מאוד לאכוף משמעת בצבא שוויוני וכי קרבה יתירה מביאה לידי זלזול. ואז שוב חזרו המגורים הנפרדים, קנטינות נפרדות, סימני דרגות צבעוניים וכמובן, הכותפות הרקומות. אלו האחרונות נעשו ביסודיות. מעולם לא ראיתי כותפות, שהוכנו בתשומת לב כה

מדוקדקת כשל הרוסים. ברור היה, כי הטייסים נהנו משהייתם איתנו. היה שפע של אוכל, בידור וכמובן וודקה למכביר. כולנו שכחנו כי היינו בשטח כיבוש גרמני, רחוקים עדיין מן החזית הרוסית. אך הגיע היום שבו נאלצו לעזוב את האקורדיון של וולודיה, עם השירים הרוסיים הרומנטיים, שנשמעו ברחבי היער. ובשעה שאווירה חגיגית שררה בחוץ, ריחפה בבקתתו של המפקד שאלת המטען שיוכל האווירון לשאת. שתי החביות המלאות היו מעבר לויכוח, הרי ידענו, כמה דל היה המזון במוסקבה ועד כמה יעריכו את תרומתנו הצנועה. אך אז עלתה שאלת הפצועים. הטייס הודיע לנו בצער, כי מלבד שתי החביות, מספר האנשים המקסימלי שיוכל לקחת הנו תריסר. לנו היו שמונה עשר פצועים. השאלה היתה את מי לשלוח ואת מי להשאיר. החלטה מייסרת מאוד. הבחנתי כי ויקטור מוטרד וחסר מנוחה, מפני שגם הוא רצה להשתחרר מעול הפצועים, אשר באופן בלתי נמנע הורידו את יעילות התיפקוד הצבאי של היחידה. בזמן שדיברנו, הושקו כוסיות ומצב הרוח נעשה מרומם. ראשית, שתינו לבריאותו של סטלין, ומספר הפצועים עלה מייד לארבעה עשר. אחר כך שתינו לכבוד נצחונות הצבא האדום, ושמעתי כי מזכירים את המספר שישה עשר. כשהורמה כוסית לכבוד הפרטיזנים המהוללים, נעמד הטייס ובקול חגיגי הכריז, "וכמה מהם יש לך ויקטור אלכסייביץ'? שמונה עשר? אם כך, אני אקח את כולם — התחילו להעמיס!" עזבתי את הפיקוד העליון ורצתי חזרה לפצועים עם החדשות המרעישות. הפצועים והקטועים, לאחר קריאת "הידד", הוכנסו לאווירון, שתוך זמן קצר התמלא. היה צפוף מאוד, ואף על פי כן כולם היו מאושרים וחלמו על מוסקבה, שאותה יראו בקרוב. האחרונים שהגיעו היו הטייסים עצמם. הם הגיחו מן הבקתה זה אחרי זה, במצב רוח מצויין, מקטורניהם פתוחים, כובעים וחבילות בידם, ובפנים קורנים וחייכנים נפנפו לשלום. לאחר שטיפסו לתא נסגרו הדלתות, וכמה רגעים מאוחר יותר שמענו את טרטור המנועים. הסתכלתי בשדה הרחב והפתוח. בסוף המסלול, במרחק, עמד יער דליל של עצי אורן קטנים וצעירים. זה היה הכיוון המזרחי שאליו תצא הטיסה. השמש זרחה מעל ליער. רוח קלה הניעה את העלים. יום נפלא לטיסה שקטה למוסקבה. התבוננתי באווירון, והוא כבר נע קדימה, מגדיל תאוצתו ללא הפסקה, אך עדיין על האדמה. תהיתי אם המטען אינו כבד מדי, אך באותו רגע התרומם האווירון. נפנפתי בידי בתחושת סיפוק עמוקה והתחלתי ללכת. לפתע שמעתי קול רעם עמום, אך רק כששמעתי צעקות, פניתי לאחור וראיתי את האווירון שלנו תלוי בוער בין העצים ואת הפצועים קופצים בבהלה לאדמה. כעבור כמה שניות אירע פיצוץ והאווירון הפך לכדור אש ענקי. מבוכה שלטה בכול. איש לא ציפה לסוף כה מחפיר למעשה גבורה

שכזה. הבטתי בפצועים ההמומים שלי זוחלים על האדמה. כולם היו מאוכזבים, וכמה היו מיואשים לחלוטין מהעובדה, כי דבר כזה יכול היה לקרות.

בדרך כלשהי, מלבד חתכים וחבורות, איש לא נפצע קשה. רק הטייס סבל מרגל שבורה. הסתכלנו בציפור העולה באש, מלאי זעם ותסכול. לא הבנו מה קרה או את מי להאשים. בשעה שהעשן עלה מעל ללהבות ונמוג ללא סימן, עמדו ויקטור והקומיסר יחד עם הצוות וצפו בשתיקה בהתפוררות האווירון בתוך ים הלהבות. "מוטב שניעלם מכאן לפני שיגיעו הגרמנים" אמר. אך כולנו עמדנו, דבוקים לאדמה, עדיין לא מסוגלים לתפוס את גודל האסון. פתאום שמעתי את קולו של גרישקה ממלמל, "איזה בזבוז, איזה בזבוז, חבית שלמה של וודקה הלכה לאיבוד!".

תקופת שהותי עם הפרטיזנים שזורה אין סוף של אפיזודות מרתקות של הקרבה וגבורה, רחמים ואכזריות. רק חלק מהן הובא כאן.

דרכי ליערות
חילקה בורישנסקי - בוסל

בזמן הכיבוש הגרמני עבדתי במחסני נשק של חיל האוויר הגרמני. בשטחי המחנה היו מפוזרות ערימות של נשק, שלל רוסי, פגום בחלקו, וצריך היה למיינו. במקום עבדו 120 איש מן הגיטו וביניהם בנות רבות. יצאנו כל בוקר את הגיטו לעבודה במחנה. האירועים המזעזעים של ה"אקציה" הראשונה בגיטו ברנוביץ' עוררו בי החלטה לא להיות פסיבית מול האיום הקיומי הנאצי. אמרתי בלבי, "אשיג רימון ואפוצץ אותו על גופי יחד עם הגרמני שיבוא להרגני, תמות נפשי עם פלישתים". ראיתי טייסים גרמנים מתאמנים בזריקת רימונים ולמדתי מתנועותיהם איך להשתמש ברימונים.

יום אחד אמרתי לחברי בעבודה: "צריך לעשות משהו. לא ייתכן לשבת ולחכות באפס מעשה ל"אקציה" השניה". חברי ענו לי: "כבר עושים בנידון, אם ברצונך להצטרף, קחי שני רימונים, תסתירי על גופך ותעבירי אותם לגיטו". כך נודע לי, שקיימת התארגנות במקומות עבודה, בעיקר ליד מחסני נשק, בתאים קטנים וסודיים.

מתוך 120 איש במקום עבודתי, רק 10 או 15 היו בסוד העניינים. היו עוד תאים סודיים, אולם לא ידעתי את שמות חבריהם ומיקומם. מנהל העבודה היהודי של צוות העובדים שלנו ידע על ההתארגנות ולא הפריע.

בין הפעילים ביותר באיסוף הנשק היו משה טופ ודוד וינטר. הם לא היו בני העיר שלנו, אלא חיילים בצבא הסובייטי, ששרתו בסביבה בעת פרוץ המלחמה. מכיוון שהגרמנים חיפשו אחרי החיילים הסובייטים והוציאום להורג, ברחו שניים אלה ממחנה השבויים והגיעו לברנוביץ'. יושב ראש הוועד היהודי , איזיקסון, דאג להם לתעודות מתאימות, והם נשארו בגיטו ברנוביץ'.

התחלתי להשתתף בהעברת תחמושת, הבנים הכינו חלקי תחמושת והבנות העבירו אותם על גופן לתוך הגיטו.

מדי פעם נערכו חיפושים בשער הכניסה לגיטו. בעיקר חיפשו מזון מוברח. אולם השוטרים היהודים שעמדו בשער הגיטו (יחד עם שוטרים גרמנים) מצאו דרך להזהיר את הבנות ביום של חיפושים. במשך הזמן השתכללה שיטת הברחת הנשק. התקשרנו עם בחור יהודי בשם קוּדְבִיצְקִי, שהיה מוציא זבל מן הגיטו בעגלה אל מחוץ לעיר, ליד פסי הרכבת. הוא סידר מכסה כפול בעגלת הזבל ובתוכו היה מסתיר את הנשק, שהבאנו לו למקום המפגש. קרה פעם, וחייל גרמני שעבד במחסן הנשק,ראה אותי הולכת בכיוון פסי הרכבת, כשקת

רובה בולטת מתחת למעילי. אם כי נבהלתי, המשכתי ללכת. הגרמני לא הסגיר אותי, אבל למחרת אמר בפני קבוצת הבנות בעבודה עם קריצה לעברי: "אנו יודעים, שיש ליהודים נשק בגיטו".

כמות הנשק שהבריחו חברי המחתרת לתוך גיטו ברנוביץ' היתה גדולה יחסית. היתה גם התארגנות גדולה במחנה עבודה שליד שדה התעופה. עבדו שם 600 יהודים. יחד עם איסוף חלקי נשק והרכבתו, התנהלו ויכוחים, איך ומתי להתחיל בהתנגדות מאורגנת. הדעה בין חברי המחתרת היתה, שעם תחילת "אקציה" צריך לפוצץ את הגיטו ולהתחיל בבריחה המונית. אולם רבים חששו מפעולות נגד של הגרמנים ומחיסולו של הגיטו. תמיד היו כאלה, שבלבם פעמה התקווה, שהמלחמה תיגמר והם יצליחו להישרד. ב"יודנרט" ידעו על ההתארגנות. הם התחננו, שלא נתחיל בפעולות שיביאו להרג רב בין זקנים וילדים שלא יצליחו לברוח. לעומת זאת רבים בין הצעירים השתוקקו לצאת לקרב נגד הגרמנים.

ההתארגנות בתא שלי נמשכה כחצי שנה. לפי מיטב זכרוני הוחלט לדחות את רגע תחילת המרד עד לידיעה על "אקציה" מתוכננת, בתקווה, שרגע זה לא יגיע, אולם כשתתחיל ה"אקציה", יש לפוצץ את הגיטו.

והנה הגיע יום הכיפורים 1942. למחרת, ב־12 לאוקטובר, החלו הגרמנים באיסוף מאות אנשים לעבודה, כביכול. עמדתי בין המוני האנשים. פתאום הקיפו אותנו חיילים גרמנים עם מכונות יריה ומשאיות. חיש מהר התברר, שלא מדובר ביציאה לעבודה, אלא ב"אקציה". קפצתי מבין השורות ולמרות הכדורים שהחלו לשרוק סביבי, הצלחתי להתחמק והגעתי לבונקר בו ישבו חברי לתא וחיכו לידיעות על הנעשה בחוץ. פניתי אל מפקד התא, ד"ר אברשה אברמובסקי, ואמרתי לו: "בחוץ אקציה, וחברתך עומדת בשורה הראשונה" מול מכונת היריה". אברמובסקי היה כה מזועזע, שאמר לנו: "תעשו ככל שתחליטו. אני כרגע איני מסוגל לפעול".

כל הלילה נמשכו הוויכוחים ללא החלטה. בחשכת הלילה עברה הקבוצה לבונקר גדול יותר בחלקו האחר של הגיטו, אך רוב הנשק נשאר בבונקר הקודם. בזמן ה"אקציה" אטמו הגרמנים את אותו חלק של הגיטו, בו הושאר הנשק.

תוך כדי הוויכוחים קם אחד החברים, משה (מישק'ה) זלמנוביץ ואמר: "אני רואה, שאתם תתוכחו כאן עוד זמן רב, אני בינתיים אצא אל היערות לחפש דרך אל פלוגות הפרטיזנים. לדעתי, כאן בגיטו לא נצליח לעשות מאומה. אני אחזור להוציא אנשים כל עוד אני חי. אם לא אחזור תוך שבוע, עשרה ימים, דעו שאינני עוד בחיים".

הוא יצא יחד עם בחור בשם לייבל צייטלין. השניים לקחו איתם נשק רב, אפילו תת־מקלע היה להם. כעבור 3 — 4 ימים חזר משה אל הגיטו. הוא אסף את מפקדי התאים וצייר לפניהם מפת דרכים המובילות אל הפרטיזנים ביערות. מפקד הקבוצה,מומה קופלוביץ', מדריך ב"שומר הצעיר", היה בן 24. כל האחרים היו כבני 17 - 18. לאחר חזרתו של זלמנוביץ' נעשה ניסיון לעבור בלילה לשטחו האטום של הגיטו, בו נשאר הנשק. אולם אש נפתחה על אנשינו,והם נסוגו אל הגיטו הקטן.ניסיון החזרת הנשק שלנו סוכל. ב"אקציה" השניה , שהחלה ב-12 באוקטובר 1942,ניספו אמי ואחותי שושנה. אבי ניספה באקציה השלישית.

הקבוצה שלי, שמנתה 11 איש, 10 בחורים ואני בת יחידה ביניהם, היינו קבוצה ראשונה שיצאה מן הגיטו אל היערות. הגענו אל הפרטיזנים עם נשק מועט. הפרטיזנים היו מאוכזבים מכך. מאחר ומשה הגיע בפעם הראשונה מצויד היטב, הם ציפו לכך, שכל יהודי שיגיע מן הגיטו יבוא עם נשק. מכיוון שלא כך קרה, הם לא רצו לקבל אותנו אל שורותיהם. היתה זאת חבורה של אנשים נוקשים, ללא רחם. הציעו לנו לארגן קבוצת פרטיזנים נפרדת.

בתחילה לא היו הפרטיזנים מאורגנים. היו אלה חבורות של חיילים סובייטים, שנתקעו מאחורי הקווים, או פטריוטים רוסים מן הסביבה. אולם לא חסרו ביניהם בריונים ואנשי שוליים. קרו מקרי שוד ורצח שרירותיים.קורבן להם נפל ד"ר אברמובסקי, שיצא אל הפרטיזנים מצויד במכשירים רפואיים, אולם בעוכריו היו מגפיו החדשים. מישהו, שחשק בהם, רצח אותו והורידם מעליו. לאחר התקופה הראשונה הגיעו מפקדים מוצנחים מרוסיה והביאו פקודות חדשות, בין היתר פקודה לארגן "פלוגות משפחה" במעבי היער, לשם לא הגיעו משמרות הגרמנים. הדבר נעשה בעיקר כדי לרכז ולהגן על נשים וילדים, אשר הסתובבו ביערות חסרי מגן. היו אלה קבוצות ובודדים, שהצליחו להיחלץ מן הגיטאות ברגעים האחרונים. בפלוגות משפחות בישלו, כיבסו וטיפלו בפצועים. בדרך־כלל לא נתקבלו נשים ליחידות קרביות. המשכילות שביניהן, אלה שידעו שפות (גרמנית, פולנית ועוד) עבדו במטה הפרטיזנים כמתורגמניות, מזכירות וכו'. אותי העבירו לפלוגה משפחתית, בה שהיתי עד סוף המלחמה.

לפי מיטב ידיעתי, הצליחו לצאת באותה תקופה כ־500 איש מן הגיטו והצטרפו לקבוצות השונות של פרטיזנים ביערות ביילורוסיה. בדרכם נעזרו רבים על־ידי הפולני חאצ'ה, אשר התגורר בקצה העיר. בדרך־כלל יצאו האנשים את הגיטו בבוקר, כאילו לעבודה, במשך היום הסתתרו בביתו של חאצ'ה ובלילה המשיכו אל היערות. הוא לקח על עצמו סיכון רב במעשיו אלו.

פעם אף נלקח לחקירה על־ידי הגסטפו ועונה על־ידם, אולם הוא לא נשבר, לא הודה ושוחרר.

אגב, אחרי המלחמה הזמינו אותו ארצה אותם הפרטיזנים שנעזרו על ידו. הוא קיבל את אות "חסיד אומות העולם" ב"יד ושם" בירושלים, הוזמן למצעד העצמאות של צה"ל ואף ישב על במת הכבוד. כשצעדה פלוגת בנות, פרץ בבכי. ואמר: "כמה בנות יהודיות צעירות ויפות כמו אלה ראיתי הולכות אל המוות".

הפרטיזנים היהודים ששו לצאת לקרב ולפעולות נקם. רבים מהם נפלו, ביניהם מפקד הקבוצה שלנו, מומה קופלוביץ. מכל החבורה הראשונה של 11 איש שיצאה מן הגיטו, נשארנו בחיים רק שניים, משה זלמנוביץ ואני.

שמם של פרטיזנים יהודים יצא למרחקים. מטרת הפרטיזנים היתה לפגוע בדרכים, במסילות ברזל,בגשרים וכן לפגוע במטרות צבאיות של גרמנים.

עם שחרור האיזור על־ידי הצבא האדום בקיץ 1944, יצאו הפרטיזנים מן היערות. חזרתי עם חברי לברנוביץ. נותרו בה רק קברי אחים ענקיים, עדות לזוועה ולחורבן של יהודי העיר, שהיתה עיר ואם בישראל.

ממשפחתי לא שרד איש. יום אחד אזרתי עוז והלכתי לראות את בית הורי וחצר טחנת הקמח שהיתה שייכת למשפחתי, ברח' שוסובה. אחד הפועלים הוותיקים הכיר אותי: "בת של בעל הבית...",ושאל לכתובתי.

עזבתי את המקום המומה ונרגשת. בערב הביא לי הפועל שק קמח ואמר: "שלא תרעבי ללחם".

כעבור זמן מה יצאתי עם חברי בדרכי לעליה לארץ ישראל.

סייר בין פרטיזנים

קטעי זכרונות מן היער - חיים סטולוביצקי

אחרי ה"אקציה" הראשונה בפורים 1942, התארגנה בגיטו מחתרת, ששמה לה למטרה לאגור נשק ותחמושת למלחמה בגרמנים בבוא השעה ולהתאמן בנשק כדי להגדיל את מספר החברים שידעו להפעילו.

חברי המחתרת קיימו תורנויות בגיטו והיו במצב של כוננות מתמדת. הוצבו צופים לעבר השער והגדרות מסביב, בעיקר לפני עלות השחר ובצהרי היום, מחשש למבצע חיסול העלול להתרחש במפתיע.

מצב הכוננות היה הכרחי, משום שבמשך כל שעות היום כל הכשירים לעבודה וביניהם רוב חברי המחתרת — היו בחוץ, ורק בחורים בודדים נשארו בגיטו כדי להיות בקרבת מצבורי הנשק בעת צרה.

התא המחתרתי אליו השתייכתי מנה כ־7 — 8 חברים, וביניהם צעירים, פליטי מלחמה ממערב פולין, שהגיעו לאיזורנו בסתיו 1939, וכן שתי בנות — גם הן פליטות.

הנשק שהיינו מופקדים עליו, הוסתר בבונקר תת־קרקעי, בחצר בית משפחת רודניקוב, ברח' סדובה 20. היה זה בית דו־משפחתי מעץ, עם כניסה מהחזית לפרוזדור, שהפריד בין שתי דירות. בכל דירה היו 3 חדרים בינוניים, מטבח לא גדול עם כיריים מוסקים בעץ. מהמטבח הובילה דלת לפרוזדור אחורי, ששימש גם כמזווה, ברצפתו היתה דלת למדרגות המרתף ומהפרוזדור יציאה לחצר, לכיוון הבאר והמחסן, המשותפים לכל הבית.

עם סגירת הגיטו בדצמבר 1941 גרו בבית זה משפחות רבות, בצפיפות שקשה לתארה. ישנו על דרגשי־עץ, שהוקמו לאורך הקירות בשלוש קומות. הנשים המבוגרות, שלא יצאו לעבודה, בישלו את הארוחות הדלות במטבח הקטן, לפי תור, מסביב לשעון. צריך היה להקפיד על ניקיון מופתי כדי למנוע מחלות.

בשלושת החדרים משמאל גרו משפחת סוכרבסקי, בעל האכסניה ברח' שפטיצקי ואשתו; בנם שבתאי (שעפע) ואשתו זוזיה (אחותי הי"ד); גם אחי משה'לה הי"ד, וכן סוחר היערות מגרודנו, סְטָרָלֶץ, שנתקע בברנוביץ'. סְטָרָלֶץ היה אח"כ המתורגמן של קבוצת יהודי הגיטו, ואני ביניהם, שעבדו אצל יחידה של ה"לופטוואפה" (חיל האויר הגרמני), ברחוב צֶמֶנְטָרְנָה. בדירה התגוררו גם ד"ר אברשה אברמובסקי (מראשי המחתרת); האחות מינה לחוזביאנסקי גלאי; אשתו רבקה ובנם הקטן (עתה מרצה באוניברסיטה בישראל); אחיה של

רבקה, עקיבא; ד"ר חוניה בֶּרְוִוֹדֶה ואשתו מניה (אחותו של ד"ר ליאון ברקוביץ), ובנם הקטן ועוד משפחה, ששמה פרח מזכרוני.

בית רודניקוב היה בקרבת שער הגיטו, פינת סַדוֹבָה־ וִילֶנְסקִי (שמות הרחובות, כפי שהיו עד פרוץ מלחמת 1939). משמאל לשער שכנה משטרת הגיטו בבית שחזיתו לרח' וילנסקה.

השוטרים,כ־40 במספר, בפיקודו של חיים ולטמן, כולם מתנדבים, נמנו עם מיטב הנוער היהודי הברנוביצ'אי. ביניהם נשואים ורווקים, רובם חיילי מילואים בצבא פולין לשעבר. בין השוטרים היה גם גיסי,שעפע סוכרבסקי הי"ד, ארונצ'יק יקימוביצקי, מישה סטולר ועוד רבים וטובים. כולם עם מפקדם, חיים ולטמן, חוסלו ב"אקציה" הראשונה בפורים 1942. הם נורו עם שאר קדושי עירנו, עמם ד"ר איזיקסון וגב' מַן,באותו יום ונקברו בבורות ע"י "הגשר הירוק".

המפקד הגרמני הממונה על הגיטו ועל השוטרים היהודים (גיטו־פוֹלִיצַיי) היה קצין הס.ד.,שלגל.

הבונקר של דירתנו נחפר בלילות, בסודיות רבה, קטע אחר קטע, כששורות חבלי כביסה ועליהם סדינים רטובים מסתירים את הנעשה ביניהם. הכניסה אליו הובילה דרך המרתף, שתואר לעיל. בקיר הלבנים של המרתף הותקנה דלת סתרים משוריינת ומצופה בלבנים, שנפתחה לפני הבונקר. ההסוואה היתה מושלמת. לאורך קירות הבונקר הותקנו ספסלי ישיבה, ארובה הזרימה אוויר מחלל הבאר הסמוכה ובקצהו יציאת חירום למחסן שבחצר. הבונקר יועד לשמש מחבוא לדיירי הבית במקרה של "אקציה", וממנו קיוו לברוח ליערות שבסביבה.

על חפירת הבונקרים הֻקלה האפשרות לסלק חול שהוצא על־ידי פיזורו בקרבת מקום, כי בפקודת הגרמנים פורקו כל הגדרות שבין מגרשי הבתים, וכך נוצרו שטחים פתוחים למעבר. צפיפות האוכלוסייה גרמה לכך,שבורות בתי השימוש בחוץ — בנויים מקרשים וניתנים להעתקה — היו מתמלאים במהירות,והיה צורך לחפור בורות חדשים כל שבוע כמעט ולהעתיקם. את החול היו מפזרים מסביב ובאותה הזדמנות גם את החול מהבונקרים.

בבונקר היה מוסתר הנשק,ובשעות היום היינו מתאמנים בו. ההד העמום של היריות נבלע בתוך הרעש שמסביב ולא משך תשומת לב. בעת אימון אחד כזה נוקבו בשגגה צרורות בגדים, שהוכנו בבונקר ע"י השכנים לשעת חירום. מכאן נודע להם, כי אנו מסתירים בבונקר רובים, רימונים ותחמושת. הם התמלאו חרדה, כי חששו ברוב תמימותם,שאם חו"ח יגלו הגרמנים בעת מצוד אחר יהודים מתחבאים, גם נשק לצדם, הרי צפוי להם מוות בטוח. כה עז

היה הרצון לדבוק בתקווה, שאולי יצליחו לשרוד. מחאתם של הדיירים אילצה אותנו לחפש מחבוא אחר לנשק — פחות בטוח — אך שלא יסכן יהודים בלתי מזויינים, ויאפשר לנוגעים בדבר לצאת ממנו בקלות יחסית ולפתוח באש בהינתן האות.

את הנשק העברנו למרתף של בית ישן, שחזיתו לרחוב וילנסקה. קירות המרתף בנויים מאדני עץ עבים ומימדיו כ־2 מ׳ × 2 מ׳. מאחורי אחד הקירות, שאדניו ניתנים להזזה, נחפרה מחילה, שיכלה להחיל בצפיפות רבה כ־7 איש ולצידם הנשק. מלאי הנשק שלנו במחילה כלל מספר רובים רוסיים קצוצי קנה, מספר תרמילי צד צבאיים עם רימוני רסס רוסיים וגרמניים וכמות ניכרת של תחמושת. הדילמה בפניה עמדנו, האם יש להפעיל את הנשק ולפרוץ מהגיטו ולצאת ליערות, או להכות בצורר ביוזמתנו, לשם נקמה, כדי לא להיות מובלים כצאן לטבח וליפול עם הנשק ביד.

על אף הוודאות, שחיסולו הסופי של הגיטו הוא בלתי נמנע, וזו רק שאלה של זמן, וכי פתרון אחר זולת לאחוז בנשק ולמרוד אין, היתה נטייה לא לדחוק את הקץ ולהיאחז בכל זיק של תקווה, שמא הבלתי אפשרי יתרחש. הכל היה ערוך למרד, אך בלב כירסם הספק, האם זה מוסרי ליטול על עצמנו אחריות לחייהם של נשים, ילדים וזקנים שלא יצליחו לברוח,וכך לחרוץ את גורלם מיד. צריך היה איפוא לוותר על היוזמה ולחכות ל״אקציה״, וכשתתחיל, להילחם ולברוח אל הפרטיזנים, מי שיצליח.

באותו יום כיפור תש״ב לא הצליחה קריאתם הנואשת מן המיצר של יהודי גיטו ברנוביץ׳ להגיע אל כסא הכבוד ולא זכו לישועה. לפני עלות השחר למחרת היום, הוקף הגיטו ע״י כוחות גרמניים,אנשי ס.ס.,, גסטפו, המשטרה הביילורוסית, ליטאים ולטבים,וכך התחילה ה״אקציה״ (השחיטה) השניה .

קבוצתנו ירדה למרתף הנשק. התמקמנו בצפיפות רבה בחפירה. לאחר שהחזרנו למקומם את אדני הקיר מבפנים,הצמדנו אליהם, לאורך הסדקים,שקי חול, כדי שלא ניתן יהיה לגלותנו ע״י החדרת כידון. מדי פעם היה אחד מאיתנו עולה מן המרתף כדי להציץ דרך חרכי הדלת שהובילה לחצר על הנעשה בחוץ. שמענו את הזעקות והבכי של היהודים, שנתגלו ע״י הגרמנים וקלגסיהם במרתפים ובעליות הגג של הבתים מסביב. הם רוכזו בשטח הפתוח והובלו בקבוצות למשאיות ולגיא ההריגה. הלטבים והבֶּילורוסים ירדו גם למרתף שלנו. ניסו להחדיר קני רובה וכידונים בין הקורות, אך שקי החול שבפנים מנעו זאת. בין דקירה לדקירה השמיעו דברי פֻּתוי כמו: וויכוּדי, וויכוּדי, דְרוג (צא נא, צא, חבר). לנו שיחק המזל ולא גילו אותנו. מרוב היסוסים,האות להצית את בתי הגיטו ולפתוח באש לא ניתן.

הלילה ירד ועמו דממה. החלטנו לצאת כדי ליצור קשר עם שאר הקבוצות שהסתתרו בבונקרים ברחובות וִילֶנְסָקָה וסוסנובה. בגיטו דלקו פנסי החשמל, נשמעו יריות בודדות,וראינו אנשי משטרה מקומיים וסתם תושבים שבוזזים את הבתים. עברנו בדילוגים בין כמה בתים בתקווה למצוא בהם את האנשים עם הנשק, אך לא הצלחנו לגלות דבר. שני מחבואים שגילינו היו ריקים. חזרנו למרתף שלנו עם החלטה לא לפעול לפני שנדע מה קרה עם יתר הקבוצות. השהייה במחבוא הפכה להיות קשה, הן בשל הצפיפות והן מפאת חוסר מקום לעשיית הצרכים. היינו 8 במספר, כולל 2 בנות, בשטח של כ־4 מ״ר, בחום מחניק ובסרחון. ירד הערב של היום השני. החלטנו לצאת גם אם לא נצליח לאתר את החברים האחרים. יצאנו מהמרתף, חלק נשאר להמתין עם הנשק בפרוזדור הבית בו הסתתרנו, ואני עם עוד 2 חברים ערכנו סיור מוקדם לכיוון גדר התיל, שאותה צריכים היינו לעבור בדרכנו ליער. בדרך נכנסתי לבית רודניקוב כדי לבדוק אם יש מישהו בבונקר הקודם שלנו שנחשב ״בטוח״. קיויתי למצוא בין המסתתרים את אחותי זוזיה (כבר אלמנה), את אחי משה׳לה ואת שאר השכנים. דלת המרתף היתה פתוחה, דלת הסתרים למטה גם פתוחה. בבונקר דלקה נורית החשמל ובפתחו, גופת אשה הרוגה. לרוע המזל, ההסוואה המושלמת של הבונקר לא עמדה להם, לחפים מפשע.

אח״כ נודע לי, כי האשה שראיתי בפתח המחבוא, היא שגרמה לגילויו. היא גרה בחצי השני של הבית, שגם דייריו חפרו בונקר. כשהגרמנים נכנסו לגיטו עם התחלת ״האקציה״, היא לא הספיקה לרדת לבונקר שלה מאחר שכבר סגרו אותו מבפנים, ורצה למצוא מסתור בבונקר שלנו, שגם־כן כבר היה נעול. התחילה להתדפק ולהתחנן שיפתחו לה,ובינתיים שמעו אותה הרוצחים וירדו אחריה למרתף. סביר להניח, כי האנשים בפנים צייתו לפקודת הגרמנים ועלו מן הבונקר וכך יצאו אל מותם. לימים נודע לי מידידי משה טופ ז״ל, שאחותי לא היתה בבונקר הנ״ל, אלא הסתתרה בעליית הגג של הבית, שגם בו הכינונו מקום מסתור ע״י בניית משולש מקביל לקיר החיצוני של הגג מתחת לגג, ובין שני הגִיבֵלים היה מקום למספר אנשים. טופ סיפר לי, כשניפגשנו כעבור זמן ביער, שכעבור כמה ימים לאחר ה״אקציה״ יצאה אחותי ממחבואה וחזרה לעבודה אצל הגרמנים. אח״כ בא מבצע של חיסול ״השאריות״ במקומות העבודה בהם הועסקו יהודים, ואחותי הומתה במשאית גזים (דוּשׁוֹגוּבְקָה). משה טופ ז״ל לא סלח מאז לעצמו על שלא הציע לאחותי להצטרף אליו בעזבו את הגיטו. לפני שנפרד ממנה מסרה לו חולצת פלנל חמה של גיסי הי״ד, בשבילו, אם יפגוש אותי ביערות. את החולצה האדומה עם משבצות כחולות קיבלתי.

מהמרתף עליתי לחדר שלנו ולקחתי מהארון, שעדיין לא נגעו בו, כמה חפצים, לבנים ותמונות משפחה וגם את המעיל החורפי (קוּרְטָקה), שתפרתי בתקופת הבולשביקים משמיכה צבאית ירוקה.

היה ליל ירח בהיר וקר. לקראת חצות התחילה קבוצתנו לנוע עם הנשק אל הגדר, בכיוון בית הקברות הקתולי. בינתיים הצטרפו אלינו עוד כמה בחורים, ביניהם יעקב מלחובסקי (נפח מאוסטרובו), חזנוביץ, וובָקָה גורביץ (אחיו הצעיר של בן מחזורי בגמנסיה הממשלתית, מוטיק גורביץ). וובָקה הצעיר היה חניך בית ספר צבאי סובייטי למקלענים,והכשרתו הצבאית סייעה לו אח״כ הרבה בשורות הפרטיזנים. ביחד היינו כבר 12 איש. מלחובסקי היה מורה הדרך שלנו, כי הכיר את הסביבה היטב.

בעת המעבר דרך הגדר נתקלנו בשוטר ביילורוסי, שקרא לנו לעצור. ללא היסוס ירינו לעברו וגם זרקנו רימון יד. הוא נפל ולא קם. פתחנו בריצה לעבר יערות לֶסְנַאיַה כדי להגיע בדרך בטוחה ככל האפשר לכפר טוכוֹבִיצֵ׳, שממנו והלאה משתרע איזור ביצות פולסיה. הרעב התחיל להציק לנו. היה לנו קצת כסף ושילמנו בשביל מזון שהשגנו בדרך מאיכרים. האיר היום והיה עלינו למצוא מסתור עד רדת החשיכה, כי יכולנו להתקדם רק בלילה. בחרנו בקבוצת עצים בקרבת יער צעיר, שמסביבו שטח מרעה נרחב. התחיל לרדת גשם. מרחוק נראה עדר פרות ונשמעו קולות רועים. ייתכן שאחד הרועים הבחין בנו, או שלאחר הריגת השוטר התחיל מרדף אחרי הבורחים, כי בשעות אחה״צ, בערך ב־4, נפתחה עלינו אש מכמה כיוונים, אבל ממרחק ניכר. זה היה ירי ללא אבחנה, לשם גישוש בלבד. התכרבלנו עד כמה שאפשר, ולאחר כמחצית השעה פסקה האש. משם המשכנו ללכת במשך כל הלילה, עד שהגענו לכפר רוֹגַצ׳.

באותה שעה באה לכפר קבוצת פרטיזנים לאסוף מזון. אחדים מהם לבשו מדי שוטרים ביילורוסים. חששנו להזדהות ונשארנו בתצפית מאחורי בתי הכפר. גם הם הרגישו בנו, אך לא התקרבו. אחד הבחורים שלנו, שנכנס קודם לכן לאחד הבתים ממול לבקש לחם, יצא בחזרה, ובאותו רגע יצא מבית סמוך אחד הפרטיזנים במדי שוטר, ירינו לעבר השוטר, אך גם הבחור שלנו נפגע ונהרג.

בדרך ראינו לנכון להקנות לקבוצה אופי פרטיזני. יעקב מלחובסקי מונה למפקד, גורביץ לפוליטרוק. פקודות המפקד מחייבות לגבי שמירה וגם הקפדה על יחס הוגן כלפי האיכרים, שמהם יש לבקש רק את המינימום הדרוש לקיום, והכל בתשלום.

התחלנו גם לדבר רוסית ולפנות: ״טובריישץ׳ קומנדיר״, ״טובריישץ׳

קומיסר", כדי להרגיל את הפליטים שבינינו, יוצאי מערב פולין, שלא ידעו רוסית. כך התכוננו לפגישה המיוחלת עם פרטיזנים אמיתיים.

המשכנו ללכת, עתה כבר לאור היום, ובלילה לנו בין השיחים בפאתי היער. ביום הרביעי נתקלנו בעובי היער במחסום של פרטיזנים. לאחר חקירה קצרה ותהייה על קנקננו, הובילו אותנו לקבוצת פרטיזנים רוסים, ששמה היה "קבוצה 112". עם הקבוצה נמנו ביילורוסים צעירים מכפרי הסביבה, שהיו פעילים במפלגה הקומוניסטית תחת השלטון הסובייטי, חיילים, וקצינים רוסים שברחו מהשבי הגרמני וגם מספר אסירים, שהשתחררו מבתי הסוהר הסובייטיים עם נצחון הגרמנים. אסירים אלה נדונו לעבודת פרך והועסקו, עד פרוץ המלחמה ב־1941, בבניית שדה תעופה על־יד ברנוביץ'.

כשהגענו ל"קבוצה 112" היא מנתה כ־150 איש. המצב בשטח היה שקט, לאחר שבקיץ 1942, בעת מצוד מסיבי שערכו הגרמנים לביעור ריכוזי הפרטיזנים באיזור, הסבו להם הפרטיזנים אבידות כבדות בקרב ליד "הסכר ה־10" (ברוסית: דיסיאטי סליוז). עשרות גרמנים נהרגו וטבעו במי הסכר, וזמן רב אח"כ היו באים לשם פרטיזנים כדי למשות מהמים רובים, תת־מקלעים וגם נשק כבד, כמו מרגמות. הדים מאותו קרב הגיעו גם אלינו לגיטו בחודשים יולי־אוגוסט 1942. באותו זמן עוד עבדתי ביחידת ה"לופטוואפה" כמסגר־מכונאי, ובאחד הימים הובאו לחצר היחידה ארונות חיילי היחידה, שנהרגו בקרב עם הפרטיזנים. הוטל עלי להכין לוחיות מתכת עם שמות ההרוגים ומספרם הצבאי ולהצמידן לארונות הקבורה. הארונות נשלחו לגרמניה. כך שמחנו להיוודע, כי אכן קיים ביערות כוח פרטיזני משמעותי.

רק הגענו ליחידה זו, וכבר אחרי ארוחת הצהרים (ארוחה דשנה על טהרת בשר בקר עם הרבה שומן, תפוחי אדמה ולחם יבש) התארגנה קבוצה מבין השבויים לשעבר, ואני בתוכם, לצאת לשדה התעופה בברנוביץ', כדי להצטייד בנשק רוסי שנמצא בשפע במחסני השלל בקרבת השדה. השבויים, שעבדו שם לפני בריחתם, הכירו יפה את הסביבה והיה סיכוי טוב שיצליחו במשימה, אך הדבר לא נסתייע. עוד לא הספקנו להתרחק כברת דרך מהמחנה, ועלינו על מארב של המשטרה הביילורוסית. בחור אחד נהרג ואחדים נפצעו. את ההרוג, עם גולגולת מפוצחת מכדור דום־דום, קברנו עטוף בשמיכת צמר גפן בצדי הדרך. התבטלה התוכנית. לעת עתה האוטראד (גדוד פרטיזני) עזב את המקום, שהפך למסוכן. חודשי הסתיו האחרונים היו קרים במיוחד, אך שלג לא ירד. הגדוד הרבה לנדוד ביערות, בהחליפו מקומות שהייה.

כך צעדנו עשרות קילומטרים, לעתים סחור סחור, כדי להתחמק ממעקב

כוחות ביטחון גרמנים,המשטרה הביילורוסית באיזור ומה״סַמוֹאַחוֹבָה״ — ארגון מורכב מאנשי כפרים ביילורוסים, שקיבלו נשק מהגרמנים כדי לשמור על כפריהם בפני הפרטיזנים (מעין משמר אזרחי). הם לא היו לוחמים גדולים, אך מסוכנים,כיוון שהכירו את האיזור כמו את כף ידם והיו מסוגלים לשים מארבים במקומות בלתי צפויים.

המשכנו לנדוד, לעתים גייסנו עגלות וסוסים כדי להוביל את ציוד המחנה, דודי חלב גדולים, ששימשו לבישול הארוחות,ומלאי מזון. בסוף דצמבר התחיל לרדת שלג. זכור לי מקרה, שבאחת הגיחות של מחלקה, שהוטל עליה להביא מזון טרי, היא נתגלתה ע״י אנשי ה״סַמוֹאַחוֹבָה״ בהשאירה עקבות בשלג, עלתה על מארב ששמו לה הביילורוסים ואיבדה את מפקדה. שמו היה שצ׳וקין, יהודי־רוסי וסמל בצבא האדום. תפקידו ב־״112״ היה ״זַבְחוֹז״ אחראי על המשק והאספקה . אלינו, היהודים הספורים בגדוד, לא התוודע.

היינו בגדוד כ־10 יהודים: מלחובסקי, גורביץ, אנוכי, 2 אחיות לבית לקסין, סַאשָה וסוניה מברנוביץ׳, אסתר (כעת אשתו של אינג׳ ורהפטיג) ובעלה אברם (שהיה סמל בצבא הפולני במילואים). בפברואר 1943 הצטרפה לגדודנו קבוצת יהודים מְסָלונים, ביניהם בחורה בשם מאשה מושקובסקי (עתה בחולון), האחים קיטייביץ ועוד בנות. וובקה גורביץ׳ מונה למפקד כיתה ואח״כ למפקד מחלקה והצטיין בכל משימותיו. מלחובסקי ג״כ מונה למפקד כיתה. אולם שניים אלה פיקדו על לא־יהודים. בקיץ 1943 שם גדודנו מארב ליחידת אנשי ס.ס., שנעו בכביש ברסט־מוסקבה. בקרב עקוב מדם שהתפתח,נפלו וובקה גורביץ׳, המפקד צֶ׳רְטקוֹב ועוד מספר פרטיזנים. וובקה חברינו הובא לקבורה במבואות הכפר ז׳יטלין במחוז אינַצֶבִיץ׳, הקרב הוכתר בנצחון, אבל עלה לנו במחיר דמים כבד.

אני צורפתי לכיתת הסיירים והמודיעין. לימים הועברתי למטה הבריגדה ע״ש דז׳רזינסקי. היתה זו מחלקת פרשים, שעסקה בסיורים ובקשירת קשרים עם אנשי מחתרת בכפרים ובעיירות ועם עובדים במפעלים גרמניים, ברכבות וכו׳, כדי להבטיח השגת מידע עדכני ולארגן פעולות חבלה.

למען האמת, קצת ״הלך לי״ לאורך כל התקופה. נראה כי שליטתי בשפה הרוסית ובקיאותי בנשק, הכרותי מקרוב עם חיי הכפר, הידע לטפל בסוסים ולרכב היטב, השתתפותי בשתיית הסמוגון (וודקה שהופקה ע״י הכפריים מקמח או מתפוחי־אדמה), עמדו לי בכל המבחנים שבהם התנסיתי אצל הפרטיזנים.בלילות החורף הארוכים, בתפקידי כסייר, כשהיינו מגיעים לאיזה כפר שכוח אל שהגרמנים עדיין לא שרפו אותו, תמיד נפל בחלקי להקריא בפני בני הכפר שהתאספו באחד הבתים, לאור קסמי עץ ששימשו למאור, את

הידיעות האחרונות משדות הקרב (פּוֹסְלֶדְנַאיֶה סְבוֹדְקָה). הכפריות טוו את חוטי הפשתן על גלגלי הטוויה וזימרו שירי־עם נוגים. ההכרה, שעוד מעט עלי לשוב "הביתה", היערה, אל השלג והכפור, ואפילו הכינים שהציקו בהרגישן את חום הבית, לא יכלו לחבל בסיפוק שגרמו שעות אלה.

במעומעם אני זוכר חגיגת השנה האזרחית החדשה, 1943. הייתי בשליחות מבצעית עם עוד שני סיירים. באנו להשיג ידיעות באחד הכפרים שבשולי איזור הפרטיזנים. האיכר ובני ביתו הלכו לתפילה בכנסיה הפרבוסלבית. בשובם הסבו לשולחן החג וכיבדו אותנו בוודקה ובקינוח. היה עלינו להיות מאוד זהירים, כי על אף נאמנותו של בעל הבית, היו מקרים ששכנים הזעיקו את הגרמנים או את השוטרים מתחנה בכפר סמוך, ואירוח כזה, מלווה בשתייה, היה הופך למלכודת מוות.

באותו זמן התמקם הגדוד שלנו, ששמו שונה ע"ש מולוטוב (לפני שנכלל בבריגדה ע"ש דז'רזינסקי), ביערות של הרוזן פַּסְלַבְסְקִי, כ־14 ק"מ מאִיבַצֶ'בִיץ' שליד מסילת הברזל ברסט־מוסקבה. המחנה נמצא בקרבת איזור ביצתי באורך כ־10 ק"מ. עשבי הביצה סיפקו שחת לכפרים שמסביב. ערימות שחת גדולות עמדו שם משך החורף, כי הגישה אליהן עם מזחלות נתאפשרה רק כשהביצה קפאה. ערימות רבות נשארו עומדות על תילן עד סוף המלחמה, כי הגרמנים שרפו מספר כפרים בסביבה וחיסלו את יושביהם באשמת סיוע לפרטיזנים. גופותיהם הושלכו לתוך בארות הכפר, ורק חתולים בודדים בשטח שמרו אמונים למקום. מזמן לזמן עברה שיירת עגלות פרטיזנים דרך הכפר השרוף. יצא לי להסתובב שם הרבה, בין ויאדו ובוברוביצ'י

מעברה השני של הביצה, מהלך של כ־12 ק"מ מהמחנה שלנו, התמקמה בחוות איכרים מבודדת, בקרבת הכפר סְוִיצִיצֶה, קבוצת פרטיזנים בפיקודו של מפקד רוסי, פוגצ'וב. רוב אנשי הקבוצה היו יהודים, בחלקם בני ברנוביץ'. לא לכולם היה נשק, והמפקד, לפי התרשמותי מביקורי החטופים, רדה בהם ביד קשה.

על מנת להגיע למחנה פוגצ'וב צריך היה לחצות את הביצה. צריך היה לנוע צעד אחר צעד על פני מרבד טובעני צף, מכוסה עשבים גבוהים ושיחים, כשהמים מגיעים לעתים עד החגור. המעבר היה קשה במיוחד בסוף הסתיו, כששכבת קרח דקה כיסתה את פני המים. הקרח נשבר מתחת לרגליים וגרם כאב רב.

לראשונה הזדמנתי לשם בדרכי למילוי משימה בברנוביץ'. שמחתי לפגוש מכרים מהגיטו, שנמנו גם עם חברי המחתרת שלנו. היו שם משה זלמנוביץ', משה טופ, נוח רויטמן, פימה (פייבל) לב, חילקה בורישנסקי, אטל וילנסקי,

שמואל ויניארניק, אליעזר לידובסקי, ליובה מנדל ורבים אחרים. בבוקרו של היום, באתי לקבוצת פוגצ׳וב, ואז הופיע מכיוון סויצ׳יצה (ברנוביץ׳) יצחק מדרש, כשתת מקלע "שמייסר" גרמני תלוי על כתפו, בלווית שתי בחורות. היו אלה לאה בגוזה ופרידה אברמצ׳יק. את שתיהן הוציא מן הגיטו, והודות לו הן ניצלו.

באסם הגדול שבחווה הצטופפו על גבי דרגשי עץ מאולתרים, מרופדי קש, צעירי עירנו, באווירה של כמעט מחנה קיץ.

בבית החווה עצמו שכנה המפקדה: המפקד, הקומיסר, ה"נספחות" שלהם וכמה נאמנים. הוודקה זרמה כמים, והקינוח לא פיגר אחריה; לעומת התנאים במחנה שלנו, "דולצ׳ה ויטה" ממש. בסופו של דבר לא נתאפשר לי להמשיך לברנוביץ׳ בגלל תנאים שנוצרו באיזור, וחזרתי לגדודי.

פעם נוספת באתי אל קבוצת פוגצ׳וב בסביבות סוף דצמבר 1942. קרתה איזו תקלה והאסם שלהם עלה באש. בין אנשי הקבוצה פרץ ריב. היו שצידדו לנוע מזרחה ל"משכנות חורף". לדעתם יהיה שם קל יותר לעבור את החורף הקשה מבחינת אספקת מזון. זכור לי, שקמה קבוצה, שרוב הנשק היה בידיה, ורצתה לעזוב לבד.

עזבנו אותם. אני וחברי המשכנו לברנוביץ׳. לא רחוק מסויצ׳יצה, בין החוות הקטנות (חוטורים) של ליפסק,היתה קבוצת פרטיזנים שעזבה את פוגצ׳וב ובנתה לה "זמלאינקה" — בונקר, אצלם לנתי בהמשך דרכי לברנוביץ׳. שוכני הבונקר התנהגו כדרי משכנות שאננים בטוחים, כפי שנודע לי אחר כך, לא היתה הצדקה לשאננות זו.הגרמנים ועוזריהם גילו את המחבוא, עלו עליו והפילו חללים מביניהם.

נלוו אלי יעקב מלחובסקי, קופלוביץ (שלא היה שייך לגדוד שלנו) ועוד אחד. היעד שלנו היה ביתו של איש הקשר אֶדֶק חַאצ׳ה. הגענו אליו לפני עלות השחר וחִכינו עד רדת החשיכה. אז כל אחדמאיתנו פנה לדרכו. אני הלכתי לביתו של וובקה (וולוֹדְיָה),סַפָּר ביילורוסי,שעבד לפני המלחמה במספרת טונקל. השתהיתי שעה ארוכה ליד בית הקברות הפולני,כדי להגיע לביתו של וֶבקה מאוחר ככל האפשר. היה זה חג המולד, 24 בדצמבר. הבית נמצא ברחוב הוֹלוֹבְקִי (הרחוב בו עמד בית משפחתי לפני שנשרף ע״י הגרמנים הנסוגים). שרר קור עז והייתי קפוא עד לשד עצמותי. בכיסי ה"קורטקה" (מעיל קצר) שלי, שבו יצאתי מהגיטו ועוד החזיק מעמד, היו רימון רסס רוסי ואקדח רוסי דגם קולט.

התקרבתי לשער הכניסה בגדר שבחזית הבית. מסביב נשמעו קולות שירה של חיילים שתויים וכן קולות ירי. יחידות הצבא חגגו את חג המולד כדרכם.

צירוף מקרים אכזרי רצה, שבאותם ימים נמשך חיסולו הסופי של הגיטו, ה"אקציה" השלישית. אחרוני היהודים, שהצליחו להסתתר במשך ימים, ניסו לברוח מן העיר. בינתיים חיפשו מחסה בחצרות הבתים שבפאתי העיר.

מרחוק הבחנתי בקבוצת חיילים מתנודדים ושרים מתקרבת לקראתי. השער היה נעול. במאמץ עליון דילגתי מעל הגדר והשלכתי את עצמי פנימה לחצר.

אחד מתריסי הבית לא היה מוגף. יכולתי לראות את משפחת וובקה מסֻבה לשולחן החג ולצדם אורח במדי שוטר ביילורוסי. התברר לי אחר־כך, כי היה זה גיסו של בעל הבית. התחבאתי במחסן העצים הצמוד לבית וחיכיתי עד שהאורח יעזוב. בינתיים נשמע קול ריצה בין הבתים, צעקות ויריות. גיסו של וובקה יצא בריצה, הסתובב בחצר וירה מספר יריות אקדח. כשהכל השתתק והשוטר פנה לביתו הסמוך, הקשתי בזהירות על השמשה. וובקה יצא ונשאר נדהם כאילו ראה רוח מעולם אחר. רעדתי מקור ובקושי יכולתי להציא הגה מפי. הוא ואשתו הורידו אותי למרתף הבית והביאו לי קצת אוכל. הסברתי לו שברצוני להתקשר עם קרוב משפחה שלי, בן־ציון פודורוִיסקי, שהסתתר במרתף בית משפחתו, בעזרתה של העוזרת שלו לשעבר, ליזה. המרתף נחפר מתחת לריצפת חדר השינה של הבית. בבית התגורר קצין גרמני. כשהקצין נעדר מן הבית, היה בן-ציון יוצא לשאוף קצת אוויר צח. רציתי שבן ציון יבוא אלינו ליער. בהיותו רוקח לפי השכלתו, יכול היה להביא תועלת רבה לפרטיזנים. רציתי גם, שליזה תדאג למלאי תרופות וכן שתשיג עיתונים וכתבי עת גרמניים למטרות מודיעין. לקראת סוף היום חזר וובקה משליחותו כשתשובה שלילית בפיו. בן ציון העדיף להישאר במחבואו בעיר. הוא פחד פחד מוות מן ה"אדומים". הסיבה לכך היתה, שבזמן מלחמת האזרחים ב-1919, בעת המהפיכה הבולשביקית, היה חובש בצבאו של דניקין, בצד ה"לבנים". חשש, שבאם הדבר יתגלה, לא יוסיף לו הדבר נקודות זכות. הצטערתי על סירובו וכך חזרתי בידיים ריקות, פרט למספר חפיסות סיגריות גרמניות ומלאי אבנים למציתים. קרובי לא זכה להישאר בחיים. בעת נסיגת הגרמנים עבר לכפר ע"י מילובידי, לבית איכר מכר. בלילה לן בבית האיכר וביום הסתתר בין ערימות שחת בקרבת הבית. שוטרים ביילורוסים, שברחו מפני הצבא האדום המתקדם, הבחינו בו בשולי המרעה וירו בו. הוא קבור בחלקת האדמה של משפחת האיכר.

בדרכי בחזרה אותו יום חורף, עלה בראשי רעיון לנסות את הנשק שבידי, כדי לבדוק אם אמנם היה פועל בשעת הצורך. לנגד עיני היתה התמונה של הגרמנים הבאים לקראתי. לחצתי על ההדק. נשמעה רק נקישה עמומה. הכדור ספג לחות, כך גם קרה לשאר הכדורים שבמחסנית. לקחתי ביד את הרימון.

שלפתי את הניצרה וזרקתי אותו. נשמע צליל הידית שעפה, אך הרימון לא התפוצץ. אמנם היה לי כידון של רובה פולני בתרמיל הצד, אך בעזרתו לא הייתי נושע, לו הגעתי לעימות עם הגרמנים.

תחנת ביניים חשובה עבור הפרטיזנים היהודים בדרכם לברנוביץ', היתה ביצה טובענית, כ־2 ק"מ רבועים שטחה ומסביבה שטחי מרעה השייכים לכפרי ויַלִיקִיעֶ לוּקִי, מַאלִיעֶ לוּקִי ולחוות איכרים זעירות בקִרבתן. קראנו לה "דִי בְלוֹטקֶה" (הביצה). מצאו בה מיסתור לאחר שברחו מהגיטו, משפחת גרייבר, רחל (ליטבק) וחיה רבינוביץ, שהיו קרובות משפחה, במרחק כ־½ ק"מ מסוכתם של משפחת גרייבר נמצא מחבואו של שמואל יַינְקֶלבִיץ', ראש ה"יודנרט" האחרון של גטו ברנוביץ'.

"בית ההארחה" של משפחת גרייבר, סוכה מענפים וזרדים עם רשת מענפים על פני הביצה, היה לנו לתועלת רבה. לשם היה מגיע מברנוביץ' איש הקשר שלנו, אֶדֶק חאצ'ה, והיה מביא חדשות חשובות מבחינה מודיעינית ולעתים אספקה, כמו סיגריות, תרופות ואפילו וודקה. חאצ'ה דאג גם לצרכיו של שמואל יַינְקֶלבִיץ'.

באביב 1943 נפגשו ב"בלוטקה" מספר פרטיזנים מקבוצות שונות, ביניהם יצחק מדרש ואנוכי, שנינו בתפקיד להשיג ידיעות מהעיר. היה צורך להצטייד במזון לדרך. יצחק מדרש עם עוד שניים יצאו בלילה להביא מזון מכפר ברנוביץ' (היה כפר בשם זה בקרבת העיר). אני לא הצטרפתי אליהם, כי היה עלי להמתין לבואו של אדק חאצ'ה. הם העמיסו עגלה מכל טוב ושבו אלינו, לפנות בוקר ירד גשם ועקבות העגלה הובילו בבירור לנקודת פריקת המטען, על שפת הביצה. האיכרים "הנגזלים" הזעיקו כנראה את הגרמנים שחנו בקרבת הכפר, ואלה הגיעו ללא קושי בעקבות העגלה. עוד החבר'ה מתרווחים על הדשא מסביב לשמיכה, שעליה האוכל ובקבוק הוודקה באמצע, ומתכוונים לארוחת בוקר מוקדמת, ניתכה עליהם במפתיע אש כבדה מנשק אוטומטי. הסועדים המבולבלים התפזרו לכל עבר, אך השאננות הזו שנגדה את כללי העירנות הפרטיזנית, עלתה בחייו של צבי פלוטניק, צעיר יליד הַנצבִיץ', בעלה של רוזה נרקונסקי הי"ד. קברנו אותו במקום שנפל, על שפת הביצה.

התקופה, החל מבריחתי מהגיטו בספטמבר 1942 והצטרפותי לשורות הפרטיזנים ועד שיחרור איזורנו ע"י הצבא האדום ביוני 1944, 22 חודש בסה"כ, ארכה בתודעתי כנצח כי הייתי שקוע בה ימים ולילות. כאילו היו אלה כל ימי חיי, כפי שכתוב בהגדה של פסח.

כבר ציינתי, כי ההתחלה ב"קבוצה 112" היתה קשה בגלל התנאים. חורף קר מאוד, מרדפים של הגרמנים, אבידות בנפש ונדודים בלתי פוסקים. חיי

היום־יום, או הלילה, התבטאו בפעולות להשגת מזון, לעתים בתנאי סכנה גדולה, בעמידה על המשמר בתורנות, בכריתת עצים למדורות ולצרכי המטבח, מכבידה במיוחד היא חובת השמירה, בשל האחריות הרבה והסיכוי שכל התרשלות או תנומה פירושה מוות, אתה עומד שעות, הרחק מהמחנה, קשוב לרחשי היער הרטוב או הקפוא, קופא מקור, מסתכל בירח השט מעל בין העננים, והוגה וודאי באותם רגעים באנשים ומקומות בחלקים שאינם יודעים מלחמה. אתה מחכה בקוצר רוח שיבוא כבר המחליף, ישמיע בלחש את הסיסמה, ואז תוכל לפסוע מהר לעבר סככת הֶבֶלֶגָן * ולשקוע בשינה ליד המדורה שבפנים, עד שיעירו אותך למשמרת הבאה. תמיד חלמתי, שאם אשאר בחיים והחיים יחזרו לקדמותם, אקבע לי מקום למדורה באמצע הסלון, חצוב בתוך הריצפה, ואתחמם לידה על גבי פרוָות כבשים. חלמתי שאוכל לישון בלילה בלי נשק ביד ומבלי להרגיש את הכינים, שחום המדורה מעורר אותן לפעילות נמרצת.

התנאים השתנו לאחר הפיכת "קבוצת 112" לגדוד ע"ש מולוטוב. שליטת הפרטיזנים ב"שטח ההפקר" הלכה והתחזקה. גם המבנה הפנימי של הגדוד השתכלל עם שימת דגש על סדר צבאי. לא עוד סַשקה, וַאנְיָא או סֶרוֹז'ה, אלא "חבר מפקד הכיתה", "המחלקה", "הפלוגה", "חבר קומנדיר הגדוד" וכו'. יש לקום עם כניסת מפקד לאוהל או לבונקר המגורים. מסדרי בוקר, תרגילי סדר והוראת שימוש בנשק בכל הכלים שברשות הגדוד לכל החיילים.

איזור הפעילות שלנו השתרע על פני מרחקים ניכרים. לפעולות חבלה ולמיקוש רכבות היינו יוצאים לאורך מסילת הברזל, בין התחנות ברנוביץ', איבצביץ', קרטוז־ברזה ועד קוֹבְרין לכיוון ברסט־ליטובסק. פעלנו גם בקו ברנוביץ־לוּנִינֶיץ.

פעלנו תקופה מסויימת נגד נקודות המשטרה הביילורוסית והז'נדרמריה הגרמנית ליד איבצביץ', טֶלֶחֶני, רַצְ'קִי, סְבִיאטַאיָה־וולָה, הכפרים ז'ילַטִלין, חוּדַאקי, אולוסבצי, פייסקי, היינו מדרימים לצורך אספקת מזון לעבר כפרים מרוחקים, כבר בשטח וולין, אוברובו, וולקה אוברובסקה. בכפרים הנ"ל אפשר היה עוד להשיג פרות, חזירים, קמח ומלח וגם ביגוד להחלפה, כי מקומות אלה ידעו שפע גם לפני המלחמה, ופרטיזנים היו מגיעים לשם לעתים

* "בלגן" בשפת הפרטיזנים — אוהל דמוי חרוט, השלד מעצי אורן צעירים וישרים כרותי ענפים, עם השארת בליטות בלבד, מכוסה שכבות שחת מלמטה כלפי מעלה, כשכל שכבה עליונה מגוננת על זו שמתחתיה והסידור מונע חדירת מי גשם פנימה. הקטע העליון של השלד חשוף ומשמש מעין ארובה לעשן המדורה שבפנים. על קרקע האוהל ריבוע — מסגרת של 4 בולי עץ עבים (כ־1 מ'×1 מ') כדי שהאש לא תחפשט לעבר ריפוד הקש שמסביב למדורה, עליו ישנו.

רחוקות יותר. השטח היה בלתי מיוער, ולכן מסוכן, אך יחידות עם עוצמות אש ומיומנות קרבית יכלו להרשות לעצמן לנוע שם כרצונן, לאכול ו"לשתות" וגם לקחת הביתה, למחנה.

המצוד

באחד האירועים שנחרת בזכרוני במיוחד, היה מצוד גדול על פרטיזנים, שערכו הגרמנים בשלהי סתיו 1943. היה לנו מחנה של קבע בקרבת איבצביץ'. בונקרים מחוממים בתוך האדמה, מרפאה, בית מרחץ עם סאונה, אורוות סוסים ומחסני מזון. הייתי כבר אז בין הסיירים. המודיעין שלנו קלט, שישנה תנועת צבא לא שגרתית בסביבות ברנוביץ'-איבצביץ', הן של הרכבות והן של רכב על הכביש ברסט-מוסקבה. הגרמנים גמרו אומר לעקור את מאחזי הפרטיזנים כדי להסיר את איומם על עורקי התחבורה, שגרם למערך הלוגיסטי הגרמני נזק כבד מאוד. תנועת הרכבות, שהובילו תחמושת ואספקה לחזית ואלה שהחזירו רבבות פצועים לעורף, שובשה כליל.

כ-2 דיביזיות של ס.ס. הוצאו מהחזית, בתוספת גדודים של חיל פרשים הונגרי. אליהם צורפו לתגבורת כוחות לא מבוטלים של היחידות העורפיות באיזור. כל הכוח הזה הוטל נגד כוחות הפרטיזנים באיזור שלנו.

המחנה שלנו היה כבר בכוננות, אולם לא היתה כוונה ליצור מגע עם האויב בשל עליונותו המכרעת. מיקשנו את כל הבונקרים, עודפי המזון ואת כל השבילים מסביב. הפרטיזנים הסתדרו למסע הנסיגה, ואילו אני נשלחתי לנקודת תצפית על שפת תעלת מים, כ-1 ק"מ מהמחנה, בצד הדרך המובילה לאיבצביץ'. התקרבתי רכוב על סוסי כ-150 מטר מהתעלה, קשרתי אותו לשיח והתחלתי לנוע בין השיחים לעבר התעלה. כשהתחלתי לעלות על סוללת התעלה, נפתחה עלי אש תופת ממקלעים ונשק אוטומטי. הכדורים ממש גילחו את השיחים מסביבי ורגבי האדמה הבוצית שהותזו עלי מן הכדורים מרחו את פני בשכבת הסוואה. נסוגתי שפוף לעבר הסוס ודהרתי למחנה העזוב. הכובע שלי נלכד בענף עץ וכך המשכתי לרכב גלוי ראש.

במחנה המתין לי סייר עם פקודה להישאר בעורף ולדווח לפיקוד לַמקום שהגדוד עבר אליו, על ההתפתחויות בשטח. בקרבת המחנה העזוב שלנו היה מחנה משפחתי של כפריים, שבניהם נמנו עם הפרטיזנים או שהם עצמם היו פעילי המפלגה הקומוניסטית בתקופת השלטון הסובייטי. גרו בו זקנים, נשים וילדים. היו במחנה מספר פָּרות, סוסים וגם תרנגולות. המחנה המשפחתי היה דואג גם להפקת וודקה (סמוגון) מחיטה או מתפוחי-אדמה, שהיו מספקים

להם בני המשפחה המגוייסים. עם נסיגתנו גם מחנה זה נעזב, אבל נשאר בו אינוונטר החי. היה עלי לדאוג שהסוסים (רובם לא מעוקרים שהובאו מכפרים רחוקים) לא יצהלו ולא יגלו את מקום המחנה. קשרתי לכל אחד מהם את מושכות הרסן בגובה מתאים,כדי שהצוואר יהיה מתוח כלפי מעלה — מצב שיבטיח שמירת הדממה. חבל היה לשפוך את כל הוודקה שעדיין זרמה בצינורית הצינון, שתינו לרַוויה עם שניים משוכני המחנה שנשארו במאסף. מלקנו את ראשי התרנגולות והשלכנו אותן לתוך דליים עם מים רותחים, אח״כ צלינו אותן לקינוח. היתה זו הפעם הראשונה בחיי שמלקתי ראש תרנגולת חיה. אך כבר נאמר ש״כורח לא יגונה״...

עכשיו התחיל השלב הקשה של תפקידי בשטח. מסביב הדהדו גלי הירי הבלתי פוסק וזה נשמע כרעם מתמשך, עולה ויורד, ככל שהשתנו משבי הרוח. הגרמנים סרקו שורות שורות, במרחק של קשר עין, את כל שטחי היער בו היה ממוקם המחנה,ואח״כ חפרו עמדות למקלעים כבדים לאורך הדרך החולית, שהובילה לכפרים השרופים בסביבה. העמדות אוישו ע״י המדיארים (הונגרים) שהיו יורים ללא הפסק, יום ולילה, לשם הרתעה. היה עלי להגיע לפיקוד דרך ביצה קפואה למחצה, מכוסה שכבת קרח ושלג, במרחק כ־5 ק״מ. את סוסי השארתי במחנה המשפחתי שהזכרתי לעיל. באותה תקופה סבלתי מאוד מריבוי 'קרבונקולים' על גופי (כתוצאה מתנאי קור והזעה וגם מחוסר ויטמינים). הפצעים שמסביב למותניים הציקו לי במיוחד, כשעליהם לוחץ החגור עם הרימונים. כך פילסתי את דרכי דרך הקרח,מרגיש את המוגלה הניגרת מהחתכים בפצעים, עד שהגעתי ליעד. מסרתי דו״ח ממצה לממונים, ורק אז נוכחתי שאני קודח כולי. השגתי קצת וודקה, נחתי כשעתיים וחזרתי באותה דרך, עם חום גבוה,לשטח האויב.

מבצע פינוי פצועים

עם גמר ה״בלוקדה״ (המצור) שתוארה לעיל, התמקם הגדוד — עכשיו כבר במסגרת בריגדה ע״ש דזדז׳ינסקי, שמנתה גם גדוד ע״ש קלינין וגדוד ע״ש קאוטסקי – במקום חדש, קרוב לטלחני. המפקדה של תנועת הפרטיזנים הביילורוסית הוציאה פקודה להכין את כל הפצועים למסע לנקודת ריכוז,משם יוטסו למוסקבה מעל לקווי החזית. הבריגדה שלנו הועידה לשם כך כ־30 איש שנבחרו במיוחד, וגם אני נמניתי עמהם. נסענו ימים אחדים, גם לאור היום, בנסיעה איטית, מתוך דאגה לשלום הפצועים. היתה זו שיירה ענקית שמנתה עשרות עגלות וגם את מטה התנועה. הגענו לכפר בשם סברין בקרבת אגם

בשם בֶּילַאיָע אוזֶירו (האגם הלבן). היה זה כפר שכוח אל בצד הדרך. כקילומטר לפניו היה תל לא גבוה,והכפריים הצביעו עליו כמקום קבורתן של משפחות יהודיות בודדות, שחיו בכפר וחוסלו ע"י הגרמנים.

המטרה היתה להכין שדה נחיתה מאולתר לצורך הטסת הפצועים. מיד אורגן באחד הבתים בית חולים זמני לטיפול בפצועים, רבים מהפצועים גססו לעינינו מחוסר תנאים ותרופות או בהיעדר טיפול רפואי מתאים.

צריך היה לאורך המסלול הקפוא להכין שדה נחיתה מאולתר למטוסים שיגיעו. ירד שלג, גייסנו את איכרי הכפר להדק את השלג, להרטיבו במים וכך להכשיר מסלול נחיתה אשר היה מואר לאורכו מדורות זעירות. עם סיום העבודות התחילו להגיע בלילות מטוסים ממוסקבה. היו אלה מטוסי "לוקהד אלקטרה" דו־מנועיים. הטייסים, בחורים צעירים ועליזים, נראו לנו כיצורים מעולם אחר. הם שמחו להעמיס את החולים וגם לקחת עמם כמה כבשים וכן וודקה למוסקבה הרעבה ולהסתלק.

בזמן שהותנו בכפר נודע לנו על מצור סטלינגרד ועל מפלת מחנה פאולוס שם. במקרה פגשתי שם באחת האחיות, שליוותה פצועים מהגדוד "סוֹבְייֶטסְקאיָה ביילורוסיה". בשיחה איתה נודע לי, שהיא עובדת עם ד"ר ליאון ברקוביץ׳ — בן עירי וחברי — שלא שמעתי עליו מאז עזב בחשאי את הגיטו. שמחתי מאוד וניצלתי את ההזדמנות להעביר באמצעותה דרישת שלום חמה וסימן חיים מעוד אחד מיוצאי הגיטו שנידון לכליה.

הפשיטה על קוברין

השהייה בכפר התארכה. במשך חודשים אחדים נאלצנו לצאת מדי פעם בפעם למבצעי אספקה. ברוב המקרים היינו פועלים יחד עם יחידות מלווים אחרות, כדי להגדיל את הכוח ולצמצם את הסיכון במקרה של היתקלות בגרמנים או באנשי בַּנדֶרָה האוקראינים, ששיתפו פעולה עם הגרמנים (בשל מדיהם קראו להם "הירוקים"). בסביבה שרצו גם פולנים מה"ארמיה קריובה", שלחמו בגרמנים, ברוסים וכמובן, גם ביהודים.

לקראת סוף החורף, במרץ 1944, פשטו כל הפרטיזנים שהיו מרוכזים בסְבֶרין, בסיוע כוחות פרטיזנים מהסביבה, על העיירה קוֹבְרין. בדרך לשם ניהלנו קרבות מגע הן עם האוקראינים והן עם הפולנים, שנאלצו לסגת בפני כוחנו העודף, ללא אבידות מצדנו. ליום אחד בלבד כבשנו את קוברין. הנה אנו צועדים על מדרכות בעיירה,רובן מקרשים (כמו בברנוביץ׳ בשנות העשרים) לאור היום, בודקים מבית לבית אם אין שוטרים מסתתרים,ועושים בה כבתוך

שלנו. ניתנה הרשות לקחת בגדים ומגפיים, רק אם יש צורך חיוני. זמן מסוים נעלתי זוג "לַאפְּטי" עשויים מקליפת לוז, מבד מגבות פשתן מְטוּיָת האיכרות. ה"לאפטי" קשורות לרגל בשרוכי פשתן מצטלבים, כאותם מוז'יקים מאחוזתו של לב טולסטוי בְּיַאסְנַאיה פוליאַנָה. הצלחתי "לארגן" לעצמי מגפיים לפי מידתי, ואלה שירתו אותי כמעט עד תום המלחמה. עם שקים מלאי רכוש לפי המותר, רק בגדים וחפצים הכרחיים, חזרנו למקום האיסוף — כיכר הכנסייה שבמרכז העיר. עם תום המבצע נשמעו לפתע צעקות של צעירה שהגיחה מאחד הבתים. בזזו את ביתה ולקחו מחפציה. התברר שאחד הפרטיזנים מגדוד מקומי, צעיר בן 17, נטל מהבית מטפחת ראש יפה, אותה רצה להביא מתנה לחברתו ביער. הצעירה רדפה אחריו וזעקה שיעצרוהו.

לרוע מזלו של הבחור היו מפקדיו בסביבה. הם פקדו לאסרו ולהעמידו למשפט על ביזה, למען ירָאו ויִיראו. המשפט התקיים לאלתר וגזר הדין — הוצאה להורג ביריה בפני מיסדר הגדוד. היה יום שמש נחמד, הכול ירוק מסביב, כולם שמחים מהמבצע המוצלח, ואילו בלונדי צעיר זה שילם בחייו בעד מטפחת ונורה אל מול הצלב עם ישו הצלוב שבכיכר.

מאמצע חורף 1944 התחילו העניינים להתגלגל בקצב מואץ. הצבא האדום נחל נצחונות ומכונת המלחמה הגרמנית הלכה ונשברה. התחלנו לקבל נשק ותחמושת וגם פרטי ביגוד (חולצות, מגפיים מברזנט עם גפות מעור) מוצנחים. עברנו לנשק אוטומטי חדיש (קיבלתי פ.פ.שא. במקום הפ.פ שהיה לי) וקיבלנו רובים נגד טנקים. זמן מה הייתי אחראי ל"תותח" כזה, ואף ניסיתי את יעילותו על קטר רכבת בתנועה (שם הרובה פ.ט.ר. — פְּרוֹטִיב טַנְקוֹבּוֹיי רוּז'יו).

מבצע מיקוש רכבות, ליל המסילות

לכבוד ה־1 במאי 1944 יצאו כל גדודי הפרטיזנים לאורך מסילת ברסט־מוסקבה, שבשטח שליטת הגרמנים, למבצע חבלה רצוף במסילות. כל פרטיזן, במרחק כ־2 מטרים איש מרעהו, קיבל מטען חבלה קטן עם פתיל השהייה, שבכוחו לרסק מסילה ולהוציאה מכלל שימוש. המבצע תוכנן היטב. כהקדמה נוטרלו נקודות האש של שומרי המסילה, נהרסו זרקורים שהאירו אותה בלילה, ונבדקו דרכי הגישה לשם גילוי מוקשים. כשהתחיל המבצע הפך הלילה לחגיגה של זיקוקי די־נור. פתאום נעשתה הגישה למסילה — שבעבר היתה כה מסוכנת, כשהיינו מתגנבים להניח מטען תחתיה - חופשית ולא עוררה שום חשש. המבצע הוכתר בהצלחה מלאה, כל תנועת הרכבות שובשה כליל לזמן ניכר. כמו בכל מבצע רב מימדים כזה, היה מספר רב של נפגעים

ממוקשי נעל, ששתלו הגרמנים בדרכי הגישה לפסים ולא ניתן היה לגלותם.

אחרי "ליל המסילה" התחילו לנשוב ביתר שאת רוחות השיחרור. היינו עדים לתנועה מסיבית ביותר של כוחות פרטיזנים, גם של אלה שהפכו עוד בזמנם לאגדה, כמו הכוח של גנרל קפוסטה, שחזר ממסע עטור נצחונות מהרי הקרפטים וניהל קרבות מרים, בסיוע טנקים קלים, תותחים ושיריוניות נגד כוחות גרמניים סדירים. היה זה מחזה מרהיב לראות את הפרטיזנים שלו, מצויידים במיטב הנשק, הן הסובייטי והן הגרמני, שנלקח שלל, את סוסי הרכיבה האצילים, שלקחו מחיל הפרשים ההונגרי, עם האוכפים מעור מעולה, תפורים בידי אומנים, את המגפיים החדשים של חיל הרגלים ההונגרי, את שלל המדים, הונגרים, גרמנים, איטלקים וכו'. הלב עלץ ואולי גם התכווץ קצת — מקינאה.

התקרב יום היציאה מהיערות. הבריגדה שלנו הוצבה בעיירה קוסובו כחיל מצב זמני. היה עלינו לאייש את ה"קומנדטורה" (הממשל הצבאי) של העיירה. להציב שמירה על בנייני ציבור ולדאוג לפטרולים. יחד עם זאת לבדוק היטב את תושבי העיירה ולחפש משתפי פעולה עם הנאצים. בקוסובו נשארתי כשבוע. היה בדעתי להתגייס מיד לצבא ולהמשיך במלחמה שטרם הסתיימה. הרגשתי בדידות נוראה, מאחר שאחותי ואחי ניספו בגיטו ולא היה לי שום מושג באשר לגורלם של אבי ואחותי מירה, שערב פרוץ המלחמה ביוני 1941, נסעו לימים ספורים למינסק. ידידי יעקב מלחובסקי ז"ל הניא אותי מכך. בלב כבד נפרדתי מהנשק האישי שלי (תת-מקלע פ.פ.שא), ועם קבלת צו השיחרור מהגורמים המוסמכים, עליתי על פלטפורמה של רכבת משא צבאית לכיוון ברנוביץ'. המסילה לא הגיעה עדיין עד עירנו, כי היתה עוד הרוסה בחלקה. לאורך הנסיעה ראיתי את אדני המסילה המקבילה עקורים וחתוכים באמצע. הגרמנים חיבלו בה בנסיגתם. לאורך המסילה ההרוסה, בשיפולי הסוללה, היו פזורות גופות נפוחות של חיילים גרמנים. כך הגעתי עד לסנאיה. משם, במשאית צבאית מזדמנת, לברנוביץ'. ראשית דרכי היתה לביתו של הספר, ווּבקה, עליו סיפרתי קודם לכן. נתקבלתי בזרועות פתוחות. נתנו לי אוכל, רחיצה והציעו לי מיטה נקיה. ישנתי למעלה מיממה.

כשהתעוררתי, צריך היה להתחיל מאותו מקום שנאלצתי לעוזבו בהישמע צופרי האזעקה השכם בבוקר, 22 ביוני 1941, ולהתחיל את החיים מחדש.

כמה מלים חמות על ידידי - מצילי: אדק חאצ'ה.

כעבור שנים הוזמן אדוארד ע"י ניצוליו, פרטיזנים לשעבר, לבקר בישראל. הם הנעימו את שהותו כאן והרעיפו עליו שפע של אהבה וביטויי תודה. כמובן, מימנו את נסיעתו. הוא קִבֵּל אות "חסיד אומות עולם" ב"יד ושם", בירושלים. הוזמן לתהלוכת מצעד העצמאות של צה"ל. ביושבו על במת הכבוד, ראה פלוגת בנות צועדות. פרץ בבכי ואמר: "כמה בנות יהודיות, צעירות ויפות כמו אלה ראיתי צועדות אל המוות".

קשר הדוק עמו ועם משפחתו קיים ארגון יוצאי ברנוביץ לאורך ימים. הארגון סייע לו ע"י משלוח חבילות מזון ותרופות בעת מחלת אשתו. כותב שורות אלה המשיך בקשר מכתבים עמו, כשחאצ'ה חלה במחלת סרטן הגרון, ועד אשר המחלה הכריעה אותו. הניח בת ואשה.

כתובת משפחתו: וולבז'יך, רח' פוצ'טובה, 5/11, פולין. תאריך פטירת חסיד אומות עולם - אדוארד חאצ'ה - 6.10.1980.

אדוארד חאצ'ה - פולין

העתק, מ"יד ושם" בירושלים

"אדוארד חאצ'ה, המורה הפולני, הציל יהודים כשה"אקציות" התחילו בעיר הפולנית ברנוביץ. הוא היה מעביר את היהודים אחד אחד או בקבוצות מן הגיטו דרך הביצות ליערות, אל מקומות, בהם היו פרטיזנים. 150 איש הוליך בעצמו ו-150 באמצעות "ארגון", שהיה מורכב משניים או שלושה מידידיו הנוצרים.

אדוארד חאצ'ה, מאז ה"אקציה" הראשונה בברנוביץ, בשנת 1941 ועד מאסרו בשנת 1944, סיכן את חייו ואת חיי בני ביתו, תחילה כמציל נפשות ומאוחר יותר, כשלא היה עוד את מי להציל, כאיש קשר בין קבוצות פרטיזנים, שבהן לחמו ניצוליו. ביתו היה תחנת ההצלה הראשונה לבורחים מן החרב, בו האכיל והישקה אותם, בו חבש את פצעי הפצועים, בו נתן מקלט לכל דורש.

פעמיים נאסר. בפעם הראשונה שוחרר ופעם שניה הוחזק עד סוף המלחמה. במאסר השני הוכה משך ימים שלמים."

ח. ס.

ВРЕМЕННОЕ УДОСТОВЕРЕНИЕ № 58375

Предъявитель сего Столовицкий (фамилия)
Хаим Гедалиевич (имя и отчество)

Награжден приказом начальника Белорусского штаба партизанского движения № 165/н от „ 10 • Мая 1944 г.

за доблесть и мужество, проявленные в партизанской борьбе против немецко-фашистских захватчиков

медалью „Партизану отечественной войны"

„ I " степени медаль №

Начальник Белорусского штаба партизанского движения

Подпись вручающего (должность и фамилия)

„ 20 " Апреля 1945 г.

Штаб Партизанского Движения Белоруссии

אישור זמני מס' 58375: "סטולוביצקי חיים (בן גדליהו) מקבל עיטור של פרטיזן מלחמת המולדת על אומץ לב שגילה במאבק הפרטיזני נגד הכובשים הגרמנים הפשיסטים". בפקודת מפקד המטה הבילורוסי. מפקד המטה אפריל 1945.



חיים סטולוביצקי
פרטיזן - סייר, 1944

סיפורי פרטיזן

חוויות מן היער, נוח רויטמן

היציאה מן הגיטו

מן היום הראשון של הכיבוש הגרמני רציתי לברוח מן הגיטו, זאת לאחר שספגתי סטירות לחי ומכות מקצין גסטפו , שציוה עלי לנקות בתי שימוש. כשהגעתי לאחר מכן בריצה לבית הורי, הודעתי להם, שאינני יכול להישאר "עם הגרמנים". אמי התחילה לבכות ואמרה, שהיא מרגישה, שלא תראה אותי יותר בחיים אם אעזוב, משום כבוד ההורים נשארתי. התחלתי לעבוד במחנה צבאי גרמני, "פלדצוג ב'", במיון נשק, דאגתי למזון בשביל משפחתי, המעט שיכולתי להשיג כשהייתי יוצא מן הגיטו. אולם רעיון הבריחה לא עזב אותי. עם כמה חברים החלטנו לחפור מנהרה מתחת לביתנו ברח' אוּרְלָה (רחוב הנשר) אשר תתחבר עם תעלת ביוב המובילה אל מחוץ לעיר, שתשמש אותנו בעת צרה.

בינתיים ספגה משפחתי את המהלומה הראשונה מידי הנאצים. אחי הבכור, מרדכי, הוצא להורג עם קבוצה של 72 יהודים. לאחר מכן הגיע זמן ה"אקציה" הראשונה, מה שכינינו "השחיטה" הראשונה, בה נרצחו יתר בני משפחתי. הורי, אסתר ויעקב, אחיותי רחל ודבורה, ומשל'ה אחי הקטן, וכן רבים מדודי ומבני דודי.

מיד לאחר ה"אקציה" יצאו והתארגנו כמה קבוצות צעירים לפעולה מחתרתית. הייתי חניך "השומר הדתי", בן 17. רוב חברי בקבוצות המחתרת היו בגילאי 17 — 25, רובם חברי תנועות נוער מכל גווני הקשת של המפלגות שברחוב היהודי.

עיקר עבודתנו באותה תקופה היתה הברחת נשק אל הגיטו ואימון בו. יחד עם פעולות מעשיות אלה, התחילו ויכוחים על זמן ודרך הפעולה. הדאגה לתושבי הגיטו, הקשישים והילדים, בלמה את רצוננו לפתוח במאבק מזוין בתוך הגיטו. אנו, הצעירים, מוכנים היינו לכל פעולה, אף אם היה בכך איבוד לדעת מול הכוחות הבלתי שווים, ובלבד להילחם על כבודנו שנרמס ולנקום את דם הורינו ואחינו.

בין ה"אקציה" הראשונה לבין ה"אקציה" השניה, תקופה של כחצי שנה, הברחנו כמויות ניכרות של נשק אל תוך הגיטו. אולם הוחלט לא לעשות בו שימוש, אלא ברגע שנדע שמַתחילה "אקציה", כי אז מצפוננו יהיה נקי — לא עשינו מעשה נחפז ולא סיכַּנו את תושבי הגיטו בטרם עת.

אולם הנה הגיע היום שלמחרת יום הכיפורים 1942. הגרמנים התחילו לאסוף אנשים ליציאה לעבודה, כביכול, כדרכם, הוליכוני במרמה ובכחש. תוך זמן קצר הגיעה אלי הקשרית, חילקה בורישנסקי, ובפיה בשורת איוב: "זו "אקציה" ולא יציאה לעבודה", היינו על גג של בית חולים. איתנו שני בכירים, הרופא הצעיר אברשה אברמובסקי ומומה קופלוביץ, מדריך ב"שומר הצעיר". היו שם עוד צעירים רבים: לייבל צייטלין, הלל שניידלר, חילקה בורישנסקי ואחרים, שאת שמותיהם אינני זוכר. היתה לנו מכונת יריה ורובים עם קנה מקוצר (חתכנו את קתי העץ של הרובים, כדי להקל על הברחתם לגיטו), חיכינו לאות תחילת המרד. מסיבות לא ברורות לי, האות לא ניתן, וה"אקציה" בעיצומה...

בלילה עברנו עם כמה חברים אל חלקו האחר של הגיטו, אל בית משפחתי. החלטנו לצאת את הגיטו, רק 7 — 8 חברים — קבוצה קטנה מתוך מועמדים רבים, על מנת להקל על תנועה בשטחי שדות ויערות, בטרם נגיע אל הפרטיזנים, שאת מקומם וטבעם לא ידענו.

אותו לילה חיכינו עד לשעה שלוש לפנות בוקר. בין היוצאים היו מוניה לאטו, יעקב גלר (תושב קלצק, שהגיע לגיטו שלנו לאחר חיסול גיטו קלצק), אני ועוד אחרים. היו לנו 3 רובים, כמה אקדחים וכ־12 רימוני יד, רוב הנשק נשאר בחלקו האחר של הגיטו. התקרבנו אל גדר הגיטו. מצדה השני עמד שוטר ביילורוסי. חברי הסתתרו ואני ניגשתי אליו. סיפרתי לו שבחלקו הסגור של הגיטו, בבית הורי, מוסתר זהב. אם ירשה לי לצאת, אביא לו את הזהב. תוך כדי שיחה, תקפו אותו חברי. היו ביניהם יוצאי צבא מאומנים. הם קשרו אותו וזרקוהו לתוך בית ריק מעבר לגדר. לא הרגנו אותו. סגרנו את גדר התיל במיומנות ובריצה הגענו עד לבית הקברות הפולני. חישובנו היה, שלא יעלה על דעת הגרמנים לחפש יהודים שם. ואכן כך היה.

בינתיים האיר היום. עד הערב הסתתרנו בבית הקברות, ולעת ערב המשכנו בהליכה אל כיוון היערות. אמורים היינו ללכת לכיוון גרבוביץ ומשם אל הכפרים זַלוּזֶ'ה וסְבִיצְיָצָה, ביערות קְרִיווֹשִׁין, מהלך של יום, יומיים. אולם טעינו בדרך והסתובבנו ביער עשרה ימים. צעדנו בלילות, הסתתרנו בימים. אכלנו מכל הבא ליד; ירקות מן השדה, שתינו מים מן הביצות. הגענו עד לסביבות הכפר לְסָנָאיָה. הכפריים התייחסו אלינו באהדה, הדריכו אותנו איך להגיע למחוז חפצנו ואיך לעקוף משמרות ומארבים של המשטרה.

התקופה הראשונה ביער

סוף סוף לאחר נדודים הגענו אל הכפר זלוז׳ה. ביער סמוך, לשמחתנו הרבה, נפגשנו עם קבוצת חברים, בני עירנו. היו שם שתי קבוצות של בורחי הגיטו שהגיעו לפנינו, כ־עשרים איש. אולם רבים שיצאו את הגיטו לא הגיעו אל היער ונפלו בידי שודדים. באותו יער היתה קבוצת פרטיזנים רוסים, אנשי המפקד ז׳וּרקין (המכונים ״ז׳ורקינצים״). היו אלה חיילי הצבא האדום שנתקעו מאחורי הקווים. הם מנו כ־ארבעים איש. מצוידים היטב. הם היו אנטישמים מובהקים, שדדו וגזלו מן היהודים שנזדמנו בדרכם, והיו אלה אשר, כפי הנראה, רצחו את ד״ר אברשה אברמובסקי, שיצא מצויד היטב במכשירים רפואיים על מנת להצטרף לפרטיזנים ולשמש אותם כרופא. אולם הוא הלך לבדו בדרכי היער ותאוות הרצח ואהבת הבצע של פוגשיו עלו על ההגיון של תועלת משירותו כרופא.

אנשי ז׳ורקין קבלו בתחילה את שני יוצאי הגיטו הראשונים, את זלמנוביץ׳ ואת צייטלין, בסבר פנים יפות. מפקדם ראה לפניו שני בחורים צעירים ואמיצים, מצוידים היטב בנשק לכל סוגיו. חשבו, שכל צעיר יהודי מן הגיטו יהיה מצויד כמוהם. אולם, כשהחלו להגיע עשרות יהודים, ביניהם נשים ומבוגרים (בני 40 — 50), ללא נשק, לא הסתירו את אי שביעות רצונם. לא קיבלו אותם למסגרת שלהם ואמרו להם לארגן מחנה נפרד. אף לקחו את מעט הנשק שהיה ברשותם ונתנו להם תמורתו נשק מיושן. רובים שלא ירו ורימונים שלא התפוצצו. זלמנוביץ׳ נשאר המקשר בינינו לבין אנשי ז׳ורקין.

התארגַנו במחנה אזרחי, מעין משפחתי. הבנות בישלו וכיבסו (כסבון שימש להם פחם שחור משריפת עצים), וכן השתתפו בשמירה סביב המחנה עשרים וארבע שעות ביממה. האוכל היה במשורה, ובמהרה התחלנו לסבול ממכת כינים. כמחסה שימשו לנו שוחות שחפרנו באדמה, שכוסו בענפי עצים.

הוצאת אנשים מן הגיטו

באותה תקופה ראשונית ביער יצאתי כמה פעמים אל הגיטו להוציא משם חברים. בפעם הראשונה הלכתי עם סָבָּק רַבִּין. נכנסנו עם שורת יהודים שחזרו מעבודה. סבָּק הלך אל ידידיו ואני באתי אל דודי, יחיאל רויטמן. הצעתי לו לקחת אותו ליער. אולם הוא סירב ואמר לי: ״את אשתי וילדי הרגו, אין לי יותר טעם בחיים״. רבים היו כמותו.

בכל זאת רצו צעירים רבים לצאת. באותה קבוצה ראשונה, שהוצאתי אל היער, היתה חברתי רוּז׳קה, אשתי לעתיד. רוז׳קה היתה פליטה מגליציה

המערבית, כל משפחתה ניספתה בגיטו קרקוב. נדברתי עם עוד עשרה אנשים, שאחרי העבודה לא יחזרו לגיטו, אלא יגיעו אל בית הקברות הפולני, שם יחכו לי. ואכן, כשהגעתי בשעות הלילה, לפי צפצופים מוסכמים הם יצאו ממחבואיהם והלכנו אל ביתו של חאצ'ה, הפולני שעזר ליהודים להגיע אל הפרטיזנים. בלילה הבא המשכנו עד לאחד הכפרים. שם הסתתרנו בחורשה מאחורי ביתו של אחד האיכרים, שעזר לנו.

בערב המשכנו לכפר זַלוזֶ'ה. דווקא שם לא היו מרוצים מן "הביקור" שלנו. הם היו תחת השפעתם של אנשי ז'ורקין, שטענו שיותר מדי יהודים מגיעים אל היער ולוקחים אוכל של כפריים עניים.

כמובן, היו עוד אנשים שהוציאו אנשים מן הגיטו. ביניהם יצחק מדרש, שבא מספר פעמים מיערות פוליסיה, שם היה עם קבוצת צנחנים רוסים.

פעם אחרונה שהלכתי להוציא אנשים מן הגיטו, לא ידעתי שתוך כמה שעות תתחיל ה"אקציה" השלישית. לצערי, לא יכולתי לקחת רבים, רק קבוצת אנשים קטנה ובתוכה הבנות אטל וילנסקי (וינייריניק) ובלה טרובוביץ. בתוך הגיטו ראיתי שוטרים ביילורוסים רבים מסתובבים. והדבר לא מצא חן בעיני, בלשון המעטה.

המשכנו במהירות אל כיוון השער. בדרכי ראינו את הישיש משה בצלאל, דמות ידועה בין התלמידים, בעל חנות ספרים משומשים (אַנְטִיקְוָריָט), חסיד מחסידי סָלונים. הוא חיבק ספר תורה אל ליבו. סביבו עמדו שוטרים, דחפו אותו ברגליהם ובכידוניהם ולעגו לו. מה יכולנו לעשות מול עשרות שוטרים? המשכנו בדרכנו. כשהתקרבנו אל שער הגיטו חיבקתי את שתי הבנות כאילו אנו יוצאים לטיול משעשע. איש לא עיכב אותנו ולא שאל לתעודותינו. המשכנו אל בית הקברות הפולני, שם חיכו לנו יתר האנשים. משם המשכנו בדרך הרגילה אל מחננו ביער. רק לאחר מכן נודע לנו, שבאותו יום, למעשה מיד לאחר שעזבנו,התחילה ה"אקציה" האחרונה, היה זה למעשה חיסולו של הגיטו.

אנשים בודדים וקבוצות המשיכו להגיע אל היער. הגיעה קבוצתו של חיים בקר, של לידובסקי, יחד היינו כ־50 איש. היו לנו שתי מכונות יריה, 30 רובים, ורימוני יד. באותה תקופה ראשית פעילותנו התרכזה סביב נושא ההישרדות — השגת מזון ושמירה.

מחיי הפרטיזנים

עדיין לא היתה פעילות פרטיזנית מאורגנת. הסתובבו קבוצות פה ושם עם מעט נשק. יצאנו לכפרים לבקש או לקחת בכוח מזון. הלכנו תמיד במזג אוויר קשה, סופות גשם או שלגים, בדרך כלל ארבעה או חמישה חברים. בין ההולכים אברהם שיפריס, סיומה ברקוביץ, יעקב גלר. היו כפרים ידידותיים, שהיו מכינים לנו אספקה, לפעמים צריך היה לקחת מזון בכוח ובאיומים.

פעם קרה, שאספנו מאה קילוגרם מלח, מצרך יקר המציאות. חילקנו את המלח בילקוטינו ואיכרה ידידותית הכינה לנו ארוחה. פתאום אחד הבחורים הציץ דרך החלון וצעק: "גרמנים". שברנו את החלון, פתחנו באש לעבר הגרמנים וברחנו, ואת המלח לא שכחנו לקחנו איתנו...

אעפ"י שלא היתה עדיין פעילות פרטיזנית מאורגנת, חיפשתי הזדמנות והתנדבתי לכל פעילות. אגב לא הייתי יחידי, תמיד היו מתנדבים רבים מבינינו לכל פעולה.

הדהדו באזני דברי אבי האחרונים, כשהוציאוהו הגרמנים מן הבונקר בזמן ה"אקציה" הראשונה, אמר: "אם יישאר מי מבני בחיים, שלא ישכח מה עשו לנו". מחמשת ילדיו נשארתי רק אני. זה דחף אותי והמריץ אותי כל זמן ה"פַּרְטִיזַנְקָה" והמלחמה שלאחר מכן.

קל היה לי להתמצא בדרכי השדות ובשבילי היערות. משחר ילדותי שוטטתי בסביבה. אבי, יעקב רויטמן ז"ל, היה חוכר תנובת החלב באחוזות "פריצים", אצילים פולנים או רוסים בסביבת עירנו. היה מספק את החלב ותוצרתו, גבינות וכו' לתושבי העיר. אחי הבכור, מרדכי ז"ל, ואני, היינו עוזרים לו בימי החופש בהשגחה על ניקיון התוצרת החלבית. נוכחנו בעת חליבת הפרות, שמרנו שהאיכרות תרחצנה את ידיהן ואת הדליים. רגיל הייתי לשפתם של הכפריים ולדרך מחשבתם. אהבנו לצאת עם אחי במגלשיים או על סוסים אל מחוץ לעיר לטיולים.

כשהגעתי אל היער והייתי פרטיזן, היו לי קשרים עם הכְּפָרים בגבול היער, ידעתי להשיג ידיעות מהימנות על המשטרה הביילורוסית, על ליטאים וגרמנים. היכן הם מתאכסנים והיכן שמו לנו מארבים.

שוב יצאתי לברנוביץ' לנסות להשיג נשק ולהוציא אנשים. התקשרנו עם יהודים אשר עבדו בניקיון ובטיפול בסוסים בס.ד, ביניהם היו נוח מנדל וסבק בלושינסקי. נדברנו איתם, שהם יכינו לנו את מפתחות המקום, ניקח את כל הנשק והסוסים ונסתלק יחד עם כל היהודים שעובדים שם.

יצאנו למשימה עם קבוצה מאורגנת היטב, כשבעה חברים, ביניהם דוד וינטר, משה טופ,והאחים וולוכבינסקי. הגענו אל חאצ'ה ואנו מחכים לבחורים

מן ה־ס.ד. אולם הגיעו רק שניים מהם ואמרו, שאי אפשר לבצע את התוכנית. הם הביאו לנו שני רובים בסך־הכל.

היינו אוספים רובים ואקדחים אחד אחד, פעם הרגנו גרמני בביתו של איכר ולקחנו את נשקו ומדיו. פעם לקחנו רובים משני שוטרים ביילורוסים, שירו באוויר בזמן חתונה כפרית.

יום אחד,כחודשיים לאחר שהגענו ליער, נודע לנו שמצפים לפעולה גרמנית גדולה נגד פרטיזנים בשטח "שלנו". לאחר בירורים, נדברנו עם אנשי ז'ורקין, שנעשה יחד מארב לגרמנים. אנו מצד אחד של הדרך והם מצד השני, נפתח באש צולבת על הגרמנים. הגרמנים הגיעו, אולם הז'ורקינצים עזבו אותנו מול הגרמנים התוקפים. הם פשוט הסתלקו. פתחנו באש חזקה לעבר הגרמנים, עד אשר מומה קופלביץ', מפקדנו עוד מתקופת הגיטו, קיבל כדור בראש. למרות שהיה פצוע הספיק עוד לירות ולהרוג את אחד מחיילי האויב. לַטְבי (לוֹטיש), לפי מדיו. לאחר מכן נסוגנו לתוך היער. גם הגרמנים עזבו. לאחר שעה חזרנו ולקחנו את גופתו של מומה. הוא היה היחידי שנפל באותו קרב. הבאנו אותו אל בית הקברות שליד המחנה, ובאמירת "קדיש" נפרדנו מחברנו־מפקדנו. היינו במצב רוח קשה בעיקר מאובדן חבר, אבל גם מבגידתם של אנשי ז'ורקין.

ערב אחד יצאנו לפעולה בקבוצה גדולה, האחים ליפניק, משה טופ, דוד וינטר, טוביה צירינסקי, פינ'קה יסינובסקי, מוניק דובקובסקי ועוד. נסענו על מגלשיים. **באחד הכפרים סיפרו לנו, שאמורים לעבור בדרך הכפר חמישה** שוטרים גרמנים. ארבנו להם משני צִדי הדרך. רצינו לתפוש אותם חיים, אולם לא הצלחנו בכך, כי הם לא הלכו ביחד. ירינו בהם אחד אחד. שלושה נהרגו, שניים התחמקו בחשכת הלילה. תוך כדי הפעולה, נורתה יריה אחת בודדת *מחוטור בסביבה, **ופגעה בחברנו טוביה צירינסקי. הוא נפצע אנושות בבטנו.** התקרבנו לבית ממנו נורתה היריה הרצחנית, פתחנו באש והרגנו את כל יושבי הבית, פרט לאחד, שהצליח להתחמק. לאחר מכן העלנו את הבית באש. בדרך חזרה, התענה הפצוע מאוד מפצעו וביקש מאיתנו,"חברים, אל תחסכו כדור, הָרגו אותי", אולם אנו קווינו להצילו, דהרנו בכל המהירות האפשרית אל המחנה לנסות לתת לו טיפול מתאים,להצילו,אולם ליד הכפר זַלוּזֶ'ה, שבקרבת המחנה, מת מפצעיו.

בינתיים הגיעה לסביבה קבוצת פרטיזנים של המפקד פוּגַצ'וֹב. מפקד הקבוצה היה סמל בצבא האדום, שאימץ לו שם של גיבור לאומי רוסי "פוגצ'וב". הקבוצה הגיעה מסביבות סלונים, היו בה כמה יהודים מסלונים ומבִיטֶן, כמה בנות ורופא יהודי.

*בקתה בודדת ביער.

התארגנו עם אנשיו של פוגצ׳וב בפלוגות מעורבות והתחלנו בפעולות של ממש. הריסת משטרות והריגת גרמנים באשר הם. אבל בעיקר לא פחדנו יותר מאנשיו של ז׳ורקין, כי פוגצ׳וב עמד מאחורינו. צורפתי לקבוצה של 5 איש. שיצאו רכובים על סוסים לאסוף ידיעות בכפרים. פעם נודע לנו, שגרמנים הגיעו לכפר סמוך. נשלחתי למשימה עם קצין רוסי. לפני יציאתנו ניגש אלי ״פוליטרוק״ הפלוגה ולחש לי באוזן, שעלי להרוג את הקצין, כי הוא חשוד בריגול לטובת האויב. לא הסכמתי. אמרתי לו: ״אחרי כן תהרוג אותי״. ״אם־כן״ אמר לי, ״תבואאיתו לאחר הפעולה אל חוטור (בית בודד) בסביבה״. יצאנו עם הקצין על סוסים, כשהגענו לנחל, פקד עלי לקפוץ מעל המים לתוך היער. הוא נשאר במקומו. כשהייתי כבר מצדו השני של הנחל, ראיתי בתוך היער גרמנים. הסתובבתי בזריזות לאחור וחמקתי מהם. האם היה זה מקרה או תכנון להפילני בפח? חזרתי אל הקצין, וברכיבה מהירה, לפי הוראות שקיבלתי, הגענו אל הבית הבודד, שם חיכה לנו הפוליטרוק. ״אתה בוגד״ אמר לקצין וירה בראשו. אחר כך הוציא תעודה בה כתוב היה, שביום זה וזה הוצא להורג בוגד, והחתים אותי על התעודה.

ובאותו נושא, קרה פעם שהגיעו 4 רוסים אל מחננו, התנהגותם היתה חשודה. אחרי יומיים, כשישבנו על יד מדורה ונשקנו, כרגיל, על ידנו, פרקנו אותם מנשקם, ערכנו חיפוש בכליהם, ואכן מצאנו תעודות המרשיעות אותם. הם הודו באשמה והוצאו להורג.

עוד ב-1942, כשהיינו כמה חודשים ביער, נודע לנו מפי אנשי המודיעין שלנו, שבסביבות פינסק נפל אוירון סובייטי. יצאנו עם סבק, שהיה מהנדס, לחפש את האוירון. הגענו עד המקום. לא היה זכר לטייס, האם נמלט או נלקח בשבי ע״י הגרמנים? אנשים פחדו לגשת אל האוירון, שמא הגרמנים שמו מארב לידו או מיקשו אותו. אנו ניגשנו עד האוירון. הוצאנו ממנו מכונת יריה, שהיתה מורכבת בתוכו, ותחמושת (כדורים) רבה. עשינו מושב מעץ למכונת היריה וחזרנו אל מחננו מאושרים. משה טופ וסֶבֶק תִקנו את המכונה, והיא פעלה ממש כמו תותח.

לאחר זמן מה חל שינוי ביחסו של פוגצ׳וב אל המחנה האזרחי, שהרוב בו היו יהודים. הוא התחיל לראות בעין רעה נוכחות של מחנה גדול של נשים ומבוגרים ביער ליד הפלוגה שלו. הוא החליט לעזוב את המקום, להשאיר את המחנה המשפחתי מאחוריו, לצרף אליו רק 70 איש מן הלוחמים הפעילים וללכת מזרחה. קיבלתי פקודה לצאת יחד עם יתר הלוחמים, אולם לבי לא היה שלם עם הרעיון של עזיבת מחנה היהודים הגדול, ביניהם חברתי רוז׳קה. ללא

אספקה, ללא הגנה מפני אנשי ז'ורקין ומפני התקפה אפשרית של הגרמנים. אבל פקודה היא פקודה. יצאנו בשיירה גדולה עם מגלשיים ועגלות רתומות לסוסים. ארבעה איש בכל מגלשה. לילה, החל לרדת שלג כבד. ירדתי מן המגלשה עם עוד חבר יהודי - כאילו על מנת לעשן סיגריה. השיירה התקדמה ואנו נסוגנו אחורה. בתוך החושך וסופת השלג לא הרגישו בחסרוננו. לאט, לאט נבלעה השיירה בתוך החושך. אז חזרנו על עקבותינו אל המחנה ואל חברינו. לשמחתם לא היה גבול.

צריך היה להתארגן במצב החדש. היו לנו בסך־הכל שני רובים. התחלנו לארגן אספקה מן הכפרים ולהשיג נשק בדרכים עקלקלות. כחודש ישבנו ולא עשינו מאומה, פרט לפעולות להשגת מזון. פעם הגיעו אנשי ז'ורקין והרגו שניים מחברינו, את וֶועלְוֶל גרין ואת סיומה רוֹזֶיק. הם ניסו לגזול את מעט הנשק שהיה לנו, ובמלים בוטות אמרו לנו להסתלק מן הסביבה. פעם פתחו עלינו באש כשהיינו בדרך לכפר בחיפוש אחרי מזון. חרה לנו מאד שמגרשים אותנו, אבל לא היתה לנו ברירה. עזבנו את המקום. היו בקבוצתנו כעשרים נשים, עשרה מבוגרים וכשלושים צעירים. סבלנו מעוינות הכפריים. אחת הבנות שלנו נתפשה ע"י הגרמנים ועונתה עד מוות, אולם לא גילתה להם את מקום המחנה.

הצנחנים, ה"דֶסַנְטִים", מגיעים

במרץ 1943 חל שינוי במערך הפרטיזנים ביערות. הגיעו קבוצות צנחנים עם נשק משוכלל, תרופות ומכשירי קשר רבי עוצמה, שקשרו אותם ישירות עם המטה במוסקבה.

שני המפקדים - אורלובסקי (הידוע בכינויו "מוחה" - זבוב), שפעל כמרגל עוד בימי השלטון הפולני באיזורי הספר, וניקולסקי, מיד התחילו באירגון קבוצות פרטיזנים המפוזרים ביערות. ניתנו שמות ליחידות,כמו בריגדה ע"ש גריזדובוב ובתוכה שלושה גדודים. אותי צירפו לגדוד על שם מטרוסוב שבבריגדה. לאחר אימונים צירפו אותי לצוות של מכונת יריה, בה הייתי "מספר שניים". לא הרגשתי בשום אנטישמיות מצד ה"דֶסַנְטִים". הם לקחו תחת חסותם את כל האנשים הנמצאים ביערות. כולל מחנות המשפחה. היה לנו כבר מספיק נשק ואוכל, ולא פחדנו מן הז'ורקינצים. הם הוזהרו שיֵענשו בכל חומרת הדין על כל הפרת משמעת.

ליער שלנו הגיעו כ־200 דסנטים. חזרו גם רבים מבין הקבוצה של פוגצ'וב, שנחלו מפלות בהתקלויות עם האויב. בין החוזרים היו לוחמים מן

הגיטו שלנו, משה זלמנוביץ, לייבל צייטלין ואהרל׳ה גורסקי.

יום אחד יצאנו לפעולה ליד כפר באבין. משימתנו היתה לפוצץ רכבת. אולם היו פטרולים חזקים של גרמנים עם כלבים. למרות השמירה והכלבים הצלחנו לשים חומר נפץ מתחת לפסי הרכבת ולהפעילו. לאחר הפיצוץ נפתחה עלינו אש חזקה. שכבנו בחורשה בקרבת מקום ולא יכולנו לסגת ממנה בגלל האש החזקה. איבדנו ארבעה אנשים, שני ״דסנטים״, בחור יהודי מסלונים ובחורה שיצאה לטפל בפצועים. הפעולה הצליחה, אבל אנו ספגנו מכה קשה ואיבדנו אנשים.

יום אחד, כשהייתי בסיור רכוב על סוסי ליד כפר ליפסק, ראיתי קבוצת יהודים מברנוביץ׳, כחמישה עשר איש, ביניהם רינה בלושינסקי (רבינוביץ) ואחיה. הם ברחו מן הגיטו ברגעיו האחרונים. לידם עמדו אנשי ז׳ורקין, גזלו מחפציהם ולעגו להם. קפצתי מסוסי ואיימתי עליהם ברובה. ״תסתלקו מכאן ולא, אהרוג אתכם״ — אמרתי להם. הם ראו את הבעת פני ועזבו. כשהגיעה הידיעה על קבוצת הפליטים מן הגיטו, לא הסכים פוגצ׳וב לקבל אותם, כי נאמר לו, שהיו אלה אנשים שעבדו בשביל הגרמנים (בבתי מלאכה). הקבוצה המשיכה לעבר פינסק ומצאה מקלט אצל פלוגת פרטיזנים אחרת.

לעומת זאת,בקיץ 1943 הגיעה קבוצה של חמישים יהודים, מאורגנת היטב עם נשק, סוסים ופרות. היו בקבוצה זו לייזר סגל, יודל וישניר וולוול אוגולניק. אותם כן קיבלו לבריגדה שלנו.

אחת הפעולות הגדולות של ה״דסנטים״, שהשתתפתי בה, היתה פעולה נגד חמש מאות חיילים גרמנים, שהתחילו להשתלט על כפרי הסביבה ולהחרים את בהמותיהם. הגענו לכפר קטן. הגרמנים היו בבתים, אוכלים ונחים. הנשק בחוץ. פתחנו באש מכל הצדדים. למרות שלא היו מוכנים, השיבו באש. כדור אחד פגע בידיו של אורלובסקי, כשרימון בידו. שתי ידיו נקטעו בו במקום. חובשים טיפלו בו מיד. הוא נתן פקודה להמשיך בפעולה ופונה אל המחנה שלנו. לאחר מכן נשלח לטיפול למוסקבה. עשרות גרמנים נהרגו בכפר. אחדים הספיקו לברוח אל היער, אולם נתפשו ונהרגו אף הם.

יום אחד, כשחזרנו מסיור עם איצ׳ה לַבְּזוֹבְסְקִי ופרץ חברו, נעצרנו לפי פקודתו של ניקולסקי. עשו חיפוש בכלינו, ואצל איצ׳ה מצאו מטבע זהב של עשרה רובל. אצלי לא מצאו שום דבר, לא היה לי לא כסף ולא זהב. הובלנו אל מטהו של ניקולסקי. שאל אותי, אם זה נכון, שגזלנו מכונת תפירה אצל כפריה ומכרנו אותה תמורת זהב. תוך כדי דיבורו, הוציא ניקולסקי את אקדחו, כיוון מולי ואמר:״אם לא תאמר אמת, אהרוג אותך במקום״. עניתי לו, שאין ולא היה לי שום זהב, שאמנם לקחתי פעם אצל כפריה מכונת תפירה, אבל רצינו

להחליף אותה בנשק, כי בזמנו הז'ורקינצים לקחו לנו את הנשק. חאצ'ה, שבביתו התנהל המו"מ בעניין הנשק יכול להעיד שאמת דברי. ניתנה פקודה להפשיטני ולשימני בתוך בור עמוק, שרק ראשי היה בחוץ. משה סטולוביצקי עמד מעלי עם רובה מכוון. היה זה חודש מרץ, החורף בעיצומו ואני כמעט ערום בבור. את איצ'ה ואת פרץ לקחו ליער, ושמעתי כמה יריות. לא קשה היה לתאר מה עלה בגורלם.

הקצינים סביב ניקולסקי התלחשו. גם חברי הפרטיזנים כפי הנראה השתדלו למעני. הם אמרו, שאני פרטיזן אמיץ ונאמן המתנדב לכל פעולה. "חבל להרוג אותו" אמרו. "אפשר לשלוח אותו לפעולות מסוכנות לשם רהביליטציה". ניתנה פקודה להוציאני מן הבור.

מיד לאחר מכן נשלחתי לפעולה לברנוביץ, לפוצץ בית חרושת ללבנים. ניתנו לנו שבועיים זמן לסיים את המשימה. אחד הקצינים בשם בוצ'ין, שרחש לי חיבה, הוריד את אקדחו, נתן לי אותו ואמר "לך ותצליח". שני חברי, לייבל סנובסקי ונוסיק סוויטיצקי, התנדבו לצאת איתי לפעולה. הם הכירו את בית החרושת וסביבתו, כי עבדו שם לפני עוזבם את הגיטו. קיבלנו עשרה קילו דינמיט ומוקשים פלסטיים תוצרת אנגליה, שה"דסנטים" הביאו איתם. יצאנו לדרך. אצל חאצ'ה ביקשנו לברר סדרי העבודה והשמירה בבית החרושת. הגענו למקום בעשר בלילה, לאחר שהעובדים עזבו מזמן.

בתוך החשיכה, כאשר לרשותי פנס כיס קטן, מיקשנו את כל בית החרושת, חיברתי את הדינמיט, כיוונתי את השעון והתרחקנו מן המקום. מסביב היה ריק. החל לרדת גשם קל. מצאנו מחסה בתוך ערימת שחת ענקית. נכנסנו פנימה כמו חפרפרות. הציפיה לפיצוץ נראתה לנו אין־סופית. חשבנו, שמא טעינו בחיבור חומרי הנפץ. פתאום התחילו פיצוצים. הגרמנים הגיעו מיד. התרוצצו סביב המפעל הבוער. הם אף הגיעו עד לערימת השחת בתוכה הסתתרנו. דקרו אותה בכידונים. למזלנו כידוניהם היו קצרים ולא הגיעו אלינו.

נשארנו במחבוא עד אשר הכול נרגע סביבנו. היה כבר שלוש לפנות בוקר. רצינו לעקוף את העיר. בדרך, מתוך בית קטן, יצא פתאום גרמני. הוא צעק "הַאלט" ואמר: "אני יודע שאתם פרטיזנים", הקפנו אותו, יכולנו להורגו, אולם הדבר היה מסוכן. הוא לא הוריד את רובהו מעל כתפו. עזבנו אותו והמשכנו אל חאצ'ה. למחרת ביקשנו ממנו ללכת העירה ולברר מה הנזק שנגרם לבית החרושת. חאצ'ה חזר, ובפיו סיפור על הרס רב וגופות רבות בשטח.

חזרנו ליער, לפלוגתנו, בתום ארבעה ימים, במקום שבועיים שניתנו לנו למשימה זו. ניקולסקי שלח שליחים לבדוק אם אכן בוצעה הפעולה ולאשר את סיפורנו.

היתה לי הרגשה, שניקולסקי רוצה להיפטר ממני. הוא כפי הנראה לא האמין שאחזור חי ממשימה מסוכנת זו. באותם הימים הגיעה אלינו קבוצת "דֶסַנְטִים" מסביבות פינסק, אנשי סיביר ("סִיבִיָרָאקִים"), עזי נפש. אנשי המפקד איגוֹר. כינו אותם "אִיגוֹרְצִים". ניקולסקי נתן לי פקודה לצאת איתם למשימת מודיעין בסביבה. הם היו מצוידים היטב, ואני בלי נשק. שאלתי, מדוע לא נותנים לי נשק. התשובה היתה; "מפני שאתה חשוד והנך בניסיון".

נשלחתי איתם, כי הכרתי היטב את הכפרים והדרכים בסביבה. הסתובבנו שבוע ימים. הבאתי אותם לכל מקום. הפגשתי אותם עם אנשי קשר כפריים. הם שרטטו מפות של הרכבות והגשרים ולא ביצעו שום פעולה. לאחר מכן פנו אל מקומם הקבוע שבביצות פוליסיה. לא חזרתי כבר ליחידתי ולחברי.

מאז השהייה בבור וצירופי אל אנשי איגור, היתה לי הרגשה של "מכירת יוסף". נאלצתי לעזוב את הסביבה המוכרת לי כל כך, את חֶבְרתי וחברי וללכת אל מקומות רחוקים וזרים. חברי החדשים נתנו לי בגדים נקיים, הזמינו אותי לאכול איתם. כשהגעתי למחנה שלהם, פגשתי פנים מוכרות: שלושת האחים וולנסקי, בני עירי. הם שמחו מאוד לראותני. עם הצעיר ביניהם, אברשה, יצאתי למשימות רבות ועל־כך יספר הוא בהמשך. היתה זאת יחידת צנחנים מובחרת. היינו יוצאים 4 — 5 איש, עוברים דרך ביצות. הלכנו יחד עם וולנסקי, מי הביצות היו נכנסים לו לפה. עד אשר הגענו לשם. לא היו ביחידה יהודים, כולם רוסים או אוקראינים.

במשך הזמן העריך המפקד איגור את מסירותנו ואת הרצון העז שלנו לצאת לפעולות ולהוכיח את עצמנו. תמיד התנדבתי לצאת בלילות למיקוש. יצאנו שלושה, שניים עם חומר נפץ - וולנסקי ואני, ושלישי לחיפוי. תחילה הָסִסו האנשים לצאת איתנו. "מי יודע מה היהודים האלה יודעים על מיקוש?" אמרו, הם היו מאומנים היטב. אבל אחרי כמה פעולות יצאו איתנו ברצון.

אל המחנה שלנו היו מגיעים אווירונים ממוסקבה. היה לנו קשר רדיו איתם. האווירונים הצניחו אספקה ונשק. הדלקנו מדורות כדי לסמן לאווירונים את מקום הימצאנו. הגרמנים לא פעם ארבו לאווירונים. כשראינו גרמנים מסתובבים באיזור, היינו מודיעים בקשר שלא יגיעו, שהסכנה קרובה. קרה פעם, שאווירון לא קרבי צלל, נתקל בעצים הגבוהים ונשרף. היו שם 4 הרוגים, פצוע אחד (יהודי) וקירגיזי אחד.

יום אחד קיבלנו פקודה להפסיק את פעולות הפרטיזנים ולנוע לכיוון

סלוצק, למפגש עם הצבא האדום המתקדם. יצאנו ברגל ובעגלות. מרוב שמחה ניגנו באקורדיון. בין סלוצק לבוֹבְּרוֹיסק היה מפגש מרגש מאוד בין אנשי הצבא לבין מאות הפרטיזנים. קריאות שמחה והידד נשמעו מכל הצדדים.

התחילה התארגנות ומיון מחדש של הפרטיזנים. רבים נשלחו מיד לחזית. אחד הקצינים בצבא, יהודי בשם ניקולאי בילמוס, שמע את שמי, "רויטמן", ושאל: **"אתה יהודי? בוא יש כאן עוד יהודים". הוא העביר את כולנו לקורס** מרגמות נגד טנקים. הקורס נמשך כחודש. קיבלנו דרגות סמלים ונשלחנו לחזית, אל הגנרל ז'וקוב, מפקד החזית הביילורוסית. השתייכתי לגדוד 498, פלוגה 99. התקדמנו עד ורשה, שם נעצרנו, עד אשר קיבלנו פקודה להתקדם לעבר ברלין.

כל הדרך עד ברלין היתה מלאה קרבות קשים. הגרמנים נלחמו על כל גבעה ועל כל גשר. התקדמנו תוך קרבות של יום יום, לעתים קרובות פנים אל פנים. רבים מאיתנו נהרגו. אולם הגענו עד ברלין!

אף בתוך העיר נלחמו הגרמנים. מאחד החלונות של בית נזרק עלינו פגז, 5 אנשים נהרגו ואני נפצעתי. הוציאו אותי לכפר קרוב אל בית חולים מאולתר. היה זה ב־5 לינואר 1945.

יום אחד, לאחר שיצאתי מבית חולים, ראיתי באחד מרחובות ברלין אדם עם מגן דוד גדול על גבו. היה זה יהודי שהסתתר כל המלחמה בברלין ועכשיו יצא בהפגנתיות עם המגן דוד. הוא הלך אחרי ושאל, "אתה יהודי?" לא עזב אותי והציע לי קשר עם אנשים אשר יקחו אותי לארץ ישראל. לא רציתי להשאיר את חברַי. חזרתי לגדוד שלי, שעבר בינתיים לדרזדן ומשם ללייפציג. שימשתי מדריך ומאמן בחיל התותחנים. יום אחד, למרות רצוני, קיבלתי פקודה לנהל קנטינה למען חיילים. בינתיים יצרתי קשר עם בני עירי אשר היו בלודז'. שם היתה גם חברתי רוז'קה. ביקשתי חופש מן הצבא לנסוע לחפש קרובים. קיבלתי חופש לחודשיים. הגעתי ללודז', שם הצטרפתי אל חברי בנסיעתם הארוכה לארץ ישראל דרך בּוּרְיָה וצרפת. באוניית מעפילים "נגבה" — הגעתי ארצה.

מן הבונקר אל יחידת צנחנים

אברהם וולנסקי

בתקופה הראשונה של הגיטו. היינו כל המשפחה יחד בביתנו, ההורים ושמונת הילדים.

מן ה"אקציה" הראשונה שרדה כל משפחתנו. הסתתרנו בבונקר מוסווה היטב מתחת לריצפת הבית. שמענו קולות של גרמנים מסתובבים בבית ואומרים: "אין כאן איש". "האקציה" (ביידיש, "שחיטה") הראשונה נמשכה יום אחד.

למחרת חזרנו לעבודתנו. שני אחי הבכורים ואני עבדנו במפעל לגזוז שהיה עד המלחמה שייך למשפחה. לאחר מכן הולאם המפעל, ועברנו לעבוד במפעל זהה שהיה שייך למשפחת סבצ'יצקי, מחוץ לגיטו, ברח' אוּלַנסקה.

ה"אקציה" השניה התחילה במפתיע, למחרת יום הכיפורים. כולנו היינו בבית. שתי אחיותי, שר'לה וטריינ'לה, שעבדו בבית החולים, הועלו על מכונית, כביכול לעבודתן, אולם הן נלקחו על מנת לא לשוב עוד. אחי הקטן, יעקב־גע'צ'ל (קראנו לו גע'צ'ל) נחטף עוד קודם לכן לעבודה למחנה אושמיאני ליד וילנה. הוא היה רק בן שתים עשרה, אולם נראה יותר מבוגר, גבוה וחסון. לאחר זמן מה נודע לנו, שכל עובדי המחנה הוצאו להורג.

ה"אקציה" השניה, שלא כמו הראשונה, נמשכה שבוע שלם. אמי המריצה אותנו לברוח, להינצל. ביום השני של ה"אקציה" החלטנו, שני אחי ואני, לצאת אל הפרטיזנים, לא חששתי לצאת ליערות, כי דרכיהם היו נהירות לי. הייתי חבר בתנועת נוער "ביתר", רגיל לטיולים ולמחנות בסביבה. כמו כן מאז ועד היום יש לי חוש התמצאות מפותח. עם רדת החשכה יצאנו שישה איש לכיוון כפר גרבוביץ. בלילה ראינו תנועה חזקה של משטרה ליד הכפר וכן שמענו מטר יריות. חיש מהר הבנו, שאנו מתקדמים ישר לתוך פעולות ההרג ולבורות המוות.

חזרנו מיד ופנינו לכיוון בית הקברות היהודי, לצדה האחר של העיר. אולם בינתיים הפציע השחר.

בסביבה היה מפעל לנגרות, בו עבדו עשרות יהודים וביניהם מכר שלנו, מר אברמוביץ'. המפעל היה מחוץ לגיטו. הסתנַנו למפעל והודענו לאברמוביץ' על נוכחותנו. הוא אמר לנו לחכות עד אשר כל עובדי המפעל יחזרו לגיטו ואז נצטרף אל החוזרים. כל זמן שנמשכה ה"אקציה" נשארו העובדים במפעל, ואנו איתם. רק כעבור שבוע, כשנפסק ההרג ולא שמענו יותר ירי, חזרנו כולנו תחת שמירה של משטרה ביילורוסית אל הגיטו.

יצאנו שוב לעבודה במפעל הגזוז. עבדנו שם כשישה יהודים, ביניהם סבצ׳יצקי, שהיה חבר ה״יודנרט״. על דעתו החלטנו לבנות בַּמקום בונקר תת־קרקעי, מצויד היטב, עם חשמל, שנוכל להסתתר בו עד גמר המלחמה, כשעיקר המטרה להביא את המשפחות שלנו מן הגיטו.

הכנסנו בסוד עניינו גוי ביילורוסי, שמו יוזף נצקיביץ, שהיה נאמן על סבצ׳יצקי, כי עבד אצלו זמן רב, היה שמאלני ושונא גרמנים. יוזף אמור היה לדאוג לנו לאספקה בזמן הצורך ולהיות המקשר שלנו עם העולם החיצון. נשק לא היה לנו.

יום אחד הודיע לנו סבצ׳יצקי, כי הוא לא יוכל להסתתר בבונקר, בתור איש ציבור וחבר ה״יודנרט״ עליו לחזור אל הגיטו. הגרמנים הודיעו, שאם יחסר מי מאנשי ה״יודנרט״, ישלמו על כך בראשם תושבי הגיטו. הוא ואשתו חזרו אל הגיטו. את בנו הקטן, מש׳לה, שלח קודם לכן אל בריסק אל אביו. משום מה האמין, ששם יוכל הילד להינצל. ולא כך היה הדבר. אולם בתו חוה, שאף היא נשלחה ע״י אביה לצד הארי בוורשה, אכן ניצלה. כיום בישראל (חוה שטריך).

עדיין היינו חוזרים אל הגיטו ללינת לילה אל משפחותינו. אולם תמיד נאלצנו לחכות לתור, או לקבוצת עובדים יהודים שחזרו אל הגיטו תחת משמר שוטרים.

יום אחד חיכינו וחיכינו ולא הגיע איש. נשארנו ללון במפעל, כי אסור היה לנו ללכת ללא ליווי מחוץ לגיטו. למחרת בבוקר, עלינו על גג המפעל וראינו שהגיטו מוקף צבא ומשטרה. ברור היה ש״אקציה״ בפתח. היתה זו ה״אקציה״ השלישית בדצמבר 1942.

מיד הודענו ליוזף שאנו יורדים למקלט ושלחנו אותו אל הגיטו להביא, אם אפשר יהיה, את משפחותינו. הוא חזר אחרי הצהרים והביא עמו את אחותנו הקטנה, מיר׳לה בת התשע. אמי שלחה אותה אלינו. כמו כן הגיע שמואל נוסבאום, גיסו של סבצ׳יצקי.

ירדנו לבונקר והתחבאנו בו חמישה חודשים. במשך היום דאג לנו יוזף לאספקה. בלילות יצאנו לנשום קצת אויר צח.

לאותו יוזף היה אח חורג בשם קולה. הוא היה במשטרה הביילורוסית. אין אנו יודעים אם הוא עלה על כך שקבוצת יהודים מסתתרת במפעל, או משום סיבה אחרת, אולם יום אחד הגיע אלינו יוזף ואמר, שאנו מוכרחים להסתלק מן המקום, כי הדבר נעשה מסוכן. בלית ברירה, במאי 1943, עזבנו את מקלטנו ויצאנו לחפש מקלט ביערות. החלטנו לצאת מן הבונקר זוגות זוגות בהפרשי זמן על מנת לא לעורר תשומת לב. היינו לבושים כחוטבי עצים עם גרזנים ומסורים. אחותנו יצאה עם עוד אשה, שוב, כדי לא לעורר תשומת לב. טבעי

יותר היה, שילדה הולכת עם אשה מאשר עם גבר. נדבַּרנו להיפגש בבית הקברות היהודי. יצאנו בלילה בשעת עוצר. כולם הגיעו פרט לשתי הנשים. חזרנו על עקבותינו לבית החרושת, לחפש אותן שם או בדרך. ריק היה מסביב ואף לא זכר לאשה ולילדה. יוזף לא ידע מה להגיד לנו על גורלן. אולי החליטו לחזור לגיטו? כאשר חזרתי לברנוביץ אחרי שחרורה, חיפשתי תשובה כל שהיא לחידה זו. היכן נעלמה אחותי הקטנה? מחשבות שונות עברו במוחי ואחת מהן, שאולי יוזף או אחיו השוטר חששו, שאם תיתפשנה שתי הנשים, לא תעמודנה בעינויים ותספרנה מי והיכן הסתירו אותן, ואלה המעורבים בדבר החליטו להשתיקן לנצח.

אותו יום במאי, כשיצאנו מן הבונקר, התלבטנו רבות, ולאחר היסוסים, החלטנו להמשיך ליער, אל הפרטיזנים.

הגענו לכפר זַבְּנִיה. היתה שם קבוצת פרטיזנים, שבאה לקחת אוכל מן האִכרים הסרבנים. כשראינו אותם, אמרנו מיד "אנו יהודים". ציוו עלינו להרים ידיים, להתפשט, לקחו את בגדינו הטובים ולנו נתנו את בלוייהם מלאי הכינים ואמרו, "לא צריכים אתכם, לכו לחפש קבוצת פרטיזנים אחרת".

המשכנו. כשהיינו בדרך לכפר טוכוביץ, אשר היה כבר בפיקוח הפרטיזנים, הגיעו אלינו שליחים של המפקד ניקולסקי וגם הם אמרו לנו, "לא צריכים אתכם, תמשיכו לכיוון ביצות פוליסיה". הכפריים במקום אמרו לנו, שבסביבות פינסק ישנו מחנה משפחתי בפיקודו של המפקד בוברוב, יהודי מפינסק, והוא יקבל אותנו. נדדנו כשבוע בביצות, עד אשר אכן הגענו אל מחנה בוברוב. היו שם כחמישים איש ואשה, ביניהם מספר צעירים. היו אלה יהודים מסביבות פינסק ומוטלה. פגשתי שם גם בני עירי. לאחר שהיינו במחנה בוברוב כעשרה ימים, הגיע אליו המפקד איגור. הוא היה מפקד קבוצת צנחנים "דסנטים", שהיה ממונה על כל האיזור.

פלוגתו היתה מצוידת היטב ובקשר מתמיד עם מוסקבה. הוא עצמו היה איש קפדן ונוקשה. לא פעם שפט פרטיזנים למוות על עבירות משמעת של מה בכך.

כאשר הגיע איגור למחנה בוברוב, נעשה לכבודו מסדר. הוא הביט בי ואמר, "אותך אני לוקח אלי". אינני יודע מנין לקחתי אומץ מהול בחוצפה להגיד: "יש לי כאן שני אחים, בלעדיהם אני לא יכול ללכת". קצת בתימהון הסתכל עלי, הדבר יכול היה לעלות במחיר חיי, אך אמר, "טוב, אתה תהיה בפלוגה קרבית ואחיך יעבדו במשק ובאפסנאות של הגדוד."

במחנה בוברוב הסתכלו עלינו בהערצה. כבוד גדול היה להיות בקבוצת המפקד איגור, בין ה"איגורצים".

מיד כשהגענו אל המחנה החדש שלנו,קיבלנו בגדים חדשים ולבנים ממשי של מצנחים. היה במחנה חייט יהודי זקן מפינסק, אשר דאג ללבושם של הפרטיזנים.

היו במחנה שלוש קבוצות, שתיים יוצאות לפעולות ואחת נמצאת במחנה למנוחה ולשמירה. עיקר הפעולות שלנו היה מיקוש והתקפות על רכבות. במהרה הגיע אלינו חברי מברנוביץ׳, נוח רויטמן. בתחילה לא מיהרו חברי הקבוצה לצאת עמנו לפעולות מיקוש. חששו, שאנו היהודים לא נדע להשתמש בחומר נפץ ואולי נפוצץ אותם בטעות. אולם לאחר כמה פעולות, כשראו את המיומנות שלנו בשימוש בנשק ודינמיט, היינו כאחד מהם.

היינו יוצאים פלוגה של שלושים איש, מתפזרים בביצות ויערות פוליסיה. לעתים הלכנו בביצות עד צוואר, כשהרובים מעל לראשנו.

ברכבות שהתקפנו היתה אספקה צבאית וכן צבא גרמני. היתה לי מכונת יריה אנטי־טנקית. כיוונתי אותה תמיד ישר לקטר הרכבת. כשהקטר מתפוצץ, שולחים להביא קטר שני לסחוב את הקרונות. גם את הקטר השני פוצצנו. בינתיים היו מגיעים חיילים גרמנים ופותחים באש לתוך היער, אולם לתוך היער לא נכנסו. ואנו מסתלקים מן המקום, ממשיכים בפעולתנו לפי תוכנית ערוכה מראש ע״י המפקדה.

הכפרים בסביבה סיפקו לנו אוכל לפי מכסה שקבעו הפרטיזנים, בשר, לחם, תפוחי אדמה וחלב על מוצריו.

בינתיים התחיל הצבא האדום להתקדם מערבה. אנו, הפרטיזנים,התקרבנו יותר ויותר אל הרכבות של הצבא הגרמני הנסוג. הצבא האדום כבר עבר בדרכים הראשיות את פינסק,ואנו קיבלנו פקודה לנוע לכיוון סלוצק,למפגש עם הצבא הסדיר. בין סלוצק ובוברויסק, בחורשה, היה המפגש הגורלי. התחילו פעולות מיון והכשרה של הפרטיזנים. הממונה על המיון היה קציו יהודי מאודיסה בשם ניקולאי בילמוס. מאחר וכל משפחתו ניספתה באודיסה, שמח מאוד לפגוש יהודים. הוא היה בן גילנו, בן עשרים וכמה. נקשרה בינינו ידידות, ממש ברית אחים. קודם כל שלח אותנו לקורס סמלים בארטילריה. הזמין אותנו תמיד אל ביתו לשיחות וארוחות. גמרנו, שאחרי המלחמה ניסע כולנו יחד לפלסטינה־ארץ ישראל. כמו כן הודענו, שאנו כולנו אחים של רוז׳קה, חברתו של נוח רויטמן, אשר בינתיים חזרה מן היערות לברנוביץ׳. בילמוס אף נסע לברנוביץ׳ להכיר ולבקר אותה. הודענו לשלטונות הצבא, שאנו אחיה, על מנת שתהיה כתובת לשלטונות הצבא להודיע לקרובים במקרה של פציעה או חלילה מוות. לא היתה דרך אחרת, כי לא נשאר איש ממשפחתנו. אכן, למרבה הצער, לאחר זמן מה קיבלה רוז׳קה הודעה, שבילמוס נפל בקרבות,

בדרך לברלין.

לאחר תקופת הדרכה נשלחנו כולנו לחזית. נוח רויטמן עם אחי אליהו היו בחטיבה אחת,ואני ואחי שמחה בחטיבה אחרת. נשלחתי לחזית ורשה. הקרב על ורשה התחיל ב־15 לינואר. כעבור שלושה ימים נפצעתי קשה בשתי רגלי. לאחר שהות בכמה בתי חולים ומספר ניתוחים, שוחררתי מן הצבא. ניתן לי מכתב, שבכל עיר וישוב, על הצבא להושיט לי עזרה ולטפל בי.

למרות שידעתי שלא נשאר איש מבני משפחתי בברנוביץ, נסעתי לעיר הולדתי. בדרכי לשם בכיתי כמו ילד, על שחזרתי לבית משפחתי בו איש אינו מחכה לי. מברנוביץ נסעתי ללודז', שם פגשתי את רוז'קה וחברים נוספים.

אכן היא קיבלה מכתב מאחי אליהו שהוא נמצא בפראג, בצ'כיה. כתבתי לו להגיע בהקדם ללודז' ואכן הוא הגיע. גם נוח הגיע לשם. יצאנו יחד, ארבעתנו — רוז'קה ונוח, אחי אליהו ואני. לדרך ארוכה ביבשה ובים, באוניית מעפילים, לארץ ישראל.

כאן, בארץ חיכו לי אחי שמחה, שהגיע קודם לכן באונייה "לה ספציה" ואחותי שפרה, שעלתה ארצה לפני המלחמה.



ד״ר אלחנן נרקונסקי והירש מוקסיי, וורוצלב, פולין.

פרק ג' לאחר המלחמה

מצוד אחר פושעי מלחמה

ד"ר אלחנן (חוניע) נרקונסקי

ערב פרוץ מלחמת העולם השניה, ב-31 לאוגוסט 1939, גויסתי לצבא הפולני בתור קצין, רופא חטיבתי. חויילתי לחטיבתו של הגנרל קרוק-פשקובסקי, (תושב ברנוביץ'), שהוצבה ליד גבולה הצפוני-מערבי של פולין, ליד העיר מלווה. ב-1 לספטמבר התקיפו אותנו הגרמנים. מול גדודנו, שהיה גדוד פרשים, פעלו טנקים ורכב ממונע. תוך קרבות מרים התחלנו לסגת. הפולנים היו חיילים אמיצים, רוכבים טובים ומיומנים בקרבות פנים אל פנים, אבל כל זה לא עמד להם מול הכוח המשוריין של האויב. ב-8 לספטמבר נפלה בשבי כל הדיביזיה, שבה היתה כלולה חטיבתנו, ליד טומשוב-לובלסקי. החיילים שולחו לחופשי, הקצינים - ואני בתוכם - נעצרו ונסגרו באסם טבק ענקי. (היה זה איזור של מטעי טבק). במסדר הראשון פנה אלינו קצין ס.ס. ב"סלנג" פולני ושאל: "האם יש ביניכם יהודים?" כולם ענו פה אחד, "אין בינינו יהודים". הייתי היהודי היחידי, אולם החלטתי לא לענות על השאלה. הוא שאל שנית. אף אל פי שעמדתי בשורה הראשונה, מול פני השואל, המשכתי בשתיקה. אז הסביר חברו של קצין הס.ס., שעמד על-ידו, שהפולנים לא גייסו יהודים אקדמאים לצבא ולא קיבלום לבית ספר לקצינים. היה בכך הרבה מן האמת, כי אכן אחוז קטן מאוד של יהודים בעלי תעודת בגרות גויסו לצבא הפולני. לקראת לילה סגרו אותנו שוב באסם תחת משמר של שני זקיפים מזוינים ברובים אוטומטיים, שטרם הכרנו אותם בצבא הפולני. בשעות הקטנות של הלילה החלטנו לחסל את שני הזקיפים ולברוח. אחד מהם חוסל בשקט וב"מומחיות" על-ידי אחד הקצינים העצורים. השני הצליח להימלט. ניצלנו את הפתח הפתוח, ובכל המהירות התקדמנו לעבר קווי החזית, שהיתה במרחק כמה קילומטרים בלבד. שמענו את הירי וראינו את האש. רצנו ריצה

מרתונית בשטחי מטעי הטבק,תחת מטר יריות של הגרמנים שרדפו אחרינו. רק חלקמאיתנו הצליח להגיע אל הקווים הפולניים. תחילה נעצרנו על-ידי המשטרה הצבאית הפולנית, שמסרה אותנו לרשות מפקד החזית. נתקבלנו ביחס של בוז על נפילתנו בשבי, אולם מיד למחרת שובצנו בכוחות הלוחמים הנסוגים. היינו בנסיגה מתמדת, עד אשר הגענו לפרברי העיר זמושץ'. בינתיים נשאר השריון הגרמני בלי דלק. אספקת הדלק לא הדביקה את התקדמותם המהירה בחזית. המשוריינים והטנקים שלהם לא יכלו לנוע, ואז היתה ידם של הפולנים על העליונה בקרבות, אלה נלחמו בעוז ובגבורה. נפלו קורבנות רבים משני הצדדים, התעלות משני צדי הדרך נתמלאו גופות הרוגים ופצועים. רוב הקצינים בגדוד שלי נפגעו והוטל עלי לקבל את הפיקוד, אף על פי שלא היה לי ניסיון קרבי. לאחר הקרב ליד הכפר ויסוקי (ליד זמושץ') נסוגונו לכיוון ווהלין (אוקראינה) כדי להמשיך ולהילחם. לא היו לנו רדיו וטלפון,ולא ידענו מה קורה אפילו במרחק קטן מאיתנו. המודיעין שאספנו בכפרים היה חד משמעי, "הרוסים באים". החלטנו להתחלק לפלוגות. לקחתי עמי 27 שבויים גרמנים, ובראש פלוגה הגעתי לעיר טישוביצה. סמל הפלוגה הציע שנחסל את השבויים, אולם התברר, שלא היו ביניהם אנשי ס.ס. ולא הסכמתי לתת את ידי לרצח שבויים.

העיר טישוביצה היתה ללא שלטון. הפולנים ברחו, והסובייטים עדיין לא הגיעו. מצאתי בית חולים שדה ממוקם בבית ספר מקומי. בית החולים היה מלא פצועים קשה, מוזנח ומסריח, ללא רופאים, חובשים או אחיות. גייסתי שני רופאים אזרחי המקום, אחד יהודי ואחד פולני,וכן כמה גברות פולניות מתנדבות, והתחלנו בטיפול בחולים. למחרת בבוקר הופיעה סיירת רוסית. חייליה התפרצו לחדרי, לקחו ממני את הנשק והובילו אותי לכפר שכן, שם היתה נקודת איסוף שבויים, בעיקר קצינים. להפתעתנו, את השבויים הגרמנים שבידינו שחררו הרוסים. כמובן שלא ידענו על ההסכם הסודי בין שרי החוץ מולוטוב-ריבנטרופ, שהפך את שתי המדינות לבנות ברית, ולכן שוחררו שבויי מלחמה גרמנים. כמו כן שחררו את החיילים הפולנים.

את הקצינים הובילו ברגל לחלם ומשם ללובלין. מלובלין יצא משלוח השבויים לכיוון מזרח, לסמולנסק. העלו אותנו על קרונות של בהמות.

האוכל שניתן לנו היה כיכר לחם, חצי ראש סוכר ושני דגים מלוחים, ללא מים. נראה היה, שאת הדגים המלוחים נתנו לנו כדי להרבות את צימאוננו ולהתעלל בנו. לאורך קווי הרכבת, בתחנות של עיירות וערים, חיכו אנשים רבים לשיבת קרוביהם מן הצבא, מהחזית. הרכבת בה נסעתי עברה

את תחנת הרכבת של ברנוביץ'. דרך חרכי החלון הצר של קרון הבהמות בו הסיעו אותנו, ראיתי את אחי איצ'ל. קראתי לו. הוא ראה אותי ומיד פנה אל זקיף בבקשה לשחררני. הבקשה לוותה במתנת שעון יד. החייל הוציא אותי אמנם מן הרכבת, אבל הוביל את שנינו אל מפקד המשלוח וסיפר לו, שקיבל מתנת-שוחד, שעון, על מנת לשחרר אותי. המפקח התרגש מאוד מיושרו של החייל, וכפרס השאיר ברשותו את השעון. את אחי שלחו לחופשי, אבל אותי החזירו אל הרכבת, הכניסו לצינוק והשכיבו על הריצפה, כשחייל מצמיד את רובהו אל גבי. אחי מיהר להודיע להורי, שאני נמצא בתוך רכבת הנוסעת לכיוון סמולנסק. אמי רצה בתחנונים אל רובינצ'יק, המפקד היהודי של המיליציה בעיר. הוא היה קומוניסט ותיק, שבימי השלטון הפולני ישב במחנה הסגר על פעילותו הקומוניסטית. משהגיעו הסובייטים בשנת 1939, עלה לגדולה וקיבל תפקיד של מפקד המיליציה. רובינצ'יק, שהכיר אותי מהרצאות על נושאים בריאותיים שהייתי נותן בארגוני פועלים בעיר, נענה לבקשת אמי, פנה אל מזכיר המפלגה המחוזית, אדם בשם טור, והלה הבטיח לפעול לשחרורי. אולם עד אשר הגיעה עזרתו, זזה הרכבת והמשיכה בדרכה מזרחה. התערבותו הטלפונית של טור, לאורך קווי הרכבת, הדביקה את המשלוח שלי באחת התחנות ליד סמולנסק. החזירו אותי תחת משמר לברנוביץ', שם חיכו לי הורי יחד עם רובינצ'יק, שהופיע בכל הדר מדיו. בדרך זו ניצלתי מגורלם של אלפי קצינים פולנים מאותם המשלוחים, שלאחר מכן הוצאו להורג ביער קאטין, ליד סמולנסק. בברנוביץ' שוחררתי וחזרתי לחיק משפחתי ולעבודתי כרופא בעיר רובנו.

כעבור שנה ותשעה חודשים, ב-22 ליוני 1941, התקיפו הגרמנים במפתיע את רוסיה הסובייטית, בת בריתם מאתמול, במבצע הידוע כ"ברברוסה". התחיל פינוי מבוהל של אזרחים מאיזורי ביילורוסיה ואוקראינה המערביים. אני ומשפחתי עלינו על עגלת סוסים וברחנו מפני הכוחות הגרמניים המתקדמים במהירות לכיוון קייב. בקייב הצלחנו לעלות על רכבת פליטים. נדדנו לפנים רוסיה דרך תחנות אין ספור, עד שהגענו לקזחסטן. בקזחסטן נפגשתי במפתיע פנים אל פנים עם אחי פייבל. בתוך מיליוני פליטים שנדדו ברחבי רוסיה, פגישה כזאת עם אחד מאחַי (היינו שמונה ילדים בבית) היתה בגדר נס. שנינו לא האמנו למראה עינינו. לאחר בילוי קצר יחד המשכתי לסיביר, אולם נשארתי בקשר עם אחי פייבל עד תום המלחמה וכמובן לאחריה. לא אפרט את סבלי ונדודי ברוסיה האסיאתית בעת המלחמה, זה לא שייך לנושא מאמרי זה.

אחרי המלחמה יצאתי עם גל הרפטריאציה של פליטי פולין, כשרוב הפליטים איתם נסעתי היו יהודים. בדרכי לפולין התעכבתי בעיר הולדתי ברנוביץ'. עמדתי המום ליד קברי אחים וליד בורות ההריגה של יהודי העיר, ובתוכם בני משפחתי הקרובים, הורי, אחי ואחיותי. קשה ללא נשוא היה לראות בתי יהודים עומדים על תילם וכל אשר בתוכם, ריהוט, לבוש, לפעמים אף תמונות משפחה על הקירות, בידי הגויים המקומיים, שלעיתים היו אף שותפים לרציחות. בשוק נמכרו טליתות בתור מטפחות ראש, ודפים וגווילים מספרי תורה ריפדו מגפיים של כפריים ביילורוסים. כובעי חסידים ("שטריימלאך") נמכרו בכל חלקי רוסיה. אחרי כל "אקציה" היו מגיעים גויים כפריים, וכמו עיט עַטים על השלל בבתי היהודים ובוזזים מכל הבא ליד. הגרמנים הבטיחו לביילורוסים את הרכוש היהודי. לעצמם השאירו דברי אמנות או תכשיטים ושלחום לגרמניה. כל הרכוש היהודי נשאר בידי האוכלוסייה המקומית הביילורוסית. ביקרתי בבית העלמין, שם היה קבר אחים של קורבנות אחת האקציות. באותה עת עמדו המצבות במקומן, ביניהן קבר סבי. שמר עליהן שומר ביילורוסי.

לא יכולתי לעמוד במציאות החדשה עם כל זכרונות האימים בעירי הריקה מיהודים. שהיתי בה רק עשרה ימים. כל עשרת הימים שאלתי וחקרתי מה ואיך קרה, איך התרחשה זוועה כזו לעין השמש? איך ייתכן שזה יעבור ללא עונש וללא נקמה? הגעתי לכלל החלטה נחושה לחפש את האשמים ולהביאם לדין.

התחלתי בחקירות פרטיות, שבהן נעזרתי על-ידי מספר אנשים, יהודים וגויים. רובינצ'יק, מפקד המליציה לשעבר, חזר לברנוביץ' ממרכז רוסיה, לשם פונה עם תחילת ההתקפה הגרמנית ב-1941. הוא הפגיש אותי עם מקורות מהימנים. עם שובם של הסובייטים, אחרי המלחמה ב-1944, חזר לברנוביץ' ונשאר בה עד יום מותו ב-1989. הוא אחד המוהיקנים האחרונים של יהודי ברנוביץ' המקוריים, שנשארו לגור בעיר. יהודי אחר בשם נחום וולוכבינסקי, שבא לביקור ממוסקבה לחפש את שרידי משפחתו, אף הוא עזר לי רבות. כמו כן נעזרתי בחקירותי על-ידי פולני בשם סטניסלב יעקובובסקי, שבמקצועו היה דוור ומוצאו מלחוביץ', ממשפחת אצולה פולנית שירדה מנכסיה. לפני המלחמה התחתן עם יהודיה, ובזמן הכיבוש הגרמני הסתיר אותה ואת ילדיה, כי גם היא וגם הילדים נחשבו ליהודים וגורלם נחרץ לפי חוקי הנאצים.

מתוך סיפוריהם של יעקובובסקי ואחרים צצו שמות של פושעי מלחמה נאצים, שפעלו בעיר ובסביבתה. הגרמנים - אמלונג ויורן; הליטאי - גורנייביץ' וביילורוסים רבים: בובקו, קלקו, סיינקו, דירו. גלוב, פייסצ'ני,

סיינקביץ ואחרים, שמאחוריהם קופה של שרצים - פשעים נגד האנושות; הוצאות להורג המוניות, עינויים של אנשים חפים מפשע, יהודים, פולנים ופרטיזנים סובייטים. אמלונג היה מפקד הס.ד., בעיר וגורנייביץ' - סגנו. בובקו היה מפקד מחנה ריכוז ומוות קולדיצ'בו ליד ברנוביץ'. קלקו - מפקד המשטרה הביילורוסית בעיר. הם היו שוטרים ביילורוסים בדרגות שונות. ב-1944, כשהתחילה הנסיגה הגרמנית בכל קווי החזית המזרחית והצבא האדום התקרב לעיר, ברח אמלונג הגרמני, מפקד הס.ד., מערבה לגרמניה, שם נעלמו עקבותיו. עד כמה שידוע לי לא נתפס מעולם. נסיעה לגרמניה לשם חיפוש פושעים היתה כרוכה בקשיים רבים, ולא היה מי שיחפש אחריו. לדאבוננו, הצליחו מרבית משתפי הפעולה, שוטרים, ראשי שלטון אזרחי וכו, להימלט יחד עם אדוניהם לגרמניה, שם מצאו להם מקלט במחנות פליטים שהוקמו למענם כ"מהגרים פוליטיים", כביכול, הסובלים בגלל דעותיהם האנטי-סובייטיות. ניתנו להם לבסוף כל ההקלות להגיע לארצות צפון ודרום אמריקה.

גם גורנייביץ', סגנו של אמלונג, עזב את העיר. במוצאו היה ליטאי בשם יוספוס גורנייביציוס, אשר התנדב לס.ד. בעיר קובנו (קאונס), בירת ליטה. לאחר תקופת אימונים נשלח לברנוביץ', שם התחתן עם בחורה פולניה יפיפיה בשם לאלא, בתו של יו"ר לשעבר של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית בעיר. השם הפולני שאימץ לעצמו היה יוזף גורנייביץ'. בגטו ברנוביץ' קיבל במהרה כינויים כמו יוזף "איש הדמים" ו"צמא הדם" (דער בלוטיגער יוזף), וכן "יוזף היפה" כי היה יפה תואר. עם התקרב הצבא האדום ברח מברנוביץ' מערבה עם משפחת אשתו בתוך קרון מלא רכוש יהודי. אבל לא הרחיק לגרמניה כמו מפקדו אמלונג, אלא כמו פולנים רבים מאיזור הספר המזרחי, (כיום ביילורוסיה המערבית), נסע לסילזיה. ידידיו הפולנים של יעקובובסקי התלחשו, שחותנו של גורנייביץ', ה"סוציאליסט", הבטיח להגן עליו מכל פורענות, ובלבד שיישאר בפולין. סופר , שנתקבל מכתב מן החותן מוולוב, עיירה ליד וורוצלב. החלטתי היתה נחושה לנסוע לסילזיה התחתית ולהתחקות אחרי הפושע הזה, ובפרט כאשר נודע לי, שיוזף "איש הדמים" הרג את אחי יצחק (איצ'ל) במו-ידיו. בזמן אחת האקציות מצא יוזף את אחי עם שני בחורים יהודים בבונקר בתחנת הקמח של רוגוזניצקי ברח' פוצ'טובה. הוא הביא אותם אל אנדרטת החייל האלמוני ושם ירה בהם.

וורוצלב (ברסלאו) היתה עיר בעלת אוכלוסייה גרמנית עד 1944. בזמן המלחמה נהרסה העיר על-ידי הפצצות מן האוויר של בנות הברית. עם

התקרב הצבא האדום עזבו אותה תושביה הגרמנים, בנוסם מפני הרוסים. העיר נהפכה למעין עיר מקלט לכל אלה שבתיהם נהרסו בזמן המלחמה—רבים היו כמותם בפולין, וכן לרבים מן הגויים שרצו להסתתר מפני נקמת החוק האנטי-נאצי. הם התיישבו בשטחים הכבושים מידי הגרמנים, כמו, סילזיה, פרוסיה המזרחית ורצועת החוף הבלטי, שם לא הכירו אותם.

בוורוצלב היה בית חולים עתיק בן 500 שנה. היו בו 1500 מיטות. התחלתי לעבוד בבית החולים כרופא, ובמשך הזמן נתמניתי למנהלו. פעלתי בשני מישורים. בתפקידי כרופא היו לי שני סגנים, אחד יהודי ואחד פולני. אולם את יעודי העיקרי ראיתי בעבודתי ב"או-בֶּה", "שרות ביטחון הפנים" הפולני, בתפיסת פושעי מלחמה ומשתפי פעולה ובהבאתם לדין. עם הגיעי לוורוצלב פניתי לפרקליטות המחוז וסיפרתי על מטרת בואי. עקב היותי רופא וקצין בצבא פולין, מאלה שנשלחו לקאטין, (ניצלתי, כאמור, בנס מטֶבח קאטין ליד סמולנסק, שם נרצחו למעלה מ-10,000 קצינים פולנים ב-1941), נתקבלתי בסבר פנים יפות. התובע של הפרקליטות, איש בשם פולאנו, סיפר לי כי אכן יוזף נעצר פעם על-ידי ה"או-בה". העדות שהביאה למעצרו היתה של מורה פולני ברנוביצ'אי, שהתגורר בקטוביץ. אולם יוזף שוחרר על-ידי בית משפט בסוסנוביץ כעבור כמה שבועות, מחוסר ראיות והעדר עדויות. פולאנו טען, שאנשים לא באו להעיד, אם מפני שהזדהו עם גורנייביץ' או מפני שפחדו ממנו ומחבריו. הוא אף הראה לי עיתון פולני, המדווח על מעצרו הקצר של יוזף. גמרתי בלבי לא להרפות מחיפוש אחריו עד לתפיסתו. מידיעות שאספתי פה ושם, נודע לי כי משפחתו אכן מתגוררת בוולוב, אבל הוא מבקר אצלה לעיתים רחוקות ובחשאי. הוא עובד רכבת ונמצא רוב הזמן בנסיעות, ונוסף לכך הוא חבר בארגון מחתרת פולני של "כוחות לאומיים מזויינים" (נ.ס.ז.). זה היה ארגון, שנלחם בשלטון הקומוניסטי בפולין ועסק ברצח יהודים וקומוניסטים.

נהניתי משיתוף פעולה מַלֵא באו-בה. רבים מן העובדים שם היו יהודים אשר רגש הנקמה בער בליבם. אולם גם הפולנים רצו בהענשת פושעי המלחמה ומשתפי הפעולה עם הגרמנים, כי אכן פולין סבלה קשות תחת הכיבוש הגרמני. ידידי, יעקובובסקי, הפולני מברנוביץ', אף הוא הגיע לוורוצלב והמשיך לעזור לי בחיפושי וחקירותי. הוא היה איש נאמן לי, ויחד עם זאת מעורה בחוגי הפולנים המהגרים מן המזרח. יתכן שתוך פליטת פה בלתי זהירה שלו, נודע לאשתו של יוסף "צמא דם", שאני מנסה לעלות על עקבותיו. יום אחד בא אלי יעקובובסקי וסיפר כי אשתו של יוזף פנתה אליו בבקשה

להשפיע עלי, שאוותר על כוונתי לתפוס את בעלה ולהעמידו לדין. תמורת זאת הציעה לי סכום של מיליון זלוטים. סכום עתק בימים ההם. הצעתה זו גרמה לי רוגז ועלבון כאחד. סירבתי אף לראותה, כי חששתי שאהרוג אותה תוך שאאבד את השליטה על עצמי.

למרות הידיעות שהיו לנו על יוזף, קשה היה לתפוס אותו. הוא היה חמקמק. הזהירו אותי, שהוא מסוכן ועלול לחסל אותי לפני שאצליח לתופסו. לפי עצתו של מפקד האו-בה, הצטיידתי באקדח "בראונינג" ונשאתיו עמי תמיד ברחובות העיר. בכניסה לביתי, בחדר המדרגות, היתה אצבעי דרוכה על ההדק. אגב, אשתי לא ידעה כלל על פעילותי באו-בה. לא רציתי להדאיג אותה. הייתי מספר לה, שעלי להקדים לבית החולים או שיש לי עבודת לילה.

יום אחד נתקבלה ידיעה, כי באחת הווילות של פרבר היוקרה אופרוב, ששימש למגורי גרמנים רמי מעלה בזמן השלטון הגרמני, נמצאת חולית נ.ס.ז. ואף יוזף נמצא שם לפי המשוער. הבעתי את רצוני להשתתף במארב על הווילה. אותו לילה יצא לאופורוב כוח שמנה כ-20 איש והקיף את הבית. דפקנו בדלת והודהינו, "כאן האו-בה", דרשנו לפתוח. בתשובה נורתה מן החלונות אש ממכונת יריה. הכדורים עפו סביבנו, אך יוזף, שאמנם היה שם, הצליח לחמוק ושוב נעלם. עברו חודשים. כל הזמן התחקיתי אחר עקבותיו, אבל מכיוון, שאישית לא היכרתיו, חששתי, שאם אפגוש אותו פנים אל פנים, לא אוכל לזהותו, התובע פולאנו ואנשים אחרים תיארוהו וסיפרו לי, שסימן היכר מובהק שלו הוא שומה שחורה מעל שפתו העליונה. פעם נודע לי, שבן עירי, הירש'ל מוקסיי, תושב גיטו ברנוביץ', הגיע למעון פליטים ליד וורשה והכיר את יוזף. הוא יכול היה לעזור לי בזיהויו ותפישתו. מיד כתבתי אליו, שאני נמצא על עקבותיו של הפושע. ביקשתיו לבוא ואף לגור אצלי ולעזור לי בתפישתו של גורנייביץ'. הירש'ל נענה בהתלהבות. למחרת קבלת מכתבי הגיע ברכבת אלי.

בנוסף לחקירותי באו-בה, התחלנו להסתובב יחד בעיר כשעינינו ואוזנינו פקוחות. יום אחד נסענו שנינו ברכבת חשמלית מספר 1, ניצבנו ליד הכניסה בקדמת הקרון, והנה מאחוֹרַי נהג הקרונית עמד אדם אשר שומה שחורה לו על שפתו העליונה.

הירש'ל משכני לאחור ולחש, "זה האיש". שמרנו שנינו על קור רוח עד אשר הגענו לכיכר העירייה, שם אמרתי להירש'ל לרדת ולהביא את השוטר הראשון שיזדמן בדרכו ולומר לו שבידינו פושע מלחמה. אני נותרתי בקרון כדי לשמור שלא ייעלם. יוזף לא הכירני, ומכיוון ששמרתי על קור רוח, נשאר

רגוע גם כשהסתכל בי. ידי היתה מונחת על הדק האקדח כל אותה עת. תוך דקות ספורות חזר הירש'ל עם שוטר לקרונית. הוצאתי את תעודתי כאיש של האו-בה וציוויתי על השוטר לאסור את יוזף. זה החוויר כסיד וטען שישנה כאן טעות. ובעוד הוא מוחה על מעצרו, החלו לחישות בין הנוסעים הפולנים שבקרון: "שוב היהודים האלה נטפלים אל פולני..." לא נותר לי אלא לאיים עליו באקדחי ולהורידו במהירות מן הקרון. הובלנו אותו לכיוון משרדי או-בה, ששכנו בבניין הגסטפו לשעבר. מעניין, שכל וורוצלב נחרבה בהפצצות של בנות הברית, אך בניני הגסטפו ושני בתי הסוהר לא נפגעו. במשרדי האו-בה נפל יוזף על ברכיו והתחנן לפני, "הרוג אותי מיד". הוא הכיר היטב את הגסטפו וראה את עצמו כעת מעברו השני של המתרס. העדיף מוות מהיר על פני "טיפולים", הדומים לאלה שהוא גרם לקורבנותיו. כשראיתי את פניו, כמעט והפכתי לרוצח. בקושי התאפקתי שלא לירות בו במקום, כשנגד עיני מופיעים פניהם של בני משפחתי המעונים ובמיוחד יצחק אחי, שנרצח על-ידי האדם שניצב לפני. יוזף התחיל לדבר. לא נשמעה בקולו התנצלות. כמו כל פושע מלחמה טען, כי היה חלק מן המערכת ומילא פקודות. סיפר, שהתייחס אל גויים, נוצרים, באותו אופן כמו אל יהודים. לדוגמה, סיפר, שחיסל כומר קתולי באמצעות רסן ברזל, שהכניס אל פיו והעביר דרכו זרם חשמלי. ועוד מעשים מסוג זה. בין סיפוריו הרבים סיפר, שהוריד מיהושע איזיקסון, היו"ר הראשון של "היודנרט", את מעיל פרוותו היקר לפני המתתו. "הפרווה נמצאת אצל אשתי" אמר. ציוויתי עליו לכתוב אליה, שתשלח אלי את הפרווה. חוץ ממכתב זה לא הורשה יוזף לכתוב או לקבל מכתבים, ופרט לסניגורו לא היה לו שום קשר עם החוץ. כשהיתה הפרווה ברשותי, פניתי לאביו הקשיש של איזיקסון, היחיד ששרד מכל משפחתו הענפה, מילדיו ומנכדיו. הוא חי ברוסיה, אנשים טובים מברנוביץ' טיפלו בו. לאחר המלחמה הגיע עם גל הפליטים החוזרים לצרפת ולאחר מכן לארץ ישראל. כתבתי לו, שבידי פרווה של בנו ושאני רוצה להעבירה אליו. הוא ענה לי במכתב, בו התחנן שלא לשלוח לו את הפרווה של בנו המעונה, כי כך ליבו יישבר כל יום מחדש, כשיראה את המעיל...

חקירתו של יוזף נמשכה כמה חודשים. הייתי מעוניין להרחיבה ולהאריכה, כדי שתהיה שהות בידי לאסוף עדים ולהכין את התביעה, ושלא יקרה שוב כפי שקרה במעצרו הראשון, כאשר שוחרר מחוסר עדויות. חוקריו מהאו-בה לא חסכו ממנו מכות ואמצעים אלימים אחרים. הוא הודה על פשעיו וגם סיפר על חבריו לפשע. על בובקו, קלקו ואחרים. מיד אחרי השחרור מן הכיבוש הגרמני

מקובלות היו חקירות קצרות של פושעי מלחמה והוצאות להורג ביריה. פולנים רבים, משתפי פעולה, נתפסו על-ידי או-בה ולא יצאו משם חיים. במקרהו של יוסף החקירה התמשכה.

איתרתי עדים רבים, שהובאו מכל קצווי פולין לוורוצלב. רוב העדים היו פולנים, שכן יהודים בודדים נותרו בחיים לאחר מפגש עם יוזף. בזמנו, רובם שיתפו פעולה עם הנאצים. הזהרתי אותם, שידועה לי כל האמת מפי נחקרים אחרים, ושקר יוביל אותם באמצעותי למשפט, בו יישפטו ויקבלו את עונשם הצודק. נודע לי על סטודנטית לרפואה יהודיה, בת למשפחת ליס בברנוביץ', שאביה נרצח על-ידי יוזף לנגד עיניה. באותו זמן היא התגוררה בגדנסק (דנציג) עם שתי בנותיה. הזמנתי אותה להעיד. היא היתה העדה היהודיה היחידה של התביעה. עדותה היתה אמיצה וממצה ונמשכה כמעט שלוש שעות. משבעה פסקי דין מוות, שקיבל הפושע, חמישה אפשר לזקוף לזכותה. הגיעו עדים ממקומות רחוקים, מגדנסק, מיילנה גורה, וולבז'ך וורשה.

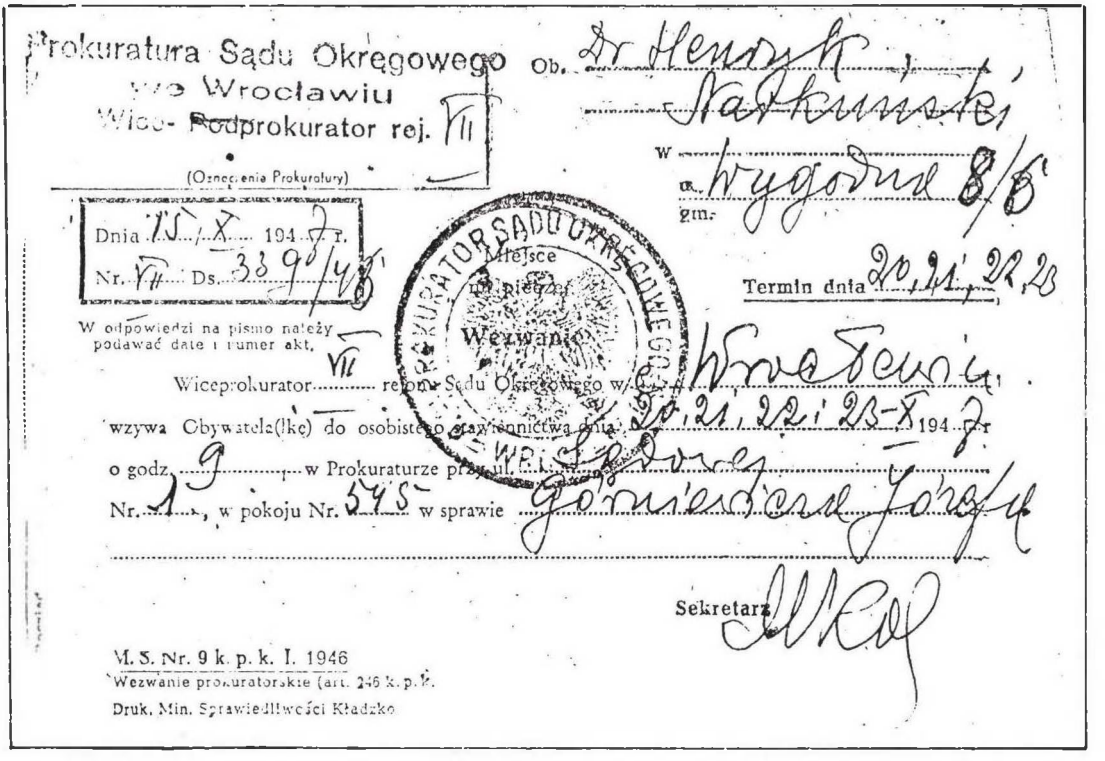
ברנצביץ', פולני צעיר, שהיה רופא בחיל האוויר הפולני, הגיע מוורשה כדי לעזור בעדותו. תוך כדי הכנות למשפט קיבל יעקובובסקי איומים רבים המכוונים אלי. איימו עלי שיחסלו אותי אם אתמיד בחקירותי. לא נבהלתי ולא נרתעתי. חקרתי את העדים אישית והקפדתי לקבל מהם עדות אמת. לפעמים נאלצתי להשתמש באיומים כדי לקבל עדות מהימנה. המשפט התנהל שלושה ימים לפי כל הכללים המקובלים. משפחת הנאשם שכרה סניגור יהודי בשם סטניבלב דומנייבסקי. שום עורך-דין פולני לא רצה להגן עליו. דומנייבסקי עצמו היה ניצול שואה, אולם תמורת תשלום של מיליון זלוטי הסכים להגן על הפושע, רוצח עמו. אמרתי לו: "כיהודי, ניצול שואה, לפחות תהייה הוגן ואל תגדיל לעשות מעל ומעבר למקובל בהגנת הלקוח שלך". בתום השמעת כל העדויות ולאחר נאום הסנגוריה נידון יוזף גורנייביץ' למוות שבע פעמים. הוא נלקח על-ידי שוטרים לבית הסוהר. באותה עת לא היו ברשות בתי הסוהר מכוניות מיוחדות להובלת אסירים מסוכנים, אלא משאיות פתוחות. את האסיר שמרו עשרות שוטרים. אף על פי כן הצליח לקפוץ מבין שומריו באחד מעיקולי הדרך ולהימלט אל תוך חורבת בית ענק, שעמד בהריסותיו מימי ההפצצות של העיר. הוא נכנס בריצה אל תוך מרתף הבית, מרתף שדמה ללבירינט. אנשי האו-בה הקיפו מיד את הבית. נראה היה, שהפושע הצליח לחמוק מידי החוק. השוטרים אמרו לי: "נו, ד"ר נרקונסקי, אתה תשלם ראשון בעד תוצאות משפט זה... אנו מייעצים לך להגנתך, לעבור לגור אצלנו". פתאום שמענו יריה. אחד הקצינים הצעירים, שרדף אחרי יוזף אל תוך

המרתף, נפגש איתו פנים אל פנים. יוזף היה חזק מן הקצין,ובמאבק שהתפתח ביניהם הוציא מידו את הרובה. אולם בידי הקצין היה נשק נוסף - אקדח. הוא השתמש בו בזריזות וירה ברגלו של יוזף. רק כשזה נפצע, הצליחו להתגבר עליו. הפעם קשרו אותו בשלשלאות, העלוהו למשאית וזרקוהו לתוך צינוק הנידונים למוות בבית הסוהר, שם שכב מבודד ללא קבלת טיפול רפואי לרגלו הפצועה.



הפושע יוזף גורנייביץ' נתפס ע"י כוחות ביטחון פולניים לאחר שניסה לברוח מיד אחרי משפטו.

צולם ע"י ד"ר נרקונסקי.



Prokuratura Sądu Okręgowego
we Wrocławiu
Wice- Podprokurator rej. VII
(Oznaczenie Prokuratury)

Dnia 15. X. 194 7 r.
Nr. VII Ds. 339/47

W odpowiedzi na pismo należy podawać datę i numer akt. VII

Ob. Dr Henryk Rakowski
w Wygodna 8/6
gm.

Termin dnia 20, 21, 22, 23

Miejsce pieczęci

Wezwanie

Wiceprokurator VII rejonu Sądu Okręgowego w Wrocławiu
wzywa Obywatela(lkę) do osobistego stawiennictwa dnia 20, 21, 22, i 23-X 194 7 r.
o godz. 9 w Prokuraturze przy ul. Kazimierza Wielkiego
Nr. 1, w pokoju Nr. 545 w sprawie Górniewicza Józefa

Sekretarz

M. S. Nr. 9 k. p. k. I. 1946
Wezwanie prokuratorskie (art. 246 k. p. k.
Druk. Min. Sprawiedliwości Kładzko

הזמנה לד"ר נרקונסקי לבית המשפט בעניין משפטו של גורנייביץ'



korzenie
Wiesz. Krwawy Wrocławski

„Krwawy Józef"
krwawy kat
Baranowicz
powieszony

Wczoraj w godzinach wieczornych, na terenie więzienia klęczkowskiego we Wrocławiu został wykonany wyrok śmierci przez powieszenie na Józefie Górniewiczu znanym pod pseudonimem „Krwawego Józefa" z Baranowicz. Skazany, za pośrednictwem swego obrońcy zwrócił się do prezydenta RP o ułaskawienie, prośba jednak z uwagi na rodzaj i ogrom przestępstw popełnionych przez Górniewicza nie została uwzględniona. Sprawiedliwości stało się zadość.

כותרת העיתון: "אדון יוזף" - 27.11.47

התליין מברנוביץ' נתלה

למחרת היום קיבלתי מכתב הזמנה מן התובע להיות נוכח בתפקיד רשמי, בהוצאה לפועל של גזר הדין, שהיתה אמורה להתקיים ב-26.11.47. זה היה יומיים בלבד לאחר המשפט. יוזף הובל אל עמוד התלייה כשרגלו חבושה עקב הפציעה הוא סבל מחום ומכאבים בשל זיהום, אבל היה בהכרה מלאה, הכיר אותי ואמר: "עכשיו נקמנותך תבוא על סיפוקה". הבטחתי לו באחת החקירות, שאהיה נוכח בתלייתו, ואכן עתה התקיים הדבר. אולם הפרשה עדיין לא תמה. עמוד התלייה עמד במרכזה של חצר בית הסוהר. תחתיו היה משטח נייד מופעל על-ידי כפתור חשמלי. התליין עמד במסיכה (אני ידעתי את זהותו), הוא שם את החבל על צווארו של הפושע ולחץ על הכפתור. היו כבר דמדומי ערב. הנידון נפל אל תוך הבור. לאחר חמש דקות הצצתי פנימה.לתדהמתי גיליתי שהוא עדיין חי. התקרבתי והבחנתי שהחבל היה כרוך סביב סנטרו ולא סביב צווארו. פניתי אל התליין ואמרתי: "אינך יודע את המלאכה", התליין הוריד את החבל וכרכו לצווארו של הפושע. כעבור כמה דקות קבעתי את מותו. גופתו לא נמסרה למשפחה, היא נשרפה עם עירמת זבל.

העיתונות הפולנית והאידית היו מלאות תיאורים על המשפט הזה, כמו-על משפטים של פושעי מלחמה אחרים.

קטעי עיתונות

(המקור נמסר ל"יד-ושם" בירושלים)

קטע מעיתון פולני "יומן מערבי" מתאריך 4/5/47 בוורוצלב
(תרגום מפולנית).

"בבית חרושת אחד הרג יוזף 20 פועלים חשודים בארגון מחתרת. פעם אחת תלה על אנדרטת החופש 11 פרטיזנים. התעלל בנשים וילדים והמציא בשבילם עינויים שונים ומשונים. הפושע נתפס הודות לד"ר נרקונסקי, יהודי מברנוביץ', שזיהה את הפושע. נרקונסקי נעזר בהירש מוקסיי, אף הוא יהודי מברנוביץ'. בנוסף לפשעי המלחמה, המשיך יוזף לפעול בארגון מחתרת בלתי חוקי, שמטרתו הפלת השלטון הקיים במדינת פולין. הוא התקשר באמצעות משפחת שטרנה אל חבר המחתרת בשם ברן,ונתן לו אקדח ביודעו, שזה ישמש לשוד מזויין על מנת לגייס כספים לפעילות מחתרתית. ברן נלכד תוך ניסיון נפל של שוד בביתו של ד"ר שוורבה בוורוצלב ונידון למאסר עולם. הנאשמת אויגניה שטרנה נידונה לשבע שנות מאסר".

קטע מעיתון פולני "סלובו פולסקיע" מתאריך 20/10/47
(תרגום מפולנית).

"יוזף פעל בשנים 1941 - 1944. תחילה עבד כמתורגמן, הוא שלט בשפות פולנית, גרמנית, ליטאית ורוסית. אולם למעשה היה המארגן הראשי של גיטו ברנוביץ'. עלה בדרגה למפקד קבוצה בס.ס. באותו זמן התגורר בווילה מפוארת עם ריהוט שנלקח מבתי יהודים. לקח חלק ב"אקציה" של חיסול יהודי הורודישץ', שם נרצחו 2000 יהודים. כמו-כן השתתף בחיסול יהודי עיירות אחרות ליד ברנוביץ': נייסוויז', קלעצק, סטולפצי.

ב-4 למרץ 1942 התחילה ה"אקציה" הראשונה בגיטו ברנוביץ', שמנה למעלה מ-20,000 איש. "איש הדמים" מתרוצץ בין הבתים, סוחב אנשים ממחבואיהם ויורה בהם. 15 עדים מעידים ומאשרים את פשעיו של הקלגס, משרת הגרמנים, בפרטי פרטים".

קטע מעיתון "נידערשלעזיה" מתאריך 5/10/47 (תרגום מיידיש).

"יוזף הצליח במשך תקופה ארוכה להתחמק מידי דין צדק. הוא ניסה מזלו אף לאחר גזר דין המוות, בקופצו מרכב, שהסיעו לבית הסוהר. אולם כאן מזלו לא האיר לו פנים, סופו - על עמוד התלייה. ייתכן שלא היינו מתעכבים בהרחבה על פרטי המקרה. אלפי "יוזפים" מתהלכים עדיין חופשיים. רבים מהם עולים עכשיו לגדולה אצל האמריקאים והאנגלים,הרוצים בעזרתם של "יוזפים" כאלה, שטבלו בדמם של יהודים, "לשקם את גרמניה". אנו מעלים במיוחד את המקרה על מנת לציין את העד, שעזר להביא את יוזף לעמוד התלייה. אדם שעל חשבון עיסוקיו המיקצועיים, חיפש אחרי עקבות הרוצח, גילה אותו, מסר אותו לידי מוסדות החוק, אסף חומר על מעשיו הנפשעים, גילה עדים והפך לתובע בלתי רשמי בשם 30,000 יהודים ניספים. כוונתנו ליהודי מבני ברנוביץ', ד"ר נרקונסקי מוורוצלב. ברור, שעובדת הבאתו לעמוד התלייה של רוצח נוסף של בני עמנו אינה יכולה לרפא את פצעינו, אולם חמור הדבר, שתוך כדי דאגה לבעיותינו, בעיות חיי יום-יום, נשכחים לפעמים הפצעים. ה"יוזפים" תולים בשכחה זו את תקוותיהם. לכן יש להדגיש ולברך על דבקותו ומסירותו של ד"ר נרקונסקי והדומים לו, אשר מונעים את השכחה. הם לא רק נוקמים, הם מעוררים ומזעיקים את מצפוננו ומצפון העולם".

חתום א. בער (יצחק טורקוב),
(אחיו של השחקן הנודע טורקוב).

יוזף ניתלה,אבל רבים מחבריו מסתובבים עדיין חופשיים. תוך כדי החקירות סיפר יוזף רבות ונתן לי חומר, שעזר לעלות על עקבותיהם. המשכתי בחקירות. למרות היותי מנהל בית החולים, עבודתי באו-בה היתה חשובה לי ביותר. מוקדם בבוקר הייתי מגיע לשם ומתחקה אחרי כל מידע, כל שמועה וידיעה על הפושעים המבוקשים, במיוחד אלה מאיזור ברנוביץ'.

משפטו של ד"ר פרבקו

בוקר אחד הופיעה במשרדי אשה נאה, מחתה דמעה מעינה והציגה את עצמה, "אני דוקטורובה (אשת רופא) פרבקו. בעלי הוא "קולגה' שלך מברנוביץ'". לא היכרתי את ד"ר פרבקו, כי היה צעיר ממני. האשה המשיכה לדבר וסיפרה, שהיא בתו של כומר פרבוסלבי (רוסי) וגם בעלה בנו של כומר. ההורים הכמרים היו ידידים וכן גם הילדים. בעלה, איש טוב שלא יכול להזיק אפילו לזבוב, היה ידיד יהודים. כאן נדלקה אצלי נורה אדומה. רוב פושעי מלחמה סיפרו, שהיו להם ידידים יהודים והצילו יהודים רבים ממוות.

ד"ר פרבקו עבד בבית חולים בברנוביץ' ועסק בעבודתו המקצועית, ההומניטרית, לפי דבריה. אחרי המלחמה עבד כרופא פרטי, גיניקולוג, בזיילונקה ליד ורשה, אולם נפל קורבן להלשנה זדונית מצד פולנים, וכעת יושב בבית הסוהר. היא שמעה, שאני חוקר פשעי מלחמה ופונה אלי לעזור לבעלה החף מפשע. עניתי לה, שאינני מכיר את בעלה למרות היותנו בני אותה עיר ובעלי אותו מקצוע. דרוש לי זמן של כשבועיים כדי לבדוק את הנושא ביסודיות ואז אתן לה תשובה. מיד כתבתי לארץ ישראל, אל ד"ר זליג לוינבוק,על כך שד"ר פרבקו יושב בבית הסוהר באשמת שיתוף פעולה עם הנאצים, ודרושה לי עדות באשר להתנהגותו בזמן הכיבוש הגרמני. קיבלתי תשובה כעבור שבועיים. להפתעתי במקום מכתב קיבלתי חבילה שלמה של תעודות, כשכתובת השולח היא צירות פולין ברח' אלנבי בתל-אביב, אליה פנו ד"ר זליג לוינבוק, ד"ר ליאון ברקוביץ' ועוד יהודי, ששמו לא זכור לי. הם מסרו עדות רשמית, העתקי העדויות נשלחו לפרקליטות בוורשה, ששם התנהל המשפט. נדהמתי מן העדות, אם כי חשדתי, שפרבקו איננו צדיק, כפי שמתארת אותו אשתו. בין הפרטים הרבים היה תיאור אחד מזעזע במיוחד. בעת אחת "האקציות" הסתתרו כמה רופאים יהודים, שעבדו בבית חולים, בתוך מתקני זבל, ביניהם ראובן סלוצקי, אחיו, המהנדס לייזר סלוצקי,ועוד כמה רופאים. הם שילמו כסף לחצרן, שיכסה אותם בזבל ולא ילשין עליהם. החצרן לקח את הכסף ומיד לאחר מכן הודיע למנהל בית-החולים, ד"ר פרבקו,על

המסתתרים. האחרון ניגש אל המתקן, הוריד את שכבת הזבל, שכיסתה את הרופאים היהודים ופנה אליהם בבוז; "אתם יהודים נבזים, מצאתם לכם מקלט אצלנו! מקומכם במקום אחר". ציווה על החצרן להתקשר לגסטפו, שיבואו ויקחו את המסתתרים. הם כמובן הוצאו להורג. זה היה רק אחד ממעשיו של פרבקו. לכולם ידוע היה, כי יחד עם עוד רופא בשם ד"ר נאומיק, שיתף פעולה עם הגרמנים. שני הרופאים הביילורוסיים האלה היו מביאים אל הצורף, פשקביץ, תכשיטים עם שרידי בשר אדם מתנוכי האוזניים ומהאצבעות, תכשיטים שהורדו מקורבנות יהודים. אחרי המלחמה נעלם נאומיק כאילו בלעה אותו האדמה. חיפשתיו ללא הצלחה. התרכזתי במשפטו של פרבקו. נודע לי, ששמו של התובע בוורשה הוא ביטנסקי. השם נשמע לי מוכר, והתברר שהוא בן עירי, בחור יהודי מברנוביץ'. התובע ביטנסקי, בנו של חייט, היה בוגר של פקולטה למשפטים בוילנה, ומאז ומתמיד היה קומוניסט. התקשרתי אליו מיד והצגתי לפניו את מקרהו של פרבקו. במשפט זה השתתפתי רק כמשקיף. הרי לא אני שחקרתי אותו וגם לא הייתי עד למעשיו. הופיעה שורת עדים. גם הפעם, כמו במשפטו של גורנייביץ', העיד ד"ר ברנצביץ, שחי בזמן הכיבוש בעיר. עד אחר היה הצורף פשקביץ. הוא קיבל מן הגרמנים את חנות התכשיטים ובית המלאכה של דוברובקין, צורף ושען יהודי. התייחסתי אל פשקביץ בחשדנות. הוא צבר הון רב בזמן הכיבוש והיה בכך סימן לשיתוף פעולה עם הגרמנים. תפקידי האישי במשפט היה עיבוד העדויות וארגון המשפט, שכלל שיחות עם התובע מחד ועם העדים ודיבובם מאידך. אולם זקוקים היינו לעדותו של פשקביץ: עשיתי אותו מעין "עד מדינה" והזהרתיו, שאם לא יאמר את האמת דמו בראשו. פשקביץ' העיד, שפרבקו היה מביא לו הרבה תכשיטים, והלה עשה מהם מטילי זהב. הוא יצא את ברנוביץ' בקרון, שקיבל מן הגרמנים, עם שלל רב. הגב' ליס הופיעה אף היא להעיד במשפט, אותה גב' ליס אשר העידה במשפטו של גורנייביץ', הצורף בוורוצלב. על סמך העדויות קיבל פרבקו 15 שנות מאסר עם עבודת פרך במיכרות פחם. הוא לא קיבל פסק דין מוות, מפני שאמנם שיתף פעולה עם הגרמנים אבל הוא אישית לא הרג אנשים. 15 שנות עבודת פרך במכרות גם הן בפני עצמן עונש קשה מאוד ולא רבים יוצאים חיים משם.

הפושע - קלקו

פושע מלחמה אחר, שטיפלתי בחומר נגדו, היה קלקו. הוא היה רוצח בעל פנים של חיה רעה. ביילורוסי מסביצילוביץ', שנשלח על ידי הנאצים לקורס

קצינים במינסק וחזר משם כדי לעמוד בראש המשטרה הביילורוסית בעיר.

על מעשיו של קלקו מתוך העתונות; להלן "סלובו פולסקיע"
מתאריך 27/10/48 וורוצלב (תרגום מפולנית)

"נתפשו שני פושעי מלחמה. מיקולאי קלקו, שהתגורר בלובאק, ומיכאל זאלווה מוורוצלב..." "קלקו היה מפקד משמר המחנה קולדיצ'בו ליד ברנוביץ'. במחנה זה הושמדו משנת 1943 ועד לכניסת הצבא האדום לאיזור 30 אלף שבויי מלחמה סובייטיים. מיכאל זאלווה עבד בשנים 1941 - 1943 באחוזות חקלאיות בגרמניה, שיתף פעולה עם הגסטפו". משפטו של קלקו היה קצר. נמשך שלושה ימים מבוקר ועד לילה. הוא הודה בכל, אך התחנן, שלא ישלחוהו חזרה לברנוביץ'. ליד כל סניף של או-בה היה גם נציג של הנ.ק.וו.ד. הסובייטי. פושעי מלחמה, שפעלו בשטח רוסיה, היו מועברים למקום ביצוע פשעיהם. שם נערך משפט חוזר והוצא לפועל פסק הדין. כמובן, שתחנוניו של קלקו לא הועילו הוא נשלח לברנוביץ', ושם הוצא להורג".

"פושעים נגד האנושות ממחנה קולדיצ'בו" מתוך "עיתון הפועלים"
11 במאי 1956 (תרגום מפולנית)

"קולדיצ'בו, מחנה השמדה היטלריסטי, 18 קילומטר מברנוביץ', ליד הורודישץ', מקום בו נרצחו בין השנים 42 - 1944, למעלה מ-20 אלף איש, יהודים, פרטיזנים סובייטים, רופאים פולנים, כמרים ועורכי דין. מחנה קולדיצ'בו יישאר חרוט בזיכרון כל אלה שעברו את הגיהינום של הכיבוש הגרמני בערים ובכפרים של מחוז ברנוביץ'. בהיסטוריה יוזכר השם ברשימה עצובה של מקומות בם בוצע "רצח עם" של העם היהודי, כמקום עינויים ומוות טרגי של קרבנות חפים מפשע.

מיד לאחר השחרור, בשנת 1944, יצאה למקום ועדת חקירה ממשלתית מיוחדת של ברית המועצות. בשטח המחנה נמצא קבר המוני בצורת האות T באורך 35 מטר ובעומק 3 מטר. נמצאו בו גופות של אנשים, נשים וילדים. מתוך החפירות הוצאו 500 גופות של מבוגרים ו-14 של ילדים. המבוגרים נורו מאחור בראשם, כשידיהם קשורות בחוטי תיל. הילדים נדחקו לבור בעודם חיים וכוסו באדמה. בקרבת מקום, בשטח הנקרא על-ידי האוכלוסייה המקומית - לאזי - נמצא קרמטוריום. לידו נתגלו עוד קברים המוניים, שעליהם נשתלו וצומחים עצים. בורות וקברים נמצאו במקומות רבים בכל מחוז ברנוביץ'.

לדאבון רב לא נשארו עדים רבים. מפקדי המחנה ההיטלריסטי השתדלו לא להשאיר עקבות..."

פושעי מלחמה מקולדיצ'בו, בובקו ואחרים
מתוך "עיתון הפועלים" 3/12/1957 (תרגום מפולנית)

"תוך כדי דיונים בבית המשפט נקבע על-פי עדויות, שבשנת 1942 היה בובקו ממונה על בניית מחנה קולדיצ'בו, שנחשב אז למחנה מיועד לפולנים ויהודים, עובדי כפייה. הוא היה ממונה מטעם ה-ס.ד. לפי החלטת מפקדו בברנוביץ', הגרמני אמלונג. סגנו היה לֵיאוש. בעת שגברו הרדיפות נגד האוכלוסייה האזרחית המקומית, פולנים ויהודים, הפך מחנה העבודה למחנה מוות. בקביעת אשמת הנאשם התבסס בית המשפט על עדים שהכירו היטב את בובקו, וורוניק וליאוש עוד לפני המלחמה ולאחר מכן כצוות משמר המחנה.

"בפני אולם מלא מפה אל פה מתנהל משפט נגד לאומני ביילורוסי, ויקטור דירו, שנתפש בתוך גבולות פולין. דירו מואשם בהשתתפות בפשעי מלחמה במחנה השמדה קולדיצ'בו, בו היה קצין זוטר במשמר המחנה. דירו קיבל פסק דין מוות. זמן קצר לאחר המשפט של דירו, נאסר על-ידי שלטונות הביטחון בלודז' עוד אדם בשם גלוב. גם הוא היה משומרי מחנה קולדיצ'בו, ושירת תחת פיקודו של "האדון המפקד" בובקו. גלוב קיבל עונש בהתאם לפשעיו.

באותה תקופה, בערך, כאשר התקיימו בפולין המשפטים של פושעי המלחמה ממחנה קולדיצ'בו, הצליחו כוחות הביטחון הסובייטים לאסור באיזור ברנוביץ' כמה משומרי המחנה לשעבר אשר הסתתרו ב"חוטורים"; (חוטור - משק בודד במעמקי היער). כמו כן נאסרו כמה שוטרים ביילורוסיים מן ה"שוצמנשפט". בין העצורים נמצא לאוניד סיינקביץ', סגנו של בובקו. עֵד ראיה לפשעים רבים סיפר, שראה את בובקו ואת וורוניק יורים והורגים 100 מיהודי ברנוביץ'. מאחר שבכל עדות עולה וחוזר שמו של בובקו, כללוהו ברשימת פושעי מלחמה לפי החלטה מיוחדת של ממשלת ברית המועצות. אחד בשם פייסצ'ני נתן עדות לפני תובע סובייטי, שבובקו כבר בשנת 1941 היה איש משטרה,ויחד עם גרמנים ופלוגות לאומנים ליטאים יצא ליערות בסביבות ברנוביץ', והורודישץ', שם נורו קבוצות יהודים. בובקו הביילורוסי היה מפקדו של המחנה קולדיצ'בו. הוא שנתן פקודות להרוג אנשים בידי, ואף בעצמו ירה

באנשים חפים מפשע. עמד בראש פלוגת מרדפים אחרי פרטיזנים סובייטיים. השתתף בחיסול הגיטאות ברנוביץ', נייסוויז' ומייצ'יט.

כל העובדות הללו נקבעו על-ידי בית המשפט על סמך עדויות של אנשים מהימנים, עצורי המחנה לשעבר, או תושבי הסביבה. בזמן המשפט הודו הנאשמים. בובקו הודה שערך סלקציות, שהיה נוכח בזמן הוצאות להורג. וורוניק הודה, שהרג אשה במטבח המחנה. הנאשמים הצדיקו את עצמם בכך, שגויסו בעל כורחם למשטרה הביילורוסית, ולאחר מכן ל-ס.ס. ושם קיבלו פקודות מן הגרמנים לשמור על המחנה קולדיצ'בו ולהשתתף בהוצאות להורג.

זמן רב לאחר שנתפסו ונשפטו פושעי מלחמה רבים, התהלך עדיין בובקו חופשי. חבריו העידו שבחורף 1944 הועבר מקולדיצ'בו לוילייקה. שם היה מפקד פלוגה בגדוד 13 הידוע לשמצה של כוחות הס.ס. והביילורוסים. ב-28 לפברואר 1956 עצרו אנשי משרד הביטחון אדם בשם סטיפן בוקובסקי, החשוד במעשי רצח במחנה השמדה קולדיצ'בו. הוא הודה מיד, ששמו איננו סטפן בוקובסקי, כי אם סרגיי בובקו. כמו כן הודה, שאכן היה מפקד מחנה "עבודה" (לדבריו) בקולדיצ'בו. במשך 12 שנים הסתתר בפני החוק,והצליח בכך הודות לשינוי שמו, שם אשתו ושני ילדיו.

בובקו - הודה באשמה, אבל רק באופן חלקי; נכון, שהגרמני אמלונג גייס אותו בהמלצתו של ראש העיר ברנוביץ' דאז לשרות הס.ד. והטיל עליו לארגן מחנה "עבודה" והוא בחר למטרה זו את האחוזה קולדיצ'בו. נכון, שהיה קצין ולבש מדי צבא גרמני, שלקח חלק בחיסול גיטאות היהודים בברנוביץ', בנייסוויז', ובמייצ'ט. אף השתתף במרדף אחרי פרטיזנים סובייטים ביערות נליבוקי. לפלוגה שלו לא היה תפקיד חשוב במרדף זה, לדבריו, כי הפלוגה הגיעה עד לנהר ניימן ולא יכלה לחצותו, באין ברשותם סירות. לא נכון, שהשתתף אישית ברצח אוכלוסייה יהודית ופרטיזנים סובייטים. כך היתה הודעתו הראשונה של בובקו בפני פקידי או-בה בוורוצלב. לאחר כמה ימים חקר אותו התובע המחוזי של וורוצלב. מתוך שורת שאלות התברר לבובקו, שיש חומר רב המוכיח על פשעיו. החומר מבוסס על עדויות של פושעי מלחמה, שנתפשו קודם לכן. הוא ניסה להכחיש ואמר שאינו זוכר שמות ותאריכים, שאינו מכיר אנשים בשם דירו או גלוב. אולם נזכר שבשנת 1943 הרג, לפי הוראותיו של הגרמני יורן, יהודי שניסה לברוח מן המחנה. ההוצאה להורג היתה פומבית. לדעתו, היתה זו המתת חסד, מכיוון שהאומלל נפצע על-ידי שומרי המחנה בעת ניסיון הבריחה. בובקו "נזכר" גם, שנתן הוראות לירות

באנשים, שניסו לברוח בזמן חיסול גיטו ברנוביץ'. הוא לא ראה אישית את המעשה, אולם לאחר מכן ראה "כמה" גופות. כדי להוכיח את אמיתות דבריו הזכיר בובקו את ד"ר לוינבוק, אשר בשנים 1942 - 1943 היה רופא המחנה. ד"ר לוינבוק מתגורר בתל-אביב. הוא מסר עדות בקונסוליה הפולנית בתל-אביב. אכן היה רופא של המחנה,והכיר את בובקו היטב כתליין אכזר, שגרם למותם של אנשים רבים חפים מפשע. כך פוענחה זהותו של סטיפן בוקובסקי - סרגיי בובקו. נשארה התעלומה, מה היו מעשיו של בובקו משנת 1944, מאז עזב את מחנה קולדיצ'בו ונסע בכיוון לווילייקה בתור מפקד פלוגה 7 של גדוד 13 של בטליון 55 הביילורוסי, בטליון שהשתתף ברצח אוכלוסייה באיזור וכן בחיסול מרד ורשה. לאחר מכן נסוג יחד עם הגרמנים ואף נלחם באיזור וורוצלב נגד הצבא הסובייטי. האם היה בובקו באותו זמן בבטליון זה? כיום בובקו נמצא בבית סוהר בוורוצלב ומחכה להמשך משפטו".

שוטר אחר בשם ליאוש יחד עם שומרים אחרים הובילו את העצירים למוות זמן קצר לפני שחרור המחנה על-ידי הצבא הסובייטי. באותה עת איש לא הורה לליאוש מה לעשות ולא נתן לו פקודה לבדוק אם כל העצורים אכן הוצאו להורג. ברוב חריצותו בדק את מספר העצורים ונוכח לדעת שחסר אחד. הוא הזעיק את יתר השומרים, מצאו את העציר שניסה להסתתר, והרגוהו. במשפטו של בובקו העיד בין היתר יוליאן טרלובסקי, עציר המחנה לשעבר. הוא שהה במחנה שלושה חודשים והכיר את זוועות המקום, הרגיש על עורו את אכזריותם של בובקו וחבריו. לדוגמה; כל לילה נתמנה אחד האסירים לשומר בצריפו, וחייב היה לפנות למשמר בשפה הביילורוסית. פעם עמד על המשמר איש קשיש שלא הצליח בשום אופן ללמוד את המשפטים הנדרשים בביילורוסית. בובקו הגיע כשהוא שיכור. לא מצא חן בעיניו דיבורו של הקשיש. בשוט שבידו קרע את פניו של האיש בהצליפו עליו שוב ושוב. פעם אחרת ראה העד, שהגיעו שתי משאיות מלאות אנשים, גברים וילדים. הם נזרקו מן המשאיות. כעבור שעה קלה הועלו שוב, כאשר ידי הגברים קשורות, והילדים נזרקו כמו בולי עץ לתוך המשאית. שומרי המחנה, כשאתים לחפירה בידיהם,ליוו את המשאיות.

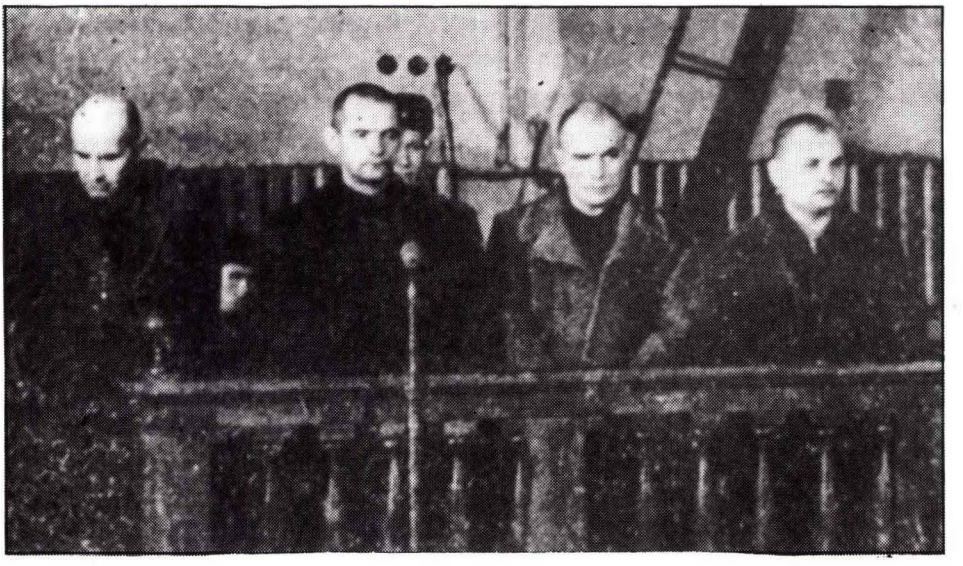
בסכנה גדולה היו נשות העצורים, שניסו להביא להם בגדים או אוכל. את אשתו של טרלובסקי, שהביאה לו לבוש כל שהוא, גרר וורוניק לתוך המחנה. היא הצליחה להתחמק. אשה אחרת, שאף היא הביאה לבעלה העצור אוכל, נתפשה ויחד עם בעלה נורתה למוות. העד טרלובסקי היה נרגש ועצבני, שפתיו רועדות, דמעות בעיניו. סיוט החודשים ההם,למרות השנים הרבות

שחלפו, לא נמחק מזיכרונו. עד אחר, דניאל שׁוום, היה פרטיזן ביילורוסי. פלוגתו היתה על-יד קולדיצ'בו. שמו ומעשיו של בובקו היו ידועים לפרטיזנים, הם ששו ללמדו לקח ולחסלו. מפקדת הפלוגה הוציאה עליו פסק דין מוות, אולם אי אפשר היה לחדור למחנה. היה חשש, שבניסיון חדירה זה כל הפלוגה תושמד. אמנם היו שמועות שניסו, כביכול, להשפיע על בובקו, דרך אביו, תושב הסביבה, שיצטרף אל הפרטיזנים. נכון הוא, כי היו ניסיונות להשפיע על אנשים, שלא ישתפו פעולה עם הגרמנים ושיצטרפו לפרטיזנים, אולם לא במקרהו של בובקו. לפושע מסוגו הכְיוון היה לא אֶל "שורות הפרטיזנים" אלא אל שורות המתים... במשפט זה, נגד שלושה נאשמים; בובקו, וורוניק וליאוש, לא הופיעו 12 עדים ללא סיבה מספקת וללא הצדקה. התובע דרש להביאם כחוק. כמו כן דרש התובע הקראת עדויות, שנמסרו בפני בית המשפט של מדינת ישראל. הסניגור התנגד מסיבות פרוצדורליות. הנימוק שלו היה, שאין אמָנה בענייני משפט בין פולין למדינת ישראל. התובע לא קיבל טענה זו, והעדויות מישראל נתקבלו כתקפות. העדויות מישראל הן של ד"ר זליג לוינבוק ושל ד"ר ליאון ברקוביץ', שני רופאים מברנוביץ'. בתום המשפט הוכחה אשמתם של כל שלושת הפושעים. הם לקחו חלק ברצח אנשים חפים מפשע בשורות הגרמנים, השתתפו בסלקציות, בארגון ובהוצאות להורג, בשמירה על הנידונים למוות, 'שלא יברחו' ובהובלת אנשים אל המוות".

מתוך "עיתון הפועלים" 3/12/57 וורוצלב
(תרגום מפולנית)

"בית המשפט המחוזי בראשותו של השופט צ'סלב ויסלוצקי והשופטים תיאופיל קובלצ'יק ותידאוש זנאייבסקי, הקריאו את פסק דינם של בובקו, וורוניק וליאוש. בית המשפט הוציא פסק דין מוות ושלילת זכויותיהם האזרחיות לעולם. הנאשמים בובקו וורוניק קיבלו את פסק הדין בשקט יחסי. רק בזמן הקראת והנמקת פסק הדין נתקף ליאוש חולשה, וורוניק כיסה את פניו בידיו. בובקו בלבד ישב כל הזמן זקוף ובראש מורם. לאחר פסק הדין נשלחו שלושתם לברנוביץ' לשם משפט חוזר והוצאה להורג".

Вось яны, крывавэрныя двуногія істоты. Злева направа: М. Кально, М. Кухта, А. Каралевіч, Л. Сянкевіч.



פושעי מלחמה במשפט: משמאל קלקו, קוכטה, קרלבייץ, סיינקיביץ

התמונה מתוך ארכיון ברנוביץ'

סוף דבר

בוורוצלב, ששימשה מעבר ליהודים רבים בדרכם לארץ ישראל, הסתובבו יהודים פליטים שחזרו מרוסיה, ניצולי מחנות ההסגר והמוות ומתי מעט ניצולים שהוסתרו על-ידי גויים. כמעט על כל צעד פגשתי ילדים עם עיניים יהודיות בחברת גויים מבוגרים. היו אלה ילדים יהודים, שנמסרו על-ידי הוריהם בטרם יצאו לדרכם האחרונה למחנות המוות, לשכנים או ידידים גויים כדי להצילם. ילדים אלה נראו במיוחד בחגים קתוליים ובימי ראשון, כאשר ה"מאמצים" הקפידו לקחת אותם לכנסיות. היו מקרים בודדים של חסידי אומות עולם, אשר הצילו ילדים יהודים ומסרום לאחר מכן לידי קרובים או למוסדות יהודיים. הבישוף שפטיצקי, מחסידי אומות עולם, ציווה על הכמרים להציל ילדים יהודים בכל מחיר ולהסתירם במנזרים. הכמרים מילאו את פקודתו ושמרו בקפדנות על שמות ההורים וקרוביהם על-מנת למסור אותם לאחר המלחמה למשפחה. לאחר השחרור על-ידי הרוסים נדרשו הכמרים להחזיר את הילדים לבתי יתומים ממלכתיים, שם לא חונכו ברוח דתית נוצרית. אמנם לא היתה מצד השלטונות התנגדות למסור את הילדים למשפחותיהם היהודיות, אולם למרבה הצער נשארו בחיים מעטים שדרשו לקבלם בחזרה לחיק היהדות.

בבית החולים בו עבדתי היתה מחלקת יולדות גדולה. רבות מן היולדות היו רווקות פולניות, שאבות ילדיהן היו חיילים, הן מן הצבא האדום והן חיילים גרמנים. לעיתים קרובות למדי עזבו היולדות את בית החולים והשאירו את התינוקות מאחוריהן. מחלקת הסעד של העיריה לא היתה מסוגלת לקלוט ולתת מחסה בבתי ילדים או בבתי יתומים לכל התינוקות העזובים. הוסמכתי על-ידי מנהל מחלקת הסעד של עיריית וורוצלב למסור את התינוקות לאימוץ לפי שיקול דעתי. הפורמליות בוצעה בקצב מהיר. כשנודע הדבר ברבים, פנו אלי, בין היתר, גם יהודים ששכלו את משפחותיהם בשואה ורצו לאמץ ילדים. רבים מהם עלו ארצה. היתה בעיר משלחת מטעם "עליית הנוער" בראשותו של אחד פלדנקרייז, שטיפלה בילדים יהודים עזובים ואירגנה את עלייתם ארצה. היה לי קשר הדוק עם "עליית הנוער" ולא פעם ליוויתי את המשפחות עם הילדים המאומצים עד לקרפטים הצ'כיים בדרכם לאוסטריה או לגרמניה. הילדים, שנסעו ללא הורים מאמצים, נקלטו ברובם על-ידי הקיבוצים. קבוצות פליטים יהודים עברו את וורוצלב בדרכם לארץ ישראל או למערב. ביניהם הזדמנו גם יוצאי עירי, ברנוביץ, והסביבה. עזרתי להם ככל שיכולתי, הן

כרופא והן כעובד משרד הביטחון (או-בה). שיתפתי פעולה עם שליחים מן הארץ מטעם ההעפלה. סייעתי להם באספקת עזרה רפואית חינם על-ידי בית החולים,שבו אושפזו חולים - מועמדי העליה. המצאנו להם גם "מסמכים" מתאימים. בהיות לי קשר הדוק עם הצירות הישראלית בוורשה, עם הציר ברזילי ועם המזכיר דגון, נתמניתי על-ידם כרופא, הנאמן על פעולות עליה בסילזיה תחתית.

במשך 11 שנות שהותי בוורוצלב זכיתי לראות 11 מפושעי המלחמה מקבלים את העונש המגיע להם, מוות בתלייה או הסגרה לרוסיה, שם ביצעו את פשעיהם.

כל אותה עת הייתי בקשר עם אחותי, וקרובים וידידים בארץ. שני אחי, פייבל וליאון,עלו ארצה מרוסיה הסובייטית דרך פולין. עקב תפקידי לא ניתן לי לצאת מפולין וחיכיתי לזמן המתאים. הזמן הגיע כאשר ראש ממשלת פולין דאז, גומולקה, החליט להתיר את עלייתם של שרידי יהדות פולין לישראל. העליה קיבלה את הכינוי "עליית גומולקה" בפי יוצאי פולין. לגל עליה זה הצטרף הפולני, הנאמן לי, יעקובובסקי. אשתו היהודיה השפיעה עליו לעלות ארצה.

עליתי ארצה בשנת 1957 עם משפחתי, אשתי וילדי. על אדמת פולין לא נשאר שריד חי מבני משפחתי העניפה. את החומר על משפטו של גורנייביץ', שבו פעלתי רבות, העברתי ל"יד ושם".

אחרית דבר

ד"ר ליאון ברקוביץ

חברי היקרים,

אנו עדיין קרובים מדי לשואה ולכן לא יכולים להבין את גודל אסוננו. עבורי זו עדיין איננה היסטוריה ולעולם גם לא תהיה. זהו חלק ממני ואינני רוצה לשכוח זאת, אינני יכול! גם אם זה מכאיב, אני חייב את מעט הייסורים הללו למתים. אני אמשיך לזכור, ואין זה משנה עד כמה מכאיבים יהיו הזיכרונות. זוהי חובתי המקודשת לקורבנות!

אני מתמלא רוגז כשהפולנים אומרים, "אבל גם אנחנו איבדנו שלושה מיליון אנשים!" והרוסים איבדו עשרים מיליון אנשים במלחמת העולם ה-II. הנתונים נכונים אך המסקנה מטעה. עבור הרוסים והפולנים היו אלו עשרה אחוזים מאוכלוסייתם, מחריד כשלעצמו, אך עבורנו, עבור יהודי פולין,היו אלו תשעים וחמישה אחוזים מן העם. רוב הרוסים והפולנים נהרגו בקרב, אנשינו הומתו בגז, איש, אשה וילד. למתינו אין קברים. היינו קורבנות לאידיאולוגיה, שמטרתה העיקרית היתה השמדת כל היהודים. נוצר מבנה ביורוקרטי שמטרתו היחידה היתה להשמיד אומה בכל האמצעים האפשריים. ב-1903 נערך בקישנייב פוגרום,שבמהלכו נרצחו ארבעים ותשעה יהודים. ארבעים ותשעה!

לא יכולתי להירדם בלילה שבו קראתי כנער את שירו של ביאליק "בעיר ההריגה". בשואה נהרגו שישה מיליון יהודים! תוכנית שטנית נוצרה,שגם תִּפְעֲלָה ושלהבה את השנאה הכמוסה של האוכלוסייה המקומית לדרגה כזו, שאוכלוסייה זו סייעה לגרמנים בלהיטות בתוכנית השטנית של בידודנו, השפלתנו וניצולנו בראשונה,והשמדתנו מאוחר יותר.

לעיתים קרובות עולה השאלה; מדוע לא הֵגַנּו על עצמנו, מדוע לא התמרדנו והרגנו? השאלה פשוטה, אך לא התשובה. מובן שהיו כמה התקוממויות בגיטאות וכמה מרידות במחנות,אך הן היו נדירות ומאוחרות.

בכדי להבין מדוע, אנסה להבהיר כמה עובדות. כשאתה ניצב מול כוח מוחץ ואכזרי שאינו נתפס לרגש רחמים, הנחוש בדעתו להשמידך, וכשאין לאן להימלט, אתה נעשה משותק ונכנע. אינך חושב על התמרדות אלא מייחל למוות מהיר.

כשהייתי מוקף אוקראינים בכלא לבוב, כשמסביב נמשך הטבח ללא

הפסק, לא התחננתי לישועה אלא למוות מהיר. כשהיהודים הגיעו לאושוויץ בקרונות הבקר האטומים,לאחר חמישה - עשרה ימים של גיהנום, ללא אוכל או מים, ללא אוויר לנשימה, הם פגשו בירידתם את אנשי ה-ס.ס. (S.S.) עם כלביהם הנכונים לקפוץ, לפצוע ולהטיל מומים. אפילו אם ידעו על תאי הגזים (רובם לא ידעו), אפילו אם הריחו את הסרחון המתקתק של הגופות הנשרפות, מספיק היה לראות את פניהם הרצחניות של האוקראיניים, את חיוכיהם השטניים ואת רוביהם המכוונים, על-מנת לדעת שלאיש מהם או ילדיהם לא צפויה כל ישועה.

האמהות חיבקו את הקטנים והזקנים והלכו בשקט לדרכם האחרונה, "די לעצטע ועג". את הגברים החזקים,שהותירו באופן זמני בחיים, שלחו לעבודה מחלישה ומטילת מומים והם איבדו תוך זמן קצר את כוחם. רצונם לחיות פג עם כל התפרצות מבשרת רעות של ענן העשן המאיים מארובת הקרמטוריום. כשאתה חלש ורעב, בעל מספר מקועקע בזרועך, ראשך מגולח ולרגליך נעלי עץ, סביבה בלתי מוכרת,אוכלוסייה מקומית עוינת - אינך חושב על בריחה. אתה נעשה מאובן, המום ומשלים עם גורלך.

בימים הראשונים של המלחמה מאות אלפי חיילים רוסים נפלו בידי הגרמנים ורק לעיתים נדירות גילו התנגדות. המכה הבלתי צפויה היתה כה חזקה, כה חסרת פשרות, עד כי כוח הרצון שלהם נשבר. גברים צעירים וחסונים, שעברו אימונים צבאיים והיו בעלי אהבה חזקה למולדתם, התמוטטו תחת המהלומה המוחצת. כתוצאה מכך, משהושמו במחנות של שבויי מלחמה, בתנאים מחרידים של רעב, הכאות והשפלות קבועות, ההתנגדות היתה מהם והלאה. לא היה להם הכוח ולא הרצון להילחם. (מתוך למעלה מחמישה מיליון שבויי מלחמה, רק מיליון אחד נשאר בחיים). ניצבנו לנוכח עוצמה שטנית מדהימה ללא כל תקווה לגאולה, ללא ניצוץ של ישועה. בגיטו היה יותר קל למות מאשר לחיות.

הגרמנים והמשטרה צדו את היהודים בערים,והאיכרים סרקו את הכפרים וסביבותיהם. שלטה האימרה: "ביום ראשון לכנסיה וביום שני להרוג יהודים!"

השנאה שהיתה אצורה במשך מאות שנים התפרצה באכזריות שאין שניה לה בתולדות ההיסטוריה.

הפוגרום שערך חמלניצ'קי, שלוש מאות שנים קודם לכן (ב-1648), תבע מאה אלף קורבנות. במשך דורות החשבנו זאת לסמל הפוגרומים. מה-"אומשלַגפלַץ - Umschlagplats" בוורשה, שלחו לתאי הגזים מספר אנשים העולה פי ארבעה על כך. אושוויץ לבדה כילתה פי שלושים יותר חיי אדם. את

הצימאון לדמנו ניתן להשוות רק לתאווה לרכושנו. דבר לא היה זול יותר מחיי יהודי. דבר לא משך יותר ממלבוש יהודי.

אם הינך נתון להתנייה הדרגתית של דה-הומניזציה (בידוד, רעב, עינויים פיזיים ונפשיים) אינך חושב על לחימה, אלא דווקא איך לעזוב עולם נתעב זה בצורה המהירה ביותר.

למרות כל זאת, למרות כל הקשיים שלא ניתן להתגבר עליהם, היו התקוממיות ומעשי גבורה בגיטאות.

עבורי ועבור רבים אחרים לא היתה קיימת שאלת ההישרדות אלא הרצון למיתה בכבוד. לא הצלת חייך שלך עמדה על הפרק אלא לקיחת חיי גרמני איתך.

השואה היתה - מעין רעידת אדמה במימדים על-טבעיים. תופעה חסרת תקדים שחשפה את החיה שבאדם בכל מערומיה ואכזריותה. הרע שלט בכל! ללא חמלה וללא רחמים.

מאומה לא ניתן להשוואה למה שעמלק עולל לנו.

עדות מן ההווה לפי יצחק שקלר. ברנוביץ' 1990*

ברנוביץ' היהודית - עד מלחמת העולם השניה עיר בעלת קהילה יהודית תוססת, מוסדות חינוך וצדקה, בתי כנסת, ישיבות ובתי ספר יהודיים - איננה עוד.

מיהודי העיר המקוריים נשארו לגור בה משפחות בודדות בלבד. אמנם חיים בה כיום כ-2000 יהודים שהגיעו ממקומות שונים בברית המועצות, אולם אין זכר לחיים יהודיים מאורגנים.

מאז הכיבוש הגרמני-נאצי נשארו רק קברי אחים ללא שלט וללא מצבה. הורדה המצבה מקבר אחים של 3000 יהודים, קורבנות ה"אקציה" הראשונה ממרץ 1942 - מצבה שהקימו פרטיזנים יהודים ליד ה"גשר הירוק" לאחר שחזרו מן היערות. הוצאו שרידי הגופות והעצמות של קורבנות הטבח והועברו ליעד בלתי ידוע.

מקבר אחים של 6000 קורבנות ה"אקציה" השניה בגרבוביץ, מספטמבר 1942, הורדו לוח הזיכרון והמצבה. במקום הוקם מחנה צבאי. על פני האדמה לא נשאר זכר לבורות ההרג ולקברי האחים ההמוניים.

בית הקברות היהודי הישן של העיר נהרס ומצבותיו נשדדו כדי לשמש חומר בנייה לגויי הסביבה וכן לבניית כביש. השמות הכתובים על המצבות עדיין ברורים וגלויים לעין. על קבר אחים ליד בית הקברות הישן - קורבנות ה"אקציה" השלישית מדצמבר 1942 - נסלל כביש. לדורות מיהודי העיר שנקברו במקום עד מלחמת העולם השניה, לא נשאר זכר.

לזכר השואה עומדת על תלה מצבה אחת בלבד בקרבת העיר, ליד ה"גשר הירוק" בדרך לסטולפצי-מינסק, שם נרצחו 3000 יהודי צ'כוסלובקיה שהובאו ע"י הגרמנים למקום ונורו.

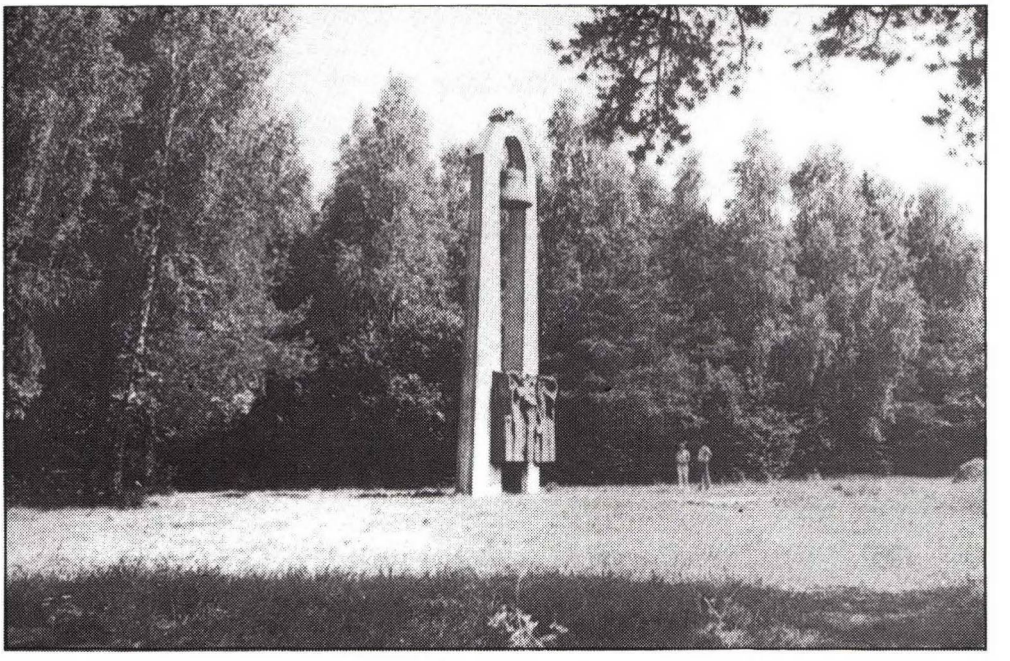
המצבה הוקמה מטעם ממשלת ברית המועצות בשנת 1969. בטכס הקמתה השתתפו נציגי ממשלת צ'כוסלובקיה. לא נזכר השם "יהודים" עליה, אלא "אזרחי צ'כוסלובקיה" שנרצחו ע"י הנאצים.

בתוך מבנה המצבה יש פעמון אשר מצלצל עם כל משב רוח ומפזר צלילים נוגים למרחקים.

ברנוביץ', עיר ואם בישראל, נבלעה בתוך שואת העם היהודי, ברצח עם שבוצע ע"י הגרמנים ועוזריהם בשנים 1941 - 1945, בתקופת מלחמת העולם השניה.

והעולם ראה ושתק.

הקליטה נחמה צוקרמן



מצבת זיכרון לקבוצת יהודי צ'כיה, שהובאו לברנוביץ' ב-1942 ונרצחו בקרבת ה"גשר הירוק", בדרך לסְטוֹלְפְּצֶ'-מינסק.

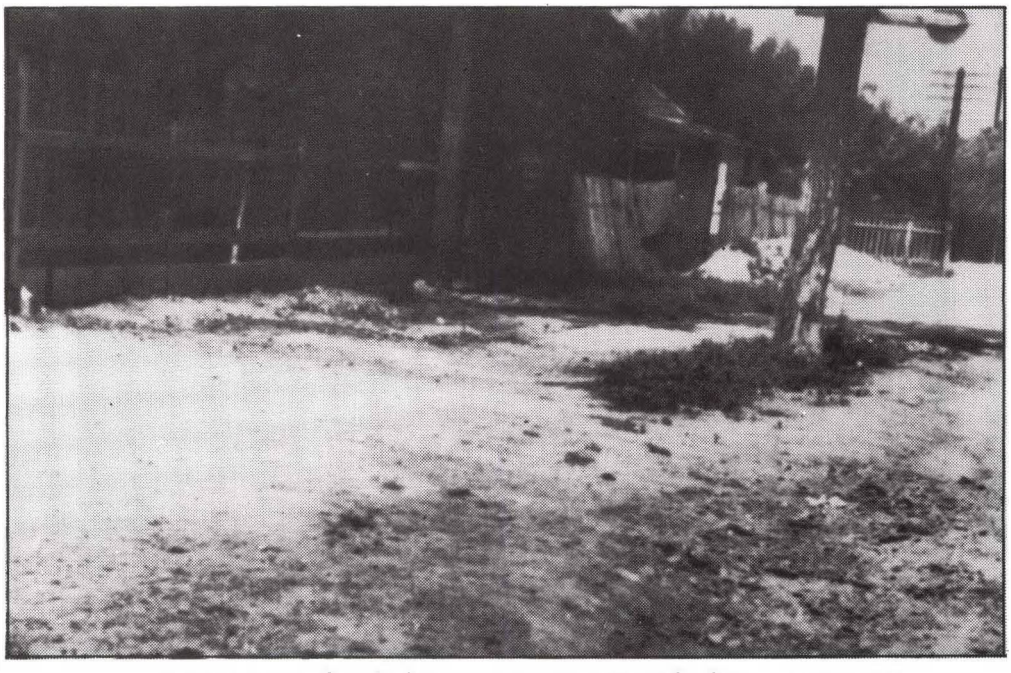
את המצבה הקימו שלטונות ברית-המועצות ב-1963 ובהקדשה כתוב: "לזכר אזרחי צ'כוסלובקיה, שניספו בידי פשיסטים". השם "יהודי" אינו מוזכר כלל.



קטע מן המצבה



בית הקברות היהודי הישן בברנוביץ׳ לפני מלחמת העולם השניה.



מקום קבר אחים של חלק מקורבנות האקציה השלישית, ליד בית הקברות היהודי הישן, שנהרס בעת או לאחר מלחמת העולם השניה.

צולם ע״י יצחק שקלר.

תל אלון, רמת גן, "מוזיאון לוחמי הגטאות" ע"ש יצחק קצנלסון ז"ל ע"י קיבוץ לוחמי הגטאות, תשנ"ב, 1992

תיקון טעויות

עמ'	שורה		צריך להיות
19	11	מלמטה	חדשות לבקרים
19	2	מלמטה	יוסף ליימן
26	12	מלמעלה	אלתר קורכין
34	10	"	שימשלביץ
36	5	"	ינקלביץ (נפטר בישראל)
47	7	"	צפורי להן
47	14	"	במקום מכונת יריה קלה צ"ל תת-מקלע
56	9	"	פושצ'ה של נליבוקי
56	10	"	קרוטוצובסקי
60	2	"	הילד שמואל, בנו של מיכאל גלאי
60	19	"	א.ט. (Organisation Todt) O.T. פלוגות עבודה מגוייסות
60	22	"	לשצ'וצ'ין
66	8	"	לשרוד
69	5	מלמטה	קרוטוצובסקי
72	4	מלמעלה	ברחוב סדובה
73	3	מלמטה	שמואל ינקלביץ נפטר בישראל
91	1	מלמעלה	ליפא קפלינסקי נפטר בישראל
91	10	מלמטה	רויאק (במקום רייק)
100	6	מלמעלה	סוויציצה (במקום ראוויטיצה)
101	7	"	שמואל אפשטיין נפטר בישראל
104	4	"	לעולם לא אשכח
107	3	מלמטה	זיימליאנקה
108	6	מלמעלה	זיימליאנקה
111	1	מלמטה	אדולף ורנר
120	13	מלמעלה	ב-4.3.41
121	5	מלמטה	הלל שניידלדר
182	19	מלמעלה	זיימליאנקה
183	12	"	להוציא
197	1	מלמטה	האחים וולוכביאנסקי